

RAB GUSZTÁV
SZENT OPTIKA
PATAK RÓZSÁJA

RAB GUSZTÁV

SZENT OPTIKA
PATAK RÓZSÁJA

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
2021

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg
(pályázati azonosító: 203136/01963)

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Tüskés Anna

Kísérő tanulmányok: Tusnády László és Tüskés Anna

A kiadott művek kéziratát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi

© Rab Gusztáv örökösei, 2021

ISBN

Az első borítón:

A hátsó borítón:

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont, ELKH
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató (Bölcsészettudományi Kutatóközpont)
Nyomdai előkészítés: BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet
Tördelés: Hudecz Andrea
Borító:
Nyomdai munka:
Felelős vezető:

TARTALOM

SZENT OPTIKA	7
Bevezetés	8
I. A tanúbizonyosság	10
II. Zsófia (1)	15
III. <i>Vir bonus</i>	27
IV. A főprédikátor (1)	33
V. A hadvezér (1)	38
VI. A Kocitusz	43
VII. Grodecius	47
VIII. Chrysinus	58
IX. Pongracius (1)	64
X. A három pap	73
XI. Zsófia (2)	84
XII. Pongracius (2)	91
XIII. A kápolna	101
XIV. A hadvezér (2)	109
XV. A főprédikátor (2)	114
XVI. Zsófia (3)	123
XVII. Az Ádám előtti szörnyek	125
XVIII. <i>Anima Christi</i>	127
XIX. <i>In hora mortis</i>	134
XX. Az Avernói-tó	138
XXI. <i>De profundis</i>	144
XXII. A <i>faktum</i>	149
XXIII. A todalék	164
PATAK RÓZSÁJA	171
I. Kórház Burgenlandban	172
II. A <i>Minnesängerek</i> dala	186
III. A királykisasszony rózsája	195
IV. A „Bokatörőben”	210
V. Haragusznak a farkasok	219
VI. A leprás Éliás	224

TARTALOM

VII. Fehér kísértet a pataki várban	241
VIII. <i>Sub rosa</i>	250
IX. <i>Mater pauperum</i>	265
X. „Ki vagy te?”	275
JEGYZETEK	289
TÜSKÉS ANNA: RAB GUSZTÁV <u>SZENT OPTIKA</u> ÉS <u>PATAK RÓZSÁJA</u> CÍMŰ REGÉNYEINEK KONTEXTUSAI	299
TUSNÁDY LÁSZLÓ: RAB GUSZTÁV KÉT REGÉNYE: <u>SZENT OPTIKA</u> ÉS <u>PATAK RÓZSÁJA</u>	318

SZENT OPTIKA

REGÉNY

Mindszenty József bíboros hercegprímásnak

C'est une guerre de religion qui oppose aujourd'hui les continents.
(François Mauriac: „La civilisation chrétienne est-elle en péril?”
Une conférence prononcée à Bruxelles. „La Table Ronde” No 2. Février
1948, 211–223.)¹

BEVEZETÉS

A kíváncsi rokonok kinyitották a vaspántos ládát, a temetés után másnap, hogy felkutassák, mit rejtegetett benne olyan féltékenyen az elhunyt. Bár szegény volt, mint a templom egere, az életben maradottak titkon remélték, hátha még Mária Terézia-aranytallérokat is találnak benne. De csupa szemét és limlom volt a rozzant faládában: szakadt fél pár vaddisznó-kesztyű, egy bakancs-zsinór. Aztán egy elzsírosodott zöld vadászkalap kopott zergetollal abból az időből, amikor a halott még vidám úri életet élt és vadászatokra járt a herceg vendégeként a főispán társaságában. Nemrégén babrálhatott még a ládában, kincsei közt, mert a kíváncsi kezek találtak egy vadonatúj fogkefét, mégpedig a *Szabad Nép* egy gyűrött példányába csomagolva. Ez az újság 1955-ből, abból az évből való volt, amikor a magyar nép forradalma még nem némította el a kommunista párt hivatalos napilapját.

Egy lovaglópalca ezüstnyele és egy bronzkrokodil is ott lapult a sok érték-telen limlom közt, meg egy régimódi kicsorbult borotva. Egy köteg elsárgult levél is volt a ládában. Az egyik rokon, sovány férfi, görnyedt háttal és éles szemüveggel, leginkább meg tudta őrizni emberi méltóságát a turkálásban. Szigorúan pillantott az éltes hölgyre, aki nevetgélve olvasni kezdte a leveleket és azt állította, hogy azokat az elhunyt aggastyán híres szeretője, Anita, a bécsi műlovarnó írta még a múlt évszázad végén.

Aztán fényképek kerültek elő a láda fenekéről. A rokonok kajánul összenéztek. A gyász légköre és az éles szemüvegű férfi szigora némiképpen fékezte őket. Így is hangzottak el megjegyzések, képmutató megbotránkozással. Holott mindnyájan ismerték a halott vétkeiket és szeszélyeit. Tudták, hogy vén korára csupasz fiúkat szeretett fényképezni. Most, ezeket a fényképeket látva, minden kegyeletet sutba dobtak és gúnyosan összenevettek. A fényképezőgépet, általános sajnálkozásra, sehol sem találták.

Egy elrongyolódott vállkendőből, amelyet maguk horgoltak régen az aszszonyok, egy csomó sűrűn teleírt papírlap hullott a padlóra. A rokon hölgy egy lapot fölemelt.

- Ezeket is Anita írta.
- Nem, ez más kézírás – jegyezte meg egy másik rokon.
- Dehogy! Ezt is németül írták.

A szemüveges szigorú unokaöcs közbeszólt:

- Tévedés. Ez latin kézirat, kedves barátaim. Mindjárt jobban szemügyre veszem.

Egy ideig nézegette az elsárgult és néhol megpörkölődött lapokat, aztán szó nélkül aktatáskájába tette.

A többiek nem is vették észre. Egy meztelen kisfiú fényképét nézegették mindnyájan nagy érdeklődéssel, a brüsszeli *Mannequin pisse*² eleven magyar hasonmását, amint nagy ívben célozza meg a vizet a Tisza partján.

Ma is rejtély, hogyan került ez a különös latin kézirat az elhunyt bükkfa ládájába. Már azt sem lehet megállapítani, hogy mióta őrizte a sok szemét és limlom közt. Bizonyára sohasem olvasta el. Nem csupán azért nem olvasta, mert régen elfelejtett latinul – bár ifjúkorában Horatiust kedvelte még és eredetiben olvasgatta –, hanem azért sem, mert életének java részét a budapesti és a bécsi lóversenypályán töltötte.

Az itt következő fordítás mindenben a legnagyobb hűségre törekszik. A fordítói munka nem volt könnyű. A szerző személye, bár hosszú utánjárással sikerült felderíteni, sok tekintetben titokzatos maradt, a latin szöveg pedig sok helyen homályos. De ezeket a homályokat a fordító igyekszik megfelelő fordítói magyarázatokkal eltüntetni.

*Testimonium*³ – ez a szó minduntalan ismétlődik a latin szövegben. És még valami: a *factum*.⁴

Ez a rejtélyes szerző, valamilyen súlyos betegségből lábadozva, a XVII. század elején egy magyar kisvárosban írta ezt a bizarr és meglepő *Tanúbizonyyságot*, valamilyen belső szükség ösztönzésére, és ez a lázas igyekezet mintegy izzóvá teszi a kihűlt latin szavakat. „Okulásul és az igazság dicsőségére” – ezt is gyakran mondja.

A kor, amelyből – az állítólagos bécsi lovárnő halott szeretőjének ládája mélyéről – megszólal, meglepően hasonlít a maihoz. Európa akkor is két részre szakadt. A pogány török szultán zarnoki birodalmának nyugati határa Bécs alatt húzódott, a határt vad janicsárok őrizték, készen arra, hogy Nyugat ellen támadjanak. A „vasfüggöny” akkor is megvolt. Nyugat-Európa akkor sem látta teljes nagyságában a veszélyt, amely Kelet felől fenyegette. Inkább önmagát marcangolta.

Az akkori Magyarország majdnem csupán az a terület volt, amely ma a Csehszlovák Népköztársaságnak Szlovákia néven ismert része, Szent István király országától az első világháború után a Wilson-féle nemzetiségi elv⁵ nevében elcsatolva. A többi, a mai Magyarországot, a török tartotta megszállás alatt. Erdély pedig kis csatlósállam volt: magyar fejedelemség, látszólagos függetlenséggel, amelyet bármely pillanatban, ha kedve tartotta, elseperhetett a török szultán.

A láda alján talált *Tanúbizonyyság* némely eseményei a mai véres rendőri vattakamrák jeleneteit idézik fel, félvad hóhéraikkal, és a harmincéves háború kirobbanásának idején játszódnak, javarészt egy majdnem ezeréves magyar városban, amely ma Csehszlovákiához tartozik. A város közepén Magyarországi Szent Erzsébet gótikus székesegyháza, francia mester remekműve hirdeti ma is annak az örök hatalomnak dicsőségét, amely előtt a történelem sodrában

porba hullanak a legvakmerőbb emberi vállalkozások is: csupán egyetlen múltó pillanatnak számít az idő, amely azóta telt el, hogy Bod Máté⁶ nevű tudós magyar protestáns iskolamester latinul megírta a *Testimonium*-át. A város neve Európa mai térképén: Košice. Magyarul Kassa.

I.

A TANÚBIZONYSÁG

Sietnem kell. El akarok mondani mindent. Olvassátok tanúbizonyságomat! Fel akarok jutni a *faktum* ormára. Nem henyélhetek. Mert mint a füst, enyésznek napjaim, és mint tűzön a hasábfá, úgy égnek csontjaim.

Hálát adok az Úrnak, aki kimentett a némaság és a hidegrázás halálos nyavalyájából. Már azt hittem, hogy szívem, akár a széna, elperzselődik. Kenyeremet elfelejtettem megenni. Siralmamban a csontom húsomhoz tapadt és olyan voltam már, mint a bagoly a romok közt, és mint a pelikán a sivatag mezőn. Éjjeleken át egyedül virrasztottam.

De most visszanyertem hangomat. Hozzátok szólok, marburgi barátaim!⁷ Okulásul és az igazság dicsőségére. Ti jól ismertek engem. Tudjátok, hogy zsenge ifjúságom óta egy feladat izgat: az igazság megismerése. Láttátok módszereimet is. Az egyik mindenek fölé helyezte az értelmet, a lélek legkönnyebben kiművelhető szerszámát. Esküdtem rá. Szentül hittem, hogy az értelem a legtöbb, vele a végső igazság is elérhető: bezárkózhat szobádba, csak gondolkodnod kell, és minden titok feltárul előtted. De, mint mikor az eb már lerágta a csontot és új eledel után szimatol, én is hegyeztem fülem. Ekkor eszméltem rá, hogy az ész egymagában semmi fontosra nem tanít. Ott kell hagynom a tudós szobáját, a négy fal közül kimenni a világba, az emberek közé! Tapasztalataimra kell bízunk magunkat. Látni, megfigyelni.

Ezért álltam be katonának Erdély grófja hadseregébe és indultam én is Bécs ellen.⁸ A római császár ellen, a németek ellen. A pápisták és a gonosz babonások ellen. Majd mindjárt elmondom, hogyan érkeztem meg a győztes haddal Kassa város füstös házai közé, ahol a pecsenyesütőket hamarosan kirabolták Georgius generális⁹ hajdúi. Engem a legnemesebb emberi ösztön: a kíváncsiság hajszolt ide. Kocsimnak, amelyben ültem, két hetyke paripája volt: az értelem és a tapasztalás.

El fogom most mondani nektek, marburgi barátaim, hogy hintóm kereke miként tört el, lovaim lesántultak. A fogat árokba fordult. Rettenetes baleset ért. Most gyalog vánszorgok. Meg kell tagadnom múltamat, szégyenkezve és kétségbeesetten. Visszavonom összes kinyomtatott műveimet és ennek fejében abban bizakodom, hogy Oppenheimban, Hulsius mester¹⁰ műhelyében a betűszedők jóvoltából mielőbb könyvvé válik ez a *Tanúbizonyság*, minden igaz

szavával együtt. Senkit sem akarok megtéveszteni az ékesszólás fortélyaiival. Üresen kongó szavak olcsó garasaiból nem akarok hamis kincset gyűjteni.

Mit akarok hát? – kérdezitek, marburgi barátaim. Mindenekelőtt tanúbizonyosságot akarok tenni, a megtörtént dolgot, a *faktumot* akarom elmondani. Tudom, mindennél izgalmasabb feladat megírni az igazat. Megtalálni az igazságot: ajándék. De megtartani és kifejezni azt, ez a szellem diadala. Erre a diadalra törekszem, ezt akarom, és közben remélek.

Mint magányos madár a háztetőn, úgy búsongtam már reménytelenségemben. Hamut ettem kenyér helyett, italomba könnyeket kevertem. A legnyomorultabb embersors a reménytelenség. Mint kedvesed sírján a virág, úgy hervad el lelked a reménytelenségben. Szobádban az utolsó szál gyertya pislákol. A remény már az üdv halvány jele. Vedd kezébe a lúdtollat, és ha az igazat írod, akkor a remény megtölti szívedet. Ezért írok, marburgi barátaim.

Nem akarom magamat jobbnak mutatni annál, amilyen vagyok. Okszerű pontossággal igyekszem mindent előadni, okulásul és az igazság dicsőségére. Az érzések finomabb rejtekeibe is ugyanazzal a módszerrel akarok lehatolni, ahogy a matematikus mint gondolkozó alany a matematikai tárgyakat megalkotja, de nem téveszti szem elől, hogy ezek a tárgyak az isteni rend törvényei szerint egyetlen hatalmas rendszerbe tartoznak. Látni fogjátok, barátaim, hogy feladatomat minden ízében tudományosnak tekintem. A történetek lényeges részleteinek az emlékezetben való felidézésével világos képet akarok adni az eseményekről és arról a vad viharról is, amelyet azok lelkemben kavartak.

Erdély grófja! Kár, hogy nem tudsz latinul, pedig híred-neved tudományos. Hódolattal ajánlom neked könyvemem.

A Hágából fegyverrel magyar földre tévedt francia tudóshoz is szólok, akinek Érsekújvár mellett az útszéli majorban ágyúgolyók röpkeidése közben elmondtam súlyos balesetemet, lelkem nyomorúságát.¹¹ De te biztattál, kampós orrú tudós férfiú!

Jakab angol király koronás utóda!¹² Könyvemem vesd össze a *Királyi Ajándék*¹³ tévedéseivel. Néped szerény üdvét egyeztesd össze a hitbeli türelmességgel!

Melegen ajánlom könyvemem Tokaj papjának!

Nem utolsósorban Várad püspökének¹⁴ kegyes figyelmébe ajánlom tanúbizonyosságotam annál inkább, mert mint hallom, Esztergom bíboros érseke egyházi bíróságot nevezett ki és az vizsgálja meg az eseményeket, amelyeknek eleven tanúja voltam, mígnem a *faktum* földhöz vágott.¹⁵ Itt ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy mindarra, amit elmondok, hajlandó vagyok a magas egyházi bíróság színe előtt ünnepélyesen esküt tenni. Könyvemem, mihelyt Hulsius mester kinyomatja, leteszem a bíróság asztalára.

Hangoztatom tökéletlenségemet, pedig ez hitelemem kockáztathatja tanúbizonyosságom olvasóinál. Ám ezt vállalom. Lélegzetem akadozik és reszketve kérdezem magamtól: sikerül-e az igazságot megragadnod és birtokba vened?

Ez minden. A legtöbb. Gondolataim csillámló fényecskéit úgy fogom vizsgálni, mint a mostanában sokat emlegetett prágai csillagász kémleli saját találmányú hosszú csövével az ég csillagainak járását.¹⁶ A vállalkozás izgalmas. Sem a lúdtollnak, sem a csillagkémlelő csőnek nem szabad megremegni a gyöngye emberi kézben. A gondolatcsillagocskák közt égi rendet kell tartani. Egyébként minden fáradozás hiábavaló.

Elsősorban titeket kérlek, marburgi barátaim-----
Tán bőrömet levetem én is, ha-----
Segíts, Értelem Szent Lämpása! Tökéletes pillanat!-----

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

Itt olvashatatlaná válik a latin kézirat. A papírlap alsó fele megpörkölődött és elégett. Valaki pipára gyújtott tán vele? A lapszámok szerint kilenc lap hiányzik, további öt tönkrement, de szerencsére sikerült kislabizálni, hogy egyik visszavont műve a szerzőnek: a *Fides Jesuitarum*.¹⁷ Öt ív terjedelmű. A könyvet 1618-ban annak az oppenheimeri Hulsiusnak a könyvesboltja adta ki, akinél a *Tanúbizonyosság*ot is ki szeretne volna nyomtatni. A könyvből sikerült hamarosan egy példányt szerezni. Így derült ki, hogy a láda alján a kicsorbult borotva és a bronzkrokodil közt lelt latin kézirat szerzője: Bod Máté.

A fordító különös öröme korabeli rézkarc díszíti a könyvet: a szerző arcképe. Így egy csapásra megjelent, mintegy testi valóságában is, az az ifjú iskolamester, aki Kassára érkezett „Erdély grófjának” hadaival: félig tudós, félig katona, félig prédikátor, félig politikai megfigyelő a nemes urak fürjtos süvegében, görbe karddal az oldalán; sarkantyút is visel, boltozatos homlokú nagy feje van, rövidre nyírt haja régi magyar szokás szerint elől üstökbe csavarva, nyugtalanul csillogó nagy szemek, fekete szakála. Ilyen volt a szerző, amikor tele kíváncsisággal elhagyta tudós szobáját, és mint katona, „tapasztalatokat akart gyűjteni”. Szívében féktelen gyűlöletet táplált a jezsuiták iránt. Hiszen a *Fides Jesuitarum* épp csak tegnap jelent meg Oppenheimben. Ez, a kor durva hangján írva, népámító fenevadaknak, az Antikrisztus gyalázatos hírnökeinek, a vipérákkal fajtalankodó Erinnüszök¹⁸ korcs ivadékainak nevezi a jezsuitákat.

A kézirat csonkasága miatt csak magyarázó jegyzetként lehet összefoglalni azt, ami a megpörkölődött lapokból mégis kibetűzhető. Bod Máté 1593-ban született a mai Csehszlovákia területén lévő Szepsiben és egykorú volt azzal a Georgius generálissal, akit tanúbizonyosága elején említ: Rákóczi György ez, a későbbi erdélyi fejedelem, aki akkor Kassa ellen a hadműveletet vezette. Huszonhat éves volt tehát, amikor Kassára érkezett: szellemi kalandjának kez-

detén. Sajnos Szepsi virágos dombjai semmisültek meg ezeken a lapokon, a völgyek vad liliomai.

A Zsófia név gyakran szerepel.¹⁹ Több alkalommal is nénjének nevezi, ez kibetűzhető. Bár ennek nincs vérségi alapja.

A *Testimonium* írója, ez a sok tekintetben talányos alak, ízig-vérig humanista. Egész lelkialkata arra vall, hogy a reneszánsz elbizakodott embere. Ide-oda hányódik a pogányság és a kereszténység közt. Ez a kettősség végighalad egész írásművén. A *Tanúbizonyosság* elején említett reménytelenségnek is alighanem ez az igazi gyökere.

Bod Máté protestáns, mégpedig Calvin²⁰ lelkes híve. De Kassára érkezésekor a protestáns szellemi erőiben már nem egyházi és politikai célok diadalra juttatóját látja. Ez kevésbé érdekli. Sokkal fontosabb neki az, hogy ezek az erők fogják kibogozni a lét összes csomóit. A Kassára érkező ifjú tudósnál a vallási igények már háttérbe szorulnak, azokkal nem sokat törődik, kielégítésükre úgymint egyedül az emberi értelem hivatott. A nagy felfedezések kora ez. Bod Máté már látja, hogy az anyag és az erő építi a világot, ezeknek kutatása a jövő. Látja, hogy hatalmas hódítások előtt áll az ember: nemcsak a földet, hanem az eget is meghódíthatja a maga számára. Ezért emlegeti később is Keplert, a prágai csillagászt és a „hosszú csövet”.

Az egyik elkormozódott lapon azt mondja magáról, hogy értelmének szabadságvágya nem ismert korlátokat. Megvetéssel fordul el a középkortól, amelyben nem volt hely az egyéniség számára. Kéziratában bővelkednek az ókori utalások. Már magában véve ez is arra vall, hogy rajongásig fokozódó szeretete az antik világré. De szeretne jó keresztény is maradni, aki hisz a protestáns új evangéliumban.

A fordítónak sikerült felfedeznie egy latin nyelvű versgyűjteményt. A páratlan érdekességű lelet – amelyért külön köszönet illeti a budapesti Nemzeti Múzeum igazgatóját – új adatokat közöl Bod Máté személyéről. *Deliciae poetarum*²¹ a szerény kiállítású, de roppant fontos kis könyv címe. Rémus Albert tokaji pap adta ki 1618-ban. Ő tehát „Tokaj papja”, akit gyakran emleget a *Testimonium* tudós szerzője. A könyvecske Bod Máté két ifjúkori latin nyelvű versét, és ami ennél is becsesebb, rövid életrajzát közli. Az életrajzból kiderül, hogy Bod Máté Patak nevű városkában, a mai Zemplén megyei Sárospatakon, Magyarországi Szent Erzsébet szülőhelyén volt a „magasabb tudományok” és a szónoklattan és a vitatan iskolamestere. „Patak várának ura”, Georgius generális, azaz Rákóczi György, és még inkább a neje, bőkezűen támogatta a protestáns tudományos életnek ebben a fellegrájában az iskoláztatást. Barátsága is az ifjú hadvezérrel innen ered. Az életrajz szerint Bod Máté Heidelbergben és Marburgban tanult. A „marburgi barátok” bizonyára volt iskolatársai.

„Tokaj papjának” könyvecskéjében az életrajz dicsérettel emlékezik meg a *Fides Jesuitarum* című munkáról és megemlíti egy másikat is. Ennek hosszú

és bonyolult címe van: *Disputatio philosophico-theologica de ubiuitate carnis Christi*.²² Az ékesszólás és a vitatan jeles iskolamestere tehát a kor divatja szerint Krisztus testének mindenütt jelenvalóságáról is vitázott. Ez az a másik műve, amelyet *Tanúbizonyosságának* kéziratában ünnepélyesen visszavon, a *Fides Jesuitarum*mal együtt.

Bármennyire is az a törekvése Bod Máténak, hogy írás közben matematikailag pontos és ennek megfelelően száraz legyen, stílusán érezhető, hogy szónoklattant tanított. A klasszikus latin irodalomban gyakran szereplő latin szó: *facundus*. Azaz ékesszóló! Bod Máté nem tud kitérni az ékesszólás elől, igazi *facundus* ő.

Kéziratának olvasása közben hamarosan szembeötlik, hogy Cicero volt az eszményképe. A fordító azt is kötelességének tartotta, hogy tanulmányozza a pataki kollégium történetét. Ebből kiderül, hogy a tanítómester urak – többnyire a közeli Tokajban, ahol már akkor is „nektár csepegett” a szőlővesszőről – szerették összemérni latin ékesszólásukat. A népi demokráciákban azóta meghonosodott „szocialista munkaversenyek” ősei voltak ezek a szónoklati versenyek. A humanizmus szele, amely elért Felső-Magyarországnak ebbe a városkájába is, a Bodrog partjára, az antik irodalom remekeivel együtt feltámasztotta Cicero zuhatagos szószaporítását, ügyvédi ékesszólását, rikítóan pompázó körmondatait. A *Testimonium* latin szövegének olvasása közben hallani lehet, hogy írója kiválóan elsajátította a latin szavak cicerói zuhogását, amely olyan, mint a Niagara. Hosszú körmondatait nagyon gyakran, a mai olvasó könnyebbségére, néhol három vagy négy részre is fel kellett darabolnia a fordítónak. Mégis: észrevehetően tartózkodik a pompás szavaktól. Inkább a tudományos szűrkeséget igényli, de – szerencsére! – többnyire sikertelenül. Szenvedélyei néha elragadják, körmondatai ilyenkor áradnak. A kéziratban jellemzők az áthúzások és a javítások. Ezek is igazolják, hogy ezeket a sűrűn teleírt, itt-ott megkormozódott és egérrágta lapokat *facundus* írta, aki küzd a *facundia* ellen: az ékesszóló, aki valami okból már megveti az ékesszólást. Inkább azt a „másik Cicerót” tekinti példaképének, aki magánleveleiben már úgy írt, ahogy az utcán és otthon beszéltek. Bizonyos tekintetben Szent Ágoston latin stílusa is hatott rá, ez a különös frazeológia, amely a latin Szentírás és Cicero elveszett remekművének, a *Hortensius*nak keveréke.

„Marburgi barátain” kívül nemcsak „Tokaj papjához” beszél kéziratában az egykori protestáns iskolamester, hanem könyvét, bár sohasem nyomtatta ki oppenheimi Hulsius, „Erdély grófjának” ajánlja. *Gabriel Comes Transilvaniae*: Bethlen Gábor, ennek a kornak egyik nevezetes közép-európai szereplője. A XVII. század ragyogó diplomata lángelméje volt. Meglepő állítása Bod Máténak, hogy a fejedelem nem tudott latinul. Hiszen Erdélyben sokat tett a műveltség terjesztéséért, maga is művelt ember volt. Mint jó protestáns, a *Helvét Hitvallást* ő fordította le magyarra.²³

Esztergom érseke, akiről említést tesz a kézirat: Pázmány Péter bíboros, az ellenreformáció nagy vezére, maga is jezsuita. A váradi püspök: Lósy Lajos.

„A Hágából fegyverrel magyar földre tévedt francia tudós”: Cartesius, azaz Descartes, a „Csodálatos Tudomány” és a racionalizmus atyja.

„Jakab angol király koronás utóda”, akihez később is sűrűn beszél: I. Károly. Legelszántabb ellensége Cromwell volt, életét vérpadon fejezte be.

„A lélek legkönnyebben kiművelhető eszköze az értelem” – írja Bod Máté. Vajon vannak-e a léleknek egyéb eszközei is? Nehezebben kiművelhetők? Erre a kérdésre is próbál feleletet adni az az ember, aki már kiábrándult Jakab angol királyból és izgatottan figyelte a kíváncsi „hosszú csövet” Kepler kezében.

II.

ZSÓFIA (1)

Kilenc év telt el azóta, hogy Szent Mihály havában²⁴ egy este Kassa várfalai közé érkeztem Zsófia nénémhez. Földünk éppen kilépett méltóságos középponti helyzetéből és szerény mivoltához illő körforgását már megkezdte. Akkor még hittem az ész mindenhatóságában.

Kegyes barátságának jeléül saját viceporkolábját adta mellém szolgálatra jeles hadvezérünk, Patak várának ura. A viceporkoláb a derék hajdúk vad fajtájából való volt, irtózatossá erős állkapocccsal. A kutyaénál is élesebb fogai voltak. Hangja a sakalé. A szent keresztségben a zsoldárok szerzőjének, Izrael királyának nevét nyerte el. Dávidnak hívták. Én lovamat Dávidra bíztam és megdöntöttem néném kapuját.

Kormos esőszaga volt a levegőnek. Sötétség borult a Szent Lénárt utcára és a piactérre. Ijedtükben a kalmárok és a szatócsok bezárták kapuikat. A tér és a Nagy utca, Szent Erzsébet csúcsos egyházának környéke benépesült. Vitéz harcosaink minden módon lármáztak. Vasaikat csörgették, buzogányukat a kapukhoz csapkodták, mindenféle tüzes szerszámokkal játszadoztak, mint a pajzán gyerekek.

Döntöttem Zsófia néném sötét házának kapuját és azt mondtam magamban: Ejha, Georgius! Eszembe jutott, mily kevélyen ülte meg paripáját, mikor a szilvakék Bankó-hegy alján felbukkant előttünk a kassai vár, az erődítmények leégett tornyaival. Akkor még ő maga sem tudta, hogy csalafinta alkudozás után megnyílnak előttünk a városkapuk, egyetlen mordályt sem kell elsütünk, és mint pondrós alma, ölünkbe hull Kassa városa. Megfeddett azért, mert aggódni mertem szépséges Zsófia nénémért. Tudhatnám, úgy mondta, hogy az igaz evangéliumi hiten élő nőszemélynek nincs mit tartania tőlünk, Calvinus tiszta tanainak bajnoki hirdetőitől! Még akkor se aggodalmaskodtam, ha ágyúinkkal szétlőjük Kassa városfalait. Némi fölényel igazított helyre

így, mert tudta, hogy mint egykori deákhadnagy, alig értek a kézipuska megtöltéséhez, a golyóbisokat szórakozottan szétszórom. Oktatóan figyelmeztetett, hogy a Fejedelem Úr serkentő órájában legszentebb kötelességünk még fegyverrel is az igaz istenfélő keresztény hit terjesztése és a pápisták megdöngyözése a békesség fenntartásával.

Mondom, eszembe jutott, miképpen nyugtatott meg Georgius generálisunk, nemes barátom. De semmiképpen sem voltam nyugodt dörömbölés közben. Mindjobban aggódtam Zsófia nénémért, akivel valaha együtt szedegettük a Szepsi völgyben a vad lilimokat. Még mindig senki sem nyitott kaput.

Hátra-hátrasandítottam az imbolygó fáklyalángokra. Már nemcsak a harcosok kurjongattak, hanem nyüzsgött ott mindenféle nép. A borbély kinyitotta műhelyét, de borotva helyett puska volt a kezében. Felöntött már ő is a garatra és célba vett az égen egy csillagot. A pecsenyesütők boltjából finom illatok szálltak. Még nem tudták, hogy az izzó faparázs árát sem fizeti meg nekik senki és Georgius hajdú ki fogják rabolni őket. A pattantyúsok, örömben, hogy nem kellett megvívniuk sem a bástyákat, sem a kőfalakat, törököktől tanult szomorú keleti énekeket bömböltek torkuk szakadtából.

Legnagyobb lármát csapták Kassa hajdúi. Ezeket még vízkórságban elhalálozott néhai Kegyes Gazdám és Pártfogóm²⁵ telepítette be a város falai közé. De, vagy azért, mert nem akartak jó polgárok lenni, vagy azért, mert a város pápista vezetői elüldözték őket, ezek a jó hajdúk évek óta rablásból tengették életüket. A város falain kívül éltek és az örömhírre, hogy Georgius hadai elfoglalták ezt a pápista fellegvárat, a Bukfenc-völgyből betódultak.

A mi hajdúink a szívükre ölelték őket. Tagbaszakadt termetük megnőtt árnyékai a fáklyák rőt fényében a házfalakon röpdöstek. Harsányan éltették Erdély grófját. A Bukfenc-völgyből érkezett rabló hajdúk fegyvert követeltek. Csöbrökben hordták ki az utcára a bort és cipókkal dobálództak. Lobogós kopját lengették a szövétnekfényben, pergették a dobot, kürtök harsogtak. Valaki török sípon éktelenül hamisan tilinkózott. A Szent Mihály-kápolna felől dudaszó hangzott és vad sivalkodással csődültek befelé a városkapun újabb csapatok, mint egykor Massiliában.²⁶

Az el nem süttött ágyuk morgó elégedetlensége töltötte be a nedves esti levegőt a ki nem oltott emberi életek miatt. A harc nélkül szerzett könnyű hadizsákmány mámorában halotti tort akart ülni a felbomlott hadirend ott, ahol még nem volt halott.

Szívemben egyre nagyobb aggodalommal dörömböltem néném házának vastag tölgyfa kapuján. Fiatal özvegy volt ő, Valent bátyám²⁷ nemrég távozott el földünkről örökre és hagyta magára őt, akit jobban szerettem, mintha édes testvérem vagy rokonom lett volna. Tudván, hogy nincs férfi a házban, féltettem őt vad hajdúinktól. Ezek, bár farkasok és medvék tanyáját bőven termő vidékké alakították át és jó pénzért mindenféle harcban akármilyen ellenséggel

szemben vitézül odadobják életüket: nagyon vadak és fékezhetetlenek, és hadjárat idején erőszakot követnek el a fehérnépen.

– Mit tegyünk, Dávid?

Viceporkolábom kantáránál tartotta lovamat, hátam megett. Azt ajánlotta, hogy törjük be a kaput; elmegy a parittyázók közé és szerez egy buzogányt.

– Nyiss kaput, édes Zsófia néném! – kiáltottam.

Gyermekkorom tiszta égboltján ő volt a tündöklő csillag. Szepsi kertünk madarainak énekére ő tanított meg engem. Azt mondta egyszer, hogy a virágok is beszélnek. Erdei sétáinkon figyelmeztetett a csendre, amely mindent tud rólunk. Meséket mondott, melyek akkor születtek meg lelkében. Bátran le mert szállni a sziklahasadékba egy szál virágért. De egyszer halásápadtan menekült be hozzám egy este, egy denevér elől. Néha már-már úgy éreztem, hogy közelebb áll szívemhez, mint édes jó anyám, aki akkor még tizenegy gyermek közt osztotta meg szeretetét és én, hálátlan, nem tudtam, hogy ebből mennyit pazarol rám. Gyermeki lelkem megrázkódott, mikor kevéssel férjhezmenetele előtt megtudtam, hogy nem édestestvérem. Pestisben haltak meg szülei Törökországban és jószívű anyám bírta rá mogorva apámat, hogy örökbe fogadják.

Kegyes Gazdám elhalálózása óta nem láttam őt. Nem is tehettem lábomat Kassa város kövére, ahol a pápista Király Képe²⁸ volt a mindenható úr. Elmém kedves leleményéről, az Ádám előtti szörnyről írtam levelet neki legutóbb. Szerettem őt mindig beavatni munkáimba és terveimbe. A *Fides Jesuitarum* nem egy részletét évekkal előbb vele beszéltem meg.

– Zsófia! Ablakodat tárd ki legalább aggódó öcsédnek! – így sopánkodtam.

Jól ismertem a házat, a színes olasz ablakokat, amelyek mögött legutoljára még Valent bátyámmal boldog szerelemben élt szép és nemes néném. Közvetlen mellette áll a Királyi Ház, a hitvány Jagello király egykori palotája, ahonnan éppen az imént szökött meg a Király Képe, a pápista generális.

Az egyik olasz ablak félig kinyílt.

– Édes néném! Szívem örömét oszd meg velem! Én vagyok! Máté! Minden szeretetemmel eljöttem hozzád.

De ő nem hallgatott rám. Becsapta az ablakot.

– Hozom a buzogányt! – mondta Dávid, a hajdú viceporkoláb.

Szívem hevesen zakatolt. A becsukott ablakon kezdtem zörgetni és tudtam, hogy ez az a nagy szoba, ahol gyümölcserlelő nyárban is hideg van, a sötét falakról Valent bátyám sápadt őseinek életnagyságú arcképei tekintenek le vastag aranykeretben. Sírva fakadtam, mint Ulysses a phaiakok földjén.²⁹ Elgyöngülésemnek oka volt az is, hogy napok óta nem aludtam, és ingem is átázott a múlt éjjel az esőben Kassa falain kívül a malomnál. Sírva könnyörögtem neki, eressen be végre, hogy karomba zárhassam.

Míg Kassa városa ostrom nélkül nyitotta ki kapuit, Zsófia néném házát könnyeimmel kellett megostromolnom. De végre-valahára ott álltunk egy-

mással szemben, a boltíves kapualjban. Én könnyes szemmel, ő hidegen és sápadtan.

Még nem fohászkoztam, Cartesius, az írás tökéletes pillanatáért! De máris szeretnék kilépni magamból és elcsodálkozni azon, ami akkor ott elkezdődött. Mert ott kezdődött minden! Zsófia néném szépsége és sápadtsága azonnal meglegyintette szívemet. Meredten nézett rám. Egyik kezében füstölgő fáklyát tartott, a másikban kulcsait csörgette. Földig érő köntösben állt ott. Ijedt szemének olyan színe volt, mint kora nyáron a Szepsi-erdő sötét bokrainak napszállta előtt. Gyanakvó és ellenséges tekintete cikázva járt rajtam, süvegem forgójától sarkantyúmig. Erősen megnézte sáros csizmámat, csatakos nadrágomat. Mindjárt láttam, hogy arcáról valahová eltűnt a vadvirágos szepsi dombok harmata. Sokkal ifjabbnak látszott, mint elképzeltem magamban annyi év után. Meg akartam ölelni. De ő ijedten hátrált.

- Hát nem ismeresz meg, édes néném? Lelkem igaz testvére!

- Talán Máté vagy. De nem biztos.

- Ó! Alig bocsátottál be. Hol vannak cselédeid?

- Akárki vagy, félek tőled. Az utcán a csőcselék rikoltoz. Feltöríték a boltokat és a pincéket. Loptok, raboltok. A nőket meggyalázzátok. Egész nap ezt csináljátok. Minden jó lélek utálattal fordul el tőletek.

- Tévedsz, néném. A város ünnepel. Egész Kassa örömeiben ujjong!

- Szégyenkezik a város néhány tanács úr gyalázatos árulása miatt.

- Csak néhány gyáva pápista reszket – mondtam én szilárdan. – Féltik nyomorult életüket. Jöjj ki az utcára, édes néném, és látni fogod, hogy az örvendező nép fáklyák alatt élteti a szabadságot.

- Részeg katonák üvöltöznek – szólt halálsápadtan néném.

- Örömnapp van ma, Zsófia. Megérkeztünk. Kassát felszabadítottuk.

Zsófia néném keserűen nevetett.

- Felszabadítottatok minket? A ti éhes és szomjas, vad csürhének hozta a szabadságot?... A zsványok, a fosztogatók? Ezek a fenevadak?

- Georgius generális vezeti a sereget és Erdély grófja, a fejedelem is érkezik pár nap múlva – mondtam csillapítóan. – A békét, az istenfélő jó keresztények igaz békéjét hozza a kassaiaknak.

- Béke!... Szabadság!... – kacagott Zsófia néném. – Én addig voltam békében és addig voltam szabad, amíg ti mocskos lábotokat be nem tettétek a város kövére.

- Vigyázz, néném! – szóltam komoran. – A kapunál ott áll a viceporkoláb.

Zsófia néném kezében meglendült a fáklya. Mérheterlen megvetéssel felelt:

- Kinyitottam a kaput, bebocsátottalak. Pedig azt sem tudom, ki vagy. Láthatod, nem vagyok gyáva.

- Viceporkolábunk lelkes híve szent ügyünknek. Halkabban szólj, néném.

- Hívd be viceporkolábot. Neki is szemébe mondom, mit műveltek Jászón.³⁰ Tűzzel-vassal mindent elpusztítottatok, felgyújtottatok. Azokat, akik ki merték mondani, hogy nincsen igazatok, bilincsbe vertétek vagy felkoncoltátok.

- Csillapodj, néném.
- Gyújtogatók vagytok!
- Merő képzelgés.
- Gyilkosok vagytok!
- Lélekgyilkosok bírái.

- Nem bírák, hanem hóhérok! Erdély elbizakodott ura, akit ti fejedelemnek neveztek, az istentelen pogány törökkel cimborál, vele köt frigyét. Hazudja a szabadságot és az Úr Szent Felségének nevét mégis ki meri mondani.

- A lelked is megsápadt ennyi év alatt, nem csak arcodnak színe. Beteg vagy talán, néném?

- Ha Máté vagy csakugyan, akkor felelj: Miért jöttél és mit akarsz?... Cselédeim elmenekültek. Egyedül vagyok. Hideg van. Fázom.

Borzadva hallgattam zagyva asszonyi beszédét. Szívem sajgott és reszketett miatta. Szólni nem tudtam.

- Bozontos, vad katona vagy – folytatta. – Épp olyan gyilkos, mint a többi. Török dolmányodtól irtózom. Süveged tolla idegen hettykeség nekem. Sohasem írtad, hogy borotválod álladat. Marburgi divat?... Inkább konstantinápolyi!... Hanem a szemed... a szemed, az ismerős. Arcod formája is kedves... Hanem most igazoltatlak. Felelj, ha tudsz. Kérdezhetlek?

- Kérdezz bármi édest, szépet.
- Emlékszel-e még az erdődi romba dőlt várra?
- Egyetlen megmaradt tornyára is.
- Hogyan mentünk fel együtt a hajdani hősi magyar várhoz?

Pillanatnyi habozás után tudtam csak felelni:

- A néma kovács öszvérfogatán.

- Jól feleltél. De most vigyázz! Jól emlékezz a Szepsi völgyre, ha csakugyan te vagy Máté, az én édes pajtásom. Felelj! Mi volt az én kedves virágom?

- A sárga liliom – feleltem könnyek közt.

A fáklyát elhajtotta, sötét lett, nyakamba borult. Hosszan csókoltuk egymást, könnyeink sűrűn omlottak. Aztán kérésére elküldtem Dávidot, a viceporkolábot, és megparancsoltam neki, hogy lovamat kösse be Georgius generális istállójába, várjon rám a Szepesi Kamarában, hamarosan el fogok menni a győzelmi lakomára. Néném kapuját belülről vasretesszel gondosan eltorlaszoltam. Az utcáról behallatszott a részeg harcosok üdvrivalgása.

Zsófia néném, ezúttal égő gyertyát tartva halvány kezében, ott várt a lépcsőfeljárónál. A gyertyafényben még szembeötlobb volt arcának kassai színe.³¹ Sár-gába játszó tejszín sápadtság ez, a környékbeli mocsarak kipárolgásától ilyenek

Kassán a nők. Némelyek *carmesinust*³² használnak titkon, pajzstetűfestéket. De néném ezt nem tartotta gyászához illőnek. Egészségtelen tünemény a kassai szín, mint a környék ingoványai fölött az esti lidércfény. Azt mondják, akinek kassai színe van, jobb, ha az elmegy innen négy mérföld járásra, Eperjesen meggyógyulhat. Fájó aggodalommal néztem Zsófia nénémet. Sötét szobákon haladtunk át. Ő elől ment. Jólesett látnom magam előtt a pisle fényben karcsú termetét és ringó járását.

A házban csend volt, mintha egészen lakatlan volna. Tágas hátsó szobába vezetett. Egyetlen ablakán vörös függöny lógott. Poshadt szagáról és fülledt levegőjéről rögtön megismertem: ez volt az én szobám! Az én szobám volt, mikor Kegyes Gazdám írnokaként itt laktam Zsófia nénémnél és Valent bátyámnál. Ablakát sohasem nyitották ki, mert a szomszédos Királyi Ház bűzös kis udvarára néz, ahol a mocsokgödör, különösen nyáron, beszennyezi a levegőt. Ocsmány verem ez, nem messze ablakunktól. Mint ifjú, gyakran láttam, amint egy sánta szolga hordta bele az egykori Jagello király házának minden bűdös piszkát. Ez volt a hivatala. Nem ok nélkül beszélek róla. Szürke arca megkeseredett a sok szennyből, napjában többször is láttam őt, vederrel kezében. Mondták, hogy a méregkeverő kancellár³³ testét ő marcangolta legbuzgóbban a pellengér előtt a kivégzés napján. Ő volt az egyetlen ember, akit ezen a csúf udvaron láttam. Görnyedten bicegett és ferde szemöldöke alól mogorván pislantott rám, mikor észrevette, hogy az ablakból nézem. Az udvar köveze van, mint a várudvarok, de a köveket ellepi a gaz. A rozsdás vasajtót ifjú kassai éveim idején soha senki sem nyitotta ki, a pince zárva volt. Télen varjak szálltak a düledező palánkra. A sánta szolga lábnyomai a hóban csak a gödörig vezettek.

Bár örültem, hogy viszontlátom hajdani szobámat, mégis furcsállottam, hogy kassai színű néném ebben a dohos négyszögben tölti idejét és ide vezet be engem. Mindjárt feltűnt, hogy a Királyi Ház ronda kis hátsó udvarára néző ablakát sűrű függöny borítja. Néném étellel kínált, bort is öntött a pohárba. Alig szólt, révetegen nézelődött maga körül és tekintete minduntalan megakadt az ablak függönyén.

– Édes néném – kérdeztem –, mért nem feleltél leveleimre?

Ő legyintett.

– Gyászomban nem értettem, micsoda szörnyetegek után nyomozol a történelemben. Félttem tőlük. Ádám előtti szörnyetegeidről. És inkább nem írtam.

Az asztalon csak egy szál gyertya égett. Megkért, hogy beszéljek készülő tudományos munkámról, én beszéltem. De ő szórakozottan hallgatott, alig figyelt rám.

Ehelyütt fel kell idéznem saját szavaimat. Az Ádám előtti szörnyetegeknek is szerepük van a *Testimonium*ban, mint a Királyi Ház udvarán a pöcegödörnek. Bőségesen beszéltem tehát, és közben jól faltam és iszogattam, elmondtam mindent, amit akartam és tudtam kedves szörnyetegeimről. Készülő tudomá-

nyos művemben azt akartam bebizonyítani, hogy a bűn már megvolt a világon az első emberpár előtt, a bűn egyidős a világ teremtésével. Hivatkoztam Szent Pálnak a rómaiakhoz írt levelében ékesen kifejtett állítására: „A törvényig vala a bűn e világon, de a bűn nem tulajdonítottatik az embernek, amidőn még semmi törvény nincsen.” A bűn tehát régibb, mint a törvény. De minthogy bűn nincs ember nélkül, világos, hogy Szent Pál szerint is éltek már emberek a törvényes állapot bekövetkezése, azaz Ádám és Éva megteremtése előtt.

Elmém ékes logikájával bizonyítottam mindezt és jó étvággal rágcáltam a pulykacombot.

- Kérdezem, édes néném: Éva és gyermekei honnan szerezhették volna ruházatukat és házi eszközeiket, ha nem lettek volna már előttük is emberek? Káinnak szolgái voltak és azok elvégezték helyette a malom hajtását és a kőtörést. Ábel a juhait őrizte... Nos, vajon kik voltak Káin szolgái? Vajon kiktől kellett féltenie Ábelnek a juhokat? És város is volt már, a Szent Igazság Könyvéből ez világosan kiolvasható. És kik voltak Ádám előtt ezeknek a kezdetleges városoknak a lakói? A szörnyek! Az Ádám előtti szörnyek! Ezeket Káin a szolgálatába kényszerítette. De a szörnyek, a szabadon bűnözők városa, bűnösebb volt Babilonnál. A szörnyek elhajtották Ábel juhait!

Néném úgy tett, mintha engem hallgatna, pedig szüntelenül az ablakot figyelte. Én lelkesülten folytattam:

- Ó, micsoda új birodalmakat hódít meg a gondolkozó ész Isten szavának bizonyítására!... Új könyvemben be fogom igazolni, édes néném, hogy a kaldeusok, az egyiptomiak, a szkíták és a kínaiak a mostanában felfedezett Amerika és Ausztrália³⁴ népeivel együtt az Ádám előtti szörnyek leszármazottai. Őseik szabadon bűnözhetnek, mert akkor még nem volt törvény... De mit lesel ott a függöny résén keresztül a sötét udvaron, édes Zsófia néném? Hiszen teremtett lélek nem jár arra.

Néném felrezzent gondolataiból:

- Talán téged kereslek – mondta. – A kedves kisfiút, aki voltál.

- Ne keress máshol. Itt vagyok.

Néném idegesen nevetett:

- Ádám?... Kaldeusok?... Sajnálak, Máté.

- Messziről szól a hangod. Az arcod pedig egyre sápadtabb, Zsófia.

- Sápadtan és messziről is azt mondom neked, nincs szüksége az Egek Felleges Urának arra, hogy ti az ő szavát bizonyítsátok.

- A hangod is megváltozott, néném. Hideg és szigorú. De mit is várhatok én tőled! – fakadtam ki keserűen. – Évekig hallgattál, szemétre dobtad leveleimet.

- Összegyűjtve őrzöm őket. Gyakran újra olvasgatom. Ha özvegyi magányomban gondoltam még valakire, akihez tartozom, akkor az te voltál. Érzed, milyen hideg és üres ez a nagy ház?

- Érzem, hogy te vagy hideg.

- Ha vágyódtam még valaki után, akiről úgy éreztem, hogy szívem kincsét megmutathatom neki, akkor az te voltál.

- A szíved kemény lett.

- Ha gyászom súlya alatt nem kívántam összeroskadni és még víg órákról ábrándoztam, mikor felejteni lehet a földi elmúlás minden keservét, akkor megint csak reád gondoltam, Máté. Téged hívtalak, téged vártalak. Fiatalságomat álmodtam vissza?... Talán.

- Ha hívtál és vártál, akkor örülj most nekem, édes Zsófia néném.

- És nemcsak az Ádám előtti szörnyetegeid miatt nem írtam neked, nem feleltem leveleidre. Hanem más okból is.

- A múltó évek fagya miatt nem írtál. Szíved kihűlt irántam.

- Azért hallgattam, Máté, mert sokkal jobban szeretlek, semhogy asszonyi levelek gyöngé szavaival a magam tökéletlenségében próbáltam volna hatni rád. Erre más módon törekedtem. Imádkoztam érted.

Meg akartam ragadni halovány kezét, de ő elhúzódott.

- Imádkoztam érted - folytatta ezüstként csengő hangján, amelynél kedvesebb nincs számomra, a hajnali madárcsicsergés sem az. - Imádkoztam, hogy a Szent Lélek Isten óvjon téged eszed kelepceítől.

- Nyugtalanít arcod színe és ez a különös beszéd.

- Megrémültem tőled, mikor a kapualjban megpillantottalak.

- Az én szívem most aggódik érted igazán, édes néném.

- Megrémültem, mert a fegyveres söpredékkal érkeztél. Viceporkolábod istentelen arca, mint a baromé, ott ólalkodott mögöttem. Borzadva kérdeztem magamtól: Hát így imádkoztál érte?

- Néném!

- Érts meg végre engem. Én ott téged az imént a kapuban nem akartalak megismerni.

- Ó! Balga női szó!

- És amikor kimondtad: „sárga liliom”, hát akkor én nem örömben sírtam. Hanem kétségbeesésemben! Majdnem összerogytam, mert most már nem tudtalak letagadni magamban. Most már egészen bizonyos volt, hogy te érkeztél ide a gyilkosokkal.

Felugrottam és átöleltem. Kezem véletlenül a kebléhez ért.

Bevallom neked is, angol király, érzéseim elvadult kertjében hirtelen kinyílt egy tarka virág. Az érzékiség. De nem tehettem róla. Ittam egy korty bort. Zavartan hallgattam. Zsófia néném folytatta:

- Jó, elhiszem, hogy nem vagy gyilkos. De *velük* tartasz. Együtt érkeztél az istentelenekkel.

- Az Úr Jézus igazi arcát mi ismerjük - mondtam rendíthetetlen meggyőződéssel. - Nincsen közöttünk semmi különbség ebben a véleményben, édes néném. Emlékezem a szép időkre, amikor hármásban mentünk Szent Erzsébet

székesegyházába, ahol együtt hallgattuk Alvincius főprédikátor urunkat,³⁵ aki oly ékes szavakkal hirdette a szent világosság tanát, Calvinus új evangéliumát. Valent bátyám is igaz nemes híve volt azoknak a szent eszméknek, amelyek minket vezérelnek igaz harcunkban. Te is vallottad Valent bátyámmal, hogy Isten szabad eklézsiája nélkül nincsen élet a földön. Íme tehát ezt az ekléziát mi minden erőnkkel megoltalmazzuk. Az idegen istentiszteleteket a bálványimádással és minden egyéb pápista hitetlenséggel ki fogjuk irtani sokat sanyargatott hazánk földjéről. Nagy tanítónk: maga Calvinus. Tőle kell tanulnunk mindent, a gondolkozás módszerét is! – folytattam és az ékes szavak mindjobban elragadtak. – Ő a kételkedés beretvaéles szerszámával alakította ki gondolatmenetének szigorú egyszerűségét. Így lett érzélgősségtől mentesült szent. A lelkek irányítója!

– Ne beszélj nekem Calvinusról – szólt néném, nagy megdöbbenésemre. – Hagyjuk békén halott uramat is. Én jól tudom, hogy ti le akartok mészárolni minket.

– Téged, néném? – kérdeztem megrökönyödve.

– Azt mondtam: minket.

– Kiket, édes Zsófia néném? Kik vagytok ti?

A Hernád habjainak csobogásánál is halkabban felelte:

– Az egyedül üdvözítő Római Egyház hívei vagyunk.

– Zsófia! Te?... – ordítottam fájdalomban. – Te...? Te hitszegő lettél? Áruló pápista lettél?... Te... te is?

– Igen, én is. Mint sokat emlegetett Kegyes Gazdád halála és a ti távozásotok óta az Úr kegyelméből annyian mások a Szent Erzsébetnek felajánlott kassai várfalak között. Isten Szent Anyja meghallgat engem.

Borzadva néztem rá. Szólni nem tudtam. Felháborodásomban kardom után nyúltam, el akartam rohanni. De Zsófia néném elállta utamat egyenesen, sudáran. Arcáról eltűnt a kassai szín, a szeme ragyogott. Ám olyan volt mégis, mint a madár, amely mindjárt el fog repülni.

– Örökre elmégy? – kérdezte.

Mielőtt felelhettem volna, a Királyi Ház udvara felől valaki zörgetni kezdte az ablakot.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

Szent Mihály hava, amikor Bod Máté megérkezett Kassára, a régi magyar naptár szerint: szeptember. Voltaképpen történelmi pillanat: az európai katasztrófa kezdete. Megkezdődött a harmincéves háború. Bod Máté a kardját markolja útra készen és ott áll Valent szép, fiatal özvegyével szemben. Shakespeare és

Cervantes szelleme letűnt, a francia *Pléiade*³⁶ is, de a Rajnán túl Malherbe költészetére él. Közép-Európa elindult a barbárság és a nyomor szakadéka felé. A prágai Hradzsín ablakából már kidobták a két minisztert.³⁷ Franciaországban megszületik egy új szó, ebből az alkalomból. Ez a szó: *défenestration*,³⁸ hamarosan elterjed az egész világon, és él ma is. Medici Mária kora az. A protestánsok fellegvára, La Rochelle, hatalmas még; nagyobb a hajóhada, mint a XIII. Lajosé. Condé herceget a Bastille-ba zárják. A nemesség villongása ez a harmadik renddel, a polgársággal. Franciaország még nem sejti, hogy az, ami Prágában és Kassán elkezdődött, hamarosan átterjed a Rajnán túl is: a vallásháború irtózatossá nyomort hagy majd maga után, elveti a nagy forradalom magjait, pestis tizedeli meg az ország lakosságát és a katasztrófából *Monsieur Vincent*,³⁹ a felebaráti szeretet és az emberi könyörületesség nagy szentje emelkedik ki.

A láda fenekén talált különös latin kézirat szerzője az általános európai katasztrófa kitörésének pillanatait írja meg. Bod tudhatja, hogy *Tanúbizonyysága* ebből a szempontból is jelentős okirat lesz. Az európai dráma színpadán a főszereplő: a „megkoronázott jezsuita”, II. Ferdinánd német-római császár, Magyarország és Csehország királya. Életének egyetlen értelme és szenvedélye, hogy az uralma alatt lévő területeken kiirtsa a protestantizmust. Ezt Lorettóban ünnepléses esküvel megfogadta. Kész volna pallos alatt végezni életét, ha vérével az eretnokséget eltörülhetné. Fent maradt arcképein a spanyol lovagok fekete bársony díszruháját viseli, keményített csipkegallérral. Bajusza is, szakála is hegyes. A megszállottak szenvedélye lángol tekintetében. Magyarországnak csak azon a keskeny területén uralkodik, amely nem a töröké. Ő a király. A katolikus király. Kassa is az ő országában van. Ide törnek be Szent Mihály havában, egy kora szeptemberi napon, Georgius generális hadai.

Az európai dráma magyar hőse: „Erdély grófja” azaz Bethlen Gábor fejedelem. A cseh protestánsokkal szövetkezve, ügyesen titokban tartotta támadó hadjáratát. Mint valaha a félelmetes ősmagyarok, Georgius hajdú váratlanul ütöttek rajta Kassán. Foglyul ejtették a császár és a király legfőbb emberét, a Király Képét.

Dóczy generális a neve a Király Képének. Teljhatalmú képviselője Magyarországon a „megkoronázott jezsuitának”. A Zsófia házával szomszédos Királyi Házból irányította több mint tíz éven át az ország ügyeit. Kassa maga teljesen protestáns, de a Király Képe természetesen katolikus. Protestánsoké a Szent Erzsébet-dóm és a többi templom mind. A gyér számú katolikusok a Királyi Ház kápolnájába járnak misére.

Bod Máté gyakran emlegeti „Kegyes Gazdáját”, aki íródeákjának fogadta fel őt Kassán. Egy korábbi másik nagy erdélyi protestáns fejedelem ez: Bocskai István. Vízkórságban halt meg vagy csakugyan megmérgezték? Kancellárját vádolták a mérgezéssel, azt a szerencsétlent, akinek kivégzésében, Bod Máté tanúbizonyysága szerint, a Király Ház mocsokgödre körül sántikáló szolga is

részt vett. A „Kegyes Gazda” személye annyiból jelentős a latin kézirat szempontjából, hogy az ő nevével függ össze a magyarországi protestáns hódítás. Hajszálon múlt, hogy a Szent István magyar király által a Boldogságos Szűznek felajánlott ország nem szakadt el Rómától. A *Testimonium* eseményeinek idején azonban úgy látszott, hogy a teljes szakadás bekövetkezik. A protestantizmus lutheri és calvini iránya ekkor még nem vált el egymástól élesen. Kassa az „evangéliumi kereszténység” lutheri tanítását tette magáévá. De a dómban Calvinus, azaz Calvin híve volt a főlelkész: Alvincius, magyar nevén Alvinczi Péter. Ő a „főprédikátor”.

Ma, az „ötödik hadoszlop” korában,⁴⁰ különösen érthető, hogy a protestáns városi tanács rövid alkudozás után örömmel nyitotta meg Kassa kapuit a protestáns támadó hadak vezére, Rákóczi György előtt. Mindez persze az ottomán– török birodalom császáranak, a szultánnak tudtával és helyeslésével, sőt támogatásával történt. A Kreml akkor Konstantinápolyban volt. Az önmagával meghasonlott Európa gyöngéit és szakadásait, elsősorban a vallási viszályt saját nagyhatalmi terjeszkedésére igyekezett kihasználni az „istentelen pogány”, ahogy Zsófia nevezte a törököt. A csatlósait küldte akkor is verekedni. Az „istentelen pogány” csak akkor rántott kardot, amikor valamelyik engedetlen csatlósnak kellett megfenyíteni. Így került sor, nem sokkal „Erdély grófjának” halála után, a „Virágoskert” elpusztítására. Ez a „Virágoskert” maga Erdély volt, ahol kő nem maradt kövön. Az erdélyi magyar urak levágott fejének ezreit gurították a szultán lába elé és szórták a Boszporuszba Konstantinápoly piacán. A magyar történelemnek ez volt a legnagyobb vérengzése, csak az 1956-os nemzeti forradalom leverése múlta felül.

Mindaz, ami Szent Mihály havában az Úr 1619. évében Kassán történik, hamarosan végigviharzik egész Európán és átjut a Rajnán is. A katolikus XIII. Lajos a protestáns Gusztáv Adolf svéd királlyal fog szövethetkezni; a „szürke eminenciás” József atya tanácsára Richelieu önző francia politikát juttat diadalra.⁴¹ És mi az eredmény? La Rochelle-t elfoglalják, és a protestánsokat szétzúzzák ugyan, de a harmincéves háború és a polgárháború nyomán teljes a nyomor Franciaországban is, a Fronde betetéz minden szerencsétlenséget, a paraszt tönkremegy, Rouen lakosai közül pár hét alatt 17 ezer hal meg dögvészben, Dreux minden nyolcadik lakóját lekaszálja az éhség, a járvány, a nyomor.⁴²

Ez Kassán kezdődött el olyan korban, amelyet Daniel-Rops az értelmiség lázadásának nevez *La Rebellion de l'Intelligence* című tanulmányában.⁴³ A reneszánsz humanizmusának terméke ez. Firenzében a haldokló Marsupini már vissza merte utasítani az utolsó kenetet. A Bod Máté által emlegetett angol király lordkancellárja, Francis Bacon, már arra oktat filozófiai művében, hogy csak azt kell elhinni, amit kísérletileg sikerül bebizonyítani. A lyoni Gryphe nyomda körül csoportosult francia tudósok Krisztus megtestesülésének tanát az asztrológiából vezetik le és nemcsak Kepler, a prágai csillagász vizsgálja

„hosszú csövén” át az ég törvényeit, hanem már Galilei is javában bizonyítani igyekszik a kopernikuszi világregszer helyességét. Ezért írja Bod Máté: „Földünk éppen kilépett méltóságos középponti helyzetéből és szerény mivoltához illő körforgását már megkezdte...” Giordano Brunót egyházellenes tanai miatt a Campo dei Fiorin már elégették, de vetélytársa, Campanella⁴⁴ ki meri jelenteni, hogy az egyház minden tudományos haladásnak ellensége. „Szabadok vagyunk!” – hirdeti, és ez más szóval azt jelenti, hogy Istenre nincs többé szükség.

Bod Máté, az ékesszólástan protestáns iskolamestere, karddal a kezében ott áll „édes nénjével” szemben és habozik, hogy örökre elmenjen-e. A *rebellion de l'intelligence* képviselője ő is: a Hernád partján, a kormos kassai várfalak közt. És a Hernád nincs messze a Szajnáától: a Louvre-ban XIII. Lajos épp most írja alá a szigorú törvényt az istentelenség és a káromkodás ellen.

Bod Máté nem istentelen, nem is káromkodik. Ő még csak „Isten szavát akarja bizonyítani”, de racionalista szemmel nézi a Bibliát, amelynek lapjairól kilépnek képzeletében az „Ádám előtti szörnyetegek”. De a kassai kocsmák tele vannak káromkodó részegekkel.

Erről a felső-magyarországi városról soha semmit sem hallott a francia paraszt, aki hamarosan éhen fog halni. Kassa olyan ebben az időben, mint Van der Rye belga festő képén: csipkés hegyek háttérében várfalakkal körülkerítve, tornyok sokasága.⁴⁵ A bástyafalakon kívül tanyák és nyájas gyümölcsösök, szőlőskertek. Magyarországi Szent Erzsébet templomának, a dómnak még csúcsíves a tornya. Mellette a sátortetős tornyocska a Szent Mihály-kápolnáé. A domonkosok templomának tornya fedetlen, a romokban heverő kolostor jelenleg a protestáns Kassa élelmiszerraktára. Még egy csúcsíves torony látható a belga festő képén. Ez az elfutott ferenceseké. Most fegyverraktárnak használják a kassai polgárok. A város védelmére esküvel kötelezett céhek innen kapják a fegyvert. A körfalak bástyái és tornyai a nyugati Forgách-kapu környékén éppen ezen a nyáron égtek le. Ezért füstösek a várfalak, kormosak a házak, különösen ebben a fertályban. Van der Rye vándormadarakat is festett az égre és díszruhában egy kassai polgárt a szőlőskert elé. De a polgárnak kard lóg az oldalán! Kassa a polgároké, a „harmadik rendé”. Politikai rendszerek változhatnak, a kassai *tiers-état*⁴⁶ a nemes urakkal együtt a magáénak vallja a várost.

„Az örvendő nép fáklyák alatt élteti a szabadságot” – mondja Bod Máté a „nénjének”. De Zsófia irtózik a „török dolmánytól”. Akik Budapesten voltak 1944–1945 telén, amikor a Vörös Hadsereg felszabadította a magyar fővárost, azok emlékezhetnek hasonló párbeszédre. A pecsenyesütők boltjait – ha ugyan volt egyáltalában pecsenye! – akkor sem kímélték a felszabadítók. A borespincéket és a nőket sem.

A szépsi völgyet gyakran emlegeti a *Tanúbizonyosság* írója, és a sárga liliumot is, amelynek a *factum* körül később szerepe van ebben a különös vallomásban. Az eredeti latin szövegben *lilium flavum* a virág neve. De ez nem tudományos

növénynév. Botanikai jelentése nagyon is kétes. A XVII. és XVIII. század füveskönyveiben nem szerepel. Nyilvánvaló, hogy a *Testimonium* írója önkényesen adta ezt a latin nevet kedves nénje kedves szepsi virágának. Szó szerint a fordítása: sárga liliom. Valószínű, hogy ez volt a népszerű neve abban a korban. A tudományos neve viszont a svéd Linné hivatalos latin lajstromában: *narcissus angustifolius*, azaz vad nárcisz. A régi magyar füveskönyvek szerint „Szent Mihály havában virágzik a réten”. Ez volt talán a sárga liliom? Szerény mezei virág. A Megyer lábánál, Patakon is lehetett szedni, nagy bokrétára valót.

De ne felejtsük közben: valaki éppen zörget a lefüggönyözött olasz ablakon.

III.

*VIR BONUS*⁴⁷

Lelkem ábrája ebben a pillanatban ez volt: Ügyünk szent hite dagasztja szívemet. Zsófia néném árulása miatt mérhetetlenül izgatott vagyok. Tudom, hogy ez nem méltó derék férfihoz. Így álltam ott, távozásra szántan, kardomat markolva. Tekintetemben bizonytalán lángolt az ábra. Édes néném az ablakhoz szaladt, kitérte. A beáradó esti légben a gyertyaláng lobogott. Idegen férfi arcát pillantottam meg. Inkább a kíváncsiság tartott vissza, a tapasztalás ingere, semmint a mérséklet. Füleltem. Figyeltem és hallgattam őket. Az idegen gyáván pislogott felém, csak a feje látszott a félrehúzott függöny mögött. Néném suttogva beszélt hozzám. A beszélgetésből engem kirekesztettek, mint felesleges idegent. Egy Miatyánknyi idő sem telt el. A sunyi pislá arc eltűnt, néném az ablakot bezárta.

- Az ellenséghez pártoltál – mondtam neki sötéten.
- Jézushoz – felelte ő.
- Elbutítottak, eszed megnyomorították.
- Maradj! Tedd le kardodat.
- Gyík farkát kitépni, békát eltaposni: ettől mindig irtóztam. Ezért nem nyisszantottam le a nyakát mindeddig ennek az idegennek, aki bizonytalán bűntársad az istentelenségben, a babonáságban.
- A pogány törökkel cimboráló gyilkos magyarok elrontottak – mondta szelíden néném. – Haragodban megölnéd ezt az embert. Nem is ismered. Egy ártatlant. Egy embert.
- Szívem sír, lelkem háborog miattad.
- Ha nem firkálnád a Szentírást, mint vakond a virágoskertet, akkor megértőbb tudnál lenni hozzám.
- Elevenen temetkeztél a szellem sírkamrájába! – jajdultam fel panaszosan.
- Fejünk fölött maholnap kiderül az ég, te pedig len elbújsz a fény elől a sötét-ségbe. Te vagy a vakond, édes Zsófia néném!

Néném hallgatott egy kis ideig. Aztán a maga asszonyi fortélyával hangot és hadicselt változtatott.

- Gyöngé nő vagyok, segítségedet kérem, Máté. Légy erős és okos, szívem barátja! – szólt édesen, ezüst hangján. – Nagy szükségem van rád.

Lelkem ábrájából nem tűnt el a felháborodás, pedig jól tudtam, hogy a dolgok helyes ítéletének feltétele a nyugalom.

- Sűgysz-bűgysz egy békaképű álnok idegennel. Nem csak hitszegő lettél. Sötét titkokat rejtegetsz előlem.

- Semmi titkom sincs. Szerető szívem kitárom előtted.

- Ki volt a rettegő alak?

- A Királyi Ház szolgálója. Hírt hozott. Rossz hír.

- Ami számotokra rossz hír, az az én szívem örömmel dagasztja.

- Ó! Segíts rajtunk, szívemnek szerelmes társa! Édes kisfiú! Aki mindig voltál és nekem mindig jót akartál. Könyörülj rajtunk, Máté!

Kampós orrú jeles francia matematikus! Emlékszel-e még beszélgetésünkre az útszéli majorban? Seregeteket szétvertük, foglyunk voltál te is. Tudom, nem vált dicsőségünkre, hogy elfogott vezéreteket egy derék hajdú kopjával átdöfte. Zsófia nénémről és a *faktum*ról beszéltem akkor neked. Te ágyúk torjának üvöltése közben arra tanítottál, hogy a zene tiszta matematika. Ma is látom hatalmas kobakodról válladra omló dús, fekete hajad, izmos ajkadat, bunkós orrod. A magad roppant eleven módján figyeltél szavaimra, türelmesen meghallgattál és végre imígyen szóltál: „Nincsenek földünkön örökké tartó titkok, az asszonyok lelke sem az. Némelyiké olyan, mint a zene. Tiszta matematika”... Aztán én megmutattam neked az utat, merre menekülj, fuss a Csallóköz felé, vissza szép hazádba, a francia honba.

Minderre csak azért emlékeztetek most – Cartesius, jeles tudós! –, mert néném ezüst hangja egyszerre meghatott engem. Minden harag elmúlt szívemből. Igyekeztem megnyugtatni őt.

- Ó, Máté! Én félek... nagyon félek... – mondta néném borzongva.

Eddig menekült előlem. Most hozzám bújt. Kedves arcát, amelyen mintha kinyíltak volna a szepsi völgy virágai, mellehez szorította. Gyertyaszín kezével karomba kapaszkodott.

- Nagyon félek – suttogta.

Éreztem karcsú testének ingatagságát, keblének reszkető lélegzetét. Holló-fekete haját arcából félresimítottam, gyöngéd szavakkal bátorítottam.

- Bár szívem vérzik miattad és szégyenkezem árulásod miatt – mondtam neki –, azért bízhatok bennem.

- Köszönöm, Máté.

- Ó! – panaszkodtam gyászosan. – Hogy is ejthetett törbe téged az ellenség!

- Van tör – felelte néném –, amelynek szúrása édes gyönyör.

- De te csak ne félj! – biztattam. – Én itt maradok veled.

- Most tüstént el kell menned.
- Az imént még marasztaltál. Könyörögtél, tegyem le kardomat. Én letetem. Most pedig küldesz?
- El kell menned, hogy megmentés minket.
- Kiket?...
- Engem és azokat, odaát a szomszédban.
- Azokat?...
- Az imént azt a hírt kaptam, hogy meg akarnak gyilkolni minket.
- Én pedig meggyőződéssel mondtam ki azt, amit a világban annyiszor ígértek már forradalmak és háborúk idején:
  - A bűnösök meglakolnak, az ártatlanoknak hajuk szála sem görbül.
  - De ti döntitek el, hogy kik a bűnösök! Erdély grófja és a gyilkos viceporkoláb.
    - Ó, szegény megtévelyedett asszonyi állat!
    - Gondold, hogy sápkór és hideglelés gyötör. Gondold, hogy hamarosan Valent mellé temetnek a Szent Mihály-kápolnába. Gondold, hogy a dús hajzatú főangyal már mérlegeli lelkemet. Gondold mindezt... Segíts rajtunk! Éppen ezért segíts! Ne engedd, hogy romló testem, amely még kívánja az élet szépségét, a Szent Mihály-kápolnába kerüljön hamarosan.
      - Beszélj. Milyen rémkép fenyeget?
      - A főprédikátor életünket követeli, Kassa minden igaz római hitű polgáráét, és a nőknek, gyerekeknek sem lesz irgalom. A kamaragróf is meg akar öletni mindnyájunkat.
        - Öreg dajkád meséi ezek?
        - A Sátán odafent megint fogadást ajánlott a Hatalmas Teremtő úrnak, hogy meg fog tántorítani minket.
          - Ilyen fogadás csak egyszer volt az Égben – feleltem. – De alighanem azt sem az Égben kötötték, hanem a pátriárka Jób képzeletében.
          - Szavaidban ráismerek Ádám előtti szörnyeid bűnös hangjára. Isten szavát becsmérled. Ahelyett, hogy segítenél rajtunk. Sirathatod majd hült tetemem.
          - Békaképpű gyáva heroldod szavának ne ülj fel. Képén látszott, hogy agyveleje olyan szivacs, amely hazugságok levétől puffadoz.
          - Vértüdőre készülődnek az éjjel a nemes tanácsurak és fegyveres polgárok. A ti új evangéliumotok nevében.
          - Csak a gonoszok lakolnak, édes néném.
          - Urad és barátod, a gazdag marhájú Georgius, karba font kézzel fog gyönyörködni a vérontásban.
          - A kárhozat fiai, a pápista papok, elbutították maréknyi népüket. Téged is, édes Zsófia néném. Mi nem gyilkolni jöttünk ide. Hányszor mondjam, hogy célunk szent és nemes? Azért fogtunk fegyvert, hogy széles e hazában, és seholy

másutt egészen a nyugati tengerekig, ne legyen többé üldözött. Meg fogjuk segíteni még francia testvéreinket is La Rochelle-ben!

- Hullj térdre inkább alázatosan Teremtőd előtt.

- Lelkem fekete gyászba öltözik miattad, szegény néném.

- Akkor gyászolj majd engem, ha a felbujtott gyilkosok a véretem veszik.

Könyörögve esedezem hozzád, Máté, hallgattasd el a bujtogatókat!

Kardomat markoltam és gondterhesen járkáltam a tágas szobában.

- Hívasd át a Királyi Ház gyáva szolgáját! - mondtam.

- Mi szükséged rá?

- Kardom markolatával majd kiszellőztetem fejből a rémület meséit. És akkor meglátod: egyszerre nem lesz több bujtogató.

- Kardodat majd életem védelmére rántsd ki. Százszor jobban hiszek azoknak, akik a szolgát küldték el ablakom alá, mint neked.

Sebzetten néztem rá.

- Kik azok? - kérdeztem.

- Három pap.

- Nyilván papisták.

- Azok.

Kétségbeesetten kiáltottam:

- Ó!... Nem is egy, hanem három pokolbeli fajzat üzenet neked! Mily gyászos sorsra juttatott az Ég!

- Segítségéért esengek, Máté. Kis barátom... hajdani társam... Hiszen úgyis tudod, hogy szívem legforróbb csücske mindig a tied volt.

- Értelem Szent Lámpása, most segíts! - így fohászkoztam. - Mindent vártam ettől a hadi-úttól, csak épp ezt az egyet nem. Szegény elkárhozott Zsófia néném! Ébredj a babonaságok ködös álmaiból! Tekints a ragyogó útra, amelyen haladok. Az emberi szellem diadalmas felszabadulása felé vezet! Új világ van születőben - folytattam lelkesen. - Ebben a világban nem lesz többé sem butaság, sem nyomor.

- Ti hozzátok a nyomort és a szerencsétlenséget városunkba. A ti eszetek világossága tűzvész!

Sírva folytattam, szívem fájdalma annyira lesújtott.

- Belehullottál a babonaságba, faragott képek előtt térdelsz. Bálványokat imádsz.

- Nincs hamisabb bálvány - mondta néném -, mint az elbizakodott emberi ész.

Felindult szavainkban két ellentétes emberi világ reszketett. A mérkőzésbe belesápadtam. Lerogytam egy karosszékbe.

- Kösd oldaladra kardodat és indulj! - sürgetett néném. - Viceporkolábod szelíd bárány a farkasokhoz képest, akik ellenünk ingerlik a söpredék népet. Menj és beszélj gazdáddal.

- Georgius generálisra gondolsz? Patak urára?
- Őreá.
- Gyerekes kívánság. Ezer fontosabb dolga van, semhogy ijedt pápisták rémületének tarka képeit törje szét.
- Minden késlekedő perced a gyilkosoknak kedvez. Fuss! Kérd meg őt, hogy intse mérsékletre a nemes tanács dühös urait, akik vérünket akarják. Figyelmeztessd a nagy hatalmú Georgiust, hogy minden csepp kiontott vér az ő lelkén fog száradni, e percben övé a földi hatalom és a földi dicsőség Kassa városában.
- Már csak a hosszú, zsibbadt csendre emlékszem, amelyben forgott-forgott szüntelenül, mint egy kialvó csillag, lelkem ábrája.
- Megyek - mondtam ki végre. - Elmegyek Georgiushoz.
- Belerszkettem saját nagylelkűségembe. De csakhamar új meglepetés ért. Alig kötöttem fel kardomat, néném hozzám lépett és megfogta karom:
- Nem a magam életét félted - mondta egy megtévedt angyal iszonyatos ártatlanságával.
- Hiszen eddig magadról beszéltél. Hogy félsz...
- Azokat félted. *Őket.* Mind a hármat - szólt és az ablak, a Királyi Ház mocskos kis udvarára mutatott.
- Borzadva néztem. Indulataim árja át akarta törni lelkem gátjait. Felordítottam:
- Ne tőlem kérjenek *azok* segítséget! Hitvány faragott szobraikhoz esedezzenek kegyelemért!
- Néném is emelt hangon mondta:
- Ezennel felelőssé teszek e három szent életű ember életéért.
- Esztelen szavai leperegtek rólam.
- Terhet számár hátára rakj - mondtam szárazon.
- Terhed lesz lelkiismereted - szólt ő.
- A gyertya lángjába belerepült egy kósza éji pille, pillanatig sötét volt. Aztán néném folytatta.
- Életed nagy pillanata lesz ez, Máté. A legnagyobb. Én azt hiszem, hogy téged erre szült Szepsiben áldott jó anyád.
- Mindig félted delejes mondásaitól. Félbe akartam szakítani, de ő nem engedte:
- El fogsz indulni utadon, Máté. És nem fogsz megrettenni. Mert már tudod, hogy minden igazságtalanság elhárítása kötelesség. Te pedig derék férfi vagy.
- Kimondta azt a szót, amellyel meggyőzött és legyőzött. Sohasem olvasta ő Cicerót. De olvasni tudott lelkemben. Onnan olvasta ki, hogy a cicerói *vir bonus*, az én legfőbb eszményképem abban a szellemi küzdelemben is, amellyel

életre-halálra eljegyeztem magam. A *vir bonus*, a derék férfiú, nem hátrálhat meg a kötelesség elől. Lelkem ábrája ismét fordult egyet.

Vizsgálom ma megint ezt az ábrát, marburgi barátaim. Vizsgálom, mi készítetett arra, hogy megtegyem az első lépést azon az úton, amely aztán az oromra – a *faktum*ig vezetett. Nénémet szerettem. De tudatában voltam, hogy a szeretet készíthet önfeláldozásra, de esztelenségre soha. Pápista papok prókátorának beállani: ez számomra a legnagyobb esztelenségnek látszott. Annak tehát, hogy meginogtam, nem a szeretet volt az oka. Hanem az a szó okozta, amely egyszerre döfött szívembe és elmémbe: a kötelesség!

Elgondolkozva álltam a szoba közepén, szakállamban turkáltam. Minden, amit valaha a kötelességről olvastam, tanultam és magam is tanítottam, hangyabolyként nyüzsögni kezdett bennem. Minden kötelesség, amelyet sebtében elmulasztottam, öklét rázta felém a múltból. Mintegy kölcsönkértem gondolatban Zsófia nénémről az ő tiszta mértékét és azzal kezdtem méregetni jellemem. Erényeim mellett felbukkantak hibáim. És arra gondoltam, marburgi barátaim, hátha csakugyan nem ok nélkül rettegnek a pápista papok? Hátha okkal pislogott rám, félelmében majdnem halálra váltan, a Királyi Ház gyáva szolgája? Hátha csakugyan öldökölni fognak az éjjel?

Törvénytisztelő ember azt vallja, vesszen a bűnös, ha bírái úgy ítélnének. De szabad-e egy derék embernek tétlenül néznie a fegyvertelenek véreinek kiöntését? A jászói csetepatéről, a Hernád mellett táborozva, már hallottam. De Zsófia néném eltúlozta. Csak tizenhat épület égett le, katonáink felgyújtották. Csak egy papot vertek bilincsbe. Azt a pilises pápistát⁴⁸ is csak azért nyúzták meg elevenen a hajdúink, mert gézengúzoknak nevezett téged, Erdély grófja, Eszes Fejedelem!

Dolmányom pitykéit babráltam a csendben. Nagyon is tisztában voltam vele, hogy Zsófia nénémnek igaza van: minden igazságtalanságot meg kell akadályozni. Ezenfelül a pogány görög bölcs azt tanította, hogy az igazságtalanságot még elszenvedni is jobb, mint elkövetni.⁴⁹ Az igazságtalanság eltérése pedig majdnem olyan súlyos bűn, mint az elkövetése. Kedves Ciceróm szelleme megszólalt töprengésem közben. Így szólt hozzám:

– Emlékezz, kik mulasztják el a védelem kötelességét! A kényelmesek, akik nem akarnak haragot. A lusták, akik kerülnek a fáradságot. A fősvények, akik irtóznak a felesleges költségtől. És a hanyagok. A restek. A tétlenek. A derék férfi nem tér ki a kötelesség elől, Patak derék iskolamestere, Matheus! – így szólt hozzám a csendben Cicero. Nem Zsófia néném, hanem ő fogott meg engem lelkem ábrájának hálójában.

– Elmegyek a Szepesi Kamarába – mondtam súlyosan. – Elhárítom az igazságtalanságot, bárki ellen irányuljon is dárdájának hegye.

Zsófia néném nyakamba borult. Ő bizonyosan tudta már azt, amit én csak azóta tudok: jó anyám, aki sok gyermeket táplált kebelén, engem való-

ban csak azért szült, hogy elmenjek a Kamarába a diadalmi lakomára és lelkére beszéljek hatalmas barátomnak, Georgiusnak. Sötét szobáin át kikísért a vaspántos tölgyfa kapuig. Megálltunk ugyanott, ahol egy órával ezelőtt még nem akart megismerni.

- Légy olyan – mondta néném titkos jelentőséggel –, mint kisfiú korodban a Szepsi völgyben. Szavait nem magyarázta meg. Utamra bocsátott.

Némi aggodalommal hagytam őt magára, mert az utcában a részeg harcosok épp most vágtak le egy tinót. A kassai éj kibontotta fejem fölött sötét szárnyait. A kapu becsapódott mögöttem. Még hallottam kulcsainak csörgését és cipellőjének kellemes kopogását, amint visszament a nagy üres házba, ahol egyedül maradt.

IV.

A FŐPRÉDIKÁTOR (1)

Hozzád szólok, Erdély grófja! Eszed fénye vakító, és ha nem magyarnak születtél volna, nagy tehetségeddel ma Európa ura lehetnél. Ezért kérek, szentelj figyelmet *Tanúbizonyosságom*nak, legalább annyit, mint a spanyol gitárosoknak, akik udvarod vidámítják. Vonulj el fehérvári palotád csöndes zugába és írődeákkoddal olvastasd fel zengő anyanyelvünkön ezt a *Testimonium*ot. Velencei tükreid helyett pillants az én tükrömbe. Vallomásomban meglátod majd tetteinket és mögötte tenmagadat. Tükröképed nem szolgál majd ártalmadra.

Tekints tehát most rám, amint Zsófia néném házatól a lakomaterem felé igyekszem, ahol Georgiust ünneplik Kassa város nemes urai és polgárai, és még inkább annak örülnek, hogy a Király Képét, a kevély generálist és pápista fenevadat ügyes csellel sikerült elfogni futás közben: kezén-lábán csörgő bilincs, penészes pince fenekén kuporog.

De nézd csak, Kegyelmes Gróf! Oda tekints, Dávidra! A viceporkoláb híven ott áll a Szepesi Kamara kapujában, miként parancsoltam neki. Engem vár. Már szerzett buzogányt. Kész arra, hogy bárkit megöljön, aki szent ügyünk ellensége. Meghagytam neki, hogy tüstént siessen Zsófia néném kapujához, párducként őrizze, senkit a házba be ne engedjen.

Lelkem ábráját ti se felejtsetek, marburgi barátaim! Láttok-e vajon, amint testemet fürgén viszem fel a lépcsőn és betévedek a konyhába, ahol sűrűg a cselédség? Gömbölyű fatálon húst aprítanak és belegöngyölik a káposztalevélbe. Vasmozsárban törik a borsot, zsírral locsolják a piruló pulykát. Rotyognak a fazekak a mázas cserépfedők alatt. Villával beleszurkálnak a pöfögő hurkába, a kövér szakácsné tepsik és vaskondérok közt derelyesarkantyúval vezényel a cselédeknek és meghinti a rétestésztát a kemencében, majd bort kever a pe-

csenyemártáshoz. Bár falatoztam már kassai színű Zsófia nénémmel, nyálam mégis megeredt az étvágytól.

A lakomateremben bizakodva ültem le a nagy asztalhoz. Rögtön elém tettek a gőzölgő tyúklevest. Az urak java része már megvacsorázott. Georgiust, Patak várának dicső urát, körüludvarolták az alvezérek, hadnagyok és nemes tanácsurak. Csengett-bongott a terem. Mindenki a Király Képét gyalázta az örömök legigazabbikának, a kárörömnek jegyében. Semmi jelét sem láttam, hogy bárki pápista vérben kívánna fürödni az éjjel. A főasztalnál megpillantottam a főprédikátor megderesedett kefehajzatát. Szívem nagyot dobbant.

Tokaj papja! Te jól ismered Alvinciust, a kassai Savonarolát. Nála ékeőbb szavakkal senki sem tudja bizonyítani, hogy a római Babilonban az Antikrisztus ül a pápai trónon. Bár Calvinus hitbeli tanait vallja, mégis Luther nyers szókimondása a sajátja, magyar borssal megpaprikázva. Egyedül te, megértesz engem, Tokaj papja! Én már akkor maradínak véltem Alvinciust, bár nagy tekintélye előtt meghajoltam.

A fiatal tyúk puha combját tányérom alján hagytam és a főprédikátorhoz szaladtam. Az évek megnyesték, mióta nem láttam. Szakálla is egészen megsürkült. De szemének tüzes villáma a régi volt. Kölcsönösen dicsérni kezdtük egymást. Ő atyai jóindulattal hullajtott el néhány kegyes szót a *Fides Jesuitarum*ról, nemrégiben Hulsius mester által kinyomtatott könyvemről, amelyben megleckéztettem a lélekrabló jezsuitákat. Én meg most hódoltam neki számos könyvéért, amelyben jól orrára koppintott Esztergom bíboros érsekének, Petrus jezsuitának, a pápista erőszak és gonoszság legelszántabb bajnokának.⁵⁰

Letelepedtem mellé, töltött poharamba. Jóízű nevetéssel együtt szidalmaztuk Castiglioni grófját, aki ördögűző jezsuita lett oly feslett ifjúság után, hogy nem átalotta csókolgatni egy bukott szűz árnyékát a falon.⁵¹

- Ne felejtsd hitünket - mondta csevegés közben. - Mi mindnyájan azt valljuk, hogy a teljes Szentháromság Egy Isten a semmiből teremtette a világot bizonyos időben, ezelőtt úgymint 5581 esztendővel. Ebből lealkudni semmit sem engedünk.

Nyeltem egyet. Észrevette tán kétkedő mosolyomat? Homloka elborult. Fekete tógás ösztövé alakja, bár megkopasztották az évek, kiegyenesedett az asztalnál, miközben rétestésztáját majszolta. Ettől fogva barátságatlanul nézett rám.

Én pedig titkon kissé megvettem őt. Tudtam, hogy ez a kiváló férfiú éppúgy nem hisz a szabad kutatásban és a vallási türelemben, mint Luther sem hitt. Te értesz engem, Tokaj papja! Mi együtt vallottuk, hogy a bilincseitől megszabaduló értelem a szabad gondolatok új tájai felé ragadja az embert. Együtt hirdettük, hogy az Újszövetség sűrű homálya eltűnik majd, eszünk számára minden titkát felfedi az Úr Jézus Krisztus. Tanúskodj majd mellettem, hogy együtt bizakodtunk az értelem győzelmében, bár tudtuk, hogy göröngyös

út vezet a csillagokig. Néhány év még! – és milliókat ragad majd magával a megvilágosodott hit által való megigazulás: az új evangéliumi tan! És hamarosan megvalósul minden próféta édes álma: a szabad nép!

Ennek megfelelően marburgi barátaimmal együtt kíváncsi elmém nem csupán az Ádám előtti szörnyetegeket kutatta, hanem azt is, hogy milyen fizikai erők rejtőztek Krisztus Urunk csodatettei mögött. Hol lappangtak a titkos pékek a kenyérszaporításakor? A kánai menyegzőn ki volt az ügyes pincemester, aki bort csempészett a korsókba? Milyen csalétekre gyűltek össze a tó vizében a csodálatos halászat idején?

A félelmetes hitvitázó Alvincius messzire elmaradt az értelem szabad szárnyalásától. Véleményem az volt róla, lelkem titkos pecsétje mögé rejtve, hogy hasznára van ugyan igaz ügyünknek, de Calvinus tanaival szívében félszeg módon Luther előtt hajlong és félúton megállt. Nem mer, vagy nem tud tovább haladni a göröngyös úton a csillagok felé. Az ördög ganéjával kacérkodik.

Néztem kemény ádámcsutkáját, amely majdnem kidöfte ráncos nyakbőrét a mandulás rétes falatoztatása közben. Kedvem lett volna elvitatni tőle az 5581 esztendőből legalább az ő éveinek számát. De nem tettem. Ehelyett így szóltam hozzá:

– Nénémet ismered, nagytiszteletű főszolgája az Igaz Egyháznak. Valent ifjú özvegyét.

Szürke szakálláról leszorta a rétesmorzsát, csámcsogva bólíntott.

– Szívem háborog miatta – folytattam. – Az ellenség elcsábította.

– Hallottam gyalázatáról.

– Véleményedet szeretném tudni a gyászesetről.

Hangosan felnevetett.

– Mi véleményem lehetne? A pokolbeli Sátán megmocskolta nénédet és meghomályosította. Az a régi hazug és gyilkos lélek!

– Mi sors várhat reá, édes nénémre?

– Cégéres vétkéért már itt a földön meg fog bűnhődni.

Megriadtam. Nem ezt a választ vártam a hatalmas főprédikátortól. Bátran feleltem:

– Meg akarom menteni őt.

– A földi bűnhődés elől egy menekvés van. Hozd el írásos nyilatkozatát, amelyben szánja-bánja vétkét és esengve kéri visszafogadását az evangéliumi Szent Keresztyén Egyházba. De fuss! Siess!

Mindez vészesen hangzott. Feljajdultam.

– Ó, jaj! Nem fogja megtenni!

A főprédikátor a legnagyobb jóindulatot színlelve, így folytatta:

– Békés módokra hajlamos egyházi szolga létemre elengedem neki az írást. Mert beszámítom, hogy hatalmas erejű a Sátán, aki bemocskolta.

- Hála neked, Izráel Istene, aki méltányosságra inted bölcs szolgádat, Alvinciust! - mondtam kenetteljesen.

Ám korán hálálkodtam.

- Mondd meg boldogult Valent kamarásunk özvegyének, Zsófia asszonynak, hogy járuljon holnap a Szent Magyar Királylány nevére nevezett helybeli egyházban az oltár elé, a kenyérből és borból szerzett vacsorájához az Úrnak. Térdre esvén a közgyónásban, bevallhatja ott cégéres vétkét. Az abszolúciót⁵² tőlem megkaphatja, és így nem esik bántódása.

- Ó, jaj! - sóhajtottam. - A Sátán sokkal erősebben tartja hegyes karmai közt, semhogy a józan ész szavára hallgasson. Néném ezt sem fogja megtenni.

- Milyen kedvezést akarsz hát kicsikarni számára? - kérdezte szigorúan a főprédikátor.

- Időt kell nyernem, míg lelkét sikerül ismét visszaszerezni az egyedül helyes és üdvös hit kebelére - feleltem. - A földi büntetést kívánom addig elhárítani felőle.

A főprédikátor egyszerre vénebbnek látszott, keszeg vállát vonogatta a fekete palást alatt.

- Már közeleg a vétkesek bűnhődésének órája. Siess lelkére beszélni, míglen nem késő.

- Minden ékes szót latba vettem már. De hiába.

- Akkor a spanyol bérencek sorsára jut - mondta komoran a főprédikátor. - Jóllehet még az éjjel.

- Főtisztelendő főlelkész! - szóltam megrendülten. - Te ilyen nyugodtan eszegeted itt a mazsolás rétest, mialatt éjszakai öldöklés tervét szövögeti a bűn?

- Nénéd kevély és felfuvalkodott. Az Úr pedig az alázatosoknak nyújtja a kegyelmet. Ám végtelen jóságában gondol a bűnben megátalkodottakra is. Gyakran bűnöst küld a bűnöshöz. Gyilkost a kevélyhez.

- Édes egyetlen nénémre gondolsz, főprédikátor uram?

- Óréá.

- Úgy véled tehát, hogy néném legyilkolása az ő üdvére válik?

- Bizony úgy ám! Láttunk már példákat - hangzott a rettentő felelet -, amikor a felfuvalkodottnak bűnös galád lelke a testi szenvedés jóvoltából az Úr zsámolya elé roskad. Az Úr ezt eleve így rendelte el. Az ilyen szerencsés az Úr kilehetetlen kegyelmi szándékából még üdvözülhet is.

- Nénémet ma éjjel gyilkosok levágják, mint egy marhát. Azt kívánod tán, hogy még tapsoljak is, hogy ilyen nagy szerencse éri?

A főprédikátor végigmért tekintetével.

- Úgy látom, fiam, te meginogtál.

- Én kételkedem abban, hogy Isten rendelése volna az emberölés - mondtam erélyesen.

De ő rendíthetetlen maradt.

– Isten földi és égi terve gyarló eszünket némelykor meghökkenti – mondta. – Ezért csak így rimánkodhatunk: Légy irgalmas, kegyelmes énnekem, bűnösnek!

– Nagy mesterünk, Calvinus, azt tanítja – érveltem szenvedélyesen –, hogy minden lélegzetvételeddel gyakorold az erényt. Én ennek az erénynek nevében a VI. parancsolat megszegői ellen fel fogom lármázni az egész várost!

– Ünneprontónak csaptál fel, fiam?

– Ékes szavú főlelkész! Ha te ünnepronek nevezed alvó polgárok legyilkolását, akkor én bizony ünneprontó akarok lenni. Esengek hozzád, most hirdesd, hogy ne ölj! Most hirdesd, hogy a Magasságban Lakozó még a bosszúvágyat is gyilkosságnak tekinti!

Alvincius főprédikátor láthatóan unta már a perpatvart. Félvállról felelt:

– Tenéked fogalmad sincs, ifjú tanítómester, hogy mit műveltek városunkban Bécs buzdítására a pápisták. Sanyargattak, kiüldöztek, éhezettek, gonosz cselekedeteikkel pusztítottak minket. A bosszúállást én, mint egyházi szolga, elítélem, de a Jehova Isten rendelkezésének még oly kegyetlen végrehajtását is üdvösnek tartom. A bűntől, mint cégéres vétektől, irtózom. De Istené az ítélet. Bízunk rá alázatos lélekkel.

Megrendülésemben most már nem voltam sáfára a szavaknak:

– Hol találok az evangéliumban, híres mester, azt a tanítást, hogy a jóságos Háromszemélyű Isten véreskező gazfickókat bérel fel általa kiválasztott emberek legyilkolására? Hát szabad-e megengedned, hatalmas főlelkész, hogy visszaszülljedjünk az Ótestamentum gonosztetteinek pocsolójába?... Könyörülj nénémem! Ó! Mi már tudjuk, hogy nincs szabad akarat. De van szabad eszed, főtiszteletű nagy uram! Nos hát, párosítsd a hittet az erényt és meglátod, a Jehova Isten nem fog megakadályozni abban, hogy Jót cselekedjél. Mentsd meg hát, kérlek, nénémet és azt a néhány nyomorultul reszkető, gyáva római papot, akik a szomszédos Királyi Házban féltik piszkos életüket!

Kimondtam. Nagylelkűségembe beleremegtem. Lelkem ábrája: a csermely kiszélesedik. Alvincius főprédikátor úgy tett, mintha nem is hallotta volna szavaimat. Szürke szakállát vakargatta, aztán még egy nagy darab mazsolás rétest vett ki a tálból. Intett egy tagbaszakadt nemes kassai férfiúnak: a kopasz kamaragrófnak. Nekem csak ennyit mondott a Táttra csúcsánál is fagyosabban:

– Timotheus példájára óvom magam a haszontalan szótól. Türelmesen meghallgattalak és véleményem az, hogy Zsófia nénéd féltése megzavarta eszed. És még valami. Méltatlan szolgálaként egész életemmel a Jehova Istent dicsőítem, de szent terveinek dolgaiba nem ártom bele magam.

Szólt és felkelt a lakomaasztaltól, mintha én már csak gőzölgő pára lennék a levesestálban. Elmenőben a tenyerén vitte a rétest, méltóságteljes fekete tógájában.

Forogni kezdett körülöttem a terem. Megpillantottam az ajtóban Mikael vicehadnagyot. Három zenészt biztatott éppen, hogy hangszereikkel bátrabban lépkedjenek közelebb az asztalokhoz. Az egyiket, a legmaflábbat, aki hóna alatt hozta hegedűjét, csizmájával úgy ülepen billentette, hogy a síkos padlón hasra vágódott. Sárga nagy fogai kivillogtak fekete bajusza alól. Hajdú szokás szerint öklét rázta feje fölött öröme jeléül. Szegedről való volt és mégis gyalázatosan beszélt magyarul, mintha Isten más tájain született volna. Mind a két térdén szív formájú bőrfoltot viselt, szablyáját sohasem tette le. Éjjel-nappal együtt élt vele, mint igazi hajdú. Nézése üres és éles volt, mint a bagolyé. Nem tudom, miért, figyelmemet megragadta ez az ember.

Alvincius főprédikátor a lakomaterem egyik sarkába vonult vissza a kamaragróffal, a kassai igazságügyek legfőbb őrével.

„Igazad van, édes néném – szóltam gondolatban Zsófiához. – Ezek meg akarnak gyilkolni téged is, a papjaidat is.”

Ittam egy korty bort. Szívem tele volt édes néném képével, akiről csak az imént tudtam meg, hogy nem hasonlít ő már többé a Szepsi völgy virágaihoz. A „megátalkodott”!

– Ó, kevély és felfuvalkodott Zsófia néném! Mi jót remélhetsz te ezután a főprédikátortól? – sóhajtottam gondok közt. – De én meg foglak téged menteni!

A dúsán megrakott asztalfőn hízelgők és udvarlók közt ott ült ifjú hadvezérünk: Patak várának hatalmas ura. „Egyedül benned bízom, Georgius” – ezt mondtam magamban.

Elindultam a szibongó fényes teremben, ahol száz gyertya égett, hogy utat törjek magamnak a generális felé. Aggódásom Zsófia néném életéért ekkor már áthatotta szent ügyünket és szívemben a cselekvést vággyá alakította.

V.

A HADVEZÉR (1)

Meggypiros dolmányán a szíve fölött a pitykékben is bíztam. Rögtön megtisztelt figyelmével és dicséretére mondhatom, erőt vett gyanakvó természetén. Míg egyik alvezére a nyirettyű⁵³ hangjainál részegen énekelt egy szerelmes dalt az árvácskavirágról, mi összedugtuk fejünket.

Előlről kezdtem mindent:

– Nénémet útközben nem oktalanul féltettem. Az ellenség elcsábította.

A sikerek ormán éreznie kellett Georgiusnak, hogy szavaim roppant komolyak.

– Légy nyugodt, barátom. Ebből semmi hátrányod nem származhat – felelte. – Majd gondom lesz rá, hogy becsületeden emiatt folt ne essék.

– Köszönöm nagylelkűségedet. Bár, becsületesemre én magam szoktam vigyázni. Hanem arra kérlek, Georgius, adj ki cézári parancsot minden igazságtalan tett megakadályozására. Fordulj szembe a bűnnel.

– Katonáink ellen van valami panasz? Raboltak, vagy betörték valahová?

A hadvezér színlelésén nem botránkoztam meg. Jól tudta ő, hogy a részeg hajdúk lopnak és fosztogatnak Kassa fertályaiban.

– Őszintén felelj kérdéseimre, mintha nemesszívű hitvesed, a Magyar Pallas Athéné is hallaná szódat.⁵⁴ Igaz-e, hogy a pápista polgárokat le akarják gyilkolni az éjjel a városban?

Georgius homloka elsötétedett. Sűrű fekete szemöldökénél kemény vonás jelent meg.

– A nép lázong – mondta. – És vért akar.

– Az igazság nehezen fülön csíphető kósza lény – szóltam óvatosan. – Vajon az igazság szól most ajkadról, hatalmas jótevőm és barátom?

Felelete méltó volt elhunyt atyjához, az eszes és ravasz Sigismundus fejedelemhez.⁵⁵

– Valótlant mondani nyomós hadiérdek nélkül nem szokásom. Elvész az éjjel néhány pápista élete? Ez semmit sem számít.

– Te azt mondod, lázong a nép. Én most érkeztem az utcáról. Sehol sem látam a nép lázongását. Ellenben a jó népet katonáid ijesztgetik. Buzogányaikkal a kapukat püfölik, parittyáikkal ablakokat törnek be. Lövöldöznek, részegeskednek. Erőszakoskodnak, mintha meghódított városban lennének. A nép nem lázong, hanem nyugodtan szeretne aludni az éjjel.

– A nép azt csinálja, amit vezetői akarnak. A vezetők pedig lázítják a népet.

– Akkor fordulj szembe a vezetőkkel!

Georgius megvakarta üstökét.

– Szabad Kassa város nemes vezetői úgy vélekednek, hogy jobb, ha lehull néhány fej, ha ezzel meg lehet akadályozni az általános vérengzést. Én pedig szembe velük nem fordulhatok.

– Valaki hazudik neked, Georgius. Mi sem könnyebb a világon, mint közügyekben a népre hivatkozni. A nagy gáztetteket is mostanában a nép nevében követik el. Ne bízz meg itt senkiben. Azokban se! – a terem sarkában pusmogó főprédikátorra és a kamaragrófra mutattam. – Becsapnak téged.

– Tudom. Ügyünk kenyerének a gyanakvó körültekintés a kovásza. De azt is tudom, hogy a szabad Kassa bűnös pápista vért követel. Már amiatt is zúgóldnak a kassai urak, hogy a Király Képét a Lócsei Ház pincéjében őriztetem a Fejedelem Urunk számára.

Hogy már ifjan ily hatalomra és nagy vagyona tett szert, ezt főképpen emberismeretének köszönhetette előkelő származása mellett. Ivott egy kortyot a boroskupából és mintegy kinevetve az embereket, folytatta:

– Nénéd miatt nem kellene aggódnod, ha a Király Képét kiszolgáltattam volna nekik. Micsoda nagy multság lett volna! A vesztőhelyen a nép vérszomja kielégült volna már. Még a kamaragrófé is – tette hozzá, bizalmasan kacsintva. – A kassai hóhérnak nagy híre van. Mielőtt fejét venné az elítéltnak, előbb tüzes vaskaróval döfködi. Ejha, barátom! Érts meg végre. A Király Képe helyett kárpótlásul most más fejeket fognak kapni.

Ez a nyílt szókimondás becsületére vált gőgös barátomnak.

– Hadvezéri szavaddal csillapítsd le őket – mondtam.

Georgius a fejét rázta.

– Ez a város még dicső Anjou királyunktól, Nagy Lajostól kapta szabadalmaikat. Azt kívánod, hogy én nyirbáljam meg jogait? Holott én hoztam neki a szabadságot. Ősi joga Kassának, hogy maga ítélkezzen polgárai fölött, akár éjjel, akár nappal. Papírra jegyzett ítélettel vagy nélküle. Csupasz bárddal vagy mordállyal. Mérnél csak, barátom, idegen bort pünkösdi szent ünnepe előtt! Ezzel épp úgy beleavatkoznál Kassa város szabadságának jogába, mint azzal, ha meg akarnád akadályozni, hogy néhány ártalmas pápista beleiben megforgassák a tüzes vasat.

Államférfiúhoz illő beszéd volt, el kellett ismernem. De mégsem hagytam magam ebként karóhoz kötni.

– Hát semmit sem tudunk ellene szögezni egy bűnös igazságtalanság elkövetésének? Nem tudjuk elhárítani? – fakadtam ki keserűen. – Ó! Dicső vezér! Patak várának ura! Pataki iskolánk istápolója! A liliomos⁵⁶ Kassa szabadalmaikat ne téveszd össze az emberöléssel. A bátor és nagylelkű férfi igazságszerető és minden csalfaság nélkül való. És te az vagy. Kérlek tehát, törekedj lelkierőre. A városi szabadalmakat egyeztesd össze a méltányossággal. Bátorságod és nagylelkűséged így fog hasznára válni szent ügyünknek.

Szokatlanul hosszú ideig nem szólt semmit. Gondolkozott.

– Menj nyugodtan Zsófia nénédhez! – mondta aztán. – Aludj nála, őriztesd a kaput!

Ma már tudom, hogy öccsére, Paulusra gondolt.⁵⁷ Ekkor még mély titok volt és magam is fátyla alatt vakoskodtam a titoknak: öccse hitszegő lett. Sőt. Beállt a pokoli fajzat rendjébe. *Fides Jesuitarum!* A jezsuiták farkas csordájában farkas lett Paulus!

Kezét hálásan megragadtam. Tudtam, hogy ígérete egyben kezesség és csengettő aranyból is többet ér: Zsófia nénémnek a haja szála sem fog görbülni az éjjel. Már indulni akartam, mikor eszembe jutottak néném reszkető pápista papjai. Eszembe jutott a derék férfi kötelessége: az igazságtalanság megakadályozása.

– Három nyomorult nyírott fejű pap ott szűkölt a Királyi Házban – mondtam csak úgy mellékesen. – Olyanok, mint a rühes kutyák. Állítasd őket a nemes tanács bírái elé. Ne engedd, hogy kiontott mocskos vérük pör nélkül megfertőztesse szent ügyünket.

Georgius elmosolyodott. Ilyenkor fekete bajusza alól kiragyogott erős fog-sora, férfiúi szépsége nagy kellemmel párosult. Megpattintotta hüvelykujját.

- Eszmém támadt, tudós barátom! Mentsd meg te őket, ha úgy véled, hogy ezzel ügyünket szolgálod.

- Mit tehetnék én egy szál kardommal és a részeg viceporkoláb támogatásával?

- Törekedj lelkierőre, légy méltányos! - ismételte Georgius az én szavaimat.

- Légy bátor. Nagylelkű!

- Szavaid ügyes hurkot vetnek, kibogozni nem tudom azt - mondtam tétován.

Angol király! Találkoztál-e már életedben nagy pillanattal, amely elröppen, mint a katicabogár és csak később látod, hogy sorsod vad keselyűmadara tűnt el a távolban? Ilyen pillanat volt ez az én életemben. Nyersen, most már parancsként hangzott Georgius szava:

- Látogasd meg még ma este a három pápista papot. Siess, míg nem késő!... Térítsd át őket szent evangéliumi hitünkre.

Mogorván hallgattam.

- Magyarázd meg nekik Calvinus világos hitét - folytatta a hadvezér. - Meg azt is, hogy e hit nélkül csak elbukni lehet, lyukas krajcár az életük. Hadvezéri parancsom ez - tette hozzá nyomatékkal és homlokán megjelent a barna felhő.

Búcsúra nyújtotta kezét, maradnom tovább nem illett. A hegedűsök és a citerás nekibátorodva zajongtak. Az alvezér torkaszakadtából még mindig énekelt. Megittam boromat és siettem vissza Zsófia nénémhez. A kijáratí ajtóban belebotlottam a hajdú vicehadnagyba, Mikaelbe. Feljebbvalója, Bayus hajdú-hadnagy sustorgott valamit szőrös fülébe. Hirtelen elhallgatott, amikor melléjük léptem.

Az ajtóból még visszanéztem Georgiusra. Már Alvinciusszal és a kamaragróffal tárgyalt. Sarkantyúm pengett. Futottam nénémhez és közben rád gondoltam, Tokaj papja, és kerti szőlőlugasodra, ahol ilyenkor Szent Mihály havában langyos estén, jaj!... olyan jó üldögelni!

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

A háromszáz éven át rejtve maradt latin kézirat szerzője, Bod Máté, „az érzések finomabb rejtekeibe” kezd lehatolni. A „vad vihar”, amely lelkét felkavarta, a kéziratnak ezeken a lapjain már közeledik. *Figura animi*ről beszél; azt mondja: „lelkem ábrája”. MÉR és rajzol. A beszélgetés „az igazságtalanság elhárítására”, előbb Alvincius főprédikátorral, aztán Georgius generálissal, a kor nyelvéen fo-

lyik ugyan, de minden szava ismerős. Vajon hány elrejtett kézirat őrzi még titokban hasonló elhárító kísérletek részleteit napjaink szegényéről?

Hitviták idején történnek a *Testimonium* eseményei. Az Egyház legnagyobb hitvédője, Bellarminus, azaz Szent Róbert, Rómában még él.⁵⁸ Magyarországon az ő tanítványa a Bod Máté által emlegetett „Petrus érsek”: Pázmány Péter, aki hazáját vissza akarja szerezni Szűz Máriának. Protestáns oldalról a legkiválóbb hitvitázó Alvincius főprédikátor. Ő a *Postilla* és sok más prédikációs könyv tudós írója, „Erdély grófjának” legfőbb bizalmasa és tanácsadója. Voltaképpen ő a szerzője a *Querela Hungariae* című híres röpiratnak, amelyben Bethlen Gábor fejedelem igyekezett megmagyarázni Európának, hogy miért küldte Kassa ellen Georgiust, miért támadta meg Erdély és Patak felől a „megkoronázott jezsuita” Magyarországot.

Alvincius a *Tanúbizonyosság* eseményeinek idején ötvenéves. A majdnem egészen protestánssá vált Magyarországon páratlan tekintélye van mint hittudós-nak és prédikátornak. Katolikus részről azzal vádolják, hogy királlyá akarja koronázni „Erdély grófját,” és a protestáns Magyarországon ő foglalja majd el a legnagyobb egyházi pontifex, az esztergomi érsek helyét.

A Magyarországi Szent Erzsébetről elnevezett domban prédikál, onnan küldözgeti nyilait Róma ellen. A szent királynő szobrai és képei bőségben díszítik kívül-belül a székesegyházat ma is. A bejáratnál, a leggazdagabb díszítésű északi kapu, a *porta aurea*⁵⁹ aranyozott domborművén a főalak Szent Erzsébet. A szentélyben a szárnyas főoltárt a magyar királynő képei ékesítik. A „szegények bibliáját”, ahogy a négy oltárszárnyat nevezik, valóban lapozni lehet, mint egy könyvet, és a könyv minden lapja egy-egy arany keretbe foglalt festmény. Az egyházi év bizonyos hónapjaiban Szent Erzsébet élettörténetének mozzanatai láthatók tizenkét szárnyképen. A „szegények bibliáját” lapozva előbukkan a híres jelenet: a wartburgi rózsacsoda is. A festmények a XV. századból valók.

A kassai dóm a magyar gótika legremekebb alkotása. Kassa a magyar Chartres. Bod Máté óta is épségben élte túl a katedrális a háborúk pusztításait. 1941-ben majdnem megsérült. A németek oroszoktól zsákmányolt bombákat dobtak Kassára szovjet jelzésű repülőgépről azért, hogy a színlelt támadással beugrasszák Magyarországot a háborúba a Szovjetunió ellen.

Bod Máté arra kéri „Erdély grófját”, hogy palotájának csöndes zugában olvastassa fel magának magyarul a *Tanúbizonyosságot*. Ez a hallatlan fényűzéssel berendezett palota, a reneszánsz építészet remekműve az erdélyi „Tündéerkert” szívében, Gyulafehérváron volt. Kívül tornácok és oszlopsorok, belül velencei tükrök és nürnbergi kárpitok díszítették. Az udvari ünnepeken a vendégeket olasz színészek és spanyol zenészek szórakoztatták, akárcsak a Louvre-ban. A palota üvegsillárait Muranóból betelepített olasz üvegfúvók Fogarasban készítették. Mindebből semmi sem maradt. A Konstantinápolyban székelő Kreml egyszer megharagudott csatlósára, Erdélyre, és a földdel tette egyenlővé.

A történelem feljegyzései szerint az ügyes csellem kardcsapás nélkül elfoglalt Kassa városába a kamaragróffal kötött megállapodás szerint mindössze kétszáz gyalogos katona érkezett. Ezek csapták a nagy lármát Valent özvegyének háza közelében is.

Georgius generális Kassa szabadalmairól beszél Bod Máténak. A város bormérési jogáról is. Ebben az időben a város környéke dús szőlőkertekkel van tele. A kassaiak már az Anjou királyok idején nagy bortermelők voltak. A Bankó-hegy tövében is finom bor termelt ebben az időben. A szőlők azóta elpusztultak.

*Per aspera ad astra:*⁶⁰ Bod Máté a régi latin közmondást idézi a főprédikátornak, amikor gondolatban azzal vádolja őt, hogy megállt a göröngyös úton.

VI.

A KOCITUSZ⁶¹

Lelkem ábrája nénémrel volt tele. Harsogott a piac, mikor a Lócsei Házhöz érkeztem. Fényes ablakai kivilágítottak az utcára. Puskás hajdúk őrizték a vendégfogadó kapuját és lent a pincében a gögös foglyot: a Király Képét. A gyér fényben megpillantottam Dávidot, a viceporkolábot. Nem Zsófia néném életére vigyázott, hanem javában nyakalta a bort és már tökrészeg volt. Alaposan megszidtam. Részezségében elszólta magát. Megmondta, hogy mielőtt viceporkolábjá lett volna Georgiusnak, kevés zsoldért a pápisták oldalán harcolt ellenünk Tarcsán. Főbenjáró bűnét voltaképpen hengegésből vallotta be. A hiúk verme a dicsekvés még akkor is, ha hajdúk. Én alaposan ráijesztettem. Ettől fogva csak azt kellett mondanom: Tarcsa! – és kezes bárány volt. Félt, hogy bőrét elevenen lenyúzzák. Buzgón fogadkozott, hogy jóváteszi Tarcsát egy-két hitszegő pápista lenyakazásával. Térdre borult előttem és úgy könyörgött, el ne áruljam titkát.

– Nemes hadnagy! Jól kösd be szájadat!

Én, sajnós, még ezek után is megbíztam benne. Siettem vissza Zsófia nénémhez és nem szívesen gondoltam a középkori éj sötét fiaira, a három pápista papra. Nem sok kedvem volt hozzá, hogy Calvinus hitére térítsem őket. Úgy véltem, hogy mindenki könnyebbségére jobb volna kikergetni a városból az Antikrisztus gyáva cselédeit, egyék meg őket a farkasok, vagy üssék le a Bukfenc-völgy rablóit. Mentségem, hogy fáradt voltam már, az elmúlt éjjel a zuhogó esőben semmit sem aludtam, Zsófia néném árulása megsebzett, a veszély és vitám Alvinciusszal és Georgiusszal elnyűtte türelmemet.

De lásd csak, angol király! Kellő lelki erővel el tudjuk tiporni derék férfihoz nem illő gondolatainkat. Összeszedtem magam és így szóltam néma ajakkal:

– Téged megnyugtatlak, édes néném, aztán megyek hozzátok, lélekrablók. Hamarosan meggyőzlek titeket, hogy ti vagytok a penész a pinceodúban. Rajtatok múlik, hogy a napfényen még virágozhassatok.

Te azt mondanád erre, Cartesius! – hogy elűztem magamtól a Gonosz Szellemet.

Épségben találtam Zsófia nénémet. Halvány gyertyalángnál türelmetlenül várt már reám. Örömben átöleltem. Felejtettem, hogy ringyónál is hitványabbul megcsalt, mikor az ellenséghez pártolt. Szorosan öleltem. Arcát szakállamba temettem és csókokkal hintettem. Ebben a boldog percben a szeretet mintegy fölemelt Kassa város ferde tetejű házai fölé és én a levegőben lebegtem, ég és föld között. Ekkor határoztam el, hogy elhívom őt Patakra! Szívem és fejem egyaránt azt súgta, vigyem el őt magammal pataki házamba, kertem virágai közé: ott meggyógyul majd, elmúlik kassai színe és pópista babonásága.

Mialatt én a lakomaházban jártam, ő levetette házi köntösét és az asszonyi csín minden fifikájával felöltözött, mintha vendéget várna. Derékban szűk, földig érő fekete ruhában állt mellettem; cipőjének hegye sem látszott ki bő szoknyája alól. Nyakán, a fekete spanyol bársonyon, a csipkegallér csak alig-alig volt fehérebb arcának színénél.

Beszéltem hozzá, hívtam Patakra. De ő hallgatott.

Tokaj papja! Te tudsz a fattyú pulyáról. Tudod, hogy fiam van a hécei zsellérlánytól. Te nyomtattad ki néhány ifjúkori deák versemet és tudod, hogy én szerelmes költeményt sohasem írtam. Sem Szapphó érzéki dalai, sem Catullus nem csábítottak engem a szerelem éneklésére. Mindig sajnálkozva vetettem meg a szerelem rajongóit, a férfiakat, akik szellemüket a szerelem játékasztalán pazarolják. Csöppet sem sajnáltam a leszboszi költőnőt, aki szerelmi bánatában egy szirt tetejéről a tengerbe vetette magát. Férfiúhoz, még inkább akkor, ha tudósként az igazság megismerésére vágyik, méltatlannak ítéltam, hogy az érzelem selyemszálaival fűzze magát a női nemhez. Calvinus és Seneca szigora párosult bennem az antik Róma véleményével a nőkről. Ezek a derék régi rómaiak annyira megvetették a női nemet, hogy még csak színpadra sem engedték őket. Rómában a női szerepeket is férfiak játszották.

Megházasodni? – eszem ágában sem volt. A hécei zsellérlány a pulyával együtt kívül rekedt életemen. Most pedig, mikor arra gondoltam, hogy néném Patakon hallani fog a pulyáról, szégyellni kezdtem magam.

– Mért nem szólsz? Hívásomra mért nem felelsz? – noszogattam nénémet.

– Irigylem, Máté, a lompos komondort – szólalt meg végre. – Ha gazdája szól hozzá, csaholva felel neki. Az erdei mókus, mikor megszólítod, szökken és elfut előled. Irigylem őt is, mint a madarakat. Azok füttyödre dallal válaszolnak. Még a rózsa is felel, ha leszakítod. Megszúrja ujjodat. De én?... Isten együgyű teremtményeinél én százszor együgyűbb vagyok. Nem tudok neked felelni, Máté, kedves kisfiú...

Inkább azt akarta hallani és ő faggatott, hogy mit végeztem a lakomázó urak közt. Én a hadvezér méltányosságát emlegettem, a vallások egyenlő jogait. De ő egyenes beszédet várt tőlem.

- Leszeli-e a hóhér pallosa a nyakamat ma éjjel?

- Nyugton alhatsz nyoszolyádon, édes néném.

- Míg távol voltál, tetőtől talpig megfürödtem. Felöltözve várom a halált. Nem szerettem volna, ha vérbe fagyott testemhez majdan a mosdatlanság piszka tapad.

- Azért vagy hát ilyen szép?

- Ám százszor jobban érdekel, hogy nyugodtan alhatnak-e a papok is odaát.

Én azt akartam, hogy szép arcán csillogjon száz gyertya fényeként az öröm. Macedón kalmár módjára ezért így feleltem:

- Papjaid életének záloga: Georgius hadvezér szava!

Nem óhajtottam közölni vele, hogy a hadvezér parancsszavára ki fogom őket rángatni a hazug babonáság római fertőjéből az igaz világosságra. Azaz megtérítem őket. Láttam, hogy nem nagyon bízik. Ezért tovább biztattam. Legyetek belátók ti is, marburgi barátaim: a szeretet néha a hazugság nyelvén beszél.

- Paroláját megtoldotta a becsületével - mondtam.

Minthogy ettől az arca felderült, macedón bőrömben tovább hazudtam neki.

- Emberbaráti jószándékból most átmegek hozzájuk a Királyi Házba. Őket is lecsillapítom. Bár, mint a pokol szövetségesei, ezt nem érdemlik meg.

Néném elragadtatással dicsérte nemes szívemet. Azt mondta, olyan vagyok, mint Szepsin kisfiú koromban. Aztán megmagyarázta, hogy házának pincéjén keresztül kijuthatok a büdös udvarra. A Királyi Ház pópista kápolnájának nagy ablaka erre az udvarra néz.

- Csak meg kell zörgetned a kápolna ablakát és rögtön ajtót nyitnak neked.

A pogány bölcselőktől tanultam, hogy tetteink és szavaink kellő elhelyezésének tudománya: szertartás is. De olyan szertartás, amely méltó az ügryhöz és a derék férfiúhoz. Lelkem háborogni kezdett, mert Zsófia néném gyanútlan szavakkal sikátorokon és hátsó utakon akart engem becsempészni a szellemi sötétség patkányaihoz. Türtöztettem magam, a szertartást vállaltam. Régen halott mestereim megtanítottak rá, hogy az észnek nem engedelmeskedő izgalmakat kerülnünk kell. Semmiképpen sem akartam illír hajósként barbáru felforgatni tervemet.

- Mentsd meg őket, Máté! - sikoltott néném és zokogva nyakamba borult.

Én hagytam, hogy fejét keblemen pihentesse, és jól kisírja magát, sűrűn emlegetve a szepsi kisfiút, aki voltam. De ingyen nem adtam ígérő szómat.

- Megmentem őket - szóltam -, de neked el kell jönnöd velem Patakra.

Ekkor ígérte meg, hogy eljön. Nagy fogadkozások közt megígérte. Nem szaladt el, mint az erdei mókus. Madárként dallal felelt kérésemre.

– Ámde csak úgy fog látni engem Georgius várának tornya meg a híres pataki Királyhegy, ha te szavadnak állsz és megmented életüket.

Én persze igent mondtam. A szemébe néztem. Könnybe lábadt szemében kerestem a jövőt, az övét és az enyémet. A jövőt kerestem, amelyet ember nem ismer és sohasem fog ismerni, ó! – kampós orrú francia tudós! A jövőnket kutattam bizakodással édes néném szemében. De nem láttam benne egyebet, csupán az ígérését. Eljön velem Patakra! Csak azt tudtam, hogy minden lélegzetvételünk és minden szívdobbanásunk múlttá válik. Elengedtem a kezét. A feladat fényleni kezdett előttem.

– Sietek hozzátok, lélekrablók... – morogtam magamban. – Kimentelek benneteket a sötétségből. A kárhozatból.

Szóltam nénémnek, hogy viceporkolábom kíséretében inkább az utcán át csörtetek, és úgy kopogok be a Királyi Házba, hol tegnap még ilyenkor kevély biztonságban fogyasztotta estebédjét átkos papjaival együtt a Király Képe. Finom lelke nem ellenkezett. Rám hagyta, cselekedjem úgy, miként jónak látom. Lobogó gyertyával megint végigkísért az üres szobákon egészen a kapualjig, ahol részegen hortyogott a viceporkoláb.

– Ó! Félek tőle... – súgta fülembe néném.

– Tarcsa! – ordítottam.

Dávid, mint a gumipojáca, talpra ugrott. Buzogányát megsuhogtatta. Zsófia a kapuban halkán mondott valamit. Gyöngéden fogta karomat. És mint amikor elemózsiát nyomnak a hosszú útra induló vándor kezébe: ekkor mondta meg. Nagyon halkán súgta a fülembe úgy, hogy a viceporkoláb ne hallja meg. Megmondta, hogy a szomszédban lappangó három pápista pap közül kettő jezsuita! A *Fides jesuitarum* fekete betűi táncolni kezdtek haragvó képzeletemben és felejtve, hogy tetteim voltaképpen szertartást szolgálnak, felordítottam. Néném rimánkodva kulcsolta imára kezét. Én, fogaimat vicsorgatva, idéztem könyvem híres szavait:

– A Kocitusz fekete harcsái!

– Szent Matheus segítsen utadon! – könyörgött néném.

– Fejükre olvasom Mancinelli levágott két kezét és tőből kitépett nyelvét!⁶²
– kiáltottam bőszerűen.

Zsófia néném csitított.

– Én pedig imádkozni fogok, hogy az Úr adjon a te nyelvedre szelíd és okos szavakat.

Ezzel tessékelt ki az utcára és bezárta mögöttünk a kaput.

VII. GRODECIUS

Jezsuitát, bevallom, én még ekkor sohasem láttam, bár megírtam nevezetes könyvemet hitük és erkölcsük ellen. Tetteik nyomán ítélt meg a viperákkal fajtalanokodó Erinnüszök korcs ivadékait. Cáfolhatatlan adatokat közöltem arról, hogy azért nyírják ki fejük búbját, ahol a gonosz ész lappang, mert a nyomukban járó ördögnek mutatták tükörként a pilist.

Óvatosan közeledtem viceporkolábommal a Királyi Ház kapujához, mert tudtam róluk, hogy fekete reverendájuk alatt páncélinget viselnek és tört rejtetegetnek. Most minden, amit a *Fides Jesuitarum*ban megírtam róluk, lángolva feléledt háborgó lelkemben. Erre igazán nem számítottam, hogy a három közül kettő jezsuita és Georgius parancsára két emberképű viperát kell sebtében megnyernem Calvinus hite számára. De lelkem ábrájában a kíváncsiság egy arasszal nagyobb volt az utálatnál. Eleven jezsuitát fogok látni!

Meglepetésemre a Királyi Ház kapuja tárva-nyitva volt. A pápista papok bizonyára elfelejtették bezárni. Azt semmiképpen sem gondoltam, hogy kitérték a kaput balvégzetük előtt. Buzogányos testőröm tántorogva követett.

- Pestises fekete macskákhoz megyünk látogatóba, Dávid! - mondtam neki.

Méltó haragomban, sajnos, azt is közöltem vele, hogy a fekete kandúrok spanyol aranyaikkal vásárolják az esendő lelkeket. A viceporkoláb sötét elméjének éjszakájában fény gyulladt ki.

- Elvesszük tőlük aranyaikat, tudós hadnagy!

A sötétből egy ember lépett elénk a kongó királyi folyosón. Fáklyájával Dávid az idegen arcába világított. Tüstént megismertem a gyáva szolgát. Este a néném ablakán ő zörgetett. Hasonlított az ökörnálhoz és erős fokhagymaszaga volt.

- Fuss kergete gazdáidhoz! - kiáltottam rá. - Jelentsd, hogy viganójuk⁶³ alatt kössék meg gatyakorcukat, mert beszélhatalóm van velük.

A viceporkoláb beletenyereelt a rettegető arcba, a gyáva szolgálta kobakját a falhoz koppintotta.

- Irgalom! - üvöltött a nyomorult.

A viceporkoláb ütésre emelte buzogányát.

- Pusztulj, fekete kandúr!

De én lefogtam kezét. Így csak hátulról rúgott egy nagyot belé, úgyhogy a Királyi Ház szolgálja megtántorodott. A folyosó végéről énekeszó hallatszott, mélyen zengő, bús dal. Valahol egy ember énekelt. A boltíves mennyezetről aláfüggő olajmécshalványan világította meg a Jagello király arcképét. Ma sem hirdetem a kassai polgárok dicséretét azért, mert a város híres ostroma idején ennek a cseh szívű királynak pártjára keltek és a magyar trónra vágyó lengyel

herceg romboló ágyúival dacoltak. Igaz, hogy hálából két aranyliliomot kaptak a város címerébe a Jagellótól. Mindez már több mint száz éve történt.

A bús dal úgy hangzott, mintha ennek a régi várostornak halottait siratná; igazi siratóének volt, de a hang engem valamilyen okból – talán te, Cartesius, meg tudtad volna fejteni rezgéseinek matematikáját – nyugtalanított. A szolgálta kitért egy ajtót és utat mutatott nekünk. S ha láttatok már nyulat szaladni őszi rónán, akkor gondolatban nézzetek utána! – a gyáva sekrestyés egy szempillantás alatt eltűnt a folyosó végén. Beléptem a teremnek is beillő szobába. Zord viceporkolábom követett.

A prágai tudós hosszú csöve nem mered kíváncsibb érdeklődéssel a csillagos égre, mint ahogy én néztem körül ezen a helyen: a szellem éjszakájában. Egyedül volt. Oldalvást ült egy asztalnál, amelyen ágas tartóban három gyertya égett. És ő meg sem mozdult érkezésünkre. A gyertyák lángja mintegy rőt hajzata fölött pislogott és ő volt az! – ő volt! Ő énekelt! Még most is torkaszakadtából fújta bús énekét. Tisztességesen köszöntem. Ő rám sem hederített. Hosszú, hegyes írópálcát tartott jobb kezében és a levegőt szeldeste vele éneklés közben, mintha egész zenekart dirigálna. Közben egyszer-egyszer sebtében jegyezgetett valamit egy papírlapra. Idegen nyelven énekelt. Nem volt az sem latin, sem német vagy görög. De török sem. Egészen másféle dalt zengett ez a pokolbeli fajzat, nem olyat, mint odakint az utcán cipóval dobálódzó hajdúink énekeltek: magyar szöveggel a török *Güreke mez de wai*-t szerették a mi katonáink óbégatni, azt a harci éneket, amely a török félhold dicséretével együtt a népek szabadságát ünnepelte.

A *Disputatio* és egyéb teológiai munkáimhoz elég alaposan elsajátítottam a héber nyelvet. Az idegen nem zsidó dalt énekelt. Az emlékezetet, ezt a kopott ruhát vizsgálva, állíthatom, hogy nagy önmérséklettel másodszor is köszöntöttem őt. A viceporkoláb tisztességtudóan állt mögöttem buzogányával. De az éneklő fekete alak most sem zavartatta magát. Némi csodálkozással vettem észre, hogy bozontos rőt szakálla alatt kerek szája kajánul elvigyorodik.

Körülnéztem a szobában és azon tűnődtem, hogyan hallgattathatnám el a Pokol éneklő fajzatát. Tekintetem a díszes kandallóra esett. Keretében elolvastam a vésett felírást: „E házban a hit, a jámborság, a remény és a béke lakozik.” A viceporkoláb afrikai sakálként ordított egyet. Türelmét veszítette. Buzogányával nagyot csapott a márványkandallóra és az csörömpölve hullott össze. A nyájas felírás egy szempillantás alatt eltűnt örökre.

– Mérsékeld kissé magad, Dávid!

A pápista szerzetes, aki minden égi és földi gonoszság megtestesítője volt számomra, rendületlenül tovább énekelt. Őszinte ámulatomra a hangja oly terjedelmessé vált, hogy akár az égzengést is túlharsogta volna. Egerésző macska módjára, óvatosan tettem felé pár lépést. A *Fides Jesuitarum*ban leleplezett csselfogásaik ezekben a kínos pillanatokban elevenen éltek bennem. Én írtam

meg róluk, hogy ellenségeik törbe csalására körmönfont módokat eszelnek ki; gyilok és méreg, párosítva a megtévesztéssel és a villámgyors rajtaütéssel, sikeres eszköz az ő kezükben. Gondjuk van rá, hogy még néma halottaikat is eltüntessék. Sátáni eszközzel csapdát állítanak mindenkinek, akit el akarnak pusztítani. Íme, a *Fides Jesuitarum* írója milyen jó falat volna számukra!

Nagy óvatosan megcsörrentettem kardomat. Bátran közeledtem a kerge csuháshoz. Dávid a nyomomban volt, buzogányát markolta.

– Némulj el! – kiáltottam rá tele tüdőből.

De nem hagyta abba azonnal az éneket. Előbb túlordította hangomat, érces hangja hangomnál hangosabb volt. Valamit firkantott a hegyes írónnal a papírra. Csak ekkor hallgatott el, mint a kis bölömbika, mikor hirtelen leszáll az este.

Felkelt. Elnémultan nézett engem és buzogányos árnyékomat. Sallustius egykor gyalázattal szemére vetette Catilinának, hogy táncot járt.⁶⁴ Én az Antikrisztus cselédjének jelenlétében nem akartam megfeddeni a kályharomboló viceporkolábot. Gyalázatos tettének erkölcsi súlya kényelmetlenül engem nyomott. Így hát hallgattam én is egy ideig.

Inkább vörös, mint szőke szakálla mögé rejtett álnok vonásait kémleltem a jó törvívó rugalmas állásában, ahonnan hátra is, előre is párdúc módjára ug-rani lehet. Fekete csuhába rejtett izmos alakja egyenesen állt előttem. Már lát-tam, hogy éles eszével kileste zavaromat faragatlan testőröm rombolása miatt. Szemében gúny szikrázott.

– Rossz hírű idegen! – szólítottam meg kellő higgadtsággal.

Ő némán hallgatott.

– Szolgám eldurvult a harcokban – folytattam –, amelyeket a szabadság és az igazság nevében kénytelenek vagyunk ellenetek vívni. Ne csodálkozz hát, hogy szétzúzta kályhátok díszes párkányzatát. De ti ügyse fogtok fűteni benne a télen, ha nem tértek eszetekre.

– Nemes hadnagy! – szólalt meg a viceporkoláb. – Ne hímez ott, ahol há-mozni szokás minálunk. Engedd, hogy meglékeljem az üstökét.

Én csendre intettem a szájkodót. A csuháshoz fordultam.

– Nem ígérhetem, hogy kandallódat megjavítatom, tekintsd hadikárnak. A ti kihívó viselkedésetek okozta. Rólatok szól a mondás: Ki szelet vet, viharrat arat.

– Engedj aratni, nemes hadnagy! Én azonnal learatom őt.

Én újból rendet parancsoltam testőrömnek. Vakmerően el is küldtem őt a Királyi Házból, hogy térjen vissza Zsófia néném kapuja elé és ott őrködjön. Dávid csalódottan ballagott ki a szobából és nagyot rúgott az ajtófélfába. A derék férfi bátran szembenéz az ellenséggel, és ha kell, az életét is kockáztatja. Kettesben maradtam tehát a Kocitusz fekete harcsájával.

- Durva szolgálmat elküldtem és most csevegjünk - mondtam neki udvariasan.

Ő fényes hegyű irónját, miként a tört, meglegette. Valamilyen alakzatot írt le vele lágy és gömbölyű mozdulattal a levegőben. Varázslók bűvös ábráját talán? Gyanakodva néztem. Ő vigyorgott és szót sem szólt. Néztem Jézus nevének piszkos bitorlóját. Gyűlöletemet tarkára pettyezték szelídebb színek. Az ilyen színeket csak a költők ismerik, amikor váratlanul szembetalálkoznak azzal az emberrel, akit megálmodtak és megírtak. Bár nem állítom, hogy költő volnék; igaz, írtam hajdan latin verseket. De most tudományos tárgyilagosságra törekszem. Könyvem, a *Fides Jesuitarum* szavai, mint rajzaskor a méhek, röpdöstek körülöttem. Kardom markolatát közben gondosan szorítottam.

Lardus Tádé ferrarai örkanonok életnagyságú képe függött a falon.⁶⁵ Az volt egyetlen tanúja vitámnak életem első eleven jezsuitájával. A szónoklattan szabályai szerint a legszürkébb hangon kezdtem el:

- Nemcsak rossz hírű, hanem nagyon is gonosz szándékú idegen! Figyelmeztetek, életed egy fabatkát sem ér.

Kardomat megcsörrentettem. Ő hangtalanul bólíntott.

- Tőlem ne félj - folytattam. - Láthatod, türelmesen megvártam, amíg befejezted gyanús éneklésedet. Emlékeztetek most egy mesére, idegen! Amphion megmozgatta énekével a köveket és ily módon építette fel Théba várát.⁶⁶ De te ne reméld, ártalmas idegen, hogy daloddal megmozgathatod Kassa várfalait! Ne hidd, hogy megszökhetsz innen.

Szavaim láthatóan mély hatást tettek rá. Irónját letette. Fejét lehorgasztotta. Állkapcsa alig észrevehetően reszketett.

- Egy másik ősrégi mesét is idézek neked, rút idegen. Tudod-e, hogyan akart menekülni a biztos halál elől Ulysszes? Őrültnek tetette magát. Egy szamarat és egy bikát fogott az eke elé és söt vetett búzamag helyett. De ekéje elé odatették a barázdába újszülött fiát és Ulysszes ügyesen elkerülte gyermekét.⁶⁷ Így derült ki, hogy nem is bolond. Erre fülön csípték. Figyelmeztetek tehát, hogy ne rezgetesd állkapcsodat! Néma hallgatásoddal ne színleld az elmebajt! Mert fülön csíplek én is.

A törhöz hasonló irónt babrálta asztalán, idegesen.

- Én még mesékről beszélek itt neked - folytattam méltóságteljes haraggal.

- De jönnek majd utánam mások, olyanok, mint faragatlan hű szolgál, aki agyoncsapta kályháját. Azok nem fognak neked meséket mondani. Mert ők torkig vannak már a ti ósdi meséitekkel. A ti butító meséitekkel! Lélekrabló meséitekkel!... Ők nem művelt társalgók. Meg sem fognak hallgatni téged. Ha szóra nyitod ajkad, rád ordítanak: „A mese meghalt! Nincs mese!”

Egy lélegzetvételnyi ideig vártam szavaim hatását, aztán kiegészítettem azokat:

- És levágnak téged, mint egy szarvas barmot.

Ő kézbe vette irónját és a hegyével szakállas állát vakargatta. Hideg, kék szemével most élesen a szemembe nézett. De még mindig nem szólt semmit.

– Ez a szoba itt siralomház. A halálraítélt börtöne. Hallod?

Nem felelt. A gyertyafény átvilágított rőt szakállán. Elkényeztetett, fehér ujjainak ideges játékára az irón spirális köröket írt a levegőbe. Alaposan meg akartam félemlíteni, hogy aztán úgy kapjon Calvinus hite után, mint az éhes kacsa csőre a kukoricamag után.

– Fejedre olvasom néhány bűnödöt – jelentettem be emelt hangon. – Jézus helyett, akinek nevét bitorlod, az Antikrisztus szolgája vagy. Simon mágus hitvány követőivel te egy követ fűjsz. Te dicsőíted a Medve Kölykét, aki először kezdte árusítani Isten dolgait.⁶⁸ Bálványod az elvetemedett Orsini, aki kapzsiságával megrontotta a világot, a jókat tiportta, a rosszakat kímélte. Te a pártjára álltál, csúf idegen, annak a Bonifác pápának, akit felháborodásában maga a hitbuzgó francia király bélyegzett simoniásnak.⁶⁹ Te mentegető szavakat koptatsz a spanyol Borgia piszkos bűneire!⁷⁰... Kezded már érezni mázsás vétkeidnek súlyát?

Ő megszégyenülten hallgatott.

– Jézus földi trónján te bálványként tiszteled a poharazgató kedélyes cimborát, azt a kéjenc és agyafúrt spanyolt, aki imádta a csinosan táncoló nőket és hat fattyúját becézte. Bár már nem él, te erényné magasztalod ennek a züllött pontifexnek bűnét. A te lelkesen szárad, hogy a jeles velencei író megölette és a Tiberisbe dobatta. De vele együtt még inkább téged vádol Mancinelli levágott két keze és tőből kitépett nyelve!

Mentegetni nem merte magát. Tovább lapított, mint egy koslató kutya. Én nemes haraggal folytattam. Szavaim most már harsogtak, az ékesszólástan és a vitatan szabályai szerint.

– Te azt az Antikrisztust szolgálod, megtévedt idegen, aki a fattyú Lucrezia⁷¹ szentséges atyjának vallotta magát. Nem is egy, hanem három arany- és gyémánttíarája volt. Te Krisztus földi helytartójaként imádod annak emlékét, aki a Vatikán udvarán bikaviadalokat rendezett. Tizenkét diadalív alatt vonult be a meghódolt Bolognába és aranytrónusáról ezüstpénzt szórt a nép közé. Nemde rút arcucsapása és kigúnyolása ez a Jeruzsálembé bevonuló Isten Fiának? Felelj, idegen!

Megátalkodottan hallgatott.

– Skorpióktól övezett Ezékiel néma szolgája! – mondtam. – Bűneid átkos romhalmazából épp csak megmutattam neked néhány rögöt. Hajnalig folytathatnám, sőt ítéletnapig. De türelmem fogytán van makacs némaságod miatt. Ám a Lex Pompeia⁷² méltányosságát még mindig vallom és a ti törvényeiteknel százszor erkölcsösebb pogány törvény értelmében meg fogom hallgatni védekezéset. De előbb még kérdezek valamit. De ne maradj ám néma, mint a lusitaniai rabló!

Szótlanul bólintott, engedelmesen.

– Nénémet, aki itt él bús özvegységében mellettetek, miért ejtettétek törbe? Mérges fullánkotokat miért szúrtátok belé? Felelj, átkozott idegen!... Felelj, istentelen összeesküvő! Felelj, lélekgyilkos lakáj!... A szicíliai rézőkröt⁷³ már tüzesítik számodra. Addig beszélj, amíg nem késő. Mondd meg, mit tettél Zsófia nénémmel. Beszélj végre! Amphion és faragott képű szentjeid ideje lejárt. Adj számot néném elrabolt lelkéről. Beszélj, gonosz varjú! Világbolondító, kámz-sás idegen, nyisd szólásra szájad! Parancsolom!

Megragadtam izmos vállát és minden erőmből rázni kezdtem. Nem akartam hinni a szememnek. Nevetett. Szakállából kivillogtak sárga fogai, amint egyre jobban hahotázott. A gyertyák csepegni kezdtek hangos nevetésétől. Elengedtem és ámulтан meredtem rá. Őrült vagy csaló? Szeméből könnyek patakzottak, úgy nevetett és végre beszélt! Átkozottul kellemes hangon beszélt, beszélt, folyamatosan beszélt.

Az igazat kell írnom, marburgi barátaim! – nemcsak harag és félelem nélkül, hanem roppant nyájasan beszélt és kék szeme úgy csillogott, mint Tokaj hegyén szüretkor a vincelléré, aki örül a bő termésnek. Bőségesen beszélt, mint a jó házigazda, aki terített asztalnál köszönti vendégeit, és míg kiapadhatatlanul beszélt, közben megint nagyokat nevetett, mintha Georgius hajdúi ezer mérföldre lennének. Mintegy mentegetődzve beszélt, hogy ilyen sokáig hallgatott.

Én megkövülten néztem rá. Hagytam, hogy beszéljen. Hagytam még akkor is, amikor szakállas arcán a szőrszálak bokraiban jéggé fagyott a nevetés és szemének tükrében az acél hideg fénye villant. Ömlöttek belőle a szavak, amelyeket én nem értettem. Fülelem számára egészen ismeretlen nyelven beszélt. Hirtelen abba hagyta. A kegyetlenségéről messze földön híres kassai hóhért is megszegyénítve, kerékbe törte szép magyar nyelvünket. Borzalmas kiejtéssel három magyar szót nyögött ki. Ezt végre megértettem. Megértettem, hogy egy árva szót sem tud magyarul.

Én is hiába beszéltem neki! Ne nevessetek ki, marburgi barátaim. Elmém minden fáradozása, hogy ékes szavakkal porba sújtsam az első eleven jezsuitát, semmivé enyészett. Vitára kész szellemem lángjai hirtelen ellobbantak és csak a füstjük maradt meg, s ez torkomat kaparta, szemem viszkedett tőle. Kárba veszett Amphion és a mese vége, vele együtt Mancinelli levágott két keze és tőből kitépett nyelve is.

Ő előzékenyen latinra fordította a szót, közölve, hogy anyanyelve a cseh. Nyájasan mentegetődzött. Erre én is latinul szóltam hozzá. Mögötte minduntalan Ferrarai Lardus Tádé örkanonok sápadt arcát láttam a falon.

– Ki vagy? Mi a neved? Honnan jöttél?

– Prágából üldöztek el – felelte készséggel. – Nevem Grodecius.

Az nem érdekelte, hogy én ki vagyok. Asztaláról fölemelte a papírlapot.

– Értesz a zenéhez, jó vitéz?

Most én hallgattam, nem méltatva válaszra a bizalmaskodót. Ki is fáradtam kissé saját kárba veszett ékesszólásomtól.

– Látom, te művelt ember vagy – folytatta fesztelenül. – A zene! Ó, tudod-e, mi a zene? A lélek nyelve. Lágy harmónia és fájdalmas édesség. Bizony, Nápolyban jobb lenne most. Nekem is, neked is. Békében együtt hallgatnánk a villanellát...⁷⁴ Vagy tán jobban kedveled Mantuát?⁷⁵ Ismered a frottolazenét?⁷⁶

A papírlapot kezembe erőltette, én elfogadtam tőle. De élesen figyeltem a számmal és bikával szántó-vető minden mozdulatát.

– Amit kezdedben tartasz – mondta –, ez nem villanella. Akarod tudni, mi csoda? Arányosan felszálló és aláhajló dallamív a psalmodia törvénye szerint. Akarod hallani még egyszer?

Tudtam, hogy be akar csapni. De fáradtság kezdte zsbibasztani tagjaimat. Leültem egy faragott karosszékbe.

– Dallamíveid, ezek a kusza firkálások, nem érdekelnek engem, prágai Grodecius – mondtam neki. – Inkább felelj, kitől kaptad a bűnös parancsot, hogy jelenléteddel megfertőztesd ezt a szép magyar várost.

– Elöljáróim küldtek Kassára – felelte –, amint téged is, nemes vitéz, bizonyára elöljáróid küldtek el ide házunkba.

– Éles elméddel nem fogsz babért aratni nálam.

– Tetszésedet nem fogom sóvárogni – mondta Grodecius. – Akárki küldött és akármiért jöttél, vendég vagy a házban. Szeretném, ha kényelmesen éreznéd magad minálunk.

– Képmutató hajbókolásokat jól ismerem saját könyvemből.

– Ó, te könyvet írtál rólunk? – kérdezte színlelt csodálkozással.

– Kocitusz fekete kísértete! Te nem fogsz megtéveszteni engem.

– Kocitusz... – ismételte nevetve. – Nemde a Pokol befagyott tavát nevezték így a pogány világban? Látom, művelt úrral állok szemben, aki járatos a Pokolban is.

Nyelvével belém szúrt a jezsuita és ugyanakkor hízelgett is nekem, pontosan úgy, ahogy könyvemben írtam meg erkölcsrajzukat. A karosszékben elterpeszkedve gyönyörködtem benne. Zömök és izmos volt, bükkfa keménységű mozdulatokkal. De különösképpen mégis volt benne valami lágyság, amely jelleméhez tartozott. Scaevolához hasonlíthatnám, akiről azt állítja életrajzírója, hogy olyan szelíd volt, mint a liguriai szűz, de ő rendezett először a cirkuszban oroszlánviadalt.⁷⁷

Szeretném alakját elevenen elézni, marburgi barátaim. De szavaim készlete hiányos. Mondjam-e, hogy kurta szárú kecskebőr cipőt viselt? Jobban látjátok tán fekete csuhájában, ha elárulom, hogy a homloka szeplős volt? Egyet bizonyosan megállapíthattam magamban: ez az ember sohasem fürdött a cariai forrás vizében.⁷⁸

- A bűneitek miatt felháborodott Kassa már kimondta feletted is a halálos ítéletet – szóltam.

Grodecius meg sem rezzen.

- Egy okkal több – szólt félvállról –, hogy kellemesen töltsük együtt ezt a kis időt.

- Mondd el töredelmesen bűnbánatodat. Az kellemesebb zene lesz fülemnek, mint óbégatásod.

- Csakugyan értesz a zenéhez, jó vitéz?

Türelmetlenül legyintettem. Ő folytatta.

- Ó, nagyon sajnálnám, ha az emberi zene iránt nem lenne érzéked. Mert nincs szánandóbb lélek annál, aki nem hallja saját hangját. Azt tanácsolom, kerüld azokat, akik nem szeretik a zenét.

- Tanácsot én adok neked, Grodecius. Vesd le bűnös és hazug ruhádat. Fogadd el az új evangéliumot, Calvinus hitét. Állj be közénk!

Ő úgy tett, mintha nem hallotta volna nagylelkű ajánlatomat.

- Kérlek, nemes vitéz, ne tépd ronggyá hangjegyeimet.

Visszakérte tőlem papírlapját, a gyűrődéseket kisimította. És szörnyedj el, angol király, ekkora vakmerőségre! – énekelni kezdett. Megint énekelt.

- Sirlalmas óbégatásod sérti fülemet. Ő, fogd be pofádat, prágai idegen!

Abbahagyta és így szólt:

- Látom, a zene ingerel titeket. Szolgád a bunkójával bizonyította be, te pedig a szavaiddal.

A ferrarai örkanonok sápadt arcára pillantottam és tőle esengtem önmérsékletet.

- Prágai Grodecius! Bár hangod kellemes és tisztán csengő, nekem csöppet sem tetszik. Ne pazaroljuk a drága időt.

- Fogadd be lelkedbe a zenét – mondta ő.

Hirtelen fáradtság zuhant rám, hatalmasat ásítottam.

- Szólítsd halálra ítélt két társadat. Nincs sok vesztegetni való időnk. Készüljetek Calvinus hitére.

Ő ahelyett, hogy a Királyi Ház homályából előhalásztta volna a másik két pápista papot, fejét csóválgatta. Azt panasolta nekem, hogy összegyűrtem becses hangjegyeit.

- Szolgád a kályhánkat zúzta szét, te a hangjegyeinket. Ezt az aláhajló dalmívet... itt!

- Nyargalj, Grodecius! Még az éjjel a hóhér kezére adnak mind a hármótokat. A kassai hóhér goromba fickó. Mielőtt pallosával megcsiklandozza nyakadat, előbb tüzes csípővassal torkodba kémlel.

- Neked kard van oldaladon, én fegyvertelen vagyok. Könyörgök neked, derék vitéz, légy megértőbb és segíts rajtam.

- Végre okos beszéd.

- Zord szíved olvadásáért esengek.
 - Ne esengj, Grodecius. Könyvem artikulusait pillanatnyilag igyekszem felejteni, utálatomat leküzdöttem sikerrel. Méltányosságból megengedjük nektek, hogy a szabad és boldog emberek sorába álljatok, Calvinus hitével felvértezve.

Barátságosan megveregette vállamat. Orrom elé dugta a gyűrött papírrongyot.

- Itt még zümmög valami!
- Füledben a pokolbeli Kocitusz szúnyoga.
- Pszt! A dallamívet megtaláltam.
- Eszed púpjába szúrt bele a szúnyog.
- Sikerült megmentenem!
- Mit?
- A dallamívet!

Megrökönyödvé ugrottam fel helyemről, kardomat markolva.

- Magadat mentsd meg, ne a dallamívet!
- Maradj csendben!... Hallod, amint zümmög? Hallod a lelkét? A melódiát.
- Úgy látom, mégis az őrzöngőt színleled.

Szemét behunyta, szakállas arcát a fehér mennyezet felé emelte, elragadta-tással mondta:

- Ez a világ igazi nyelve. Az emberi zene.
- A magad nyelvével törődj, ne a világéval. A hóhér tüzes csíptetőjére gondolj.

De ő úgy tett, mintha nem is hallaná a komor figyelmeztetést.

- Légy tanúja tudományos kísérletemnek. Szent Dávid király zsoltárainál is régibb szent dalokat támasztottam fel Babilon ősrégi nyelvén. Fülelj csak és hallgass!

- Türelmemet súlyos próbára teszed, Grodecius.

- Az ősi ének, amelyet megálmodtam, rokona az egyiptomi dalnak. Egy nagy görög bölcs azt állította, hogy az egyiptomi dallamok ismerik a szenvedélyek megnemesedésének titkát. Tegyük próbát, nemes vitéz. Hátha valóban megnemesedsz dalomtól.

- Ne kötekedj velem - szóltam álmosan és megint elterpeszkedtem a karosszékben.

- Dőlj hátra kényelmesen. Mielőtt átadnál a hóhérnak, hallgasd meg énekemet. Hunyd be szemed.

- *Fides Jesuitarum...* - mormogtam.

- Sok ezer éves ez az ősi dallam. Meghallod benne nemcsak a fuvola és a hárfa hangját, hanem Mezopotámia csörgőit és szisztrumait is, Babilon lantját és kézi dobjait. A csengettyűket! A jeruzsálemi sípokat és trombitákat!... Kezdehetem az éneket?

- Görbe török bicskával vágják fel ma éjjel hasadat.
- Jól figyelj dalomra. És meg fogsz érteni valami lényegeset.
- Lényeg a bőröd.
- A harmónia mozdulatlan és valami szüntelenül mégis reszket benne.
- Üvölteni fogsz harmónia nélkül, amikor beleidben turkálnak.
- Ha finom füled van, akkor meg fogod érteni, hogy a zene égi nyugalmában valami nyugtalankodik. A vágy nem egyéb, mint édes fájdalom.
- Mikor majd füledet nyiszálják, az lesz az igazi fájdalom, prágai Grodecius.
- Ős Babilon dallamíve arra is megtanít, hogy a zene voltaképpen remegés és sugárzás. Ha akarom, akkor fény!... És egyszer meg fogod érteni ezt a fényt, az édes reszketésben lelkednek képét, az idegen és mégis ismerős arcokat.
- Hóhérnál is kegyetlenebb gyilkosok fogják lenyúzni bőröd az éjjel. Szólítsd társaidat!

- Esengve kérlek, hallgasd a hárfákat és a csörgőket. Babilon lantjait.

És énekelni kezdett. Szállt ajkáról, rőt szakálláról a dal, egyre ércesebben szárnyalt. Rút cseh arca megszépült éneklés közben. És én – magam sem tudom, miért, talán fáradtságomban – hagytam, hogy kedvére énekeljen ez az ember, aki gyóntatás közben arra szokta biztatni a nőket, hogy lopják meg alvó férjüket, mert szabadon lophet az, aki a lopott aranyakat a meglopott férj lelki üdvének érdekében a jezsuiták perselyébe rakja.

Álmosan dőltem hátra, hallgatva különös énekét. Fülem, mintha az Antikrisztus szolgája megbűvölte volna, önkéntelenül leste a dalban Jeruzsálem ezüstitrombitáit és Mezopotámia csörgőit. Akár spanyol, akár babiloni nyelven szállt a dal, borzongtam tőle és szépségét nem utasíthattam el.

Erdély grófja! Te, aki palotádban kedveled a spanyol gitárosokat, légy tannám, hogy a dal micsoda hatalmat ad annak, aki ért hozzá. Kába fülem nem hallotta meg ugyan Babilon dobjainak dobogását, de valamire fölneszelt. Már későn vettem észre, hogy a roppant eszes Grodecius becsapott. Mentségem Orpheus példája. Páratlan erő, ha magányos ember énekel.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

A fordító, miközben az aggastyán ládájának fenekén talált latin kéziratot magyarra fordította, eltűnődött azon, hogy Bod Máté kora óta hányszor zúztak szét már nemcsak kályhákat, hanem az otthonok millióiban „a hitet, a jámborságot, a reményt és a békét”. Az eredeti latin szöveg szerint a Királyi Ház kandallójának ez volt a felirata: „Hasce Fides Pietas Spes et Pax incolat aedes”.⁷⁹

Érdeemes tán idézni a kéziratból azt a latin szót is, amely Bod Máté lelkének „ábráját” fejezi ki abban a percben, amikor megtudja, hogy a három pap közül

kettő – jezsuita. *Ululavi* – ez van a kéziratban. Azaz: felordítottam, felüvöltöttem. Esetleg így is fordítható: feljajdultam.

„Viperákkal fajtalanzkodó Erinnüszök korcs ivadéka” és a többi díszítő jelző a *Fides Jesuitarumból* való.

A „hitvány Jagellót” gyakran emlegeti. II. Ulászló magyar királyról van szó, az ő képe díszíti a Királyi Ház folyosóját. Téved a *Testimonium* írója, amikor azt mondja, hogy hálából a királytól két aranyliliomot kapott Kassa a címerébe. Az „Angelum veste auro intexta” kezdetű királyi okirat részletesen leírja a város bővített, új címerét hat aranyliliommal.⁸⁰ Ametiszt színű ruhába öltözött angyal tartja a pajzsot, amelyen a hat liliom van. A pajzs alsó részén, a kék mezőn, arany kockákkal osztott széles vonal fut át. A vonal fölött van egy, a vonal alatt pedig két aranyliliom. A címertan budapesti tudósai egybehangzóan azt állítják, hogy ezt a három liliomot kapta Kassa az 1491-ben elszenvedett ostrom jutalmául. Tehát hármat, és nem kettőt!

A Jagello király Budáról gyakran járt át Kassára. A Királyi Háznak ez volt a fénykora. A latin kéziratban leírt kassai támadás előtt, mint „Felső-Magyarország és Kassa főkapitányának” székházát, különleges tisztelet illette meg. Ezt feltétlenül megkövetelte Dóczy generális, a Király Képe is, mint főkapitány. A ház ma már nincs meg. A premontreiek temploma és rendháza épült a helyén. A csehszlovák népi demokráciában ma párthelyiség és népi kollégium van benne.

A humanizmus emlőin nevelkedett pataki iskolamester kéziratában, ezen a helyen, már elemében van. Bőséggel emleget ókori neveket. Homályos, hogy Sallustius miért haragudott a táncoló Catilinára. Magyarázata nyilván az, hogy a rómaiak a táncot, mint barbár szokást, megvetették.

Homérosz sehol sem szól arról, hogy Ulysses, azaz Odüsszeusz, a bolyongásairól ismert ithakai király, sőt vetett volna. Rejtély, hogy Bod Máté hol hallott vagy hol olvasott róla.

A Kocitusz a régi római alvilág fenekén a befagyott tó. Vergilius ír róla és Dante is említi a *Divina Commediában*. A legrútabb ördög, aki a legszebb angyal léteire fellázadt: Lucifer áll térdig benne. Borzalmas szárnyacsapásaitól befagyott a tó.

A „szicíliai rézőkör” emléke ebben az időben még élénken élt. A bűnöst beletették, a rézőkröt megtüzesítették. Az egybegyűlt népnek nagyon tetszett, mikor a bűnös odabent jajgatott. Ez úgy hallatszott, mintha az ökör bögne.

A „Lex Pompeia”-t emlegeti Bod Máté Grodecius jezsuita atyának. Ez az ókori törvény azért volt méltányos, mert két órát engedélyezett csak a vádbeszédre, de a védőnek három óra beszédidőt adott és azt a bíró meg is hosszabbíthatta.

A *pilis* régi magyar szó. Tonzurát jelent.

„Néma vagy mint a lusitaniai rabló!” – mondja a felhevült protestáns tudós a jezsuitának. Hogy ki volt a lusitaniai rabló? Sehol semmi nyoma már.

Középkori és javarészt reneszánsz-kori pápák feslett magánéletét veti szemére Grodeciusnak. A „spanyol Borgia”: VI. Sándor. Nyilván ő a „poharazgató kedélyes cimbora” is. „Simon mágus hitvány követői”, a simóniások, pénzért adták és vásárolták az egyházi méltóságokat. A Tiberisbe dobott velencei író valószínűleg Lorenzo de Veni.

Mancinelli, akinek „levágott két kezét és többől kitépett nyelvét” olyan hevesen emlegeti: jeles humanista tudós volt. A Vatikán rágalalmazásában találták bűnösnek és ezért végezték ki.

Nincs nyoma sehol a „liguriai szűznek” sem. Lehetséges, hogy Plinius említi valahol.

Fejtörést okozott a fordítónak, hogy megfejtse ennek a homályos és rejtélyes mondatnak az értelmét: „Ez az ember sohasem fürdött a cariai forrás vizében.” Grodeciusról állapítja meg ezt Bod Máté. Sikertült nyomára bukkanni, hogy a régi rómaiak gyakran használták a *salmacida* kifejezést. *Salmacida* gyáva lelket jelent. A latin szó eredete a *Salmacis* forrás, amely a kis-ázsiai Cariában volt. A *cariai forrás* vize elpuhította, gyávává tette azt, aki megfürdött benne. A humanista pataki iskolamester megállapítását a jezsuitáról ezek szerint így is lehetne fordítani: Láttam már, hogy ez az ember nem gyáva.

A fordító jellemzőnek tartja Bod Máté szavait: „A mese meghalt. Nincs mese.” Az eredeti latin szövegben: „Finis fabulae.” Nemcsak korunkban, hanem lám, háromszáz évvel ezelőtt is eltemették már a mesét. Nincs mese! – mondták és mondják. Lesújtott a buzogány és kaszabolt a géppisztoly.

Babilon és Orpheus nem igényel magyarázatot.

VIII.

CHRYSINUS

Grodecius befejezte énekét, én félálomban szenderegtem.

– Érted már dalomat, derék levante? – kérdezte.

Én álmosan fejemet ráztam.

– Hát botfüled nem hallotta meg énekemben a halál lépteit?

– Hívd társaidat, prágai Grodecius!

– Énekeljem el újra a babiloni félelem siralmas melódiáját?

– Csak hangodat ne hallanám már. Kábít, mint a dühöngő déli szél.

– Megmagyarázom most neked, miről szól babiloni énekem, mit mond a dallamív. Mikor az ember magára marad és a pusztulás fekete vizei zúgnak...

– Zúgnak ám bizony gonosz pápista fejed fölött.

- ...a hegyek remegnek, az égen a csillagok kialusznak. Az ember szíve reszket a Halálos Árnyék völgyében.

- Ott vagytok ti most, mind a hárman. A Halálos Árnyék völgyében!

- Énekem csupa zokogás volt – folytatta Grodecius. – Az aláhajló dallamív a psalmodia törvénye szerint azt nyögte: Ó, jaj! Félelmetes a halál.

- Félsz-e tehát? Ugye, rettegsz?

Költészet és agyafúrtság párosult feleletében:

- Dalom ott bolyongott a Halálos völgyben. Zokogó hangom ennek a zenei stílusnak aláhajlásában Babilon nyelvén jajveszékelt. A hegyek már rám borultak, az égen már nem voltak csillagok. De aztán... aztán észrevetted, derék vitéz?

- Láttam, hogy mint Mancinellinek, neked is töből levágják mindkét kezéd.

- Észrevetted-e a dallamív magasba szökkenését? Hallottad-e hangom kitörő örömét?

- Hangod, nem tagadom, kellemes. De minek örültél olyan veszettül, Grodecius?

- Babilon ősi nyelvén azt énekeltem, miközben szívemet az öröm és a hála dagasztotta, hogy a Halálos Árnyék völgyében sem félek semmi bajtól, mert nem vagyok egyedül. Velem van a Hatalmas Teremtő Isten.

Közelebb lépett, vállamra tette kezét, barátságosan. A cicerói latin társalgás tisztos szabályai szerint ezt mondta még:

- Dalom végén pedig így szóltam magamhoz, ezzel a kérdéssel: Ki vagy te, Grodecius, hogy félj halandó ember fiától, aki elszárad, mint a fű?... Dalom vége volt ez. És én mondom most neked valamit, nemes levante. Ti hős urak, ti is el fogtok száradni, mint a fű.

Gúnyosan nézett szemembe. Nyílt az ajtó. A gyertyák lobogni kezdtek.

- Itt jön Chrysinus kanonok. Kérdezd meg tőle, jó vitéz, hogy fél-e ő a Halálos Árnyék völgyében. – Meg sem várva, hogy szólok-e valamit, engedelmem nélkül gyorsan kiment a szobából.

Jegenyéről nem mondhatom, hogy birsalmafa. Magas termetű pápista pap volt, vállán kurta kis palást. Mezopotámia csörgőitől Jeruzsálem sípjaitól kábultan tekintetem reá. Palástja után ítélve, nem tartozott a bűnös spanyol szerzetbe. Kis papsipka volt a fején. Arca több bizalmat gerjesztett, mint az éneklő csuhásé. Arcának szőrzete nem volt olyan bozontos, mint a jezsuita Grodeciusé. Álla alatt petyhüdt ránc húzódott és ez a gyöngye egészség jele. A feszes és mord jövevény egész tartása kérlelhetetlen tiltakozás volt minden komolytalanság ellen. Sulla és a pheraei Jason ravaszága inkább Grodecius jelleméhez tartozott.⁸¹ Ő, Chrysinus kanonok, Pitagorasz szigorát hozta magával a szobába.⁸² Kába álmodozásomból hamarosan fellármázott.

Ámuljatok el, marburgi barátaim! Ez az ember durván rám támadt és szidalmazni kezdett, mielőtt én szólhattam volna. Latin szavakat kevert sántító

magyar beszédébe. De ő legalább törte a magyar szót, törte, mint tör a szélvész, amikor fákat tép ki és szétszaggatja ágait. Rögtön láttam, hogy esztelen dühöngővel van dolgom, aki nehezen fog hallgatni a józan szóra. Tollas süvegem a székre dobtam, görbe kardomat leoldottam. A tapasztalás kíváncsisága kitágította szembogaramat. Figyeltem az őrjöngőt. Nem szakítottam félbe, hadd dühöngje ki magát. Ahhoz a Publius Rufushoz hasonlított, aki annál dühösebb volt szónoklataiban, minél veszélyesebb ügyet védett.⁸³

Most, hogy idáig jutottam az Úr segítségével a *Testimonium* írásában, kiszünetet tartok. Körülnézek méheim közt pataki kertemben, ahol most virít a rózsza és a viola. Lélegzetet veszek, mert nem könnyű Chrysinus latinnal kevert gyatra magyar szó zuhatagát megírni, mely ékesszólás volt mégis a maga nemében. Kicsúfolni őt nem kívánom. Nem óhajtanám az elakadt víz sorsára juttatni *Tanúbizonyosságomat*, Chrysinus beszédét tollammal utánozni nem fogom. Kertem bohó méhei mézet, én pedig erőt gyűjtök, hogy felidézzem ennek az embernek vakmerő szavait.

Gyilkos kalóznak, rablónak és zendülőnek nevezett. Én hagytam. Hagytam, hogy vesztébe rohanjon, a biztos romlás felé. Mondtam-e már, hogy a hangja éles volt, mint Lysander kardja?⁸⁴

Erdély grófja! Téged lázadó oláhnak címezett, aki szent királyaink koronájára áhítozik. Te a lelkekben szerinte pestises ragályt terjesztel, a kárhozat zendülő szolgálja vagy. Volt vakmerősége ilyen gyalázatos szélkavaráshoz.

Aztán megkérdezte tőlem:

- Mit akarsz, lázadó?
- Az életedet akarom megmenteni - feleltem nagylelkűen.
- Pénzt akarsz?

- A méltányosságot én nem tallérokért árusítom. Most már ügyelj nyelvedre, Chrysinus kanonok!

- Sarcot akarsz te is? Hát nem elég, hogy Jászón már megsarcoltátok a püspök urat? Az ötszáz forint ezüstpénnel ott csörög a tarsolyodban. Még többet akarsz?

- A Sátán fiai elrabolták eszedet, kanonok. Én egy garast sem kívánok tőled.

- Énvelem is úgy akarsz te elbánni, mint a püspök úrral. Gyilkos zendülő! Először bilincsbe vertétek, aztán megsarcoltátok és elkergettétek. Mezítláb, hadjonfővel, gyalog menekült ide. A szegény püspök úr!

- Püspököd sorsa számomra a hulló falevélnél is érdektelenebb. Mutass inkább egy döglött varjút.

- Mondd meg, lázadó, a gazdáidnak, hogy a püspök urat itt ne keressétek. Nincs ő már itten ebben a házban. Talpát véresre törte a kavics és a göröngy. De mi gyógyírral bekentük. Adtunk neki cipőt, adtunk neki kocsit. Menjetek, fussatok utána Esztergomba, ha mertek! A püspök úr már réges-régen biztonságban van.

– Senki sem keresi püspököd, esztelen kanonok.

– Ti itt is, mint Jászón, lopni, rabolni, sarcolni, gyilkolni akartok. Tudom, pénzért jöttél. De nem, zendülő! Te nem kapsz tőlem pénzt azért, hogy elvedd tőlem is kalpagomat és lehúzd az én lábamról is a cipőt.

– Abban sántikálsz, mint egy frigyszegő pun, hogy elvedd kedvemet az életmentéstől? Akkor kár annyi hasábfát pazarolni a tűzre.

– Ezennel távozásra szólítalak fel, zendülő idegen. Mondd meg gazdáidnak és a hitszegő kassai uraknak, hogy a püspök urat, aki már tisztos kort ért meg és a máját is fájlalja, őt megsarcolhattátok. A Jászóra menekült egri kanonkokat ütlegelhettétek és megrabolhattátok. Az Úr egyik legengedelmesebb katonáját vadállatias módon megnyúzhattátok. Templomaink szobrait összetörhettétek. Szent képeinket a tűz martalékaul odadobhattátok. De minket sem ígéretessel nem fogtok megtéveszteni, sem fenyegetésekkel megrettenteni. Ígérő szavatok füst és köd. Fenyegetésetek repedt üst. Pusztulj innen! Nincs pénzem számodra, lázadó!

De én nem hátráltam meg az őrjöngő elől. Ő pedig szitkozódott tovább. Minden forradalmat elítélt, mondván, hogy az angyalok egykori égi pártütése szüntelenül a földön folytatódik. Nekünk pedig az a célunk, hogy az embert elszakítsuk Istentől. Kezdetű kifulladás. Már sápadtabb volt, mint a ferrarai őrkanonok a falon. Nénémre gondoltam és igyekeztem lecsillapítani a dühöngőt.

– Hívd vissza Grodecium – mondtam neki –, vagy vezess hozzá. Voltak már örült álmaim, de azt sohasem álmodtam, hogy jezsuitával szívesebben szívok egy levegőt, mint kanonokkal.

Fittyet hányt kívánságomra. Tudod-e, mivel merészelt vádolni minket, atyai barátom, Tokaj papja? Azt mondta, mi vagyunk az Ördög által elbolondított merész újítók ivadékai. Először azt gondoltuk, hogy megjavítunk mindent, de ehelyett felforgattunk mindent. Azt merészelte állítani, hogy az átkos fejedelmi kegy és az erőszak nyitotta meg győzelmeink útját. Calvinust gyomorbeteg genfi zsarnoknak, Luthert Eislebenből kigurított söröshordónak nevezte.⁸⁵ Odáig vetemedett gyalázkodásában, hogy kigúnyolta Wittenberg haldokló urát. Azt mondta, hogy az Ördög a farát mutatta neki a szivárványos hídon.

– A Vatikán farsangi multságairól beszélj inkább – figyelmeztettem. – Pontifexedről, a nagy átkozódóról, aki délután mindig részeg volt és joggal mondta róla egész Róma, hogy minekünk csak délig volt papánk.

Calvinust gyalázza, azt állította, hogy a kertben járó sündisznó nyomában több jót találhatok, mint az ő jellemében. Erre már ráördítettem. Megreszkettek a Királyi Ház öreg falai. Csend támadt, olyan csend, mint egyszer régen a Szepsi völgyben, mikor Zsófia nénémrel hallgatóztunk. Már alkonyodott a völgyben, és a pázsiton száz tehén legelt. De egynek sem szólt a kolompja. S mi nénémrel csodálkozva néztünk egymásra.

Chrysinus elgyöngült, rekedt hangon mégis megszólalt.

- Él még az édesanyád? - kérdezte.

Bólintottam, nem értve, mit is akar ez az esztelen csökönyös az én édes jó anyámtól. Élt még akkor, Szepsiben élt középső testvérbátyámmal, aki megmenekült a pestisből, nagy családja és akkor már egy unokája is volt. Chrysinus váratlan kérdésére megjelent előttem szelíd jó anyám mosolygó arca, foghíjas szája szögletében az a bohókás ráncocskó, amely minden ballépésemet mindig megértően fogadja, még a fattyú pulyát is. Láttam képzeletben egy pillanatig ismerős mozdulatát, amint keze fejével hátrasimítja homlokába hulló ősz haját, és szívem megtelt melegséggel, amikor töméntelen gyerekszüléstől elétkelenedett, görbe kis alakjára gondoltam, töpörödöttségére, amely olyan drága nekem, hogy örömmel tölt el, mikor fürgén siet a ház körül.

- És szereted-e őt?

Megint feleltem neki, természetes igennel, mert türelmet akartam tanúsítani vele szemben. Nem egy kanonok állt már ügyünk mellé és fogadta be Calvinus tanait. Bár ez őrjöngve szidalmazott minket, még mindig reméltem, hogy ügyünk számára mégis könnyebben nyerhetem meg őt, mint a jezsuitákat.

- Akkor is szeretnéd, ha meghibbanna és útszéli kocsmában részegen kurjongatna?

- Ne bántsod anyámat, kanonok!

Chrysinus, most már egészen kifulladásra, ennyit mondott:

- Ti bántjátok mindnyájunk édesanyját. A Szent Római Egyházat. Az anyaszentegyházat.

Olyan elszántan és szigorúan állt előttem, hogy Torquatusra kellett gondolnom, aki kivégeztette saját fiát, mert tilalma ellenére párbajt vívott egy ellenséges vezérrel.⁸⁶ A nekidühödött vakhit kitört belőle:

- Te főpapi ornátusban ábrázolod gúnyrajzodon édesanyádat. Szamárfület rajzoltál neki, az ördögök szemeteskosarat borítanak a fejére. Lábánál fogva ráncigálják a pokolba. Te így rajzolod meg édes jó anyádat és képe alá ezt írod: Anyám útszéli ringyó lett!... Akasszátok fel édesanyámat!

- Esztelen beszéded megbocsátom, kanonok. Utoljára figyelmeztetek, alkudj meg helyzetekkel és ments bőrdet.

- Csellel elfoglalhattátok a várost. De engem nem csapsz be, lázadó! - most már egészen elgyöngülve mondta, annyira megviselte őt saját dühöngése.

De még mindig volt ereje hozzá, hogy levegő után kapdosva elmondja, mit látott a Királyi Ház ablakából a mai napon. Nyargalóink belelöttek a Király Képeinek katonáiba, a marhahajcsárok két zászlóalja rögtön hozzánk pártolt. Chrysinus állítása szerint ezek a marhahajcsárok akarták megostromolni a házat, ahol akkor még a Király Képét, Dóczy generálist hű katonái vették körül. De mikor az ágyúkat felállították az utcán és csöveiket az ablakokra irányozták, néhány kék hacér⁸⁷ és fél tucat huszár tüstént elszelelt.

Gyászosan forgatva szemét, könnyei potyogni kezdtek, úgy annyira siratta a pápista német király bérencét, a Király Képét.

– Én még idejében tanácsoltam neki, hogy bújjon üres hordóba és én kivitem őt a városból, mint a püspök urat. De ő nem akart meghátrálni. Ó, láttam, amikor egy marhahajcsár erőszakkal vette el tőle a kardját!... Mindez az árulók műve. És most a hatalmatokban vagyunk, lázadók. Mi sem futottunk el. Azt művelhettek velünk, amit akartok.

Egyszerre halálos sápadtság borította el arcát. Fülétől az álla felé a petyhüdt ránc megvastagodott. Lassú léptekkel távolodott a gyertyáktól, szigorú homlokát ráncolta. Én nem szóltam egy szót sem. A rendíthetetlen makacság láttára feladatomat vizsgáltam. Tépelődtem, mit kezdhettek még ezek után vele. Harag nélkül vettem számba mindent, amit mondott, még azt is, hogy silány rétori fogásként belekeverte beszédébe jó édesanyámat. Megtorpantam. „A múlt kútjai milyen sötétek és mélyek! – mondtam magamban és némán kérdeztem: – Vajon ki tudom-e húzni ilyen mélységből ezt az embert?”

– Erőszakkal nem dobhatlak ki. Erőm fogyatékos – mondta végül. – De látni többé nem akarlak, lázadó. Magadra hagylak. Megyek könnyörögni az Egek Urához, hogy irgalmasságában bocsássa meg gazságaitokat.

És a jegenye, amelyről nem mondhatom, angol király, neked sem, hogy birsalmafa, kísétált a szobából. A háromágú gyertyatartóval és Ferrarai Lardus Tádé arcképével magamban maradtam.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

Melchior Grodecius után a *Testimonium* drámájának színpadára lépett a másik pap is: Marcus Chrysinus. A kor divatja szerint mindkettő ellatinosított név, olyan, mint Cartesius Descartes helyett. Magyarul az egyiket Grodeczkynek, a másikat Körösynek hívják.

Jézus Társaságának névjegyzéke, amelyet a jezsuiták római levéltárában őriznek, röviden közli Grodecius személyi adatait. Eszerint a „skorpióktól övezett Ezékiel néma szolgája” lengyel származású cseh, Teschenben született 1584-ben; Bod Mátéval folytatott társalgása idején tehát harmincöt éves volt, kilenc évvel idősebb, mint a harcias pataki protestáns tudós. A névjegyzékben feljegyzés van „harmadik próbaidejének érett erényű átéléséről”. Prágából, ahol a teológia kollégiumának egyházi zenekarát vezette, 1618-ban küldték előljárói Kassára. „Az Isten szolgálatában minden áldozatra kész, a lelkek vezetésében tapasztalt apostoli munkásnak feladata volt a liliosmos Kassán és környékén, hogy a szláv és német ajkú hívek üdvének szentelje kitűnő papi tulajdonságokkal ékeskedő életét.”

Chrysinus kanonok is minden képességét az ellenreformáció ügyének szolgálatába állította. Róla elég hiteles arckép is maradt fenn, mégpedig olajfestmény, amelyet a Romániához csatolt Sárköz község plébániáján őriznek.⁸⁸ Bod Máté leírása nem mindenben illik rá. A képen nincs szakálla, csak bajusza. Hosszú haja, bal felől elválasztva, hátrasimul. „Laurentius Viragovics pinxit” – a festő neve olvasható a kép sarkában, de az évszám nem. Valószínű, hogy a művész az arcképet jóval Chrysinus halála után emlékezetből festette. Gyűrűs jobbát a mellén tartja, bal kezével az asztalon lévő könyvre mutat. A könyv címlapján ezek a szavak olvashatók: „Concio Ecclesiae fidei.” Chrysinus nyakán bal felől vágás látszik, vércseppek hullanak gallérfára és végigcsepegnek palástján. Előtte apród térdel és feszületet tart. A fiú nyakán is seb tátong és vérzik. Rejtélyes alak. Bod Máté nem tesz említést róla *Tanúbizonyosságában*. Ismeretlen sorsa belevész a múltba.

A *Testimonium* idején Chrysinus harminckilenc éves, éppen egyidős „Erdély grófjával”. Valószínű, hogy horvát származása miatt beszélt törve magyarul. Először katonai pályára lépett, de azt abbahagyta és papnak ment. A jezsuiták gráci egyetemén a bölcsészeti tudományok doktora lett, később pappá szentelték. Mint esztergomi kanonoknak az ő feladata volt a széplaki apátság javadalmainak gondozása. Valahányszor Széplakra utazott, betért Kassára és a Királyi Házban meglátogatta a két jezsuitát, akik közül az egyiket, Grodeciuszt, már ismerjük. Most is így került a városba. Éppen a harmincéves háború kitörésének pillanatában.

Bod Máté a jegenyéhez és Pythagorashoz hasonlítja Chrysinus kanonokot. A latin kéziratban *pinus* van, ami fenyőfát is jelent, de fordítható jegenyének. Pythagorasról, a nagy görög matematikusról és filozófusról megírták tanítványai, hogy szigorúan tartózkodott minden enyelgéstől és tréfától. Még a nevetéstől is. De a mai olvasó, amikor Chrysinus szenvedélyes szavait olvassa, már nem Pythagorasra gondol.

IX.

PONGRACIUS (1)

Az éneklő jezsuita után a dühöngő kanonok is magamra hagyott nehéz feladattal, amelyet Georgius, a hadvezér rakott vállamra.

Bevallom, marburgi barátaim, roskadozni kezdtem alatta. Holtfáradtan zuhantam bele a mély karosszékbe. A *faktum* még Thessalia legerőszakosabb kényurainál is zsarnokibb módon kötelez, hogy szigorúan az igazat mondjam. Bár az igazság megszólalása sohasem külső erőszaktól függ. Lelkem belső szavára vallom be tehát most gyöngeségemet és szégyenemet. Valaki olyan halkán lépett be a szobába, hogy ijedtemben majdnem elájultam.

Látsz-e engem, jeles francia matematikus, amint a hadiúttól és a sok elviharzott szótól fáradtan ott ülök a gyertyafényben? A múlt sötét kútjain töprengök csüggetegen, a Szent Mihály-kápolna hideg sírkamráinak hangulatában, és bízvást gondolom, hogy egyedül vagyok az ellenség szobájában. És hirtelen arra rettenek fel komor gondolataimból, hogy valaki áll mellettem. Egy halottsápadt, sovány fekete csuhás! Úgy megrémültem tőle, hogy fogaim összekoccantak, reszketni kezdtem.

Értelem Szent Lämpása! Most segíts! – így fohászok magamban és tudtam, hogy ha most nem vigyázok magamra, akkor lebukfencezem a sötét kútba. Tudatában voltam én annak, hogy félelmem oka merő agyrém és képtelenség. Ó, de mit tudhattátok ti valaha, ókori madárjósok, hogy egykor jezsuitákat szül a bolond föld! A Capitolium hegyén állva, figyelhattétek a madarak röptét, ámde éles szemetek nem látott el Hispaniáig, ahol majdan egy lélekgyilkos spanyol kompánia kel életre és mindnyájunk leigázására tör.

A fekete csuhás alak hallgatott mellettem. Nem mozdult, pedig láthatta arcom mocsárszínét. Szégyenem ma is lesújt. Lehajtott fejjel, rettegve, hosszú fekete csuhája alól kikandikáló lábát néztem. A lábát. Az Ördög lábát. A lópatát!... Már azt lestem én, a *Fides Jesuitarum* világos fejű írója, hogy a melegvérű lovak porhanyós patáját látom-e, vagy a hidegvérűek kemény körmét. Megragadtam a fekete papi szoknyát. Fölemeltem, hogy jobban lássak. Megkönynyebbülten állapítottam meg, hogy szabályos emberlába van. Hegyes spanyol csizmában.

– Mért cibálsz reverendámat, barátom? – Tiszta magyar szóval kérdezte ezt.

Erdélyi magyar szavak, romlásba süllyedt szegény hazánk drága nyelvének édes szavai soha váratlanabban nem zendültek még meg. Hiszen elkészültem rá, hogy spanyolul fog szólni. Az Ördög nyelvén. Szoknyáját elengedtem. Nem feleltem neki. Kezdtém összeszedni magam. Beszélt hozzám. De már nem emlékszem, mit mondott. Kába fejjel hallgattam, annak tudatában, hogy nagyon kell most saját bőrömrre vigyáznom, mert a három közül ez a legveszedelmesebb: a fogarasi fenyveserdők nyelvén beszél, gyilkos helyett szép magyar szavak csokrát tartja kezében. Hangjában az erdélyi zamat ismerős volt. Terád kellett gondolnom, Erdély grófja! Nem parancsosztogató fejedelmi hangodnak volt édes húga ez a hang, a jezsuita hangja. Nem. Hanem a másik hangodra emlékeztetett, amely nem hasonlít a csíki havasok medvéinek morgásához, hanem hízelgő és nyájas, rábeszélő, kérő és udvarias. Lángeszű cselszövéseid sikerét erdélyi hangodnak köszönheted, Erdély grófja!

„Ó, az átkozott kileste gyöngeségemet!” – mondtam magamban.

– Hozok egy korty vizet, pajtás – szólt vakmerő bizalmaskodással.

Kiszaladt. Magamra hagyott egy fél miatyánknyi időre. Futás közben látam szikár alakját. Úgy lóbálta karját, mint a tornász, aki akkor is fürge, ami-

kor nem vet gerelyt. Termete a magaméhoz hasonlított, hajlott tartása is. Hamar hozta a korsó vizet és ő itatott meg, mint ispotály betegét. Faggatott, hány napja vagyok úton.

– Szüntelenül lóháton? Ó, szegény fiú! Remélem, jó paripád van... De átvetetlek szobámba. Dőlj le és pihenj kicsit, szegény vándor.

Meglepett egyre növekvő bizalmaskodása. De nem háborított fel, mert szépen beszélt magyarul. Egyszer valamikor ellopta az erdélyi fenyvesek és bércek levegőjét és a száján épp most eregette ki. Gyöngéden nézett rám, mint a jó doktor, aki a sok emberi nyavalya, gennyes kelevény, rüh, ótvar és rothadékony vese vizsgálata közben sem feledkezik meg arról, hogy a betegnek szíve is van.

– Hagyj békén – mondtam neki. – Romlottságotok bűze fájdtítja fejem. Ez a poshadt levegő.

– Kiszellőztetek – szólt a jezsuita. És kinyitotta az ablakot. Szent Mihály éji pilléje berepült az ablakon és elégett az egyik gyertya lángjában.

Kilenc év telt el azóta. De ma is jól emlékszem Pongracius jezsuitával folytatott beszélgetésekre. Az emberi beszéd elfolyik, mint Bizánc kútjainak víz-cseppjei. De az emlékezés olyan szerkezet, amely vissza tudja csurgatni a múltból. Némely dolgokban nehezen, másokban könnyen működik. Maga az írás pedig nem egyéb, mint merítgetés a múlt vizeiből. Pongracius, mintha évődne velem, mentegetőzött, hogy csak vize van, egyébbel nem tud megkínálni:

– Felkopik az állunk. Ehezünk – mondta és hosszan elbeszélte, vidám nevetgélessel, hogy katonáink, főképpen a marhahajcsárok, minden ételmelet elvittek a házból. A Király Képeinek éléstárát kifosztották, ládászámra cipelték el a tokaji borospalackokat, a lépcsőn dobálták le a grófné szepesi szalonnáit és füstölt sonkáit.

„Te átkozott szószátyár” – gondoltam. De hagytam, hogy fecsegjen, mintha ebben a minutumban az volna a világon a legfontosabb, hogy a Király Képeinek hitvese, a kegyelmes grófné, akós üvegekben maga savanyította a csemegeedényét.

– Olasz üvegekbe elrakott befőttjeinket kiöntötték, a lépcső csupa cseresznyelekvár és hajdú trágya.

– Panaszkod nem hat meg. De te legalább nem őrjöngesz. Remélem, énekelni sem fogsz.

Erre azt felelte, hogy Grodecius ételmes fickó, nem csak szép hangja van. Egy koszorú fűgét megmentett és ma az volt az ebédjük.

– Magyarul beszélő spanyol szerzetes! – mondtam neki komor hangszúllyal. – Ne csodálkozz, hogy durva harcosaink éhesek. Menteni őket gazságukért nem akarom, a rablást és a tolvajlást, termes szobáitok beszennyezését mélyen elítélem. De lásd be, összeesküvésetek jutalma, hogy most korog a gyomrotok.

– Isten nagyobb dicsőségére kibírjuk.

– És ha irhádát lenyesik, kibírod azt is?

Nevetés közben látszott, hogy barna bajusza alatt oldalt két foga hiányzik. Többi foga is hitvány volt, nem olyan ép és erős, mint a Grodeciusé. Valamit felelt, inkább belemorogta szakállába. Aztán váratlanul ezt mondta:

- Zsófia nénéd sokat beszélt nekem terólad.
  - Te vagy hát néném lelkének orvhalásza!
  - Így hát régóta ismerlek és szeretlek téged, Matheus.
- Latinosan mondta nevemet. A bizalmast a tudományossal vegyítette.
- Ellenségem vagy! – szóltam keményen.
  - Lehet. De te az ellenségedet a szívedre tudnád ölelni. Mert jó fiú vagy.

Szíved mélyén keresztény.

- Eszedet a férgek rágják, magyarul beszélő idegen jöttment.
- Tudom, hogy te segíteni akarsz rajtunk szorongatottságunkban. Köszönöm, barátom. De mondd meg: mit tehetsz értünk?

Kérdésére, mint az izmaelita alkuszok, kérdéssel feleltem.

- Mikor beszéltél Zsófia nénémmel?
- Alighogy bejöttem ide hozzád, most az imént.
- És hol beszéltél velem?
- A kápolnáinkban.
- Sötét pincéitek sikátorain jött át hozzád?

Pongracius bólintott.

- Veszély idején ott szoktunk közlekedni.
- Meg is gyóntattad? – kérdeztem borzadállyal.
- Olvastam könyvedet, melyet ellenünk írtál. Bár sok tévedés van benne, mégis tájékozottabb, mint te jómagad, aki írtad. A *Fides Jesuitarum* tud a gyónási titokról.

- Értelem Szent Lámpása! – fohászkoztam hangosan. – Elborzadok a gondolatra, hogy te többször is meggyóntattad nénémet. Szárnyaszegett madárként ott vergődik előtted bűnös kalitkádiban!... és te kicsalod belőle titkait. A pokol meséivel rémítgeted.

- Lelkét készítem az örök boldogságra.
- Olvastad könyvem kilencedik artikuluszát is, Pongracius szerzetes? Ott megírom, hogy ti elfogadjátok a nők ajándékait. Lelkükkel együtt a testüket is hatalmatokban tartjátok, annál buzgóbb igyekezettel, ha az a test szép. Magyar beszéded ármányos gyilok a szádban. Vipera mérges nyelve. Azzal szúrtad szíven Zsófia nénémet. Hármótok közt te vagy a leggonoszabb.

- Ismerem könyved *Aphorismi confessariorum* című silány fejezetét. Minden szava léha hazugság.

- Sértegetni merészelsz? Te, akinek Rómából parancsolták meg, hogy milyen bűnöket bocsáthatsz meg a gyónóknak! Ezennel idézek könyvemből: „Bármely nőszemély vagy férfi elfogadhat és kérhet testének rút célra való használatáért fizetést, és aki fizetést ígért, az köteles azt teljesíteni” ...Ti meg-

engedettnek tartjátok még azt is, hogy egy szép fiú pénzért bocsássa áruba szerelmét. És te mered vétkeiről faggatni az én tiszta Zsófia nénémet!

Öklöm emeltem rá. Ő meg sem rezdült. De nem ütöttem meg. Mérsékeltem magam.

- És cél nélkül ti semmit sem tesztek. *Finis determinat moralitatem actus!* Nálatok a cél szentesíti az eszközt!

Nyilam elsüvített a füle mellett, de ő alig vette észre.

- Nem hiába tanultál Marburgban – csak ennyit mondott megvetéssel.

Kardomat a hónom alá csapva, a szoba közepén járkáltam.

- A főprédikátortól pedig ne reméljetez könyörületet.

- Ó, semmiféle ilyen reményünk nincsen – felelt ő nyugodtan.

- Hát te sem félsz?

- Mitől féljünk? Kitől? – kérdezte színlelt tudatlansággal.

- Hajdúink rettenetes buzogányától. Élesre fent török bicskájuktól. Ha megharagítjátok őket, fenevadak tudnak lenni.

- Nem fogunk védekezni.

- Ej, megyek! – kiáltottam. – Sorsotokra hagylak titeket, sötétség fia!

Pongracius jezsuita barátságosan vállon veregetett.

- Úgyis tudom, hogy maradsz. Nem fogsz egyhamar innen elmenni.

- Kérkedő fekete pávakakas! Hogyan tudhatnád ezt?

- A *Fides Jesuitarum* című fércmunka tévelygő íróját izgatja a Jézus Társasága. Úgy izgatjuk mi a képzeletedet, mint a szegfűszeg a rothadékonny májat. Örülsz, barátom, hogy végre szemtől szemben láthatsz, belelelhetsz egy jezsuita agyába. Mert te eszes és kíváncsi fiú vagy, Matheus.

- Csalafinta erdélyi beszéded nem ejt meg, Pongracius.

- Sajnálalak tévelygésedért, barátom. Mondtam már, hogy szeretlek. Sajnálalak és... és meg foglak menteni!

- Te akarsz megmenteni engem? Te?... Örült! Pézsmaeszú!

- Én mindig remélek. Segíteni próbálok rajtad.

- Szavaid sötét bokrából pávafarkú bagoly röppent ki és azt huhogja nekem, hogy te akarsz rajtam segíteni. Te! Te, aki fél lábbal a sírgödörben állsz.

- Mindnyájan ott állunk. Emberek vagyunk – mondta.

Elképedve meredtem rá. Pongracius, Jézust sértve szavaival, felelt és szavait egy gonosz róffel toldotta meg:

- Az ember pedig szerényen igyekszik az Úr példáját követni, aki a keresztfán rettenetes kínjaiban is a mellette csüngő lator lelkével törődött.

Aztán hangot változtatva, leült mellém. Próbált hízelkedni. Hiúságomat azzal legyezgette, hogy én nemes buzgalommal keresem, mondta, az igazságot, én is az erények uralmát kívánom a földön elterjeszteni, mint ő; téves eszmék szolgálatában az én lelkem buzgó vágya mégis az, hogy a bűn oltárainak romjain a Sátán helyett az angyalok kormányozzák az emberek életét.

- Szívedet te kitárod, Matheus, a lét titkai előtt és hívogatod azt, ami jó, nemes, tiszta, szent és igaz. Azt, ami a Hatalmas Egy Istenhez hasonló. Ilyen vagy te, aki Alfeus fiának nevét viseled.⁸⁹

- Miért kockáztatod ezt a dőre állítást?

- Mert jól ismerlek Zsófia nénédhez írott leveleidből. Eszed elbizakodottságát, gőgödet, kevélységedet is. Az Úr őfelsége úgy akarta, hogy lázadóként a lázadókkal jöjj, és itt hintsd az istentelenség konkolyát. Te még nem is tudod, hogy egy új pogányságnak vagy előhírnöke. Elmondta már neked mindezeket a nénéd? Vagy én beszélek most helyette?

- Gondolataid malmának vitorláját bolond szél hajtja.

- Megmondom, Alfeus fia, hogy miért nem vesztél te el még egészen. Mert van szeretet szívedben. És most figyelj szavamra! Jóslatot mondok.

- Beszélj, kámzsás béljós. Spanyol haruspex.⁹⁰

- Ha el is tántorodtál Istentől, a szeretet egy nap csodát fog tenni szívedben és öröm lesz a megalázkodás. Micsoda öröm lesz, hogy egyszer majd térdre hullhatsz a Hatalmas Teremtő előtt!

- Vakmerő szavakkal turkálsz lelkemben.

- Korunk szerencsétlensége, hogy az úton összeütköztünk. Pedig lelkünk szövetét az égi Takács ugyanabból a fonalból szötte.

- De a te lelkedet a Sátán elragadta - mondtam. - Te vagy az Antikrisztus katonája.

- Az én lelkemet egy szent ifjú példája ragadta el, barátom. Olyan erővel ragadott meg, mint a vihar kapja el a gyöngye sajkát és sodorja a háborgó tengeren. Az a Gonzaga volt ő, akit gúnyolsz könyvedben és azt hazudod róla, hogy egész életében egy leány árnyékát üldözte a falon.⁹¹

- Állítom, hogy a gyáva önsanyargató megcsókolta az árnyékot!

- Fogd meg itt! Érzed?... Ez nem gyávaság - mondta Pongracius és megragadta kezemet.

Fekete csuháját a derekánál megtapogattam. A szövet alá rejtve, valamilyen éles, kemény tárgyat érintettek ujjaim. Irtózáttal rántottam vissza kezem.

- Csak azért mutatom - folytatta a fekete szerzetes -, mert te egész könyvet írtál rólunk. Tapints meg végre egyszer egy vezeklőövet, *Fides Jesuitarum* írója! Érezték ujjaid? A derekam csupa véres seb. De én a bőrömet nem becsülöm sokra.

- Mire való ez az esztelen önkínzás?

- Szüntelenül figyelmeztet egy-egy enyhe kis szúrásával a test fájdalmaira, amelyek nélkül nincs elmúlás és nincs örök boldogság. Jegyezz meg jól valamit, Matheus. Minden embernek megvan a keresztye. De nemcsak cipeljük azt, hanem előbb-utóbb fel is szögeznek rá. Mindannyiunknak szenvednünk kell, ahogy az Úr szenvedett. Én mindig készen állok rá.

Néma elismerésemet nem tagadhattam meg ettől az embertől, így beszélt halálos ítélettel fején.

- És mondd csak - kérdeztem kis szünet után -, Grodecius társad is ilyen micsodában... tüskés hordóabroncsban énekel?

- Kérdezd meg tőle, ha ugyan még találkoztok valaha az életben.

- Hát mégis kibújt a várfalon? Megszökött talán?

- Nem olyan fiú az. Rettegő híveinket őrzí részeg katonáidtól, azokat nyugtatgatja. Nem hagyná cserben őket.

- Agyon fogják verni az utcán.

- Talán már le is vágták - mondta Pongracius.

Szeméből kibuggyant egy könnycsepp és végiggurult arcán, bele a szakállába.

- Mégsem vagy hát olyan nagy hős, amilyennek látszol! Te sírsz.

- Az Úr is megsiratta jó barátját, Lázárt.

- Gyakran veszed nyelved hegyére az Úr nevét, te hamisító.

- Ti hamisítottátok meg még a Tízparancsolatot is. Összevissza forgattátok.

- Ha nem ismerném olyan kiválóan a ti züllött erkölceiteket, akkor még meg is tudnád lágyítani szívemet, Pongracius.

- Erkölcsök?... Tekints a protestánsná vált város erkölceire, Matheus. Betyárok, csalók, uzsorások városa lett Kassa. A nemes tanács hiába fizet évi hatvan forintot és tizenkét köből zabot a bakónak, még az ő kötele és vasdorongja sem tudja elriasztani a bűnt. Lopnak, rabolnak az emberek. Maholnap több a fattyú a városban, mint a szent házasságból fakadó áldás. Torkosság, iszákosság, fősvénység, istenkáromlás. Ez az itteni baromi élet. Alvincius főprédikátor azt hirdeti az oltár előtt, hogy az Úr Jézus a keresztfán már minden bűnünkért megfizetett és elég csak hinni benne ahhoz, hogy üdvözülhessünk. A tolvajok és haramiák pedig azt mondják: Mire való hát akkor az erényes élet? És Krisztus nevében lopnak és gyilkolnak. Te beszélsz a mi erkölceinkről, Matheus? Nézz körül Kassán. A polgárok már nem is mernek jók lenni. Attól félnek, hogy a pápistaság gyanújába keverednek.

- Nyelved zsinóráját megoldottad, agyafúrt szerzetes.

- Én egy éve fennen hirdetem Kassán, hogy ezért az erkölcsi mocsokért Alvincius főprédikátor ő nagytekintetű urasága a felelős. Ellenem küldi felbérelt zsoldosait? Várom őket. Tudom, hogy jönni fognak.

- Ajánlom, sürgősen békülj ki vele.

- Lehetetlen. Ő az erényre azt mondja, bűn. Neki az én világosságom: sötétség.

- Ebben igaza van. Serkenj fel a valóságra, Pongracius. Vagy kezet fogsz velünk, vagy menthetetlenül elbuksz és az idő szekere átrobog feletted. Bizonyára már az éjjel.

– Szavaidra feleletem az a kora tavaszi reggel, amikor Kolozsváron kis deák-szobám előtt a kertben felnéztem az égre és szívem megdobogott. Én akkor határoztam el, hogy követem Gonzaga példáját. Gyönyörködtem az ég kékségében. És az ég azóta is kék az én szememben. Most is kék. Pedig a ti sötét felhőitek elsötétítik. Haragos hajdúitok bicskája lenyúzhatja bőröm, és én ma is azt mondom: Kék az én Istenem Ege! Ti jöhettek ágyúitokkal, vörös tüzeket lövöldözhetek az ég felé, én akkor is azt mondom: kék!... A forradalom sep-
rűivel megpróbálhatjátok vörösre mázolni az eget, és én tudom utolsó lélegzetével akkor is azt fogom kiáltani, szívem utolsó dobbanása közben nyelvem, mielőtt hóhéraitok kitépik, azt fogja vallani: kék! Kék! Kék! Az én Úr Istenem Ege kék és nem vörös!

– Vigyázz! Éles hangoddal fellármázod az alvó Kassát.

– Kék egemhez én ragaszkodom.

– Rád fog szakadni az az ég. Amit nénémmel műveltél, lesújt.

– Fel fog emelni egyszer.

– Elloptátok arcáról a színt. Szívem megszakad érte.

– A szív fájdalma nélkül lelkünk sánta és nyomorék – mondta és meg akart ölelni.

De én eltaszítottam magamtól. Szakállas erdélyi arca fájdalmasan megvonglott. A derekát szorító szöges abroncstól talán? Vagy állhatatos lelkem erős gyökerei fájtak neki?

– Gyalázatos lélekrabló! – kiáltottam. Indulataim füstölögtek, mint Pompeji pusztulása előtt a Vezúv.

De nyílt az ajtó, én elhallgattam. A gyertyák csepegni kezdtek az ajtónyitástól. Chrysinus jött vissza és nagy csend támadt a szobában. Mindjárt elmondom, angol király, hogy milyen volt ez a csend.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

Melchior Grodecius és Marcus Chrysinus után a „leggonoszabb”, a harmadik jelenik meg a színen: Pongracius. Ő színtiszta magyar nemesi származású, mégpedig valóban erdélyi. Alvincon született 1582-ben. A *Testimonium* eseményei idején tehát harminchét éves. A neve magyarul: Pongrácz István.

A Jézus Társaságának 1603-i névjegyzéke és a *Virtus purpurata* című történelmi könyvecske bőven beszámol róla.⁹² Az utóbbi ezt írja: „Belső édes ösztöne mind hathatósabban arra buzdította, hogy hagyja el a hiú világot és egészen Isten dicsőítésének és a lelkek üdvének szentelje magát. Emiatt szüleivel nagy küzdelme támadt. Ők abban a reményben szerettek gyönyörködni, hogy nemes sarjuk polcra jut a világi pályán és új fényt szerez majd a családnak.

Elrémültek az ifjú pályaválasztásának hallatára, és minden módon arra törekedtek, hogy arról lebeszéljék. Legélénkebb színekkel ecsetelték előtte a fényes és boldog életet, melyre nemes származásánál és kitűnő tulajdonságainál fogva a világban bizton számíthat, és ijesztően tárták eléje a szerzetesi élet nélkülözéseit, terheit, dicstelenségét, sanyarúságát, kemény szigorát, amit ő, a finom úri nevelésű ifjú, nem tudna elviselni...”

De úgy látszik, Pongraciust nem tudták visszariasztani. „Sajkját”, amelyről Bod Máténak beszél, egy nap elragadta az áradat. A feljegyzések szerint Prágában volt egy ideig a költészet és az ékesszólás oktatója, aztán Laibachba, majd Klagenfurtba került, a mai Ausztriába. A teológiát Grácban végezte, ahol „e pályát is szokott szent buzgalmával és oly fényes eredménnyel futotta be, hogy Aquinói Szent Tamás tanainak ünnepélyes megvitatásán őt saját mesterei az elnöklet átengedésével tüntették ki”. Pappá szentelésének éve: 1615. Elöljárói az észak-magyarországi Homonnára küldték, ahol a jezsuita kollégiumban ő lett az ifjúság lelki nevelője. Hamarosan feltűnt, mint hitszónok. Az ellenreformáció egyik bajnokaként kezdte meg a protestánsok visszatérítését az Egyházba.

A *Virtus purpurata* erről ezeket mondja: „Bármely eretnekkal találkozott, azt tévedéséről bámulatos eredménnyel meggyőzte. Lángbuzgalmi életének példával számtalan hitehagyottat terelt vissza az üdvösség biztos ösvényére. Azokat, akik a hitben vagy az erkölcsökben hajótörést szenvedtek, sietve megmentette.”

A kassai Királyi Házban alapították meg 1618-ban az ellenreformáció miszsiós állomását. Elöljárói őt nevezték ki erre a fontos posztra. A házban tehát, ahol Dávid, a viceporkoláb, összetörte a márványkandallót, Pongracius a házigazda. Grodecius a segítőtársa, Chrysinus pedig a vendége.

Mint Dóczy generális, a Király Képe, ők is mindhárman bent maradtak az egérfogóban. Bár a „mezítlás püspök úrral”, aki miatt Chrysinus siránkozik, bizonyára ők is elfuthattak volna Esztergomba. Nem is kellett volna üres hor-dóba bújniuk. De nyilván nem akarták cserben hagyni kassai híveiket.

„Éneklő csuhás” vagy „fekete csuhás” gúnyszavakkal illeti lépten-nyomon Bod Máté a jezsuitákat. A latin szövegben ez áll: *cucullatus*. Ezt nem kell szó szerint érteni, mert Jézus Társaságának tagjai akkor sem viseltek csuhát. Loyolai Szent Ignác, a rend alapítója, nem írt elő számukra külön rendi öltönyt, hanem a világi papok szokásos öltözetét választotta. Sem külön vezeklésre, sem közös karimadásra nem kötelezte őket. Grodecius is, Pongracius is bizonyára egyszerű fekete reverendát viseltek: elől végig gombolható, úgyhogy kényelmesen lehetett lovagolni benne.

Pongracius szemére veti a vita hevében a protestánsoknak, hogy a Tízparancsolatot meghamisították. Valóban a katolikus és a kálvini református Tízparancsolat ebben az időben nem volt azonos és ma sem az. Mikor a Szepesi Kamara lakomatermében Bod Máté azt mondja a főprédikátornak: „A hato-

dik parancsolat megszegői ellen fellármázom az egész várost!” – nyilvánvalóan nem a kassaiak paráználkodása ellen akar tiltakozni, hanem az emberölés ellen emel szót. A magyarországi protestánsok körében ekkor már érvényben volt a Heidelbergi Káté, amelyet III. Frigyes pfalzi választófejedelem íratott két heidelbergi iskolamesterrel. Magyarországon a debreceni protestáns zsinat hamarosan elrendelte a káté templomi magyarázatát.

A katolikus egyház katekizmusában a hatodik parancsolat: „Ne paráználkodjál!” A Heidelbergi Káté hatodik parancsolata viszont: „Ne ölj!” A számozás felforgatásának az volt az oka, hogy a két heidelbergi iskolamester, Olevianus és Ursinus, az első parancsolatból kettőt csinált, mintegy kettészelték azt, mégpedig azért, hogy külön második parancsolatként emeljék ki Róma ellen és a katolikus „bálványimádás” eltiltására: „Ne csinálj magadnak faragott képet...!” Ennek nevében törték össze a templomok felbecsülhetetlen értékű szobrait és égették el a képeket. Így aztán a Heidelbergi Kátéban minden parancsolat egy-egy eltolódott. De hogy mégse legyen a Tízparancsolatban tíz helyett tizenegy parancsolat, a két heidelbergi tudós a két utolsó parancsolatot, a kilencediket és a tizediket egyszerűen összeolvasztotta eggyé.

A fordító megjegyzi még, hogy a latin kézirat néhol megint hiányos. Ott, ahol Chrysinus visszatér, megint Pythagorast említi a szerző. Fehér ruhában járt, a babtól és a hústól irtózott. A többi tizenhat sor olvashatatlan.

X.

A HÁROM PAP

Péntek volt és csend volt. Olyan csend, amilyen a krotoni pogány⁹³ bölcs csendje. Mikor csak a száguldó csillagok hangja hallatszik, de nem a mi fülünk számára.

Lelke annak, aki fehérben a babot és a birkahúst megvetette -----
-----...és még mindig ott állt Pongracius, ahová eltaszítottam, mikor meg akart ölelni.

Mozdulatlan volt, mint a ferrarai kanonok képe a falon. Sovány vállának éles fekete vonala nem moccant. A csendhez tartozott Chrysinus sápadt hallgatása is.

Így álltunk a szobában egy ideig. A csendet végül is az esztelen csökönyös Chrysinus törte meg. De nagyon fáradt, gyöngye hangon.

- Ó!

- Mért nyögsz, kanonok? - kérdeztem.

- Hiába zörgettem szolgánk ajtaján. Biztattam, hívtam, bátorítottam. Mindhiába.

- Mélyen alszik a jámbor - ez volt Pongracius jezsuita véleménye.

Chrysinus kimeredt szemmel ingatta fejét.

– Fél a nyomorult – mondta. – Belülről elreteszelte az ajtót.

Hagytam a két bolond halálraítéltet, hadd csevejenek. Kíváncsian lestem minden szavukat, mint a prágai csillagász a sötét nyári égen a távolban bolygó csillagokat. Arról az emberi ökörnýárlól beszéltek, akinek kobakját Dávid a falhoz koppintotta.

– Nincs, aki kaput nyisson az éjszakai zörgetőknek – panaszkolta Chrysinus. – Bezárta a kaput, elrejtette a kulcsot. Grodecius atya kint rekedt az éjszakában.

– Ha életben van még, majdcsak hazatalál – mondta Pongracius. – Bemászik az ablakon.

Észrevettem, hogy Chrysinus nyakán a gyöngye egészség ránca mélyebb, arcának sápadtsága a halottakéhoz hasonló. Hangja már kicsorbult; nem volt többé olyan éles, mint Lysander kardja.

Mintha tíz évet öregedett volna hirtelen egy óra alatt, szemrehányóan tekintett rám és görnyedten állt.

– Szolgánk elbújt előletek félelmében, lázadó! Ezen ne csodálkozz. Délben buzogánnyal tomporon vágátok. Délután mordály agyával a vállpercét eltörtétek. Aztán dicsőségesen folytattátok: egy borospalackot szétloccsantottatok a koponyáján, kardmarkolattal eltéptétek a száját. Ezt műveltétek ti derék szolgánkkal. A legbátrabbal.

Nevetnem kellett volna. De Chrysinus oly gyászosan tekintett rám.

– És milyen a többi, ha ilyen a bátor? – kérdeztem.

– A többi mind gyáván elfutott. Ez maradt itt egyedül, bátran. És te gyáva ebet faragcsáltál belőle, lázadó!

Különös okom van rá, hogy emlékezetből idézzem Pongracius szavait, amelyek dicséretét zengték a gyáva szolgának, nem tudva még valójában, hogy gyávasága milyen nagyfokú. Egyhangúan mondta, mintha pápista imát mormolna, a *Misererét* vagy más ósdiságot:

– Szolgánk derék ember, jó ember. Sekrestyésünk ő és mindenben hű segítőtársunk. Kápolnánkat őrzí, takarítja. Kérhetsz bármit, máris nyargal. Mindent megtesz, mire jámbor képes. Nem született vitéznek és mégis bátor. Addig a határig bátor, amelyet a jámbor együgyűség szab ki. Ennél többet ne kívánjunk tőle. Derék szolgánktól, a jó embertől...

Chrysinus még dohogott valamit furcsa módon, mintha a gyáva szolga dolga az én ügyem is lenne és én is közéjük tartoznék. Ez már a súlyos fáradtság jele volt. A híres lengyelországi Eleazer zsidó doktor, aki hiába gyógyította füvekkel Kegyes Gazdámát, nagy sápadtságából sok mindenre következtetett volna.

Azt morogta foga közt a csökönyös kanonok, hogy az oltárt akkor kell őrizni, amikor tolvajok és rablók az urak, nem pedig akkor, amikor az állam is vigyáz rá.

Én már csak legyintettem. Magam is az istállóba kívánczó, meghajszolt paripa fáradtságát nyögtem.

Kezdtém szedelődzködni. De távozásom előtt még egy kísérletet tettem. A szoba közepén délcegen kihúztam magam.

- Chrysinus kanonok és Pongracius szerzetes! - mondtam nekik ünnepi hangsúllyal, amint a szónoklattan előírja. - Életetek zsinórja fölött már a metezőlló fényét látom villogni. Hallgassátok meg szavaimat.

Ott álltak mindketten előttem fekete papi maskarájukban. Chrysinus fakó színét és merev tartását nem felejthetem. Kiszáradt torkával némán nyeldesett, jobb keze ujján az aranygyűrűt idegesen forgatta. Roskatag makacosságának ellentéte volt Pongracius nyugalma. Érzéketlennek látszott a légköri változás iránt, a kék egéből sújtó villám üzenete őt hidegen hagyta. Komolyan figyelt rám. Élénkbarna szemében ijként feszült az érdeklődés.

- Ha ép bőrrel visszatérne bűntársatok, Grodecius, akkor vele is közöljétek szómat. Azt, amit most ünnepélyesen kihirdetek előttetek.

- Beszélj, istentelen lázadó - nyögte a kanonok.

- Jól gondold meg szavaidat, Matheus! - figyelmeztetett az erdélyi jezsuita szigorral.

Én erre szónokolni kezdtem.

- Ügyünk, az Értelem Tiszta Evangéliuma, szent nekem - mondtam kitárt karral. - Vállaltam a derék férfi kötelességét. Elhárítom az igazságtalanságot, ha tehetem. Íme, jószándékomat latba vetem, hogy megmentselek titeket a biztos haláltól. Én nem tartom igazságos dolognak, hogy börtönöket a kassai bíró ítélete nélkül nyúzzák le rólatok elevenen.

- Derék szó! - mondta Pongracius. - Állítsatok hát a bírák elé, ott majd előadjuk védelmünket.

- Bohó beszéd! - mondtam én. - Kassa népét már ingerlik ellenetek. Le fognak taglózni titeket, mint az üszőborjút.

- Gyilokjaitoktól mi nem ijedünk meg - nyögte Chrysinus a ferrarai örkanonoknál is sápadtabban.

Szilárd birtokomban volt nagylelkű elhatározásom, vakmerő méreteivel: megmentem ezt a három embert, Grodecius is megmentem, ha éji kóborlásában nem jutott a kandalló sorsára.

- A hadijog alapján felhatalmazásom van, hogy közöljek valamit veletek - folytattam emelt hangon. - Ha ragaszkodtok ósdi és bűnös hitetekhez, akkor ebből a városból elevenen nem juttok ki.

- Hallgass, hitszegő! - hörögte Chrysinus.

- Folytasd, barátom! - mondta Pongracius.

Sikerült egy percre éket vernem közéjük.

- Mondjátok meg, sötétség szellemei, Grodecius szerzetesnek is, hogy Mezopotámia csörgőit hallgathatja még egy ideig a földön akár Nápolyban

vagy Mantuában is, ha most az eszére hallgat. Művelt férfiak vagytok mind a hárman. Mit mond nektek az eszetek? Azt mondja, hogy itt a nagy alkalom, kapaszkodjatok fel Calvinus szekerére.

- A lázadó megőrült - mondta Chrysinus.

- Néhány óra gondolkozási időt kaptok tőlem. Ne féljete. Kaputokat őriztetni fogom. Hajnalban várom döntéseteket.

Fogtam süvegem és kardom. Nagyon elégedett voltam magammal. Hagytam diadalra jutni lelkemben Szókratész sarkerényeit. Az okosság, az igazságosság, a lelkierő és a mértékletesség a pártomon voltak. Emelt fővel néztem őket. A hajdani pydnai tribunus sem lehetett nálam elégedettebb, aki figyelmeztette a körülötte lévőket a közelgő vészes holdfogyatkozásra, de azt is megmondta nekik, hogyan kerülhetik el balvégzetüket.⁹⁴

Rekedt üvöltés hangzott a csendben.

- Vidd kardodat és menj utadra, lázadó!

Chrysinus volt. Ordítása meghökkentett váratlanságával. Ilyen pillanat az, amikor a halott felül a koporsóban.

Hidegvérrel folytattam:

- Kövessétek tiszta eszű papjaitok példáját. Hányat említsek? Calvinus útjának buzgó egyengetője is pópista pap volt és...

- Gyilkosok szószólója, hallgass!

- Ne neheztelj a kanonok úrra, Matheus. A püspök úr meghajszolása és a jászói események felizgatták. A veséjét fájdtja. Szolgánk eltépett szája sem szolgál üdülésére.

- Fektesd ágyba ezt az esztelen dühöngőt - mondtam Pongraciusnak. - Rakj gyömbérlevelet beteg veséjére, mielőtt lekvárt csinálnak belőle katonáink.

- Alfeus fia, ne javasolj te nekünk hitszegést.

- Javaslatomat előadtam, bárminek nevezzed is. Állom szavamat. Calvinus hite megmenti élteteket.

- Mi botránynak tartjuk a híres *Institutiót*.⁹⁵

- Nem vitázom veled, aranyszájú csuhás - mondtam Pongraciusnak. - Ha nem akartok hallgatni az ész szavára, akkor csupán egyre figyelmeztetek. Éltetekért az Úr Istenhez imádkozzatok, ne pedig megholt embereket hívjatok segítségül.

- Mely halottakra gondolsz, barátom?

- Szentjeitekre és a szobraikra. Gonoszságaitok miatt a felháborodás ezeket kiszórta templomaitokból. Az egyiknek nincs feje, a másiknak nincs lába. Kérdezem: láttál-e akár egyet is, amelynek teste összeforrt volna?... Nem felelsz, Jézus nevének bitorlója. Kérdésemre az egyetlen felelet a szégyenkező hallgatás. Kérdezem mégis: hol van hát a varázshatalmuk ezeknek a faragott képeknek?

Pongracius szemének sötét bogara megnőtt és fényleni kezdett.

– Félelmetes hírnöke vagy a távoli jövőnek, amelyre borzadva gondolok – mondta. – Az ész iszonyú elbizakodottsága vakított el. Hited már régen megintgott. Vagy talán nem is volt soha.

– Ledobnád-e a sanyargató övet, ha most a déli városkapun át mind a háromótkat kivezetnélek a városból?

Csak azért kísértettem meg őt szavaimmal, mert feleletére voltam kíváncsi. De helyette Chrysinus hangja süvöltött.

– Bocsásd útjára a Sátán kisöccsét, ezt a lázadó elmeháborodottat!

Pongracius a dühöngő kanonokhoz fordult, a hátát mutatta nekem. És még valamit. Tar feje búbját. A pilist. A lydiai pázstor nem undorodott jobban a pézsmaszagtól, mint én a pápista papok feje búbjától. Csupasz kerek folt: pilis virított Pongracius dús, fekete hajzatában és úgy elrútította erdélyi magyar fejét, mint a Pythiai Apolló fehér márványszobrát éktelenítette el egykor a bűzös mocsok, amelyet argolosi kalózkok kentek rá.

A nyírt papok, a tar papok, a pilises papok minden gonoszsága pillantott rám Pongracius feje búbjának tükréből, minden bűnük, melyeket Hulsius mester boltjában nyomtattak ki tanulmányaim nyomán, és szegény hazánk felfordításának minden nyomorúsága. Sötét kergeségek minden gonosz állítmánya, szörnyű reguláik minden vérontása. „A lába nem lópata – gondoltam –, de az Ördög jegye tar fején villog.” Torkomat a látvány keserűen fojtogatta. A sarkerevényeket veszni éreztem lelkemben. Láttátok-e már, mikor kandúr ugrik a szelíd komondor elé? Láttátok-e már Eperjes fölött hirtelen beborulni az eget?

Ő hirtelen szembefordult velem, a pilis eltűnt. Nyájasan beszélni kezdett. Zsebéből szórta a Hargita fenyveseinek lopott illatát, az édes magyar szavakat. De mondhatott volna bármit, fülem csatornáján esővízként folyt el beszéde.

Én fordítottam most hátat neki. És távozóban, az ajtó felé, nem nekik, hanem a halotthalvány Ferrarai Lardus Tádé arcképének intettem búcsút fél kezemmel. A kandalló egy márvány diribdarabját csizmámmal odébb rúgtam.

Már a küszöbön álltam, mikor az ajtó hirtelen kinyílt. Talpig érő fekete spanyol ruhájában Zsófia néném állt előttem.

A lámpafényre betévedő szép esti pillangó röpte sem hangtalanabb, mint amilyen az ő megjelenése volt a Királyi Háznak ebben a komor termében. A derékban karcsú bársonyruhát a nyaknál brüsszeli csipke díszítette, légies bátorságának ezt a halotti leplét, miként elképzelte magában. Most magasabbnak látszott. Belibbenése az volt keményre fagyott szívemnek, mint szépsi házunk ereszen a jégcsapoknak a márciusi nap. Ijedt szemmel úgy állt ott az ajtóban, hökkenten, mint bolygó vándor, aki szüret táján idegen szőlőbe téved és zivatarban kénytelen-kelletlen épp a csősz kunyhójába tér be.

Valami változás ragyogott az arcán. Eltűnt róla a kassai szín. Helyette az erdői gyümölcsöskertek almáinak színei játszottak, viszontláttam rajta a vadvirágos szépsi dombok harmatát. Elképedve tekintettem rá. „Ó, szerencsétlen

asszony! Mi történt lelkedben?” – kérdeztem magamban és azt bizonyossággal tudtam, hogy semmi jó sem történhetett. Jellemének minden határozottsága benne volt cipellőjében, amint belém karolt és visszavezetett az ajtóból a két pápista paphoz.

Chrysinus udvarias hercegeként kelt fel a székről, ahol roskatagon ült; me-reven fogadta néném üdvözlését.

Megint csend volt a bús szobában. De ez másfajta csend volt, nem a kro-toni csend.

Cartesius! Jeles francia matematikus! Az érsekújvári majorban nemrég beszéltem neked fullasztó csendjeimről. Gyötrő kétségeim közt, mint kóros nyavalyával, úgy birkózom néha csendjeimmel. Szédülök, és levegő után kap-kodok. Te tudod ezt, hú francia barát! De te az ágyúk dörgése közben meg-nyugtattál, hogy a magányosságnak ezek a gyötrő csendjei világosítják meg az értelmet. *Cogito ergo sum*:⁹⁶ képessé tesznek bennünket arra, hogy a szakadatlan kételkedés jegyében még Arisztotelész és az aquinói Doktor tévedéseit is fél-retolva,⁹⁷ a most születő Csodálatos Tudomány egészére függesszük tekinte-tünket. Mondtad, hogy magad is ismered ezt a csöndet, amelyben fuldoklik az ember, mert nagyon kívánja a tiszta levegőt: a gondolkodás diadalát, amely maga az élet.

Ilyen csend volt most a bús szobában. Fuldokoltunk tőle mind a négyen, és Zsófia néném megint úgy tekintett rám, mint érkezésemkor a háza kapujában: mintha trákiai jelekkel pettyegetett ember volnék.

Néném törte meg a csendet sikoltásával. Sírva nyakamba borult. Úgy ölelt át, mint aki örvényben alámerül. Csókjainknak tanúja volt: a két halálraítélt.

Látom, nem tetszik nektek ez az érzelmes jelenet, marburgi barátaim. Feje-teket rosszállóan csóváljátok. Bizonyára már azt is kifogásoltátok, hogy az este miért nem vágtam le kardommal az éneklő Grodecius fejét. Most azt kérdezi-tek: miért vesztegetett ez az ember annyi időt a két bűnös pápista papra?

Kérdésekre nehéz válaszolni. De ismerek más kérdéseket is, amelyekre nem könnyű a felelet. Egy szál deszkába kapaszkodik hajótöréskor a bolond, akinek sokkal jobb volna már, ha nem élne. Nos, elragadja-e tőle a deszkát a bölcs, ha teheti?... Az is fogas kérdés, hogy illik-e gabonadrágaság idején éhez-tetni a cselédséget. Maga Hecato sem könnyen válaszolt ezekre a kérdésekre.⁹⁸ Elégedjetek meg hát ti is annyival, amit néném fülébe súgtam csókjaim közben szemrehányóan:

– Bálvány előtt térdelsz, édes néném. Pedig festett szobor nem uralkodik az Egeken királyné asszony módjára. Ó! Mit is tettél! Mit műveltek veled a tar papok!

A római önkény és a babonaság sötét házából azonnal elvittem magammal nénémet. Pongracius jezsuita kísért ki minket olajlámpással, ez az ember, aki

„atyának” meri neveztetni magát, holott csak egy Atya uralkodik Földön és Égen. A sötét hátsó udvar felé vezetett.

- Miért terelsz minket a fekete patkányok útján, te kába fekete szerzetes?
- Tudod, hogy szolgánk bezárta a kaput és elbújt félelmében.

Nem ellenkeztem.

A sötét udvaron a szél lobogtatta a sárga lángot. Ez a pisle fény megvilágította Pongracius arcát, jobb sorsra érdemes szép erdélyi magyar arcát, apostolokat utánzó szakállát, fiatal, sima homlokát. Az elmúlt éjszakai eső miatt erős szaga volt a beázott mocsokgödörnek a szélben. Mikor elhaladtunk a gazzal benőtt hideg köveken, ifjúságom sánta alakja jutott eszembe, aki valaha itt járt vedrével a pöcegödörnél és saját kezével tépte ki Kassa piacterén a méregkeverő kancellár máját.

Megálltam és hátranéztem. Egy világos ablakot láttam a sötétben. Halványan fénylő négyszögben egy emberi árnyék tűnt fel és suhant el. Megismerem. Chrysinus haladt el odabent.

Tanúbizonyosságomnak ebben az emlékezetes percében, amelyre különös okból gyakran gondolok, Pongracius szólalt meg mellettem.

- Az ott a kápolnánk ablaka - mondta. Tűzszerszámával bajlódott, de csak a pince rozsdás vasajtaja mögött tudta meggyújtani a szélben kialudt olajlámpást.

Én a fogyó hold gyászos képére pillantottam, aztán kivettem a lámpást a pilises jezsuita kezéből.

- Térj vissza házatokba, római bajkeverő, és elmélkedj tanácsaimról - mondtam neki.

Nénémet előreengedtem a pincében. Patkány szaladt el lábunk előtt. Zsófia ijedten belém karolt, testének egész súlyával rám nehezedett. Titkon hálás voltam a förtelmes patkánynak. Így érkeztünk vissza a házba. Megint ketten voltunk. A dohos sarokszobába vezetett, ahol megvetve találtam az ágyat.

Már késő éjszaka volt. Az utca felől, belső szobák légdunyháin át, csizmák kopogása, részegek kurjongatása hallatszott. Az Akasztóhegy bora nem fogott még ki a csapra vert hordókból. Cézár katonái is így mulatoztak valaha a meghódolt Massiliában.

De az éjszakának még nem volt vége. Kinyitottam az ablakot, kikönyököltem, a sötét udvarra kitekintettem. A Királyi Ház piszkos hátsó udvarára.

- Odaát még mindig világos van - szóltam.
- A kápolna szent gyertyája világít - mondta Zsófia néném.
- A kába lelkek halotti mécsze világít.
- Viceporkolábod hortyog a szomszéd szobában. Kérlek, ébreszd fel őt.
- Delfi világít - mondtam, inkább magamnak. - Az ókori babona világít.
- Küldd át hozzájuk viceporkolábot, hogy őrizze a kaput.
- A csodavárók kanóca világít.

- Ígérted, Máté, hogy átküldöd ezt az embert, aki megvédelmezi őket.
- Egy fadarab előtt térdelnek és imádkoznak! Haha! – folytattam hangos töprengésemet. – Azt hiszik, hogy csoda fog történni. Kinyújtja kezét feléjük egy fadarab.
- Valamelyik vad gyilkos katonád fogja kinyújtani véres kezét, ha te nem óvod meg őket. Szavadat adtad, Máté.
- A csoda! – nevettem gúnnyal. – Azt hiszik, a csoda fogja megmenteni bőrüket.
- Neked kell őket megmentened, Máté.
- Vidd ki a vakondot a napfényre és azt hiszi, sötét van, mert csak a föld alatt lát. Emberi vakondok ezek, édes néném.
- Kérdezd meg, Máté, a tengerek halainak elbizakodott filozófusát. Az úszóhólyagjára oly büszke salamonmárna tagadni fogja, hogy ég és levegő is van. Szemedbe nevet hitetlenül, ha te madarokról beszélsz neki. Te ne légy olyan, mint a salamonmárna.
- Hirtelen megragadta karomat.
- Hallod? Valaki dörömböl odaát...
- Gyáva szolgáljuknak több esze van, mint nekik – mondtam. – Az legalább elbújt a ház egyik rejtett zugában.
- Az ő kapujukon dörömbölnek, Máté... – suttogta reszketve néném.
- Hadd dörömböljenek. A gyáva szolga párnája alatt a kapukulcs.
- De be is törhetik a kaput.
- Én egyre ingerültebben szóltam, szívemben valamilyen édes fájdalommal. Gorombaság és édesség néha megfér együtt. Durván mondtam:
- Egész lelked ezekkel a gonosz idegenekkel van tele.
- Hallod? Valaki jár az udvaron. Csizmák kopognak.
- Talán az éneklő csuhás tért haza. Bőre ép még.
- Fegyvervasak csörögnek – vacogott néném.
- Füled megcsal, senki sem jár itt.
- Lépteiket hallottam az imént.
- Kikiáltottam az udvarra. Latinul kiáltottam Grodeciusnak. De senki sem felelt. Bezártam az ablakot. Néném szemébe néztem.
- A Szepsi erdőben is mindig hangokat hallottál, pedig csak a karvaly kopácsolt.
- Meg akartam ölelni. De ő pillangóként odébb röppent és a szoba távoli sarkából nézett rám.
- Mentségem, angol király, hogy hős férfiak is sokszor megsiratták a szív és a földkerekség bajait. A bátor ithakai királynál⁹⁹ senki sem sírt többet és kevesebben. Én könnyeimet rejtegettem és átrobogtam a szomszéd szobába. Nehezen tudtam lelket verni a hortyogó viceporkoládba.
- Tarcsa! – kiáltottam tele torokból.

És szememből még mindig hullottak a könnyek, szívem viharának esőcseppjei. Dávid végre nagy nehezen talpra állt. Öklével törülgette dagadt, álmos szemét. Még mindig részeg volt. Csak akkor szedte össze magát, amikor alaposan megijesztettem, hogy Tarcsa miatt megnyúzatom. Ekkor esküdni kezdett, mint egy numidiai kalóz, hogy parancsaimnak vakon fog engedelmeskedni. Ó, és én megbíztam benne, mint Kimon az attikaiakban!¹⁰⁰ Kiadtam neki a parancsot: őrizze a Királyi Házat és senkit se engedjen be a pápista papokhoz.

- A fekete kandúrok fehér cirrossá fognak szelíden átváltozni - mondtam neki magyarázatul.

Ma is bámulom, hogy részegen is esze volt hozzá, megértette.

- Szent Calvinus tanait majd én a fejükbe verem. Úgyhogy megemlegetik. De meg ám! - ezt mondta.

- Az ökörszarv hiányzik a süvegedről, te tarcsai hajdú - szóltam feddő szavakkal. - Calvinus nem volt szent és már nincsenek többé szentek.

A sarokban vizescsőbőr állt. Nyakon öntöttem a kérkedőt, hogy kijózanodjon.

Prüszkölt, hápogott, káromkodni nem mert. Vigyázzba állt olyan feszesen, mintha a hadnagy állította volna csatarendbe. És utánam szajkózta peckes állásban:

- Értem szavad, nemes hadnagy. A Kegyelmes Generális Úr azt parancsolta, hogy a kanpapoknak ne essék baja. Szakítani fognak ők békességesen a szentek összes szobraival. Értem, nemes hadnagy. Gyarapítani fogják a jó keresztények népes gyülekezetét. Ígérem, nemes hadnagy, hogy megkímélem oldalbordájukat.

Elégedetten mondtam:

- Végre megértettél engem, büszke hajdúk elfajzott ivadéka.

És már indultunk is ketten, néném patkányos pincéjén keresztül. Fáklyával Dávid világított. Így tudta meg a hitvány, hogy a házból át lehet jutni a Királyi Ház hátsó udvarára. Kérdezte, hol az az ember, akit az este tomporon billentett. Az is pápista pap-e? Van-e aranya? Én megmagyaráztam neki, hogy ez a gyáva szolga már saját papjaitól is fél; úgy fél tőlük, mint Syracuse egykori királya rettegett még saját leányaitól is. Ez a király sokáig a leányaival nyíratott a szakállát. De egy nap félni kezdett az ollójuktól és ettől fogva pofaszörzetét inkább perzseltette. A viceporkoláb nem tudta, hol van Siracusa, bambán mágogott. A sötét udvaron megmondtam neki, hogy most együtt bemegyünk a Királyi Házba és udvariasan bemutatom őt a papoknak, viselkedjék tehát tisztességesen. Újból megfenyegettem őt arra az esetre, ha szégyent hozna fejemre és szent ügyünkre.

- Pucéron lógni egy darab kötélén és testeddel táplálni az Ég vad madarait, ez keserves földi sors.

– *Dobre!*¹⁰¹ – felelte ő hajdani balkáni hazája nyelvén.

Ma már, sajnos, tudom, hogy nem az ő sorvadt agyveleje számára beszéltem. Az akasztófát sem vette komolyabban, mint a syracusai király leányainak ollóját. Mentségem, hogy az éj eseményei és a szétfolyt szavak elnyűtték okosságomat. Azt hittem, hívem ez az ember. Tudtam, hogy vannak cégéres hibái, de bíztam erényeiben, amelyek nélkül Grodecius bizonyára nem nevezte volna ki viceporkolábbá. Sajnos Dávid hasonló volt a csalókhhoz, akik a gabona vékáját uzoraáron adják. Nekem Asinius Pollióként kellett volna felráznom őt.¹⁰² De elfelejtettem égő anyagként kezelni a szót.

– Szent Calvinus – ismételte a viceporkoláb és röhögött a cudar udvaron. Körülnéztem.

Tekints egy szál szegfűre borult képpel, Tokaj papja! – fodros szirmai felvidámíthatnak, hiszen bohó szépségük arra figyelmeztet, hogy viseld könnyű szívvel tehetetlenségedet a sorssal szemben és töröld le könnyeidet. De ne várd borús arcod tisztulását éjjel egy ronda, szűk udvaron rőt fáklyafényben, mikor minden sötét körülötted, a falak, az ablakok és fejed fölött az ég is. Épített már az emberi kéz udvarokat, ahol még ilyen éjszakán is, még egy szövétnekes részeg hajdú komor társaságában is, megdobban a szíved, mert vigasztalnak a falak, a kövek. A vész vijjogása mögött vidám hangokat vélsz hallani, amelyeket némán őriz mész és kavics, és enyhül bánatod, mert nem látod ugyan a sötétben a korinthusi oszlopsort és Caracalla boltozatait, de pártodat fogja kő és márvány.

Engem cserben hagytak a mocskos udvaron a hideg, sötét falak. Semmi biztatót sem vártam tőlük, nem is várhattam. Ide-oda nézegettem a sötétben, Zsófia néném gazdátlanul maradt házának fekete falára is pillantottam, egyetlen ablakára – az ablakomra, ahonnan fény szivárgott. Tudtam, hogy édes jó néném ott áll a szobában, szoborként megmerevedve, és épp most sóhajt miattam; ujjai fehér csíkokat hagynak arcán. És néztem a sötétben, egyre néztem a Jagello király emeletes házának körvonalait, amint belevesznek az éjbe. A falak mögött semmi jó sem tekintett vissza rám. Még a múltjából sem intett felém vigasz. Az a kamasz deák sem tetszett most nekem, aki én voltam, mikor ebben a házban körmöltem fejedelmi latin leveleket. Irtóztam még csak a közelébe is menni.

Buzogányos testőröm noszogatótt. Cifra hajdúkáromkodással került el a szennygödröt. Majdnem belelépett.

Ó! Bárcsak ne erről a házról kellene beszélnem nektek, marburgi barátaim! Milyen szívesen ölténék szót szóba, ha egy romba dőlt etruszk templomhoz vetett volna inkább a sors, Flavius palotájának peristylumáról is vidámabb szavaim volnának.¹⁰³ De mi jót mondhatnék Jughurta hírhedt börtöneiről?¹⁰⁴

Emlékezetem fátylait bolygatva borzongok, amikor látom magam, a bűzös udvar kövein a bús ház hátsó ajtaja felé kullogva, és otrombán lépked mellettem Dávid: egyik kezében fáklya, a másikban buzogány. A fény jelképes hírnö-

kének vélnéd. Csizmáink kopogtak az udvar kövein. Kietlenül sötét és néma volt a ház. A kápolnaablak is. Dávid megállt, kidüllesztette hasát. Meglóbálta a fáklyát és kiáltott. Mondják, hogy Szíria sakáljai néha emberi hangon üvöltenek. A viceporkoláb ordítása nem hasonlított ember hangjához. De hasznos volt. Egy alak közeledett a sötétben. A füstölgő fáklyalángnál megismertem. Grodecius volt. Lám, nem szökött ki a várfalon, nem is verték agyon. A gyatra láng lobogásánál tüstént megismertem nefelejcskék szemét, vörös szakállát, fehér kezét.

- Bárcsak elinaltál volna Mantuába, Grodecius, és hallgatnád a frottolazénét! - mondtam neki. - Akkor most kevesebb gondom volna.

- Késő van - szölt barátságtalanul a kámzsás dalnok. - Nemsokára pitymallik. Kívánsz tőlünk valamit?

- A fűről beszéltél az este nekem. Nos, olyan hamar elszáradtok ti mind a hárman, mint a tegnapi lekaszált réten a széna. De ha okosan rám hallgattok, akkor életemek a pipacséhoz lesz hasonló.

- Nem óhajtok botanikáról tárgyalni veled - felelte Vergilius modorában. - Üvöltő szolgáló segítségéről pedig szívesen lemondunk.

Ezt az udvart ma már a Pokol fekete tornácának vélném. Nem szállnék veled vitába, angol király, ha *Tanúbizonyságom* olvasása közben azt mondanád, hogy két elkárhozott lélek perlekedett az éjszakában, az alvilág porkolábjának jelenlétében. Társalgásunk latinul folyt, a porkoláb egy mukkot sem értett belőle.

- Engedd, hogy vállpercét megtapogassam buzogányommal - könyörgött.

Én mérsékletre intettem a gyalázatos krétai jellemet. A latin szavak pedig segítségemre voltak, hogy kellő méltányossággal szóljak a megátalkodott jezsuitához.

- Ha makacskodsz - mondtam neki -, akkor te a villanellát nem Nápolyban, hanem hamarosan a föld alatt fogod hallani.

Ő így felelt:

- Sajnálom, hogy te a föld alatt is süket maradsz.

A viceporkoláb közbekurjantott:

- Szent Calvinus nevére! Menj nyugodtan aludni, nemes hadnagy! Bíz rád ezt a dögvészes spanyolt. Én majd megtanítom őt a magyar hitvallásra.

Az égő fáklyával a szerzetes orra felé dőfött.

Néhány szigorú szóval lecsillapítottam. Aztán így szóltam Cicero nyelvén Grodeciusához:

- Emlékeztetek, prágai idegen, Kassa gyűléstere, amely veszteteket fogja okozni.

Mire a megátalkodott csuhás vakmerően ezt mondta:

- Én az Úrra emlékezem, akit a világ sokkal előbb gyűlölt, mint ti gyűlöttök minket.

- Szomjúság gyötör, nemes hadnagy – okvetetlenkedett Dávid. – Vajon van-e ezeknek az idegen kutyáknak valami jó boruk?

- Dézsa víz a tarcsai fejedre! – szóltam rá haraggal.

Grodecius hideg udvariassággal mondta:

- Kályhánkat már összetörte. Kíváncsi vagyok, mit fog még tönkretenni az éjjel.

- Ne félj ettől az otromba fickótól, Grodecius. Csupán részeg. Egyébként jámbor lélek, a légynek sem árt.

- Szeretnék léggyé átváltozni – mondta Grodecius szigorról és csöppet sem nevetett.

Nagy fáradtságomban még volt erőm, hogy ékesszóló beszéddel forduljak hozzá. Választékos latin szavaim méltók lettek volna Hortensiushoz.¹⁰⁵ Mindenképpen beleillettek lelkem ábrájába.

- Szolgám vigyázni fog rossz lelkiismerettel terhes álmaitokra. De mielőtt magatokra hagynálak, szólok valamit esti siralmas melódiádról. Először azt hittem, örült vagy. Aztán azt gondoltam, hogy ravaszul becsaptál engem. De most már tudom, ki vagy te, és mi vagy te. Van egy emberfajta, amely megtévesztésig hasonlít az örültekhez, de mégsem nevezhető bolondnak. Szólón példája bizonyítja ezt, aki megírta híres elégiáját Salamisról.¹⁰⁶ Tudom már, hogy te költő vagy, Grodecius. Átkozott dolog, de az én szívemnek minden költő kedves. Kár volna érted, ha felaprítanák csontjaidat. Többet sohase énekelnél. Hallgass tehát szavamra. Jöjj a mi pártunkra, állj át hozzánk. Hagyd ott egy összeomlóban lévő hazug világ romjait. Jöjj, Grodecius, és énekelj velünk. Új világ új örömdalait zengheted a boldogokkal!

- Nyirkos és hideg az éj – mondta Grodecius. – Ha soká ácsorgunk itt, félek, megfázol. A kassai nátha veszélyes nyavalya.

- Még nem késő, lantos társam – folytattam hevülten. – Gonosz szerzetedből rángasd ki magad és azt a szájáló Pongraciust is. Világosítsd meg csökönyös elméjét Chrysinusnak. Hát nem hallod, ember? Az ostrombak már döngeti falaitokat!

A fáklyát kikaptam a viceporkoláb kezéből és otthagytam őket a sötétben, a Pokol tornácán.

XI.

ZSÓFIA (2)

A sötétben tapogatódzva bújtam vissza a föld alá. A szövetnek csak füstölt, alig világított. Lelkem ábrája azt mutatta, hogy méltó vagyok néném szeretetére. Világom tágabb lett, s a lelkem is. A pincéből kibújva, megkönnyebbülten hagytam magam mögött a Halálos Árnyék Völgyét és a száradó fűszálakat, jó

anyámat az Antikrisztus trónján, a jegenyét és a kanonoki palástot, magam mögött a tar pilist és a lópatát, Kolozsvár egét és Pongracius szöges abroncsát; jóindulatú szavaim szétfolytak a múltban, vitázó ékesszólásom beleveszett a szent tízes rendszerbe.

A pince vasrácsos ajtaját becsaptam magam mögött. Hajtott Zsófia nénémhez a szeretet vágya, amely mozgat eget és minden csillagot. Elégedett voltam magammal, tudva, hogy megőriztem magamban a sarkerényeket és legyőztem az indulat szertelenségeit. Megtettem mindent, amit csak tehettem, az igazságtalanság elhárítására. Georgius parancsának is igyekeztem eleget tenni.

Futottam nénémhez. Valent bátyám fakó őseinek szobájában gyertya égett. Néném készítette oda, de ő sehol sem volt. A sarokszobában sem találtam, ahol ágyam megvetve várt. Üres volt az a szoba is, ahonnan viceporkolábomat rángattam elő.

– Zsófia! Zsófia! – Nénémet szólítottam. De a ház tágas szobái nem feleltek az éjben.

Ekkor megláttam az asztalon a levelét. Pár sor volt csak. Kurta üzenet. Sokáig őriztem, hordtam magammal ezt a levelet; az érsekújvári csatában is megvolt még erszényem mélyén, mikor beszélgettünk róla, Cartesius! Néném leveléről folyt a szó és a *faktum*ról, mialatt az ágyúk tűzgömböket okádtak. Te bunkós orrodát roppant értelmesen lógattad és hittél nekem, eszes francia tudós!

Kár, hogy azóta elkallódott a levele, és ma nem idézhetem pontosan szavait, amelyekkel szívembe döfött. Azt írta, aludjam jól, de ő meggondolta: Nem jön el velem Patakra! Okát nem adta, semmivel sem magyarázta szöszegését, amely megrázta lelkemet. De azért aludjam jól! – ezt írta. Ó, Várad püspöke! Csak nők tudnak ilyen kegyetlenül írni, ezt jegyezd meg magadnak. Azok a nők, akiket szeretünk.

Leroskadtam az ágyra, tehetetlenül omlottam le. Szívem sajgott, ábrándom várának ködképe szertefoszlott. Az egész éjszaka minden fáradozása – furfangja, kínja és megaláztatása, még győzelme is, melyet saját magam fölött arattam – egyszerűen semmivé vált.

Te ismered heves természetemet, Tokaj papja. A mérséklet hamuja alatt pirosuló parazsaimat. Holtfáradtan is volt erőm, hogy összeszedjem magam. Felszaladtam az emeletre és berontottam néném hálószobájába. Ijedtében az ágyból ugrott ki. Kibomlott göndör fekete haját elhárította arcából, soha csecsemőt még nem szoptató keble elrejtőzött, mint dúcában a fehér galamb. Szívemet hevesen megdobogtatta éjszakai pongyolájának riadalma. Levelét kezemben tartva, becsapottan álltam előtte. Úgy nézett rám, mint egyszer régen este Szepsiben, amikor megijedt a denevértől.

A Gadóczyak mennyezetes ágya, amelyben Valent bátyám meghalt, ez a régi családi bútor, faragott oszlopaival és tágas méreteivel, betöltötte a szobát.

Most néném özvegyi nyoszolyája volt. Mellette szögletes asztalkán két viaszgyertya égett, a gyertyák alatt imakönyv feküdt, kis feszület és rózsafüzér. Néném, a nyoszolya oszlopa mögé rejtőzve, került tekintetem. Köntösét rendezgette keblén, süket volt esdeklő szavaim számára. Volt szíve hozzá, hogy ne is nézzen rám, amíg én így könnyörögtem hozzá:

- Nem szegheted meg szavadat, jöjj el velem Patakra. Vidám almafáim várnak. Fehér házam tarka szobáinak te leszel a királynéja. Jöjj, Zsófia. Hagyd itt a sötét világot, a rettegést, a múlt árnyékait. Mondj búcsút özvegységed tanúinak, a hideg falaknak, bús ágyadnak. Jöjj velem, édesem, oda, hol minden miénk.

Kassai színű arcát elfordította, hallgatott.

- Gyermekkorunk napfénye megint ragyogni fog arcodon - kérleltem tovább. - Egyedül itt gyenge és gyámoltalan vagy. Egész Európa lángol. Véres háborúban kegyetlen ellenfelek mérik össze fegyvereiket. Az ember élete annyit ér, mint a cirpelő tücsöké. Ennek az éjnek minden reszketése azt mondja, jöjj velem Patakra. A Hegyalja lankáinál pataki házam és szőlőskertem vár. És szívem szeretete fog oltalmazni a Bodrog-part békéjében.

Ágyának oszlopába kapaszkodott és még mindig nem szólt semmit.

- Életünket összekötjük, Zsófia. A természet parancsa, hogy együtt legyünk azok, akik szeretik egymást. Én nem hagyhatom el pataki deákjaimat, házamat és kertemet. Ó, lelkem és testem a tiéd. Szeretlek, Zsófia.

Megfogtam kezét, folytattam.

- Eladjuk ezt a nagy, üres házat. Pénzeddel szabadon rendelkezhetsz. Arcod színe aggaszt, a kassai levegő árt szépségednek és egészségednek. Aranyos őszben elviszlek a Szepsi völgybe és Pöstyén meleg forrásaihoz. Eperjesen is elidőzünk... És neked is kell velem törődnöd, édes néném. Egyedül élek, árván. Egyetlen társam a tudományom. Hécei zsellérlány, idegen cselédek gondoznak, varrják ruhámat. Egyedül ebédelek. Ha virágot akarok, magam szakítom le a kertben. Tekints nyomorúságomra. Jöjj velem kertem rózsái közé és légy te a legszebb virág. Holnap indulhatunk. Nyolc, kilenc... tizenegy óra múlva már Pöstyénben leszünk.

- Megint rosszul számolsz - szólalt meg néném. - Emlékszel-e még Zakariásra?

Gondolkoztam. Zakariás? Nem emlékeztem.

- A néma kovács öszvérfogatára emlékszel. A sárga liliomra is. De Zakariást elfelejtetted. Pedig te nevezted el. *Malum tibi*.¹⁰⁷ Erre sem emlékszel?

Fejemet ráztam. Ő pedig megmagyarázta, hogy Zakariás kakukk volt a szepsi erdőben, ahol egyszer együtt sétálgattunk. Én prófétálatni akartam magunknak Zakariással és mert kevesebbszer kakukkolt, mint kellett volna, megharagudtam rá és latinul szidtam: *Malum tibi!* Elhallgatott.

A csendben végigtekintettem életemen, eszmélésem és férfikorom évein. A gyertya kanóca füstölt, a viasz sercegett.

- Zakariás...

Csendesen mondtam a régi szót és arra gondoltam, hogy lám, milyen könnyen felejtjük életünket. A múltunk olyan, mint az összetört cserép. Hányfelé szóródnak darabjai! Hány ember őrzi a szilánkokat! S vajon nem magunkat szeretjük-e inkább, mikor épp azt a másikat szeretjük a világon legjobban, aki összetört múltunk legtöbb cserépdarabját őrzi?

Együtt küszködtünk könnyeinkkel és nem csókoltuk meg egymást. Kurta levelét nem magyarázta meg; állhatatosan ismételte, hogy ő itt marad és semmi szín alatt nem jön el velem Patakra.

A falon nagy feszület függött, előtte néném imazsámolya állt. A töviskoronás Jézus Krisztus ezüstfején pislogott a gyertyafény. És én borzadva néztem a bálványszoborra, amely így megzavarta néném eszét.

Angol király! A te türelmedet is kérem, *Tanúbizonyágom* legfőbb tanúját riasztottam ki ágyából, félcsupaszon állt előttem és még nem múlt el az éjszaka.

Én újrakezdtém a könyörgést. Kertem almafáiról most is hiába beszéltem neki.

- Ó, bárcsak hasznodra válnék ez az éj! - sóhajtott Zsófia néném. - Engem bízz az Egek Szent Királynéjára, akinek oltalmáért könyörgök.

Ósdi hite, láttam, szilárd, mint a Bankóhegy. Bántani őt nem akartam. Gondolatomat Timotheusként átugorva, keserves szemrehányásokat tettem neki ígérete megszegéséért. Ő, ágyának ébenfa oszlopát átölelve, ezt mondta:

- Óvd magad a Gonosz Szellemtől. - És elhúzta a kezét, mikor meg akartam fogni. - Iszonyodom Pataktól - mondta -, a vártól, a Bodrog folyótól, Calvinus hideg szívétől.

- Cserben hagysz engem, mert a jezsuita Pongracius megtiltotta, hogy Patakra jöjj egy eretnekkal. És azért nem jössz el velem, mert én nem borulok le fából faragott szentek előtt és nem imádok festett képeket.

- Kassán kell maradnom, Máté.

- Nem jössz el velem, mert én irtózom a sánta babonáktól. Nem jössz el, mert én írtam a *Fides Jesuitarumot*.

- Menj egyedül - mondta néném. - És én majd ezután is imádkozni fogok érted.

Durván rászóltam, hogy ezt ne tegye.

Az emlékezés útján megint elérkeztem *Tanúbizonyágom*nak olyan pillanathoz, amelyről ágyúk bömbölése közben sem feledkeztem meg az érsekújvári út szélén a majorban. Megmondtam akkor neked, Cartesius, hogy én a ti pápista imátookban nem hiszek. Értelmem hevesen tiltakozott az ellen, hogy valaki térdre roskad egy szobor előtt és szavakat morog.

A gyertyák reszkető fényében ma is látom nénémet kassai színének már-már nem is földi ragyogásában.

Éreztem, magyarázattal tartozom neki meggondolatlan szavaimért.

- Ép ésszel én elhinni nem tudom - mondtam neki -, hogy volna az Egek Magasságában olyan Eszes Lény, aki meghallgatja millió ember ügyes-bajos dolgait, kéréseit, azokat az együgyű szavakat, amelyeket ti fadarabok előtt rebegtek el. Pápista módon te ne imádkozz értem. Új, csodálatos világ van születőben és ez a világ azért lesz csodálatos, mert nem lesz benne csoda.

Nénémet alaposan megbabonázta Pongracius. Szavaim leperegtek róla. Kenetteljes pápista szavakat morzsolgatott.

- Ébredj, édes néném. Pár év és mindent érteni fogunk. Figyeld a prágai csillagászt, akinek hosszú csöve az Égre mered. Az a cső nemcsak a csillagokat, hanem magát Istent is szemünk elé fogja hozni.

- Nekem nincs szükségem arra a csőre - mondta Zsófia megátalkodottan.
- Az Úr Jézus, aki itt járt köztünk, nekem szüntelenül a szemem előtt lebeg.

Könnyek közt újrakezdtém a könyörgést.

- Jöjj, édesem, Patakra. Hagyd sorsukra papjaidat. Felejtsd ezt az éjt és felejtsd gyászodat Valent urad miatt. Patakon is megtarthatod épségben pápista hitedet, te leszel a fehér holló. Hozhatod magaddal szentképeidet és szobraidat. Szavam sem lesz ellenük - mondtam nagylelkűen. - Pedig szegény hazánk romlásának okai közt nem utolsók az öntött, az írott, a faragott képek, a tömérdek kába szertartás, a tűzzel-vassal-vízzel szentelések, a búcsújárások... a bűbájos szentelések... a haszontalan kenések, sózások és arculcsapkodások. Jöjj, édesem, Patakra, és én hallgatni fogok arról is, hogy értelmemet sérti, nyúzza a kenyér-Krisztus és tartókalitkája, az *Agnus Dei*¹⁰⁸ nyakba függesztése, meg az úrnapi bálványostya utcai farsangoltatása... az ördögűzés és a keresztvetés hókuszpókusza. Azt is ígérem, hogy óvni foglak a pataki buzgóktól, akik igyekvésükben szemedre vethetnék, hogy az igaz Megváltón kívül ostyából lett Krisztust imádsz. Jöjj Patakra, édes néném, és a Bodrog-parti szegények közt cselekedj tetszésed szerint annyi jót, amennyit megkívánsz. Senki sem fog kárhoztatni azért, hogy a jócselekedetekből bálványt csinálsz és ennek a bálványnak az érdemeitől várod az örök életet. Ne féltsd tehát római hitedet. Jöjj velem Patakra!

Karomba zártam. Ő hagyta. Könyveim sűrűn omlottak. A szerelem vihara rázta mindkettőnk testét. Már-már eszünket veszítettük a nyoszolyánál. De ő hirtelen kiszakította magát ölelésemből, csupasz keblét elrejtette. Menekült előlem. Egyre távolodott a szoba legtávolibb sarka felé, az imazsámoly felé és már messzebb volt tőlem, mint Macedónia. Falakon, házakon, hegyeken és vízekon túl volt már és onnan kiáltotta szemrehányóan:

- Azonnal menj le szobádba, Máté!

Én lehajtottam fejem. Sebzetten és összetörten engedelmeskedtem. Már az ajtónál voltam, amikor utánam szólt. Ezüst hangja olyan volt, mint Zakariásé. Megfordultam. Ott állt megint nyoszolyájának oszlopánál. Búcsúzásul ezt mondta még:

- Ne hidd, hogy valaha is megérted azt, amit Isten keze ír.

Én csak néztem őt, szívemben siralmas gyásszal. Nem feleltem neki. Néném pedig úgy tekintett maga elé, mintha látná is a kezet, amely ír. A szüntelenül író kezet. De nem láthatott semmit. Csak ketten voltunk a szobában. Mi ketten, az események szigorú tanúi. És a szobában nem volt rajtunk kívül senki más. Nem volt kéz, csak a mi reszkető kezünk.

Sohasem kérdeztem meg tőle, azóta sem. De ma már tudom: Zsófia néném állhatatosan hitte, hogy az Írás egyszer véget ér és akkor mindent meg fogunk tudni. De csak akkor.

Holtfáradtan botorkáltam le szobámba és ruhástul az ágyra zuhantam.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZATOK

A *Testimonium*nak nevezett latin kézirat írója benne él korában, amely előkészítője „az európai lelkiismeret válságának”. Paul Hazard, a második világháború végén elhunyt jeles francia gondolkodó nevezi így Európa történetének ezt a szakaszát, amikor az ember kezdett Istentől elszakadni.¹⁰⁹ Az emberi szellem épületén megjelentek a repedések mindenfelé. A *Cid* költőjének elődje és kortársa, Rotrou, majdnem ugyanakkor írta tragédiáit Franciaországban,¹¹⁰ amikor Bod Máté vetette papírra *Tanúbizonyosságát* Magyarországon. Az antik világ alakjainak viselt dolgai foglalkoztatják őket, keresztények még, de gondolkozásuk már nem az. Rotrou jó keresztényhez illően kitart Dreux-ben a pestisjárvány idején és Istenre bízva fennszóval életét, Bod Máté is számtalanszor szólítja az Urat. De mindketten pogány módon gondolkoznak.

A *Tanúbizonyosság* írójának sok belső ellentmondása közt ez a legszembeötlőbb. Bár hite megingott, gyakran mégis jó keresztényként beszél, aki hisz az üdvözülésben és az elkárhozásban. A kor jellegzetessége ez. Nem az evangéliumi erényeket emlegeti, hanem Sokrates sarkerényeit. Pythagoras számrendszerét szentnek nevezi és ugyanekkor nincsenek már számára szentek, gyűlöli a szent szobrokat. A „krotoni csend” – minthogy Pythagoras Krotonban tanított – nyilván az a csend, amikor csak a „szférák zenéje” hallatszik.

Az eredeti kézirat a Királyi Ház kápolnájának sekrestyését *famulus ignavus*-nak mondja. Ő a gyáva szolga. Az *ignavus* restet, tunyát és lassút is jelent.

A pydnai csata tribunusának és Eleazer lengyel zsidó csodadoktornak nincs nyoma. Az utalás a lydiai pásztorra homályos.

Mikor „Calvinus útjának buzgó egyengetőjéről” beszél, valószínűleg Zwinglire gondol Bod Máté, a helvét reformáció elindítójára, aki maga katolikus pap volt.

„Thráciai jelekkel pettyegetett ember?” Ennek értelme valószínűleg ez: tetovált vadember, tehát távoli idegen. A thrákoknál az ókorban szokás volt a tetoválás.

Másodszor említi már a *Tanúbizonyosság* írója Massilia nevét, az ókori Marseille-t, ahhoz hasonlítja Kassát. Marseille szövetségese volt az ókori Rómának. A polgárháború kitörésekor semlegességet ígért Julius Caesarnak és mégis Pompeiushoz csatlakozott. Caesar hosszú ostrom után elfoglalta és a város kékpet a galliai diadalmenetben körülhordozta.

A síró ithakai király: Ulysses, akit máskor is emleget a *Testimonium*.

A viceporkolábot „gyalázatos krétai jellemnek” mondja. Ez, kivételesen, bibliai utalásnak látszik. Szent Pálnak rossz véleménye volt a krétaiakról. A hasonlat Kimónról, a híres athéni hadvezérről homályos. Syracuse királyának, aki félt leányaitól és az ollótól, a fordító sehol sem találta nyomát.

A három papot, főképpen Marcus Chrysinus kanonokot, a latin eredeti szöveg *pertinax*-nak, csökönyösnek mondja. A szó jelent állhatatost, konokot is. Fordítható megátalkodottnak és makacsnak. A csökönyösséggel párosul az esztelenség, a kéziratban: *dementia* és *insania*.

„A költők rokonai az örülteknek” – mondja Bod Máté és Szolónt említi példaként. Volt egy athéni törvény, amely halállal büntette azt, aki hadjáratot javasol Salamis sziget meghódítására. Mai szavakkal úgy mondhatnánk, hogy Athén halállal büntette a háborús uszítót. Nos, Szolón, a nagy államférfi, törvényhozó és költő, merészen írt egy háborúra buzdító elégiát Salamis ellen. Arra számított, hogy vakmerőségéért örültek fogják tartani és nem ítélik halálra. De nem ez történt. Athén annyira fellelkesedett az elégiától, hogy a háborús uszítók ellen hozott törvényt visszavonta, megtámadta Salamist és elfoglalta.

„Az ostrombak már döngeti falaitokat” – mondja a pataki protestáns iskolamester a jezsuita Grodecius atyának. Megint egy ókori kép! Értelme körülbelül az, hogy vigyázatok, kirabolnak és legyilkolnak titeket. A római hadijog szerint az ostromlottak csak addig számíthattak kegyelemre, amíg a római harcosok az ostrombakkal nem kezdték döngetni a falakat. Az első döngetés után szabad rablást engedélyeztek a katonáknak. Az ily módon elfoglalt városban kő kövön nem maradt, lakosait lemészárolták. Vannak korunkban katonák és gondolkozók, akik azt állítják, hogy ennél emberségesebb a modern harcászat város-ostroma, maga a légitámadás, sőt az atombombatámadás is.

Zsófia asszony neve most bukkan fel első ízben a kézirat lapjain: Gadóczy Valent, azaz Bálint özvegye.

Ez a név a hivatalos periratokban is megtalálható. Az ágyból kiugró csinos fiatal özvegy a latin szöveg szerint *nuda*. A szó nemcsak csupaszt jelent, hanem lenge öltözetűt is. „Pongyolaságának riadalma” és keblének meztelensége ilyen értelmű.

Malum tibi! – így lehetne lefordítani: Menj a pokolba! Vigyen el a kakukk!

Bod Máté, akinek szíve nemcsak reszket, hanem már lángol is Zsófia nénjéért, arról elmélkedik, hogy az ember múltja olyan, mint az összetört cserép. A latin szöveg sajátosságára fel kell hívni itt a figyelmet. Ez a szó: *testa*, összetört cserepet jelent. De mily különös! A szó jelenti az idő múlását, az elmúlást is.

XII.

PONGRACIUS (2)

Pongracius ébresztett fel. Ott állt ágyam mellett. Én álmaimban Zsófia néném csókjára vágytam és ő hajolt fölém: a szőrös jezsuita. Nehéz szempilláim alól jól láttam ritkás szakállát és magas homlokát. Már régóta szólhatott hozzám, költögethetett, én kimerülten néztem fel rá, és ő beszélt, beszélt... Régóta beszélhetett már. Mintha álmomból lépett volna ki, most hangosan folytatta azt, amit már álmomban félig hallottam.

Még mindig éjszaka volt. Gyertya égett az asztalon. Ágyamból feltekintve, a lángja hosszabb volt és hegyesebb; a fénye a szemem szúrta, mint a tiszai halászkét a hajnali nap. A távolból duhaj éneklés hangzott.

- Ne felejtse, Alfeus fia... Ahol hullá van, oda gyűlnek a sasok...
- Bagoly vagy, te huhogsz - morogtam álmosan. - Miért ébresztettél fel, sötét lélek?
- Mondjad, jöjnek, ha baj van.
- De nem akkor, amikor én a szepsi völgy liliomairól álmodom.
- Jöttem a pincén át. Mert nagy baj van.
- Mi bajotok van?
- Te vagy nagy bajban, Matheus.
- Én?...
- Bizony te. Most a mezőn fekszel, ahol az egyiket fölveszik, a másikat otthagyják.

„Ó, ez most engem a Pokollal akar fenyegetni” – gondoltam megnyugodva. És másik oldalamba fordultam. De ő nem engedte, hogy tovább aludjam.

- Ajándékot hoztam neked.
- Nem kedvelem az ajándékozó danaidákat.¹¹¹
- Hallottad már Bellarminus nevét?
- Puska van benne - morogtam.

– Két könyvet mentek meg katonáitok durva kezei közül. Ez az egyik. Itt van... Fogadd el tőlem. Bellarminus könyve ez, hitünk szent védelmében. Erős és bevehetetlen vár. Olyan, mint Dávid királynak tornya. Tagadásodat és minden kételyedet megtalálod benne és feleletet kapsz rájuk. Legyen a te zsákmányod. De ne legyen préda.

– Az Appenninek mandulája nem érdekel – mondtam, bosszankodva.

De ő letette ágyamra Bellarminust.

– *Fides Jesuitarum* írója! – folytatta makacsul. – Könyvedre válasz ez a könyv. Pedig te még meg sem születted, amikor írója írta. Mert már előtted is rágal-maztak minket, már előbb is voltak istentagadók. Szerető szívvel neked aján-dekozom. Fogadd el tőlem. Bizonyára utolsó ajándékom itt a földön.

Felelet helyett nyögtem.

– Alfeus fia, szívleld meg a szót. Nyugtalan értelmed bölcsességre szorul. De Istentől kérd azt. Az Úr mindenkinek bőven, szemrehányó szavak nélkül ad, csak kérni kell tőle kételkedés nélkül. Aki ugyanis kételkedik, az hasonlít a tenger hullámához, melyet fölkavar a szél és ide s tova hány. Ne gondolja tehát az ilyen ember, hogy valamit is kap az Úrtól.

Fejemet a párnába fúrva, Zsófia néném bokájára gondoltam. Ó, milyen karcsú és formás! Háborogtam magamban, hogy néném meghódolt ezeknek a hízelgő erdélyi szavaknak. Durván rákiáltottam a jezsuitára.

– Fáradt vagyok. Hagyj aludni!

Képzeljétek el, marburgi barátaim, szavalni kezdett. Ennek az embernek ezen az éjjelen még volt kedve és ereje hozzá, hogy verset mondjon nekem. Magyar verset szavalt:

Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok fertelmességét;
Töröld el rútságát,
Minden álnokságát,
Könnyebbítsd lelkem terhét!¹¹²

– Te, aki könyvet írtál ellenünk és Bellarminus nevét összetévesztetted a mandulával és a puskaporral, ismered-e ezt a verset?

Türelmetlen ásításom azt jelezte, hogy a verset én sohasem hallottam, a költőjét nem ismerem. Erre ő megmondta, hogy Balasiusnak hívják a kóbor költőt, aki a verset írta. A név ismerősnek rémlett. Deákjaim, mikor szüretkor lerészegednek, a szerelem kínjairól az ő nótáit szokták dalolni. Eszembe jutott az őszi harmat után fújdogáló hideg szél. De a cyrenei¹¹³ lyukas dénár többet ért az én szememben, mint ennek a züllött dalnoknak verses dadogása. Patakon nálunk kevés szó esett róla, ámbár elismertük, hogy bükkfanyelvén ügyesen verselt.

Stephanus Pongracius kassai jezsuita éppen ezt az éjszakát választotta ki arra, hogy hosszan és körülményesen beszéljen nekem ennek a költőnek há-

nyatott életéről és kínos haláláról. Tudván, hogy én is írtam verseket, a kósza költő példájával akart hatni rám. Mindenképen azt akarta bizonyítani nekem, hogy Balasiust is prédikátorok nevelték, mint engem; ő is elkóborolt az erkölcsstelenségben és az istentelenségben, mint jómagam; tusakodott ő is az Ördöggel. Végül otthagya Calvinus hitét és római hitű pápista lett.

- Eleget szavaltál már. Aludni akarok végre.

- Egész életében borivóknak való vitéz énekeket szerzett és Vénusz kegyeiért ostromolta Coeliát. Végül leborult a hatalmas Úr előtt. Nagy költő volt. A legnagyobb, akit valaha is hátán hordott a hon.

- Egy részeg költő miatt vertél fel álmomból?

A csuhás rendületlenül tovább beszélt. Elmondta, hogy Balasius Esztergom várának ostroma alatt halt meg, előbb tőből mindkét lábát levágta a hadi felcser.

- Halotti ágyánál egy jezsuita atya, szent öreg szolgáltatta ki neki a szentéseket. A költő utolsó kívánsága az volt, hogy a páter fejezze be félbeszakadt művét. Egy latin kézirat magyarra fordítását. Egy *Testimonium*-ot. Campianus *Tanúbizonyosságát*.¹¹⁴

Bellarminus után Balasius és még Campianus is! Ez már sok volt fáradt testemnek. El akartam kergetni. De ő fekete csuhájából kihámozott megint egy könyvet: Balasius és Campianus közös művét, amelybe belekontárkodott a „szent öreg”. És letette ágyamra azt is, Bellarminus mellé. Feltartóztatni nem lehetett. Bőséges szavakkal beszélt Campianusról, Anglia fiáról. Sandán figyeltem rá. Ki akartam lesni titkát. „Így loptok, raboltok tehát lelkeket, ti gonoszok?” - mondtam magamban némán. Ettől fogva minden szavát jól megjegyeztem.

- Te tollat ragadtál - mondta -, és lefordítottad a zsarnok Jakab angol király könyvét, amelyet a fiához írt, a *Királyi Ajándékot*. Balasiust, a vándorköltőt másféle becsvágy hajtotta. Ő nem egy tébolyult zsarnok könyvét ültette át, mint te, hanem egy bátor férfiúét, aki szembe mert szállni a zsarnoksággal. Őt Campianus vonzotta.

Távolli duhaj hang valahol kurjongatott az éjben. Pongracius pedig, mint ha érdekes büntörténetet mesélne, ennek a Campianus nevű angol jezsuitának vakmerő angliai rejtőzködéseiről mondott el hátborzongató részleteket. Áruhában kóborolt, koldusként; útszéli bokorban, szalmán és holdfénynél írta könyvét. És hallanom kellett azt is, hogyan végezte ki a hóhér Campianust London terén, egy ködös reggelen.

- Kegyelmet kapott a vérpadon olyan ajánlattal, amelyet te hoztál nekünk, Matheus. És ő azt mondta: „Inkább tépjétek ki szívemet!”

- Elég volt! - kiáltottan.

- Szerény kívánságát teljesítették. Felakasztották, a szívét kitepték a jó angolok. Beleit kicsavarták, végül felnégyelték. Itt a könyve... Alfeus fia, olvasd.

Szerte a világon mindenfelé olvassák hitének tíz fő okát. Azok miatt ment bol-dogan a halálba. Meg fogod találni benne azt is velősen, ami miatt Chrysinus kanonok felháborodik ellened, Grodecius gúnyol és kinevet, én... én pedig saj-nállak téged, szegény barátom, mert a mezőn fekszel, ahol az egyiket fölveszik, a másikat otthagyják. És jönnek a sasok.

- Magatokat sajnáld, szerencsétlen bolond.

Pongracius konokul ezt mondta és úgy látszott, komolyan gondolja:

- Mi mind a hárman irigyeljük Campianust.

- Pusztulj innen!

- A titok kapuja előtt topogsz, mint minden ember, Alfeus fia. De te ahe-lyett, hogy alázatosan kérnél és kopognál, türelmetlenül dörömbölsz. Pedig a kapu nem fog kinyílni előtted. Kulcsaidat csörgetheted. Sok-sok kulcsod van. Életed arra pazaroltad, hogy kulcsokat reszelj és faragcsálj. Csupa álkulcsot. Azokkal akarod kinyitni a kaput. Tolvajként sűrögsz a kapu előtt, de azt még ember nem nyitotta ki. Vakon bízol, hogy neked egyszer majd sikerül. De ne-ked sem fog sikerülni. Sohasem!

- Halkabban duruzsolj, hogy aludni tudjak.

- Borzadva mondom mindezt neked, mert látom a jövőt. Látom, hogy jön-nek utánad majd mások, akikből kivész a félelem, az, ami téged még visszatart a betöréstől. Azok majd kulcsok helyett fúrót és kalapácsot hoznak maguk-kal. Betörőszerszámokat. Robbantószereket. És be fognak törni száz kaput. De egyik sem az a kapu lesz, amelyik mögött a titok rejti isteni ábrázatát. Az Ész nevében esztelen pusztításokra fog vetemedni az ember.

- Képzetedet ecsetjével saját közeli jövődet fess inkább - igyekeztem őt jó-zanságra inteni.

- A holnap embere be fogja törni az első kaput - folytatta kába jövendölé-sét rendületlenül. - Diadalában óriás csalódás fogja érni, mert a Hegy barlang-jában hét vaspánttal lezárt hét másik kaput talál majd. Azokat is be fogja törni. A hegyet a levegőbe röpíti, a föld remegni fog. A szirt új holdként járja majd az eget... És vaksötét tavat fog rombolásai helyén találni az ember. A vizet nagy-szerű gépezettel fogja majd kiszívni belőle. De a tó alján, vakmerő robbantá-sainak mélyén, megint talál kaput, kapukat... Én látom, Matheus, a következő gyászos századokat. A tudomány minden furfangjával zúzzátok szét a zárat, pusztítjátok el a lakatokat. A csillagokat is le akarjátok majd hozni az égről csak azért, hogy beléphessetek a századik kapun. De ott lesz a százegyedik!... Vérbe és könnybe fog borulni a világ, mert ti, az Ész megszállottjai, makacsul hiszitek egy istentelen új pogány hit nevében, hogy végre megtaláljátok az utol-só, az igaz kaput.

- Kassa kapuiról álmodj inkább, Pongracius. Kérd faragott szentjeidet, hogy nyíljanak meg előttetek azok a kapuk.

Gúnyomat észre sem vette. Látomásának megszállottjaként folytatta, ágyam fölé hajolva:

- Egy kapu van csak. De annak az egyetlen kapunak a kulcsát nem földi lakatos készítette. Azon bejutni: öröm és boldogság. Kívül rekedni: sírás és fogak csikorgatása.

- Álomban látlak, vagy ébren vagyok? - kérdeztem, felkönyökölve a párnán.

- Sajnálak, Matheus. Lelkednek jobbik fele még akar hinni, de gondolataid alján egyre erősebb a tagadás. Még nem mered kimondani az ész elbizakodott szavát, a borzalmas jövő szavát. Újfajta hetyke fiatalság a tied. Szemébe nevezsz a földi elmúlásnak. Kardot kötöttél oldaladra, jeléül, hogy életedet, ha kell, megvédelmezed és könnyűszerrel oda is dobod. Pogány módra fittyet hánysz a sírgödörnek... Ajándékomat, ezt a két könyvet, letettem ágyadra és nézlek téged az árva gyertyalángnál és a hajnal gyér fényénél. Elszorult szívvel nézlek és belelátok lelkedbe. Arcodon látom a jövőt, egy elkövetkező kor iszonyatos boldogtalanságát.

Lélegzetnyi szünet után folytatta:

- Te már nem is hiszel a másvilágban. Annak a világnak a képe, amely nem a földé, olyan már benned, mint egy elfakult középkori oltárkép, amelyet elrabolt templomunkból kidobtatok a szemétre. És te azt mondd már magadban, hogy az örökkévalóság ámitó ábránd: a gyávák óhaja és a gyöngék reménye.

- Meddig gyötörsz még, hálátlan?

- Sajnálak, Matheus, mert végveszélyben fekszel a mezőn.

- Láthatod, bolond, hogy ágyban fekszem. Micsoda mezőről fecsegsz folyton?

- Az írástudók is ezt kérdezték. És az Úr azt felelte nekik: Ahol hulla van, odagyűlnek a sasok. Mégpedig a keselyűk.¹¹⁵

- Téged előbb fognak felfalni.

A sasok emlegetése megborzongatott. Fejemet a párnába hajtottam. Összébb húztam tagjaimat.

- Kancsal lélekkel jársz az emberek közt, barátom. Eretnek vagy, de már az eretnek tanokban sem hiszel. Alvincius már lesben áll, titkon figyel téged. Kegyetlenül le fog csapni rád, ha többet mersz megtagadni a krisztusi hitből, mint amennyinek tagadását Calvinus engedélyezi.

- Magatokat féltsetek a főprédikátortól, ne engem.

- Mi nem félünk tőle. Esztergom érseke, Petrus sem ijedt meg a kerge főprédikátor fenyegetéseitől. Írásban megfelelt neki, ki is nyomatta. Itt van. Olvasd.

Nyújtotta is felém a nyomtatott fasciculust, de én elhárítottam. Erre ő olvasta fel Petrus érsek szavait:

- „Ne karddal, hanem pennával, ne vérrel, hanem tentával hadakozzál én ellenem!”¹¹⁶ Így felelt az érsek a cégéres gyalázkodónak. De felelt egyebet is. Az

igazság oltalmában saját életét felajánlotta. Ezt mondjuk mi is főprédikátoroknak, az érsek úr szavait. Figyelj rám, Matheus. Vésd jól emlékezetedbe és menj el hozzá. Mondd meg neki mindhármunk üzenetét, az érsek úr jeles magyar stílusában. Közöld a következőket ünnepélyesen Alvincius főprédikátor úrral...

Megakadályozni nem tudtam. Egyhangú hangon, mintha imát mormogna, így idézte mindhármuk üzeneteként Petrus érsek szavait:

- „Ha életem vesztését akarod és Istennek is úgy lesz kedves és kellemetes, hogy akár a te ingerlésedre, akár mások bujtogatására bérgyilkosok ontsák ki véremet az igazság oltalma miatt, ám legyen áldott az én Uramnak szent neve! A világ előtt és az Egek előtt, az igaz ítélő és minden szívek által látó Isten előtt vedd tudomásul, gyalázkodó prédikátor, hogy a közönséges Római Anyaszentegyház vallását, amit számlálhatatlanul sok mártír pecsételt meg vérével, mi készek vagyunk életünkkel is megerősíteni!”¹¹⁷...-Ez a mi együttes üzenetünk a főprédikátoroknak, Alfeus fia! És míg Róma áll és lesz magyar hon, Esztergom érseke mindig ezt fogja üzenni az istenteleneknek, a lázadóknak, a bérgyilkosokkal fenyegetőknek! Ha kell, oda fogja adni életét is. Börtönben vagy bitófán!

Fejem a párnába fúrtam, az örült beszédre nem volt szavam. De olyan nehéz csend támadt egyszerre, hogy mégis kinyitottam szemem. Fekete alakja ott állt a félhomályban, háttal az ablaknak, a rajta beszűrődő gyér hajnali világosságnak. A tárgyak vonalai még elvesztek a szobában. Mintha Zsófia néném lelke szólalt volna meg bennem, új nagylelkűségre szántam el magam.

- Látom bolond makacsságotokat - mondtam. - Valamit még megkísérlek. Perbe szállok nyomorú életetekért a főprédikátornál és a generálisnál. Csakhamar elmegyek hozzájuk.

- Köszönjük neked, Matheus. De ne könyörögj életünkért. Mi Alvincius és Georgius uraktól csupán egy dolgot kérhetünk. Azt, hogy ne akadályozzanak minket üldözött híveink látogatásában, buzdításában.

Az élet semmibevevésének ekkora dölyfét még sohasem láttam. Durván förmedtem rá:

- Bízid csak rám, te szent csahos eb, hogy mit mondok érdeketekben a főprédikátoroknak meg a generálisnak!

Azt reméltem, hogy elmegy és én még pár órát alhatom. De tévedtem, Pongracius maradt. Ágyam szélére ült és tovább beszélt:

- Mikor nénéddel az éjjel elmentél házunkból, én az oltár elé térdeltem és... és rólad gondolkoztam az Úr keresztje előtt, Matheus.

- Inkább arra gondoltál volna, hogy a hóhér sorjában le fogja tépni körmedet, ha ilyen megátalkodott vagy.

Ő nem törődött a sértéssel.

- Gondolkoztam rólad - folytatta rendületlenül - és háromszor láttalak.

- Láttál?... Milyen gyarló beszéd! Hiszen egyedül voltál szobraid közt. Magad mondod, hogy én nem voltam ott.

- Lelkem szemével láttalak és az a szem, ha az Úr akarja, tisztábban és többet lát, mint a könnyzacskóba bújtatott földi szem.

- Hagyd ezt az esztelen balgaságot. A prágai csillagász hosszú csövének idején az Optika tudományának korát éljük. Dőre szavakat tüstént cáfol az Ész.

- Háromszor láttalak lelkem szemével. Először mint gyereket láttalak. Zsófia nénéd oldalán jelent meg előttem a kisfiú, aki akkor még Krisztus arcát rajzolgatta és szívből imádkozott az Egek Urához. Láttalak szűzi hitedben. A helvétek új vallásának tanításából az a kevés ragadott meg téged, ami igaz benne. Láttam arcodon az Ég csillogását. Hanem ártatlan szívedben hamarosan belopódzott a mérgező gyűlölet. Mert amerre csak mentél, iskolamesterektől és prédikátoroktól csak azt hallottad, hogy az Ég alatt a pápistánál dögletelesebb nép nincsen. A római szent templom előtt békével imádkozó öregasszonyt elkergetted. Jól láttam-e, Matheus? Te voltál az a durva suttyó?

Én nem feleltem. Valami távoli emlék derengett emlékezetemben és hangja is volt, olyan, mint egy nagyon távoli erdőben a kakukkszó. „Malum tibi! Malum tibi!”...

- Másodszor is láttalak. Fogaid kihullottak, hajaddal együtt. Kóbor kutyánál nyomorultabb voltál. Mai csalfa hited összeomlott és Calvinus eklézsiájából kitaláltan, mindenki által megvetve és elhagyatva, szerencsétlen magányodban a régi kisfiú tiszta vágyait sírtad vissza. Hitványul elbuktál, mert kíváncsi eszed serkentésére többet merésztél annál, amennyit Erdély grófja eltűr nagy szabadságotokban.

Olyan sápadtan tekintett rám, hogy Polybius¹¹⁸ arca sem lehetett vértelenebb. Folytatta:

- Eltűntél szemem elől, sírkamrád elnyelt. De csakhamar láttalak harmadszor is. Az Ördög a palástját adta rád és te ifjan, szépen, diadalmasan elevenedtél meg évszázadok múltával. A jövő ijesztő hírnökeként, aki százszor veszedelmesebb Alvinciusnál!

- Félrebeszélés? Lázad van? – kérdeztem tőle és borzadva néztem rá.

- A fiatal Sátán győzelmében tündököltél. Fényárban érkeztél. Angyallal tévesztett össze a nép és ujjongva ünnepeled téged és palotádat, amelyet csalfa hited romjaiból építettél. Hány év telt el nyomorult bukásod és diadalmas megelégedésed közt? Földünk idejére átszámítani meg sem kísérelhetem. Talán száz. De lehetséges, hogy háromszáz vagy ötszáz... Láttalak, Matheus. Fényes palotád óriás csarnokát megtöltötte a tömeg és elhitte neked, hogy nincs Isten, az egész világ csupán az anyag véletlen szeszélye. Valamilyen pogány oltár előtt szónokoltál, amelyet az Észnek és a Tudománynak emeltek az Élet felrobbantott kapuinak dicsőségére... Íme, így láttalak én téged lelkem szemével háromszor az éjjel. Először a kisfiút, aztán az elbukott embert, végül szellemed iszonyú feltámadását.

Kettős fény, a hajnal és a gyertyaláng világította meg beesett arcát. Én Bias és Periander szellemét szólítottam,¹¹⁹ tőlük kértem tanácsot gondolatban: „A hét bölcs közt ti ketten voltatok az élet meglepő perceiben a legokosabbak. Segítsetek hát! Mit tegyek? Mit feleljek az örült beszédre?” Hallgattam.

Még mindig Pongracius beszélt:

– Ó, bárcsak megérintené ajkamat tüzes szénnel az Angyal! Bárcsak lelkedre tudnék beszélni, Alfeus fia! Harmadik arcodtól borzadok. Mert látom, jön a gyászos kor, amikor majd kimondjátok, hogy Isten létezése ellenkezik az emberi értelemmel. Azt fogjátok tanítani, hogy csak valami vak hatalom van, amely összetartja az anyagot és benne kering a mozgás véletlen törvényeiben. Tanítani fogjátok azt is, hogy a Szentírás csak a római császártól rettegő eszelősök hamis meséje, és ha járt is valaha a földön valaki, akit Názáretinek hívtak, ember volt csak, kelekótya prédikátor, aki álmait mesélte, és tucatszámra kószáltak ilyen szent csalók a vérszomjas császárok birodalmában... Mindezt a vak istentagadást ti készíttétek elő. Eljön az a gyászos kor, amikor a ti templomaitok épp úgy elnéptelenednek, mint a mi templomaink. Calvinus és Luther hörögni fognak a Pokol fenekén és jajveszékelni: „Uram, mi nem ezt akartuk!”... Aggódó szívvel látom, Matheus, hogy a közömbösek, a hitetlenek és az istentelenek népesítik be a földi akolt. Ezeknek nem lesz már szükségük Istenre, önmagukat fogják isteníteni. A nép új templomokba tódul és ott embereket és emberi csinálmányokat fog imádni. Új tornákban és új cirkuszokban fog gyönyörködni. Meghódol istentelen zsarnokok előtt. Új Nérókat látok. Ezek tudományos rendszerbe foglalják majd az anyag dicsőségét és rabszolgaságba döntik alattvalóiknak nemcsak a testét, hanem a lelkét is. A lelkét is! Mert Istent hangosan dicsérni nem lesz szabad és kimondani, hogy a zsarnok hazudik, nem lesz szabad. Az Erő és az Anyag új hitrendszere fog uralkodni népek felett. Az okos ember iszonyú fegyvereket talál ki, hogy a zsarnokság fenntartsa uralmát és azt majd szabadságnak nevezik. Szabadság!... Hallod a szót, Matheus?... Hallod-e minden hamisságát?... De lásd, ti kezdtétek el. Ti találtátok ki, hogy Róma szolgaságban tart titeket, rabságban tartja gondolataitokat is, ebből a börtönből szabadulni kell. Ezt ti eszeltétek ki!... A szabadság nevében a Szabadság kivására lázadtatok fel és még nem is tudjátok, micsoda sötét erőknek engedtetek szabad folyást... Én látom, Matheus, a szörnyű jövőt. A ti lázadásotok után következnek a még véresebb forradalmak. Ezeket minden gaszáguk és embertelenségük ellenére dicsőíteni fogják az emberek, mert az olyan hamis tanítók, mint te, elhítetik velük, hogy a forradalmakból megdicsőülve támad örök életre az ember szabadsága, gazdag és szegény egyenlősége itt a földön. De egy nap elszörnyedve arra ébredtek, hogy a szabadság, amelyért, Isten nevét gyalázza, annyi vért ontottatok, a legreménytelenebb börtön, a legvigasztalanabb földi rabszolgaság. Új templomaitok falai ezen a napon megfognak repedni, emberi tudományoknak emelt oltárotok a porba hull. A meg-

tévesztett és becsapott ember végre megint Istenre tekint, a szent templomok ismét megtelnek, az igazak esdeklő könyörgését meghallgatja az Úr és véget vet hazugságaitok uralmának.

A szobába már bevilágított Szent Mihály havának hajnala. Pongracius elhallgatott. Meggyötört volt az arca, mint az imént említett Polybiusé, aki éjjel-nappal dolgozott börtönében és rögeszméjét írta szüntelenül, egy másfajta pun háborút.

– Szent tölgyfáid susogása engem nem hat meg – mondtam neki és álmosan feltápáskodtam ágyamról.

Ó, százszor szívesebben töltöttem volna ezt az éjszakát Zsófia néném menyegyzetes nyoszolyájában! Már csakugyan azt hittem, megszabadulok tőle.

– Most pedig segítségedet kérem – szólt más hangon. – Jöjj át hozzánk és nézd meg magad, mit művelt házukban derék katonád. A viceporkoláb.

Oly hirtelen ugrottam talpra, hogy Bellarminus és Campianus leestek az ágyról. A két könyv puffanva hullott a padlóra.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

„Et in umbra alarum tuarum confugio, donec transeat iniquitas” azaz: „Szárnnyad árnyékában keresek oltalmat, míg elvonul a vész”. Mindszenty József egri érseknek, Magyarország bíboros hercegprímásának ez a jelmondata. A bíboros nyolc évet töltött börtönben, 1956 őszén a magyar nép kiszabadította. November 2-án, mikor a szovjet tankok ezrei megtámadták Budapestet, az amerikai nagykövetség épületébe menekült. Azóta is ott van, híven elődjének, a Bod Máté által „Petrus érsekként” emlegetett Pázmány Péter egri érseknek idestova háromszázötven évvel ezelőtt leírt szavaihoz: „Ne karddal, hanem pennával, ne vérrel, hanem tentával hadakozzál én ellenem!” Nagy elődjének szilárdságával vallja ő is: „...mi készek vagyunk életünkkel is megerősíteni”.

A Bod Máté latin kéziratában talált szavak ízes magyarsággal meglelhetők Pázmány és Alvinczi, azaz Alvincius főprédikátor vitájában. Mai szóval röpiratcsatának lehetne nevezni ezt. A kor jellemző tünete volt. A hitújítás álomszerű varázsától egészen az elragadtatásig feltüzelt protestáns prédikátorok egész Európában gyártották a vitairatokat, a pamfleteket. Magyarországon ezek közt Alvincius főprédikátor volt a legkiválóbb. A magyarországi ellenreformáció vezére, Pázmány Péter szállt szembe Alvincius fenyegetődésével, nem nagyon válogatva meg a szavakat. „Öt szép levél” című könyve Alvincius ellen szól. „Korcsmárul költ kajtor tréfa a beszéded, Prédikátor Uram!” – írja neki. Más helyen „szemétre való rút mosléknak” nevezi Calvinus tanításait, magát Alvinciust pedig „istállóhoz illendő poshadt szitkozódónak”.

Nem volt éppen udvarias a vita hangja. Alvincius azt állította, hogy a jezsuiták tanítása úgy különbözik az apostolokétól, mint „az ég a földtől, a víz a tűztől”. Pázmány szerint pedig Alvinciusnak majd akkor lesz igaza, amikor „a halak a földön járandnak és a szarvasok a tenger fenekén kezdenek lakozni”. A vita hevében a kassai főprédikátor a „szemtelen kérkedők” fejét és életét is belekeverte ékesszólásába. A játék végül is vérre ment: Kassán 1619 szeptemberében. A kettészakadt Európa határmezsgyéjén: Magyarországi Szent Erzsébet székesegyházának városában egy véres dráma körvonalai kezdenek kirajzolódni. Erről számol be Bod Máté *Tanúbizonyosága*. Bár még nem látjuk tisztán az események folyását, még nem tudjuk, merre van a „faktum orma”. Pongracius, a jezsuita, ezen a mozgalmas éjszakán elmondja látomását a jövőről és Bod Máté gúnyosan „szent tölgyfáinak susogásáról” szól neki.

A fordítónak néha valósággal keresztretjtvényt kell fejtenie, hogy a latin szöveg egy-egy homályos részét megértse. Ebben az esetben a „szent tölgyfák” nyilván azt jelentik, hogy az álmos pataki iskolamester megveti jósolgatása miatt a jezsuita atyát. A régi görög jósokra céloz, akik falevelek hangjából és forrásvizek csobogásából olvasták ki a jövőt Dodonában.

Két könyvet ajándékoz Pongracius a jeles protestáns tudósnak. Az egyik Bellarminus, azaz Szent Róbert könyve. Olasz bíboros volt, a hitvédők fejlődésének szokták emlegetni. Még élt a *Testimonium* idején. Jezsuita volt ő is. Fennmaradt róla egy jellemző kis történet: mikor egyik könyvének újabb kiadását arcképével akarták díszíteni, a kérést ezzel hátrította el: „A régi vagy az új ember képét akarjátok? A régi nagyon visszatetsző, az új pedig még nem készült el.” Puskapor van a nevében? „Appenninek mandulája”? Homályos. Talán arra gondolt Bod Máté, hogy Bellarminus nevében szerepelnek ezek a latin szavak: *bella, arma, minae*. Az első a háború, a második a fegyver többes száma, a harmadik pedig fenyegetést jelent. Ellenségei ezzel a három latin szóval támadták.

A másik könyvet az angol Campianus jezsuita írta, fordítója pedig az egyik legnagyobb magyar költő: Balassa Bálint, akit a kézirat Balasiusnak nevez. A hányatott életű lírikust ma már az egész világ ismeri. A legújabb világirodalmi lexikon, Laffont-Bompiani kiadásában a *Dictionnaire des Auteurs* részletesen ismerteti kalandos életpályáját és méltatja költészetét, mintegy háromszáz év után igazat adva a kassai jezsuitának: az első nagy magyar költőnek mondja. A katolikus hitre való megtérése, melyről a *Tanúbizonyosság* futólag említést tesz, sok tekintetben újságként hat az irodalomtörténetben. Campianus könyvének fordítását nem tudta befejezni. A „Szent öreget”, aki a fordítást befejezte, Dobokainak hívták, a homonnai jezsuita rendháznak volt ebben az időben a főnöke. A könyv gróf Forgách Zsigmond költségén jelent meg, de ma már csak egyetlen példány van belőle a budapesti Nemzeti Múzeum régi magyar könyvkincsei között. A London piacán felnégyelt Campianust 1886-ban avatta bol-

doggá az Egyház. Balasius bűnbánó versének idézett szakaszát a latin kézirat magyarul közli és mellette a latin fordítást is, Bod Máté jeles latin tudásának bizonyítékát.

XIII.

A KÁPOLNA

Szolgája és sáfára vagyok megtörtént dolgoknak, tudományos igényeim vannak az írásban. Ezért meg kell zaboláznom száguldó gondolataimat. Pedig jól esnék most szabadjára engedni tollamat. Visszapillantva a percre, mikor ezen a hajnalon a Jagello király házának pápista kápolnájába léptem, felfejteném nagy gonddal az emlékezés szövetét. Szorgos takács módjára elbíbelődnék a szakadt fonalakkal. Megírnám a percet: nem magát a látványt, amelynek ábrázolására a szavak tárházában úgyszólván van bőségesen tárgy és alany, hanem a látvány nyomán feltámadt képzeletem képeinek és emlékeinek kergetődő sorát, álmos fejem hirtelen tisztulását, Pongracius szavainak párolgását, a romlás és a pusztulás hatását egyszerre oly éber gondolataimban.

De ismétlem: szolgál és sáfár vagyok. Feladatom körét szigorúan magam szabtam meg és céloim, hogy fölérkezzem a *faktum* ormára. Ezért csupán azt említem, hogy a kápolnába lépve, képzeletem az itáliai romok felé szállt. Az arra tévedt vándorok elbeszéléseiből tudtam, mivé enyésztek a Lyceum és a Prytaneion.¹²⁰ Még Marburgban hallottam, hogy volt, aki sírt a paloták ledöntött márványoszlopai láttán, ott, hol Hadrianus kíváncsi és pazar szellemének elpusztult alkotásai közt a dudvát dús tőgyű kecskék legelték. A kupolás ropant építmények csontvázként hevernek a mesterséges völgyben. A százoszlopos csarnok sívár temető. Ilyen ma a tiburi villa. Ám a pusztulás szele egyképpen hideg, akár márványpalota omlik össze, akár egy bálványokkal telt pápista kápolna Kassán.

A küszöbön megtorpanva, épp láttam, amint derék hajdúink Szent József félkarú szobrát itatják a csapra vert hordó borával. Ebben a minutumban eszembe jutottak azok is, akik durva fegyvereikkel rátámadtak Rómára és kihasználták a vak hitet, amelyet az ókori elpuhult Róma a békébe helyezett: a leglángolóbb vallást sújtották porba.

Egy miatyánknyi idő megerősített véleményemben: Íme, a történelem hidegvérrel gázol keresztül az elavult hit alkotásain, akár Hadrianus oszlopcsarnoka, akár a kassai Királyi Házban a jezsuita papok kápolnája esik áldozatul.

Viceporkolábunkra tekintettem. Láthatóan tökrészeg volt, elégedetten rombolásaival. Eszembe jutottak a gótok és a herulok.¹²¹ És ezt mondtam magamban: „Lám, a történelem ítéletét mindig barbár kezek hajtják végre.” Mögöttem állt Pongracius jezsuita.

– Nézz jól körül és ítéld! – súgta fülembe latinul.

Felelni akartam neki, de mint a kámfor, semmivé tűnt. Nem láttam többet. A látvány egyszeriben felrázott álmos puhaságomból. Néném térdét is felejtettem. Híven a tudós kutatóhoz, akit a kíváncsi megfigyelés vonzott a kassai hadba, hidegen szemlélődtem a kápolna küszöbén. Jobb kezemet, Augustus primaportai szobrához hasonlatosan, fölemelve tartottam. Egyaránt jelentett ez üdvözlést és hadnagyfi figyelmeztetést is a hajdúk felé. Mert voltak idebent vagy tízen. Csupa olyan durva alak, akivel nekem nincs sok beszélőnivalóm. Mondtam már, hogy közönséges emberek engem nem érdekelnek? Mit is kezdenék én azzal, aki nem tudja, hol van Tibur és Primaporta? Köd és füst, minek színe és helye van a tájban, százszor inkább mozgatja meg szellememet, mint műveletlen emberek és faragatlan fickók félszesege, otrombasága.

A viceporkoláb az összetört gyóntatóketrecből vigyorgott rám. Onnan, ahol kirabolt lelkű Zsófia néném térdre szokott hullani Pongracius előtt. Arannyal szótt lila palást volt rajta. Borral telt cibóriumot nyújtott felém.

– Igyál te is, nemes hadnagy, Szent Calvinus nevében!

Az ablakon beszűrődő hajnali derengés elvegyült egyéb gyér fényekkel. Gyertyák égtek a kápolnában. A szűz Aurelia pityereghetett úgy a katalán haramiák börtönében, mint ezek az oltári lángok. A viasz csepegett, sírtak a sápadtan reszkető fények.

Az öröklámpa, roncsaiban, a padlón hevert. Katonáink letépték, csizmájukkal eltaposták. Még szerencse, hogy nem Grodeciumot akasztották fel a zsinórjára, hanem Szent Mihály arkangyal fából faragott szárnyas szobrát, az lógott alá a mennyezetről. El kellett ismernem magamban, hogy részegségükben elég ügyesen csinálták. Az arkangyal úgy lebegett a padló fölött a levegőben, mintha kitárt szárnyával csakugyan repülne.

A padlón és az oltár lépcsőjén részeg harcosok heverésztek. Személyemet jelentéktelennek ítélték, észre sem vették. Vagy pedig nagyon ittasak voltak. Röhögtek, kurjongattak a borgőzben. Török pipájuk füstölt. Civakodtak, vitáztak. „Hohó! Az ottan a hajdú ajtónálló, Mikael vicehadnagy!” tüstént megismertem a vadmadárcot. Ez az ember rúgott bele az este a lakomateremben a bátortalan zenészbe. Most drágakövekkel ékesített ezüstkelyhet tartott durva kezében, a bor kicsorgott belőle. Dicsekedett, hogy egy lánynál aludt az éjjel a Csörmöllye utcában, és megígérte a lotyónak, hogy pápista pohárral fizeti meg a csókját. Másik két hajdú el akarta csalni tőle az oltári kelyhet.

– A Felszer utcában folytad a kását, te marha! Nem a Csörmöllye utcában.

Arról vitáztak, kié legyen a kehely, melyik lotyóé, és hol huncutabbak a lányok, a Csörmöllye utcában vagy a Felszer utcában. Az oltár előtt a csapra vert boroshordóból folyt a bor, az Akasztóhegy bora. A hajdú vicehadnagy észrevett. Üdvözlésemre nagyot kurjantott. Sárga fogai kivillogtak fekete harcsabajusza alól. A borral telt ékköves kelyhet bizalommal nyújtotta felém.

– Igyál te is, tudós hadnagy, a bálványozók pusztulására!

Én primaportai mozdulattal elhárítottam a kelyhet. A vicehadnagy tekintete elsötétedett. Oly vadul nézett rám, hogy önkéntelenül megmarkoltam kardomat. Megsértettem talán? Mondják, de én nem láttam, hogy darvak távozása idején forgatják így szemüket a csalit dúvadjai. Prémszegélyes, hasított kalpagja félrebillent a fején. Darutolla billegett. Válláról keresztalakatos puská¹²² lógott, oldaltarisznyáján madárcsőrű szablya¹²³ kalimpált.

Vajon mit fogsz tenni most, dühödt vicehadnagy? Vártam, figyeltem. Arisztotelész törvényeit ne keressétek egy hajdú tekintetében. Sem a tetteiben. A levegőben lebegő Szent Mihály arkangyalhoz lépett. Nézte, bambán bámulta egy ideig az aranyozott faszobrot.

– Akkor igyál te, drusza! A kehelyből a bort Szent Mihály arcába loccsantotta.

Édes druszája volt neki a felakasztott arkangyal, a Szegedről jött Mikael vicehadnagynak. Igazi nevét senki sem tudta. Lehetséges, hogy ő is ellenünk hadakozott Tarcsán. A hajdúk röhögtek. Dávid, a viceporkoláb, a ketrecből biztatta a vicehadnagyot, hogy ne sajnálja a bort a szomjas szenttől. Mikael megtöltötte borral az ezüstkelyhet, kínálni kezdte Szent druszáját. Beszélt hozzá, ahogy a paraszt szól az ökörhöz. Először szelíden, aztán nekidühödvé. Mert az arkangyal nem akart inni.

– Hát akkor repülj el, ha igazi szent vagy.

Válláról lekapta a keresztalakatos puskát. Megcélózta a szobrot és belelőtt. Füstös puskaporszaggal telt meg a levegő. Szent Mihály lassan himbálódzott a levegőben. De nem repült el.

Körülnéztem, hogy nem látok-e halottat a kápolnában. De csak egy alvó részegét találtam az összetört oltár mögött. A reszketeg gyertyalángok megvilágították a vad arcokat. Ezeknek a hajdú heruloknak mindenre elszánt arcvonásai olvashatatlan írásjelek voltak számomra, értelmetlen indulatok kitöréseit rejtegették.

Néznél csak egyszer egy hajdú arcába, angol király! Épp úgy nem értenéd te sem ezt az arcot, mint szűk nadrágját a fűzött bocskorban. Te sem tudnád, miért van szív alakja a térdén a bőrfoltnak. Mit rejt Oceanus kolosszális álarca? Mit gondol magában a skót útonálló?

Egy másik derék hajdú, meggypiros miseruhában, az összetört kis orgona szétdobált sípjait gyűjtögette össze. Hangokat próbált kicsalni a sípokból. Kurtára nyírt haja volt, bozontos bajusza, szakáll nélkül. Káromlásában magyar fülemnek idegen, délvidéki tájak nyelve és szólása áruló jel volt: visszamatatott egy más fajra és a múltba, a Balkán-félsziget felé, ahol ősei egykor marhacsordát hajtottak.

Úrmutató hevert a padlón, az átlótt Szent Mihály lába alatt. A kifosztott sekrestyéből ide hordták be a miseruhákat, a csipkés karingeket, a stólákat, a pápista bálványozás összes cifraságait. Durva ruhájuk fölé magukra vették a

népbolondító templomi öltözékeket, mintha velencei karneválra mennének. Avagy a padlóra dobálták, rongyként tapodták a selymeket és csipkéket. Bibliák, imakönyvek és egyéb könyvek, szerteszt dobálva, tépetten, gyűrötten, sárosan és borral leöntve meg leokádva, szégyenkeztek az oltár romjai közt. Nyomdász és könyvboltos mesterek szellemei kérdezhették az általános romlásban: Tehénpásztorok elvadult ivadékai! Mondjátok meg, mire való ez az esztelen, állati pusztítás? Ki biztatott fel erre titeket? Micsoda elv nevében tettétek tönkre két kezünk fáradozását? Milyen titkos ösztön dobatta le veletek a falról az aranykeretbe foglalt kis domborművet? Egy művész kezének munkáját! Kinek a szelleme biztatott titeket, hogy összetörjétek a gyermek Jézus bölcsőjét?

Heidelbergi nagy tanítónkra gondoltam. Pareusra, aki Alvinciusnak is ragyogó eszményképe. Ez a zseniális vargainas nagy tekintélyre tett szert az új tudományokban. Ifjú korában saját kezével kezdte el a rombolást. Isten Anyjának legszebb szobrát ő törte diribdarabra Heidelbergben. Gondolatban imígyen szóltam a nagy tudós szelleméhez: „Ó, Pareus! Ha tudnád, kik léptek nyomdokodba! Bárcsak látnád itt ezt a hajdúcsordát! Szégyellnéd magad, mint a liguriai szűz, akinek ágyát ellepték a férgek.”

Lassan lépegettem a romok közt. A tivornyázó vad herulokon keresztülléptem. És most már hangosan szóltam Pareus szelleméhez. Inkább neki beszéltem, mint a barbároknek. Hajnali monológommal azok nem sokat törődtek.

– Nézd csak, Pareus, azt a fejetlen szobrot. Ott! Nosza, keresd meg az elgurult fejet. Vizsgáld meg, igazi alkotó volt-e a művész, vagy csupán kontár. Joga volt-e a vésőhöz és az ecsethez?... Ó, de mit is beszélek! Hiszen te sohasem láttad a kígyókkal viaskodó darvakat és a Gladiátor-teremben a pihenő szatírt! Vén képromboló, tekints művedre! Nini! Mi gurul ott? Szent János feje!

Bárcsak láttátok volna ti is, marburgi barátaim, a hajdú trágyában a pápista bálvány eldobott fejét. Akkor jobban megértenétek lelkelem háborgását. Megvetéssel gondoltam a heidelbergi vén képrombolóra és belekiáltottam a füstbe, a bűzbe, a török pipafüstbe, a részeg tivornyába és az emberi ganéjszagba, bele a romlásba és a hajnalba:

– Erdély grófja! Ne így terjeszd az igaz ügyet!

Még egyebet is akartam kiáltani. De azt kérdeztem magamban: Miért kiált-sak? Kihez szóljak? Kik hallják meg? Talán ezek az ittas barmok? Nekik kiált-sak? A törököktől hazánkba üldözött balkáni idegen faj elfajzott ivadékainak? Hajdú lándzsáiknak? Buzogányaiknak? Nemez kalpaguk darutollainak? Négyszögletű tárcsapajzsuknak? Kapcájuknak és sáros bocskoruknak? Kinek kiált-sak? Dávidnak és Mikaelnek? Részeg tárgyakhoz beszéljek? Gyilkos vasaknak kiált-sak?

Inkább némán álltam a romba döntött oltár előtt. A pislogó gyertyalángnál az átdöfködött és leszagatatott oltárkép cafatai a szirakuzai koldus rongyait is megszegyenítették volna. Tegnap még a Szentlélek eljövetelét ábrázolta, ma pedig hajótöröttek tépett vitorlájánál rongyabb rongy, festett szemét, kóc és

vacak. Az aranyozott betűk közül már csak minden negyedik fohászkodik irgaloméért a Szentlélek Egy Istenhez.

Egy részeg hajdú tele tüdővel fújta mellettem az összetört orgona basszus-sípját. Az oltár lépcsőjén két letört szárnyú angyal is hevert. A ledöntött bálványok sorsa rajtuk is beteljesedett. Bár irtóztam a hajdúktól és a rombolástól, Pareus szellemével is kötekedve, mégis bizonyos elégtétellel állapítottam meg, hogy a történelem ítél. Tűnődve néztem a két csonka angyalszobrot. Néztem a hitvány emberi találmányt: a lapockacsont fölé odatűzött szárnyak csonkjait, holott kezük is van. Ilyen anatómiai csodaszörnyeknek festették az angyalokat Firenze mesterei is, ilyen sutáknak és ostobáknak, az ember esze számára elfogadhatatlanul. Hiszen a madárnál a szárny a karnak tollas kiszélesedése. Láb, kar és szárny együtt és hozzá emberi arc! – merő képtelenség.

– Az ész mankóját elvesztett képzelet torz leleményei vagytok, festett és szobrászi kézzel alkotott angyalok! – így szóltam a törött szobrokhoz. – A gúnárok fehér szárnyát csalta vállatokra a hiú ábránd, hogy vagytok és voltatok. A csalásban segített az ember sóvár vágya, hogy repülhessen egyszer. A kócsag nemes szárnyait lopták hátatokra ecsettel és vésővel. A gólyamadár szárnyát másolták szorgos kezek, a hattyúnak emberarcot festettek jámbor képzelődők. Tollal és ecsettel költők és művészek esküdtek össze az értelem ellen sötét századokon át.

Míg tárcsapajzsával meglódította mögöttem egy hajdú a libegő Szent Mihályt, én tovább töprengtem az angyalszobrok előtt:

– Semmi közöm hozzátok, ügyetlen faragott fabábuk. Nénémet ti butítottátok el ezen a helyen. Ostoba szárnyatokat most elszegte a heidelbergi Pareus szelleme és a történelem vasökle: a részeg hajdú katona. Micsoda esztelenség! Angyalok! – sóhajtottam hangosan. – Hiszen ti nem vagytok sehol! Sohasem voltatok! Chrysinus, a csökönyös örült, bármit állít is égi forradalmatokról, mese az. Most léptünk csak át az emberi szellem új korába, amikor vége a mesének. *Finis fabulae!* És... és igen... Elhullanak az angyalok!

Szent hitemben rendíthetetlenül álltam ott és bizonyos voltam benne, hogy elhullanak. Utálatomat a durva katonákkal szemben leküzdvé, tudtam, hogy nagy pillanat tanúja vagyok: a történelem ritka perce ez, mikor szemem láttára dőlnek le a bálványok, hullanak el az angyalok. De lelkem egyik csücske mégsem tudott helyeselni a részeg hajdúk csákányának. Az összetört szobrokat és szétdobált képeket szemlélve eszembe jutott, mit tanított a pogány Sallustius. Dicsérte azokat az erényes férfiakat és jó családanyákat, akik őseik képeit őrizték házukban és tisztelték azokat. Nem a képeket tisztelték, nem festett deszka előtt hódoltak ők, hanem a képek szemlélete, Sallustius véleménye szerint, felgyújtotta szívükben az erény szenvedélyes szeretetét. Nem a viasz, nem a deszka hatott rájuk, hanem tetteik emléke vetett lángot lelkükben.

– Viceporkoláb! Halkabban üvölsz a pápista tyúkketrecben! – ezekkel a szavakkal intettem csendre Dávidot.

A duhaj fetrengők közt, a csapra ütött boroshordónál az okos és balga szűzek szétdobált képein sétáltam és hitemben, hogy sohasem voltak angyalok, a pogány Sallustius sem tudott megingatni, aki oly büszke volt szellemére, hogy azt merete állítani: hasznosabb az államnak az ő semmittevése, mint mások tevékenysége.

De minthogy mindenféle kételkedésre hajlamos az elmém, azt gondoltam, hogy ha netán mégis volnának valahol angyalok, akkor semmit sem árt nekik az, amit szárnyas szobraikkal a hajdúk műveltek, és legfeljebb a hajdúknak árt.

Eszembe jutott a rút felfordulásban Zsófia néném. Szívembe édes nyilallás szúrt.

– Ó, ha látnád most kápolnádat, szegény megrabolt lelkű néném! Mocsokban hever Jézus Anyjának szobra, a fából faragott *Mater omnium*.¹²⁴ Ha az igaz keresztény Pareusnak van igaza, akkor tűzre való szemét. De ha a pogány Sallustiusra hallgatsz, akkor a ház díszé lehet az ilyen kép.

Mormogásomat meghallotta a részeg Mikael vicehadnagy.

– Tán misét mondasz a bálványoknak? – kérdezte. De én felelet nélkül hátat fordítottam neki.

Sajnáltam magamban Zsófia nénémet arra gondolva, hogy mennyire fog szenvedni a kápolna szétrombolása miatt. A győzelem diadalizét semmiképpen sem tudtam érezni nyelvem hegyén...

– Pompeius színházában hatszáz oroszlán, négyszáz párduc és húsz elefánt viaskodott egymással – folytattam magamban morgásomat. – De azok sem pusztították volna el jobban kápolnádat, Zsófia. Orgonád nem fog szólni többet enyhülést áhító pápista lelkedhez. A Mária-szobor, amely előtt vallási babonaságokban értem imádkoztál, a martalócok prédája lett. A falról ledobált kis képeket ne keresd itt soha többé. Úgysem találsz már meg Jézust és a siránkozó asszonyokat, rájuk tiport a hajdúbocskor. Pilátus sem mossa már kezét. Képe elmerült tócsában és borban. A tövissel megkoronázott Jézust hajdúszablyával szétvagdalták. Ha szemednek kedves volt valaha a kép, amelyen Veronika kendőt nyújt a megkorbácsolt Úrnak, akkor búcsúzz el tőle örökre... Menekülj innen. Jöjj velem Patakra!

A viceporkoláb kievickélt a gyóntatórács roncsai közül. Egyenest felém tartott. Deli termetét egyenesítgette, domború mellkasát düllesztette. Tántorogva jött ez a krétai kalóznál is gyalázatosabb zsoldos. Búzlótt, mint egy cimber.¹²⁵

– Herulok módjára miért törtetek össze itt mindent? – kérdeztem tőle.

Hitvány elméjének éle meglepett, válasza becsületükre válhatott volna a perzsa vámszedőknek:

– Nincsen szüksége a világnak erre a cifra pagodára – felelte. – Mert vagy sikerült a papokat áttérítened Szent Calvinus hitére, vagy nem. Ha nem sike-

rült? Akkor azért zúztuk szét a kígyó fészket, hogy ide többet ne jöhessenek Kenyér-Krisztust falni. Ha pedig sikerült? Akkor mehetnek a dómba. Az igaz Úrvacsorára.

Elámultam szavain. Igaz Úrvacsoráról beszél ez az ember! A kápolnaablakon beszivárgó reggel üres fényében néztem arcának durva vonásait. Ha majd egyszer a fegyverek elpihennek, Patak várának ura, te nagy tehetségű hadvezér, meg fogom kérdezni tőled, hogy milyen erényeket fedeztél fel ebben a Dráván-túli cimberben. Mi tette őt méltóvá a viceporkoláb tisztos posztjára? Néztem hűséges testőröm kalózképének barbár vonásait. De undorodtam attól, hogy kihámozzam gondolatait. Ugyan kinek volna kedve, hogy bicsakjával fölmetssze egy görény hasát és megnézzze, mi van a beleiben? Így csupán ennyit kérdeztem tőle:

– Mondd: hallottad már hírét például Ovidiusnak?

Bambán meredt rám és nem felelt. A részeg hajdúkra tekintve, gondolatban tőlük meg ezt kérdeztem: „Miért hordoz titeket a föld, ti emberképű durva állatok? Szabinok! Herulok! Cimberok! Gótok! Hajdúk!... Ezt a gyalázatos rombolást azért követtétek el, hogy mi szégyenkezzünk azért, mert nekünk is két fülünk és egy orrunk van.” Azok ügyet sem vetettek rám. Tarisznyáikból előszedték a lopott elemóziát és a szentek szobrai helyett cipókkal kezdtek dobálódzni, kedves hajdúszokás szerint. Falták a kassai sonkát, melynek híre távoli mérföldekig eljut. A Király Képének kamrájából elhordott lekvárt a bajszukra kenték és hagymát rágcsáltak közben.

Még álltam egy ideig, tétován. Elfogadtam úgy, ahogy kaptam, a kíváncsi ész jutalmát: a tapasztalatot. Szinte szökve, igyekeztem kifelé a gyászos ház romba döntött kápolnájából. Jegyezték meg szavaimat, marburgi barátaim, és te is, angol király! Az oltár romokban hevert. A reggel hírnökén, egy kósza fénysugáron, megakadt tekintetem. Kis ezüstműalkotás: feszület hevert a padlón, rajta az Úr átszögezett teste. A tárgyak megbecsülésének szeszélyéből fölemeltem és dolmányom alá dugtam a feszületet és miként a tolvaj, kiosontam a házból.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

Ebben a fejezetben a hajdúk idegen származására célozgat Bod Máté. „Arany legendákon” túl, meg kell állapítanunk, hogy a hajdú valóban szedett-vetett gyűlevész népség volt. A Balkánról, a törökök elől menekülve, szivárogtak be dél felől Magyarországra. Valamikor rácok, szerbek, oláhok voltak. A „hitvány Jagello király”, II. Ulászló fékezte meg először őket. Félelmetes útonállóak voltak. Raboltak, gyilkoltak, fosztogattak. Az 1515-ből való latin nyelvű törvény

megtiltja, hogy kopjákat és „egyéb fegyvereket” hordjanak. Semmiféle házat, még kunyhót sem volt szabad építeniük, hogy „gonoszságuk megszűnjön, véget érjen”. Ez a földönfutó, kóbor, rosszhírű népség télen-nyáron a szabad ég alatt tanyázott. Bandákba verődve rabolták az élelmet és a nőket. De családot nem alapíthattak.

A mohácsi vész, a tragikus 1526 után, Magyarország elvesztette nagyhatalmi állását és három részre szakadt. A hajdúság soraiba ekkor új elem lépett: a törökök elől elmenekült, tönkrement magyarság, maga a köznemesség is. A hajdani honalapítók ivadékai lesüllyedtek a balkáni rabló népség soraiba. Talán Bayus hajdú hadnagy, Mikael vicehadnagy és maga Dávid, a viceporkoláb is magyar nemesi eredetű volt. Bár sokkal valószínűbb, hogy őseik valaha marhát hajtottak a Balkánon.

Az ifjú Bod Máté „Kegyese Gazdája”, Bocskai erdélyi fejedelem, felismerte harci erényeiket. Szabadságjogokat adományozott nekik és letelepítette őket az Alföldre. Javarészt ma is megvannak ezek a „hajdu városok”: Hajdúnánás, Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúszoboszló, Polgár. Egyfajta keskeny szemléletű magyar történetírás a magyar szabadság gondolat hős vitézeinek igyekezett őket beállítani. Valójában rettenthetetlen zsoldosok voltak, a harcban kegyetlenek.

A hajdúk által szétrombolt kápolnában Pareust emlegeti a *Tanúbizonyosság* írója. Ez a nagy szoborromboló költőként kezdte pályáját a reformáció hőskorában. A neve óriási tekintély volt a protestáns világban. A heidelbergi iskolát, ahol prédikátorokat nevelt, az ő nevéből *Pareanum*nak nevezték el. Bellarmínusszal a protestánsok az ő műveit állították szembe, Pareust Szent Róbert ellen. Vén korára abbahagyta a képek és szobrok rombolását és visszatért a költészethez. Lantszerű zeneszerszámon órák hosszat játszadozott. Hol szelíd templomi énekeket, hol pedig a morva testvérek vallási vad harcdalait énekelte. Nevét, a kor divatja szerint ellatinosították. Igazi neve nem Pareus, hanem Wängler volt. A *Testimonium* eseményeinek idején azon buzgólkodott, hogy a két protestáns irányt, a helvét hitvallást és az ágostai hitvallást, Calvin és Luther vallását összebékítse. Az „irenikus” Alvincius főprédikátor ebben is Pareus tanítványa volt.

A herulok barbár népe régen elmerült a történelemben, ma már nyomuk sincs. Valaha részt vettek a Római Birodalom elpusztításában.

A Király Ház az eredeti kéziratban latinul *Domus Regia*. De több helyen *Domus Jagellót* ír Bod Máté.

XIV. A HADVEZÉR (2)

Patak várának urához futottam segítségért. Alig kelt fel a nap és máris nyüzsgött a Piac utca és a tér. Messze földről és a környékről jöttek az urak, hogy a győztes hadvezért üdvözljék. Tolongtak, valósággal letiporták egymást a nagy sietségben, hogy szolgálataikat felajánlják neked Georgius által, Erdély grófja!

Ki hintón, ki szekéren vagy lóháton érkezett. Eperjes, Lócse és Bártfa nemes urai szívből örültek hirtelen érkezésünknek, tiszta protestáns hitükben és haszonleső felbuzdulásukban. Egész éjjel törték magukat az úton és versenyeztek, hogy ki érkezik előbb Kassára. A nagy rohanásban lovaik lesántultak, némelyiké kidöglött.

A pengő sarkantyús jövevények díszruhában tolongtak a generális szállása, a Lócsei Ház előtt, készen, hogy azonnal csatlakozzanak a „Kassai Pontokhoz”. Hogy ilyen pontok máris vannak, fáradt fülem ott hallotta először a Lócsei Ház boltozatos kapuja előtt, ahol már akkora volt a csődület, hogy könyököm nélkül nem juthattam el az ordas kapuőrökig.

Kassa polgárai, az összes céhmesterek, még csak most bújtak ki ágyaikból. Pedig nekik lett volna szent kötelességük, hogy őrködjenek a város jogai fölött. Nem érdekelte őket sem a „Kassai Pontok” ügye, sem az, hogy folyt-e pápista vér az éjjel. Én ma sem tudom és sohasem fogom megtudni, hogy nevezetes esti beszélgetésem a lakomaasztalnál Georgiusszal hány pápista életét mentette meg ezen az éjjelen.

A generális sohasem mondta meg nekem, hogy miképpen csavarta a szót távozásom után Alvincius és a kamaragróf megszelídítésére. De az Úr, aki nyelvem bénaságát feloldozta és kiemelt a koporsóból, ő tudja!

A Lócsei Ház kapuja előtt a tolongásban hallottam két leölt pápista polgárról. Véleményt senki sem mert nyilvánítani a bűntény ellen. Az egyik levágott pápista a kassai nemes tanács tagja volt, a Király Képének bizalmasa.

- Kassa Gonosz Szelleme volt ő - mondta valaki.
- A római császár fizetett bérence - toldotta meg egy másik.

Bár meggyilkolását nem helyeselték fennszóval, úgy beszéltek róla, mint a leggazabb vámszedőről. Ebben felfedhető volt az éji gyilkosokkal való titkos rokonszenv egy neme.

- Öt véka aranyat ígért neki a császár, ha a dómot ügyes fifikával visszajátssza a pápisták kezére.
- Miért nem állították a város bírái elé? - szólt bele a beszélgetésbe egy méltányos hang.
- Azért, mert nem engedte, hogy megbilincseljék. Ellenállt a vitéz katonáknak. Ezért aztán levágták, mint a répát.
- Mint a Király Képét.

- Azt még nem vágták le. Az még levegőt szagol ciprusgyökér helyett.
- Reményleni merjük, hogy nem sokáig.

Még hallottam, hogy valaki azt mondta: a levágott pápista városi tanácsos agg farkas volt már, és ezért nem kár érte. „Jobb, ha egy agg farkas már nem él.” Az éjszaka másik pápista áldozatáról nem hallottam semmit.

A Lőcsei Ház kapujában a szablyás hajdúk semmiféle megértést nem mutattak az előkelő hajnali jövevények iránt. Egyszerűen nem engedték be őket. Pedig mindnyájan itt akartak kvártélyozni a jó szobáiról és ízletes konyhájáról híres kassai vendégfogadóban. Földi vándorlásain Jupiterre sem vigyáztak jobban, mint Georgius álmára a marcona hajdúk. No meg a pincébe zárt pápista kevély generálist, a Király Képét is őrizték.

A történelemnek kegyetlen tréfái vannak. Az egyik generális pelyhes ágyban szépeket álmodik, míg a ház pincéjében a penészes falat rágja és bilincseit csörgeti a másik generális. Ám mindenki, akit a parancsolás vágya hajt, kihívja maga ellen az ilyen tréfát.

Szerencsémre Georgius éneklő alvezérével találkoztam. Az agg farkassal annyit sem törődött, mint egy kopja által átvert törökkel. Az emberélet száraz kórón tetvészkedő rovar volt az ő szemében. De annál inkább érdekelte, hogy mit végeztem én a pápista papoknál. Mindenki körém sereglett. Nem nagyon tetszett nekem, hogy egyszerre mindenki tudott küldetésemről. Bártfa nemes követe már azt beszélte, hogy sikerült is áttérítenem a három pápista papot Calvinus hitére.

- Derék marka van a fejednek, tudós hadnagy.

De én a fejemet ráztam. Faggatásaikra csak vállam vonogattam.

- Péklegény erős karjával kellett volna gyúrnod érveidből nekik a tésztát - ez volt az éneklő alvezér véleménye.

Valaki megkérdezte tőlem, tudják-e a papok, hogy akasztófa vár rájuk a piac téren vagy az Akasztóhegyen. A lóhalálában érkezett követ urakat a lakomasztalnál gyártott „Kassai Pontoknál” százszor inkább érdekelte, vért hugyoznak-e már a pápista papok. Különösen Eperjes és Lőcse küldöttjei faggattak a csapdába esett csuhások sorsa felől. Leginkább Pongracius jezsuitának volt gonosz híre köztük. Lőcse pocakos követe éppen az imént szállt le moldvai paripájáról és a fáradságtól fuldokolva, hirdette ki véleményét: Pongracius maga a földre szállott Sátán.

- A bőre sebezhetetlen is, mondják - állította Eperjes híres követe.

Hűségés árnyékom, Dávid bukkant fel a tömegben. Lila miseruha volt rajta, a kezében buzogány. Helyettem ő tájékoztatta a nemes urakat a fába szorult papi féргеkről.

- Nem kell nekik Szent Calvinus hite! - ordította részegen.

Az alvezér fülembé suttogott. Mindenáron részleteket akart tudni, hittérisésem titkait akarta kicsalni.

– Jól egyengetted okaidat? Ékes szavaiddal leütötted-e őket az inukról?

Megkértem, küldjön megbízható őrséget néném háza elé, olyan katonákat, akik nem mindig részegek.

– Karó hegyén tar varjút nekem ne mutogass! – förmedt rám bosszankodva. De azért megígérte, hogy öröket küld Zsófia néném házába.

A hajdú csákányok közt utat vágtam magamnak a kapuhoz, a követek irigykedve sandítottak rám. Néném felől nyugodt voltam. Mert kapujában az őrség felügyeletével legjobb hadnagyát bízta meg az alvezér: Bayust. Tudtam, hogy Patak várának ura nem egyszer jutalmazta e hajdú hadnagy jó szolgálatait aranyakkal, közismert fősvénysége ellenére is. Valami fontos érdeme volt hadba indulásunk körül. Rejtélyes leveleket emlegettek.

Georgius szobája felé igyekezve, dolmányom alatt odébb toltam a pápista feszületet. Kényelmetlenül nyomta bordámat. Nem tudtam, mitévő legyek vele. Az összetört kápolna padlójáról nem azért ragadtam fel, hogy prédára vessem. Pedig szerettem volna szabadulni tőle, rejtegetése kényelmetlen volt. Minden percben Reá kellett gondolnom. A pápista ezüstszobrocskára, amelynek kezét-lábát keresztre szögezték. Tudtam róla, hogy semmi egyéb, csak hideg tárgy, ötvös keze faragta, kalapálta. Gyermekkorom óta heves ellenszenvet neveltek belém mestereim a kereszttel szemben, még inkább akkor, ha torz embertest van rajta. Marburgban és Heidelbergben egyaránt Pareus véleménye volt a mérték: „Taszítsd le a toronyról a pápisták keresztjét és dobd a szemétre!”, „Ne a halott Krisztust, hanem az elevent imádd!” A haláltól elfordulva, nekem az eleven élet tetszett. De a bordáimat piszkálgató kereszt mégsem hagyott békén.

Georgius emeleti termes szobájában némiképpen megváltozott embert találtam. Nem azt a nyájas pártfogót és barátot, mint este a lakomateremben. Apja fia volt. A legrátartibb a három fivér közt. Ha szót sem szólt, akkor is fejedelmi fiúként viselkedett. Bár Sigismundus néhai fejedelem szelíd fehér szakállal az ő arcán fekete viharbajusz volt, apjának bölcs tekintetét és még gonoszágaiban is szelíd mosolyát ő nem örökölte. De roppant eszes volt. Tetteiben az ügyes íjászt követte, aki magasabbra céloz, ha a célpont távoli. Kiváló katona, jó hadvezér volt. De fukar és önző. Nem hasonlított Kimonhoz, a híres athéni hadvezérhez, aki olyan jószívú volt, hogy még kertjének kerítését is lerontotta azért, hogy ki mit akar, elvihesse onnan. Georgius, ellenkezőleg, még hatalmas kiterjedésű szőlőkertjeit is legszívesebben kőfalakkal kerítettette volna be.

Ezen a kora reggelen kiütköztek jellemének komor vonásai. Dühödten rágta a csirkecombot. Állának kemény vonala most az erőszak és a hatalmi sóvárgás jele volt. Ablakán át már látta az odalent tolongó követeket, a sok díszkardot és dolmányt, és hallotta a fogatok zaját, a paripák nyerítését. Újabb perce volt ez életének, amikor önelégülten állapíthatta meg, hogy valami megint sikerült, valamit megint jól csinált. Ez a reggel igazolta régebbi tetteit is. Szívós

pereskedéseit, vagyonának kapzsi gyarapítását. Nemcsak marháit szaporította, hanem még a mézsárszékeket is kezébe kaparintotta. Tokajig terjedtek szőlőskertjei, Makovicán át senki sem kapott annyi lengyel aranyat a boraiért, mint ő. Királyi étekfogója volt ugyan a római császárnak, de tudta, melyik az a pillanat, amikor el kell hagynia őt és Erdély grófjához csatlakozni.

Bosszankodva mondta:

- Beleimet marja hanyagságod.

Mert elvárta volna, hogy már az éjjel jelentsem neki, mit végeztem a pápista papoknál. Én védekezés helyett Antoniusként támadtam.

- Hajdúidnak egyetlen ezüstminát se fizess, hadvezér. Gyalázatos rablók azok. Közönséges cimberek.

Ékes szavakkal elmondtam neki, mit láttam a pápista papok kápolnájában. Közlésem lényegénél inkább meglepte őt szavaim hevesége. Oroszlánbőrben ő engem még sohasem látott.

- Nézz ki ablakodon! - folytattam. - Az utcán nem csak bokázó urakat fogsz látni. Hanem ott van jeles viceporkolóbad is miseruhában. És nézd csak, hány hajdú sétálgat odalent pápista papi ruhában, csipkés karingben, hímzett palástban.

Gyomromat bökte a pápista kereszt, dolmányom alatt odébb taszítottam.

- Georgius! - szóltam nyomatékkal. - Ha nem szeged be tüzes fonallal hajdúid tomporát, akkor egyszer valamelyik a te fejedre csap a buzogányával.

Neki nem volt szava a tivornya hajdúkról. Valami mást nézett már odalent az utcán, nem Dávidot.

- Meggyőzted őket, a csuhás istenkáromlókat? - kérdezte.

Bevallottam kudarcomat.

- Hallani sem akarnak Calvinus hitéről.

Ez nem tetszett neki. De én, mielőtt ő valami végzetest mondhatott volna, megelőztem.

- Szegény Paulus öcséd a jezsuiták markában - mondtam színlelt sajnálkozással.

Azt gondoltam, hogy felordít fájdalmában.

- Atyánk végső akarata szerint mi, a három fivér, mindenben támogatjuk egymást - felelte hideg bizalmassággal. - Paulus öcsém az utamat egyengette a jezsuitáknál és általuk a római császárnál. Abból, hogy ő pápista lett, nekem és a hazának csak hasznunk származott. Nélküle én sohasem lettem volna ónodi kapitány.

Gondolatban megemeltem süvegem a messzire célzó íjász előtt.

- Akadályozd meg a jezsuiták törvénytelen levágását, ónodi kapitány.

Georgius, az eszes hadvezér, most döfött vissza.

- Ne kívánj tőlem ilyesmit éppen te. Méltó haragomat a jezsuiták ellen, Paulus öcsém belekeverésével, ne csökkentsd éppen te, tudós mestere pataki

iskolánknak. Hiszen te írtad a híres könyvet ellenük. Könyved meggyőzött engem arról, hogy veszni hagyjam őket.

Szája körül az atyai gonosz bölcsesség gúnyos derűje villogott. Én Timotheusként átugrottam gondolataim árkait.

- Georgius! Bámulom tehetséged élet, amellyel utadat nyírod az élet rengetegében, atyád fényes példáját követve. Tudom, hogyha a felséges király és császár nem nevezett volna ki ónodi kapitánnyá, akkor ma szerényen gazdálkodnál atyád birtokán. De ha már hatalmat nyertél a cselekvésre, akkor élj is vele. Tüstént cselekedj. Az éjjel már pápista vér folyt, törvényes hóhér nélkül. Elég! Ne tórd tovább! Ne tórd, hogy tiszta ügyünket bemocskolják gyilkos kezek!

- Nem értesz az államügyekhez - mondta ő. - Én itt ma befejezem küldetésemet és holnap viszem magammal pataki váramba a római császár bukott kegyencét, az áruló gróf urat. A Király Képét. És jössz velem, barátom, te is.

Szava parancs volt. Szívembe markolt. Legyőzött. Mélyen hallgattam. Ő a három papra terelve a szót, gondterhes arccal mondta:

- Kígyó a farka vágását soha el nem felejt.

Már tudtam, hogy hiába jöttem. Tudtam azt is, hogy Grodecius, Chrysinus és Pongracius védelmét nem várhatom attól az embertől, aki lelke rejtett zugában gyanúsnak érzi magát a jezsuiták horgára akadt áruló pápista öccse miatt. Utolsó, gyöngye kérésem ez volt még:

- Őriztesd őket.

- Letartóztatásukat épp az imént rendelt el - hangzott a válasz sötéten.

Többen jöttek be a szobába. Kardjukat hetykén csörgették, pengő sarkantyúval: Georgius leghívebb tisztjei. Fialok voltak ők is, mint mi ketten. A győzelem mámorában tolongtak. Köztük volt Bayus hadjú hadnagy is. A generális melegen szívére ölelte. Csak most tudtam meg, hogy kevéssel hadba indulásunk előtt Mádon történt a vitézi csel, amely biztos záloga lett fegyverünk sikerének. Bayus hadnagy törbe csalta ott a Király Képének titkos futárát és megkaparintotta a bizalmas levelét. Így tudtuk meg, hogy Kassa védtelen.

- Mégis a *Fides Jesuitarum* kéri tanácsodat. Meg akarom menteni őket. Mit tegyek? Felelj!

Fogai közt mormogta és a nyelve halkabb volt, mint a szitakötő szárnya:

- Fuss a főprédikátorhoz... Én addig őriztetem őket...

Magas vártornyából hirtelen lejött hozzám. Megszorította kezemet. De mert tisztjei érdeklődtek, mi sors vár a három pápista papra, ő felelt helyettem.

- Esze mordályával még egyszer próbát tesz a tudós hadnagy. Visszamegy a kígyófészekbe. De nem lesz könnyű dolga. Mert kígyó a farka vágását soha el nem felejt.

Távozóban hallottam, hogy valaki ezt mondta:

- A kígyókat agyon kell verni.

Mindenki nevetett a szobában, Georgius is. Talán Paulusra gondolt közben, aki nélkül sohasem lett volna ónodi kapitány.

XV.

A FŐPRÉDIKÁTOR (2)

Ó! Adonáj! Izrael házának vezére, aki Mózesnek a csipkebokorban megjelentél! Egyedül te vagy tanúm, hogy mit bosszankodtam a pápista kereszt miatt. Szidtam magamat: „Országutak futó bolondja! Miért kellett a padlóról fölemelned?” Gondolataimba temetkezve, jó ideje kóboroltam már és alkalmas helyet kerestem, ahol Pareus nevében szemétre dobhatnám a babonás tárgyat.

Túlhaladtam a domonkosok kolostorának füstös romjain, amelyeket benőtt a gaz. Benyúltam dolmányom alá és megragadtam, hogy a kövek közé hajítsam. De abban a minutumban, amikor ujjaim megérintették, azok égni kezdtek. És ezt mondtam magamban: „A múlt mély és sötét kútjainál hajlamos vagy te is a babonáságra? Inkább bizonyítsd be, hogy nem vagy az. Ne izgasson ez az ósdi tárgy. Őrizd magadnál hidegvérrel és diadalmaskodj rajta.” Így inkább bedugtam mélyebbre, az ingem alá. És tovább mászkáltam a negyedik fertályban.

Járás közben a Krisztus-kereszt bökdöste bordáimat. Postakocsival találkoztam. Jött, mint máskor, Pozsony felől, a Vág völgyén át. Jött a postakocsi, a fürge lovacskák örültek, hogy patáik már Kassa városkövein kopognak. A posta semmit sem tudott rólad, Erdély grófja! Nyomatott panaszaidat a Vág völgyében még nem olvasták. Arrafelé még senki sem tudta, hogy a mi hadivállalkozásunkkal elkezdődött egy hosszú és véres háború, amely hamarosan kiterjed egész Európára: a szörny ágyúgolyókat fog szórni az egyik kezével, a másikkal dögvészt.

Gyanútlanul, vidáman érkezett a posta, a Déli Kapun jött be, mint békés időkben rendesen, megkerülve a várost, a szőlőkertek felől. Hozta a bármész utasokat, a nyugtalan leveleket, a nyugati híreket, a vérző világ szívének dobogását.

Megálltam és utána néztem, amíg eltűnt a lengyel gombkötő háza mögött az ispotálynál, a Szent László utca felé. A Bankó felől hűvös reggeli szél fúj és kergette a város fölött a felhőket. A nap néha kisütött. A serfőzők háza előtt álltam és megint kacérkodott velem a gondolat, hogy a begyembe szurkáló keresztet sutba dobjam. Vártam, mikor szólal meg a harang Szent Erzsébet egyházában.

A dómba igyekeztem. Ott akartam beszélni Alvincziusszal, miként ezt Pongracius jezsuitának megígértem és Georgius is ösztönzött rá. Ácsorgásom közben többen megszólítottak. Idegen emberek kérdezték tőlem, áttértek-e a

pápista papok az evangéliumi keresztény hitre. Kassai polgárok voltak, sohasem láttam őket. De ők valamiképpen tudták, hogy én vagyok az a nevezetes tudós katona, aki a pápista papokat meg tudja nyerni Calvinus hitének. Már ismertek, ujjal mutogattak rám.

Egy borbély és egy rézmíves volt az érdeklődők közt a legavatottabb. Már harmadik napja katonai szolgálat nyúge alatt éltek, oldalukon kard lógott, a közeli bástyánál volt az őrhelyük. Ágostai hívők voltak, Calvinusnál Luthert jobban tisztelték. Mindketten úgy tudták, hogy Kassa nemes tanácsa sebtében új törvényt szavazott meg a három pap példás elítélésére. Ez a csecsemő törvény, százszor meghazudtolva Ulpianus jogalkotását,¹²⁶ a borbély szerint eleven megnyúztatást írt elő a három pap részére. A megnyúzás után, mondták, kezüket-lábukat le fogják vágni, aztán nyársra húzzák őket. Ám a hóhérnak mindezt oly kíméletes gyöngédséggel kell majd végrehajtani, hogy végül elevenen temethessék el őket a piactéren. De amennyiben hajlandók a dómban Alvincius főprédikátor elé járulni és tőle a szent vacsorán a kenyeret és a bort átvenni, akkor meghagyják életüket. Csupán a nyelvüket tépik ki, hogy többet ne hazudhassanak.

Ezek után pedig még azt is elmondta a derék borbély katona, hogy ő nemcsak nyír és borotvál, hanem fogat is húz, eret és tyúkszemet vág, sebeket, daganatokat gyógyít, csonttöréseket forraszt, ficamokat igazít helyre, köpölyöz és flastromokat készít. Minden bőrbajra neki vannak legjobb kenőcsei. Mint olyan ember, aki mindenhez ért, bizalmasan a fülembe súgta azt is, hogy a három pap kivégzése naplemente előtt lesz a piactéren. De ajánlatos már korán kimenni arra a helyre, ahová a nyaklóvasat szokták kitenni ítéletkor.

Harangszóra gyűlt a nép Szent Erzsébet dómjába. A harang azt jelezte, hogy a főprédikátor szent ígét fog hirdetni és minden igaz kereszténynek kötelessége a dómba sietni. Emiatt a boltokat ezen a reggelen később nyitották, a szűcsök, takácsok és székérgyártók később fogtak munkába. A korcsmárosok sem nyitották ki csapszéküket, mert ez szigorúan tilos, amikor Alvincius prédikál. Nem egy korcsmáros nyakszorító szégyenpadra került a rendelet megszegése miatt.

Asszonyok és férfiak, még gyerekek is, tódultak a szent templomba. A hírekre éhes nép hallani akarta, hogy mikor szegik nyakát a Király Képének és papjainak. A nép nem tudta még azt, amit én már tudtam: Georgius nem öleti le, hanem magával viszi pataki várának tömlöcébe a kevély római generálist.

Alvincius nem követte Pareus példáját, nem törte össze a dóm szobrai. Ebben bizonyára a Király Képe kassai jelenlétének is volt némi része: a főprédikátor nem tartotta ajánlatosnak a katolikus római császár és magyar király városában a képrombolást. A főkapunál épségben megvolt Szent Erzsébet, a mélyedésben Szent József és Keresztelő Szent János. A domborművek is sérelem nélkül megmaradtak. Bent a templomban is régi helyükön találtam a

szent szobrokat. Még jókora feszületet is láttam a kő szentségházban, ágostai szokás szerint. Szűz Mária halálának oltára is, amelyet a nagy tűzvész megkímélt, épségben terjesztette a gót homályt és a túlvilági ködös reményt.

Alvincius főprédikátor, fekete palástján ágostai fehér cifraságokkal, a főoltár lépcsőjén szónokolt. A festett képek közt beszélt zamatos ékesszólással, a hírekre éhes nép nyelvén. A kassai emberek életének évszázadok óta ez a templom a központja, a pápista szellemnek ez a merész alkotása, ég felé nyúló vonalaival. Körülötte születtek és haltak nemzedékek. Itt imádkoztak és itt hallották meg a híreket.

Pápista papjaimról beszélt Alvincius. Rázta öklét a szentek csoportjában. Ott voltak körülötte a főoltáron: Szent Apollónia, kezében a fogó, amellyel hóhérai a fogait kitepték, Szent Borbála a toronnyal, Szent Ágnes és Szent Dorottya a virággal, Alexandriai Szent Katalin a keréssel, Szent Emerencia a kővel, Szent Orsolya a nyíllal, Szent Márta a szenteltvíztartóval. A főprédikátor egészen jól érezte magát e szent leányok közt. Elkésett evangéliumi hívek érkeztek és pápista módon térdet hajtottak. Szónoklatát bírálni nem kívánom. Csupán azt mondom róla, amivel Titus Livius jellemezte a faragatlan Mene-nius Agrippa egy híres beszédét: szigorú és durva.¹²⁷ Mindaz, amit láttam és hallottam, nem tetszett nekem. Szent ügyünk kifordított ködmönén a foltok bántották felajzott lelkemet. Alvincius a főoltáron a Vérszopó Lelket szidalmazta. Aztán Akháb királyt emlegette, akit ez a gonosz szellem a papjai által ingerelt sok felesleges hadra.

Nem messze tőlem, ott állt a sűrű gyülekezetben kimeredt nyakkal a nagy hírű Bayus hajdúhadnagy is. Tüstént megértette a célzást: ez az Akháb király nem más, mint maga a római császár és magyar király, aki a jezsuita papok segítségével borítja vérbe és könnybe az országot. Ezt annál könnyebb volt megérteni, mert Alvincius nagy hangon kijelentette, hogy tyúktojás nem hasonlít jobban tyúktojáshoz, mint hasonlít Magyarország Akháb király országához.

A dóm morgott, morajlott. A nép együtt háborgott Alvincius főprédikátorral, aki most már név szerint szidalmazta a Vérszopó Lélek földi küldöttét: a kassai nyírott papokat. Fennhangon kihirdette, hogy a Pongracius nevű jezsuita csuhást egyenesen az Igaz Szent Evangélium és a magyar szabadság eltiprására küldte ide a Sátán. Nemes szívű Béla királyunk adománylevelével életre hívott Kassa városában nem volt még egy ilyen talponálló ember, aki álnok elméje szerint való gyalulásaival annyi bajt zúdított volna a városra, mint ez a lólábú jezsuita.

– Emberarcú viperakígyó ő, akinek szájában szüntelenül munkálkodik a Hazug Lélek!

Bayus hadnagy nyakizmai egyre jobban feszültek, mikor azt hallotta a lángszavú hitszónoktól, hogy gyászos zenebonáink okozója a Pongracius mellett alattomban dolgozó csuhás társa: Grodecius is. Ezek ketten kettőzött

erővel egyengetik az utat a hódító vallonok számára. Ezek pediglen fel fogják perzselni a várost. Itt kő kövön nem marad. Alvincius tagadhatatlanul ékes szavakkal sorolta fel a két jezsuita bűneit, amelyekben szüntelenül támogatja őket Chrysinus kanonok.

Az ő sanda művük, hogy drágasága támadt a napi életnek, pénzünkért kevés enivalót kapunk. Ennek a nyomorúságnak következménye, hogy némely vidéken holtnyüves ebek döghúsát elegyítették a mészárosok a disznó és a tehén húsa közé. Még akasztott és titkon megölt emberek testéről levágott cafatok is kerültek ebbe a förtelmes elegybe. Éhes emberek pedig gyanútlanágukban megették. Holott tudhatták volna, hogy a nyírott papok, a tar papok, a pilises papok bűnét falatozzák. Ezeknek cégéres bűne az is, hogy aranyaikon vásárolt idegen zsoldosok elragadtak magyar asszonyokat. Szép leányaink szemérmességének rejtekét szemmel láthatóvá tették. Nemes udvarházainkat hamuvá pusztították. Sok férjet, anyát szörnyű kínnal meggyötörtek, megölték. Az erőtlén vénségnek sem volt kímélet, valamely méltóságnak becsület. Lángfúvó tűz módjára pusztítottak a nyírott papok. Az ő ingerlésekre férjének öléből kiragadták a gyönge nőt, az ő szerelmes hitvesének szeme előtt követtek el rajta erőszakot. Az édesanya emlőjén függő csecsemőt elszakasztották és jajveszékélese közben a lovak patái elé dobták.

Valaki hangosan felkiáltott a szent házban:

- Velük is így kell elbánni!

Alvincius harsogva folytatta:

- Szép szüzességükben megrontott leányzókat nyereghez kötöttek, lóval elhurcoltak! Ezt művelték a nyírott papok, a tar papok, a pilises papok ingerlései!

- Ezt vonítva megkeserülik - morogta közelemben Bayus hadnagy.

- Ó! Felnyírt papoknak vérontó szörnyűségei! Ó, Pongracius és Grodecius! Ó, Sátánnak gyilkos szolgái! A ti bűnötök, hogy egész községeket hajtottak el kótyavetyére, faluról falura, mint tehetetlen birkanyáját. Ennek tetejébe még el akartátok lopni tőlünk Szent Erzsébetnek ezt a szent templomát is. Abban sántikáltatok, hogy minket, az Evangélium egyházi szolgáit, földönfutókká tegyetek. Kisdedeket tiltottatok el a szent keresztség feredőjétől. Halottakat a harangszótól! És az ékes seregtől. A szokott temetőtől is. De mi végre megelégeltük gyilkos zenebonáitokat.

A főprédikátornak ez még mindig nem volt elég. Halálos ingerléseit derék hajdúkatonáink nyomorúságának ecsetelésével folytatta. Magasztalta, dicsérte a hajdúerényeket. Ezek az emberek, mondta, fene természetüket levetették, sőt a fenevadak lakóhelyein virágzó életet fakasztottak; patvar helyett a dolgos élet szép tükörét mutatják.

Bayus hadnagy vigyorogva és elégedetten hallgatta, hogy az ő hajdúfajtája milyen kiváló, hitéért és honjáért vérét ontani kész. Mintha lenne hite és hon-

ja a hajdúnak! Alvincius tegnap még jámboran mazsolás rétest majszolt, ma tűzhányóként okádtá a szavakat. Bayus hadnagy nyakának kemény inai hegedűhúrként feszültek.

- A viperakígyóknak ez a mérges fajzatja a derék hajdúnépet ki akarja pusztítani a magyar földről. Pongracius le akarja dönteni a hajdúk palánkjait. Utánuk pediglen majd mi kerülnénk sorra. Hiszen ezek a bestiák a Vérszopó Lélektől megszállottan fennen hirdetik, hogy százszor jobb, ha az elpusztult Magyarországot birkák, kutyák, farkasok és egerek lakják emberek helyett, semmint szabad legyen benne a mi igaz istentiszteletünk. Én fennhangon és írásban egyaránt hirdettem a közeli múltban: „Ne kívánjátok, jezsuita uraim, hogy mocskos véretekkel keresztyéni tiszta kezünk megfertőztessék!” De ők nem tágtottak. Tovább hazudtak és tovább gyilkoltak. Saját halálos ítéletüket mondták ki saját maguk felett. Nem akartatok exiliomba menni, Pongracius uram? Akkor most itt van, amit te magad kívántál. Fejeteken a halál és életek elvesztése!

Váratlanul cérnavekony női hang szólalt meg:

- Ember ne legyen embernek farkasa.

Egy mély férfibasszus tüstént rendreutasította.

- Ne üss pártot, Sáfár Dorottya! Asszony nép ne szóljon bele az üdv dolgába.

- A józan vallás terjesztését az Ördög incselkedései gátolták Pongracius uram képében! - harsogtak a főprédikátor szavai.

- Akkor is igaz, hogy ember ne legyen embernek farkasa - mondta ismét Sáfár Dorottya.

Most Bayus hadnagy szólt közbe, megcsörrentve szablyáját.

- Sebekre rongyot hiába tépsz, Dorottya!

Én nem értettem a hajdúhadnagy képletes szavait. Sáfár Dorottya talán megértette, ijedten elhallgatott. A főprédikátor, kihirdetvén Szent Erzsébet oltáráról a halálos ítéletet, befejezte szónoklatát. Rövid imát mondott, aztán távozott a főoltár lépcsőjéről, amely mögött a kisded Jézust karján tartó Szent Szűz szobra áll a két Szent Erzsébet társaságában.

Utat törtem magamnak a néptömegben a sekrestye felé. Fekete tógában ott állt Alvincius. A szónoklat hervadó rózsája épp most fakult el szakállas arcán. De a szeme még, mint a ragadozó madaré, villogott. Az ékesszólás mámorából éppen csak felocsúdott a szónok, de megelőzött nála engem a kamaragróf Rajner. Most is összedugták fejüket, mint tegnap este a Szepesi Kamara lakomatermében, ők már tudták, hogy Georgius generális hamarosan elhagyja Kassát a fogoly generálissal és az ő kettőjük vállát fogja nyomni a közügyek minden terhe.

Figyeltem a kamaragrófot. Caesar és Augustus korának konzuljai és prétorai elkótyavetyélhetetlen örökségül hagyták ránk, hogyan kell viselkednie a közügyek emberének. Jelvényeket nem mindig hordoznak már, de messziről

lerí róluk magas hivataluk és olthatatlan buzgalmuk, hogy a köz üdvére szüntelenül éjjel-nappal fáradoznak. Számukra a legfájóbb csapás, ha valami okból meg kell válniuk a köz szolgálatától, amit képmutató módon súlyos tehernek szoktak nevezni.

Megdöfte oldalbordámat a kereszt. Odaléptem hozzájuk.

- Itélkezni fogsz felettük, nemes kamaragróf? - kérdeztem.

- Hát nem hallottad te magad az imént? Ők már ítélkeztek önmaguk fölött - válaszolt a kamaragróf.

- Jeles könyved - fordult felém a főprédikátor - élesre fent pallos a hóhér kezében.

Majdnem egy miatyánknyi ideig hallgattam. Hol az egyikre, hol a másikra függesztettem kutató tekintetem. Alvinciusnak lángoló barna szeme van, sötét árkában a sok tanulás közben átvirrasztott éjszakák emléke kóvályog. A kamaragróf könnyzacskós pocsolyszín szemét a szellem nem legyezgeti; ügyes vadász szeme az, olyané, aki jobban érzi magát szarvasbögés idején, mint bármilyen könyvvel a kezében. Még a törvénykönyvet sem nagyon kedveli. A főprédikátor engedélyért imádkozik Istenhez minden cselekedetért, bár tudja, hite arra tanítja, hogy anélkül is azt fogja tenni, amit Isten akar. Rajner kamaragróf Isten nélkül is vakon bízik saját ítéleteiben.

„Mit is mondhatnék én nektek, közügyekben fáradozó jeles férfiak? - tűnődtem magamban. - Könyöröghetnék-e méltányosságot és kíméletet éppen titóletek, akiket a bosszúállás istenei hajszolnak?” Inkább néma maradtam.

A kamaragróf hamarosan elszelelt. Ketten maradtunk a sekrestyében, Alvincius és én. A babonás pápista tárgy, a keresztre szögezett ezüst Jézus, ingerkedett velem. Arra gondoltam, hogy ki is pottyánhat dolmányom alól. Abból botrány lehetne. Ujjaimmal benyúltam dolmányom alá és bőrömhöz nyomtam a keresztet.

- Nagy tekintélyű főlelkész! - mondtam. - Bajban vagyok.

- Öcsémuram, ki vele. Arcod elnyúzotttnak látszik.

- Kétségek gyötörnek.

- A kétkedés kietlen habjától már ifjúkorodban óvtalak.

- Hitbeli elveiddel miképpen egyezteted össze, hogy faragott képek, bálványok közt prédikálsz?

- Szófecsérlő vitákat kerülni akarok az evangéliumi hit vitézlőivel. Luther hívei itt becsben tartják a szobrokat.

- Meg is szegdeled az ostyát?

- Erős argumentumokkal bizonyítható, hogy a megszegés szükséges az Úr vacsorájához. Éppé és egészsé teszi azt. Minő kétség van még?

- Hajbókolás és térdhajtás a szobrok előtt, nagytiszteletű főlelkész!

- A lelki reverenciából végzett térdhajtás nem szidalmazandó - válaszolta kurtán.

- A főoltárnál szónokoltál, buzdítottad a népet a pápista papok nyakának elnyírására – folytattam. – Az ostyát is az oltárról osztogatod?

- Bár az apostol, miként tudnod illik, asztalt említ, az oltárról való osztogatás semmiképpen sem kárhozatos. Állagában az is asztal. De most már fülemben nyivákol tolakodásod. Mire való ez a szószaporítás?

- Mert tudni szeretném végre: ki vagy te, Alvincius?

Vakmerő kérdésemtől elámult.

- Az egész evangéliumi keresztyén világ ismer engem, és te azt kérdezed, ki vagyok?

- Hitünkért küzdő bajnok vagy-e, főtisztelendő Alvincius, avagy pedig a közügyek dühös mestere?

- Kérdésed bozontos és mosdatlan. Fésűt és szappant igényel elméd.

- Calvinus tanainak hitvallója vagy és egyben a Luther ágostai hitét követő Kassának egyházi főszolgája. Kérdezem: hát nem mardossa lelked ez a tarka barázdaság?

Öklével sovány mellére ütött.

- Calvinus és Luther tanait én békítem össze. Példám ragyogni fog az elkövetkező századokban.

- Mondd, miképpen bizonyítod, hogy a Szentlélek sugallatával bírsz a szent szöveg magyarázatában, amivel fennen dicsekszel? Esengve kérlek, oszlasd el fájó kételyeimet. Ha nem tudsz megnyugtatni, akkor igaztalanul vádolod a viperakígyókat. Le nem döntött bálvány szentjeid közt te magad ugyanabban a hibában leledzel, mint ők. Lelkedben a Szentlélek munkálkodásáról neked sincs bizonyítékod, főprédikátor!

- E megszentelt csarnokban istenkáromlást károgsz.

- Vajon ki másnak sóhajthatnám el kétkedő aggódásomat? – folytattam és erősen szorítottam gyomromnál a keresztet, hogy le ne pottyanjon. – Már tudom, hogy a Magasságban Lakozó Isten ezért hozott engem Kassára. Ezért a sóhajtásomért. Szánj meg és világosíts fel. Részeg hajdúk gyalázatos rombolása lelkemben reszket. Kérdéseim fájva szakadnak ki belőlem. Ti meg akartok öletni elméjük gyászos sötétsége miatt három pápista papot. De ósdi babonákkal ti magatok sem tudtok még szakítani. Ostya!... térdhajtás... Oltár... Szent szobrok... Calvinus hitének vallója vezeti Luther nyáját... A Szentlélek tüzét nyelved hegyén te megmutatni nem tudod. De azért a vad hajdúkat ráuszítod a jezsuita Pongraciusra.

Azt reméltem, hogy szavaimmal megnyerhetem. Egy lépést tett felém. Szürke szakálla nagyobbban látszott, bő redőzetű fekete tógájában szikár prédikatori alakja megnőtt. Kemény arcán a pofacsonttól fityegő bőre halálosan sápadt volt, sötét szemében lelkének venyigéi lángoltak. Lassan, prédikatori ünnepélyességgel mondta:

– Zsófia nénéd bukása megnyitotta előtted a Pokol tornácát, nagy tehetőségű ifjú. Istenkáromló szavaid férges mannaként hullottak rám. A bűnös állapot, amelybe sülyedtél, hasonlatos a betegséghez.

– Csak egy igaz, csillapító szót kérek.

– Böven kapsz. Kövesd Ezékiás királyt, aki sűrű könnyhullatással nyerte vissza nehéz betegségéből gyógyulását. Keserű ugyan a sírás, de édes a gyümölcse. Bernhardus Doktor is tanította: „A mi könnyhullatásunk az angyalok gyönyörűsége”. Szent Dávid is annyira siratta bűneit, hogy ágylepedőjét is megáztatta könnyeivel... Folytathatom még, ingatag ifjú. Hieronymus Doktor így celebrálta a könnyhullatásnak erejét: „Ó, hatalmas vagy, könnyhullatás!” Menj hát békével utadra, szegény beteg iskolamester. Meríts reményt a könnyhullatásból.

Kituszkolt a sekrestye ajtaján. A pápista bálvány megmozdult ingem alatt.

– Pongracius üzent neked, főprédikátor.

Legyintett. Harsányan kacagva mondta:

– Irgalmat ő ne esdekeljen. Kaptafára ütötte az apostolok tudományát. Most majd őt ütik kaptafára, szőröstül-bőröstül. Őt. Pongracius urat.

Alvincius főprédikátor feleletével kísértáltam a gót egyházból. A dóm barna falai az Égnek meredtek és lassan eltűntek mögöttem. Mentem, mentem lehorgasztott fejjel. Szívem üres volt, mintha kiloptak volna belőle valamit. Tokaj papja! Azóta tudom már, hogy az Igazság kalászának hegye akkor akadt meg lelkemen.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

Divatos szóval azt mondhatnánk: az „ötödik hadoszlop” nyitotta meg Kassa kapuit Georgius hajdú elótt.

Az „agg farkas”, aki ellenállt a hajdúknak, ismerős alak. Bizonyos országokban az éjszakai házkutatások máig sem mentek ki a divatból, épp úgy agyonverik az ellenállót. Az „agg farkas” valószínűleg egy Hoffmann nevű kincstári tanácsos volt, a nemes tanács tekintélyes „pápista” tagja. A sárközi plébánián őrzik életnagyságú arcképét. Hoffmann magyar nemesi díszben áll a képen.¹²⁸ Az ablakon puskacsövet dug be egy kéz, a csőből láng tör ki, a városi tanácsos a szívéhez kap; az asztalon feszület és imakönyv.

Az éjszaka másik áldozatáról nem mond semmi közelebbit a *Testimonium*. Talán az a rejtélyes fiú volt, aki Chrysinus mellett térdel a képen?

A magyar történetírás hagyományos piros-fehér-zöld szemléletének némiképp ellentmond az a jellem, amelyet Georgius generálisról rajzol a latin

kézirat. Magát a fordítót is meglepi Erdély későbbi fejedelmének kapzsisága, vagyongyarapító nyers buzgalma.

Az „ezös mina” nem magyar pénz volt, hanem római váltópéNZ. A Bibliában is szereplő talentum hatvanad része.

A „kígyófajzat”, „*serpentum soboles*”, a közbeszédben gyakori nevük volt a jezsuitáknak, általában a katolikus papoknak. Ma a Vatikán és az imperialisták ügynökeinek nevezik őket a vasfüggöny mögött. Az ellenük folytatott pörök tömegeiben kémkedéssel, hazaárulással, valutázással, „a népi demokratikus rend alapjainak megdöntésére irányuló összeesküvéssel és a gyűlöletes Habsburg királyság visszaállításának kísérletével” szokták vádolni őket Magyarországon.

Bayus hajdúhadnagy neve is latinositott név. Hiteles korabeli okiratok szerint Bay volt a magyar neve.

A két kassai polgár, akikkel a serfözök háza előtt Bod Máté szóba elegyedik, a szabad Kassa város katonái. A borbély nyír és fogat húz békében, de mordállyal kiáll a bástyára, ha ellenség fenyegeti a várost. Ezt teszi veszély idején a rézműves is. A kassai céhek már a középkorban megalakultak és a *Tanúbizonyosság* idején is esküvel kötelezték magukat, hogy „minden igazsággal ez városnak javát keresik” és ha kell, fegyverrel megvédik. A városi erődítések védelme az iparoscéhek kötelessége volt. A Déli Kaputól nyugati irányban haladva, egymás után következtek a szíjgyártók, pajzskészítők, bodnárok, ötvösök és mészárosok bástyái, kelet felé pedig a takácsok, kovácsok, kocsigyártók, azaz bodnárok vagy kádárok, szűcsök, tímárok, borbélyok, szabók, fazekasok, vargák, rézművesek és asztalosok őrizték a bástyákat, ki-ki a magáét.

„Ahová a nyaklóvasat szokták ítéletkor kitenni”... A kéziratban *supplicium* olvasható. Ez kivégzést jelent. A kifejezés helytelen, mert a „nyaklóvas” nem volt halálbüntetés. Az elítéltet csupán kipellengézték. A kivégzés leggyakoribb módja ebben az időben Kassán a lefejezés volt. A hóhér a piactéren nyilvánosan hajtotta végre az ítéletet, a város pallosával. A bűnösöket nem tartották sokáig vizsgálati fogságban. Miután bűnüket megfelelő kínvallatás után bevallották, akárcsak bizonyos mai „kirakatperek” előkészítése során, a kamaragróf azonnal ítélte a város bíráinak nevében. A halálos ítéletet rövid időn belül végrehajtották.

Az eredeti kéziratban Alvincius prédikációjának jellemzésére ez a két latin szó áll, Titus Liviustól kölcsönözve: „*Priscus et horridus.*”

A szövegben olvasható Safar Dorotia kétségtelenül Sáfár Dorottya magyarul.

A kor szokása szerint a protestáns prédikátorok inkább az Ótestamentumból szerettek idézni. Alvincius Akháb, Ezékiás és Dávid királyokat emlegeti. Hallgatósága jól megértette, mert a kor egyetlen népszerű olvasmánya a magyarra fordított Biblia volt, mintegy kötelező olvasmány jó protestánsok számára. Maga Bethlen Gábor, „Erdély grófja”, élete alkonyán egyik levelében azt

írta, hogy ő harminckétszer olvasta el elejétől végig a magyar nyelvű Bibliát. Korunkban Magyarországon és a Csehszlovák Népköztársasághoz csatolt Kasán Sztálin könyvét *A leninizmus alapjait* kellett olvasni a Biblia helyett.

„Bernhardus Doktor” és „Hieronymus Doktor”, akiket a főprédikátor idéz: az Egyház szentjei, egyháztanítók. Szent Bernát szavai az eredeti latin kézirat szerint: *Lachrymae nostrae sunt delitiae angelorum...* De Bod Máté már nem hitt benne.

XVI.

ZSÓFIA (3)

Hajdúk voltak Zsófia néném házában is. Őt is őrizték, mint a papjait a szomszéd Királyi Házban. Miattam őrizték, de nem úgy, ahogy én gondoltam hajnali képzeletemben. A közügyek jeles bajnoka, Alvincius főprédikátor, hízalgő képet festett a hajdúkról a főoltár előtt, azt állítva, hogy ezek az emberek már levetették fene természetüket. Most tapasztalnom kellett, hogy a közügyek embere gyakran nem a valóságot mondja, hanem saját tetszése szerint elferdíti azt: a valóság képét olyannak mutatja, amilyennek ő szeretné látni, noha tudja, hogy nem olyan. De az igazi baj ott kezdődik, amikor maga is elhiszi már saját hazugságát.

Zsófia nénémet szótlanságba omlottan találtam. Előbb megszabadultam a Krisztus-keresztől, amely felmarta bőrömet; tarsolyomba rejtettem. Aztán szeretettel faggattam nénémet. De ő nem felelt. Ott ült szobámban, a földszinti sarokszobában, az ablaknál, amely a Királyi Ház hátsó udvarára néz. Ugyanúgy, mint tegnap este. De ó, milyen messze volt már az az este! Leültem mellé. Éreztem édességét a hasznos szeretetnek, amely megnemesítette lelkem ábráját.

– Ne légy ily bánatos, édes Zsófia néném! – kiáltottam fájdalmasan.

Megfogtam a kezét. Roskaton ült. Arcának kassai színe egy árnyalattal még fakóbb volt, mint tegnap. Ami még tegnap szikrázott: a nyugtalansága, az most csüggedésbe omlott. Mintha már belenyugodott volna az elkerülhetetlenbe. Fáradtan nézett ki az ablakon. Ifjúságom sánta trágymestere helyett most hajdúk járkáltak a Királyi Ház mocskos kis udvarán. Durva hangjuk, melyben alig volt halk pengése is a magyarnak, behallatszott a szobába.

Nénéem egy-egy kiáltásukra összerezzen. Szótlansága mély volt, mint ki-aludt kráter alján a tengerszem; színét nem fodrozták habok. Beletemetkezett halálos gondolataiba, engem kirekesztett belőlük. Egyik szeme alatt nagy vörös folt éktelenkedett. Azt gondoltam: a sírás miatt. Hallgattunk. Csak azok tudnak így hallgatni egymás mellett, akik régóta ismerik és szeretik egymást. Az ilyen hallgatásnak nincsenek macskakörmei. A szeretet bársonya burkolja be.

Aztán fölkel, kiment. Egyedül maradtam. Elbóbiskoltam. Arra ébredtem, hogy néném ott áll előttem. Kérdezte, ebédelnék-e. De azt mondta, ő nem eszik, mert azok hárman sem esznek odaát.

- Pedig kora reggel böjti ebédet akartam vinni nekik, péntek van. De katonáid elűztek, visszakergettek. A tálat összetörték. Engem megütöttek. Látod a szememen a pulykaszín gombócot?

Fájdalmamban felordítottam. Zsófia néném csillapítani igyekezett. Én nem tudtam fékezni szertelen indulataimat.

- Kardom hegyes és éles. Jöjj, néném! Légy tanúja, miként ömlik vére a garázda civakodónak.

- Nem megyek veled, Máté - mondta néném, elkínzottan.

- Ezúttal nem pataki kertem rózsái közé hívlak, hanem ide a királyi udvarra. Piros rózsza helyett piros hajdúvért mutatok neked.

- Nem fáj már a gombóc. Ne törődj vele, Máté.

- Megbüntetem a gyalázatos cimbert. Jöjj, néném. Ujjal mutass rá, melyik merte mocskos öklét ellened emelni.

- Katonáitok sokan vannak. Arcuk nem emberi. Sáskahadból való sáskák. Sáska feje pedig semmi máshoz nem hasonlít, csak sáska fejéhez. Én már meg sem ismerném, melyik volt köztük hozzám oly szívélyetlen.

- Levágom a garázda gyilkost.

- Szívesen elszenvedtem az Úr Jézusért.

- Támadód sakálfejét tálcán feltálalom ebédre Georgius generálisnak. De előbb elevenen megnyúzatom a hitványt.

- Én nem kérem megbüntetését.

Anya és szerető mozdulata néha ugyanaz. Megfogta kezem és addig csillapított, míg kivont kardomat visszadugtam hüvelyébe. Meg kellett ígérnem neki, hogy nem keresem bántalmazóját. Könyörgött, felejtsem el az ütleget.

- A durva katona megütött ugyan - mondta -, de jobban sajnálom a kiömlött mézet.

Szeme alatt a folt, melyet ő gombócnak nevezett, engem arra intett, hogy nézzek körül a szomszédban, a Királyi Házban. Ő hálásan tekintett rám. Szemének tükrében érzéseinek patakja csillámlott. Száz színe volt, mint a szépsi erdő forrásának a Csalitosnál, hol szikláról zuhog alá a víz és édesen énekel. Néztem szemében a Csalitost: saját magamat. És sajgó szívembe megint beleszúrtak közös múltunk: a törött cserép hegyes szilánkjai.

XVII.

AZ ÁDÁM ELŐTTI SZÖRNYEK

Az utca felől, a címeres kőkapun mentem vissza a három pápista paphoz. A pogány istenek felett álló hatalmas Sors hideg arca pillantott le rám erről a kapuról, éreztem törpeségemet. Fustélyos hajdú őrizte a Királyi Házat. Többen ácsorogtak ott, ráérő bámészkodók. Az emberek szeretnek összeverődni olyan házak előtt, ahonnan sírás vagy nevetés hangzik. A bölcs próféta szerint jobb a sírás a nevetésnél, mert a sírók közt ismerhetjük meg, milyen az emberi élet. Fejemen a hetyketollas-süveggel, ebben a tudatban léptem be a kapun. Elhatároztam, hogy még egyszer lelkükre beszélek és elkergetem őket Alvinciushoz. Bízom benne, hogy a főprédikátor mégis kegyelmet ad a megalázkodóknak. Beszédem vázát kikalapáltam fáradt fejemben: „Ha semmiképpen sem akartok elébe járulni, legalább írjatok a főprédikátornak néhány sort. Írjatok tüstént, szegény esztelenek. Az Antikrisztus zsinagógájából épségben átsétálhattok az ő eklézsiájába, ahol még mindig van térdhajtás és kereszt, szobrok is vannak, és mindegy, hogy kenyér vagy ostya. Forduljatok bizalommal Alvinciushoz” – ezeket szándékoztam mondani nekik.

Bent a Királyi Házban a boltíves kapualjban három fegyveres hajdú ácsorogott. Rémlétem, hogy hajnalban láttam őket a szétrombolt kápolnában. Érkezésemmel mit sem törődtek, egy nagy tölgyfa ládát feszegettek szabályjuk élével. Az emberi becsületnek ezek az eleven képmásai meg sem rezzentek fene természetükben. A ládát feltörték és mohón turkáltak benne. Ahogy a koncot rágcsáló kutya pillant gazdájára, úgy tekintettek ők rám hangtalan morgással olyan vad ebek módjára, amelyek még a gazdájukat is megharapják, ha az el akarná venni tőlük a csontot.

A kőpadlót ellepte mindenféle drága limlom. A némettel cimboráló kevély generális hitvesének hímezett ruhái, sáros bocskorok által letaposva, halomban ott heverték. Öntányérait a rájuk vésett grófi szőlőlevelekkel kidobálták a ládából. Szerteszét szóródtak a gyöngyháznyelű ezüstvillák, finom porcelán sótaratók és fűszerkorsócskák, a szép viaszos kupa, a fazekak és a csészék. A pillangós gyolcsabroszt a kőre hajították, meg a hímes keszkenőket is a kegyelmes grófné almáriumából.

Balsorsuk a limlomok, a sok drága szemét közé sodorta a kápolna szentjének összetört szobrait. Bőrbe kötött, aransarkú könyvek garmadában álltak. Fájt a szívem a megcsonkított könyvekért: lapjait kitepték és mocskos faruk kitörlésére használták, majd eldobálták a kőpadlón. A fosztogatásnak ebben a cimber összevisszaságában a három hajdú, mintha buzgón szövőgető takácsok volnának, ezek a fene legények hangtalanul szedték-vették és ide-oda rakosgatták a vasveretes ládából kiszórt zsákmányt.

Én álltam és figyeltem őket. Gondolatban ezt kérdeztem tőlük: „Ismeritek-e ezeknek a tárgyaknak becsét? Micsoda kincset reméltek még a láda fenekén? Boroskupát vagy karmazsin csizmát? Gyémánt ékszer vagy szitakanalat? Elcserélnétek-e tizenkét ezüstvillát egy ócska kucsmával?” Kassa szabad városának szívében a marsiliai szabadrablást szemléltem. A szégyen és a harag ket-tős nyila döfött belém. Szégyelltem magam miattuk. Szégyelltem, hogy ezek a fosztogatók hozzánk tartoznak, a mi szent ügyünk szablyság harcosai. Alvincius főprédikátor már fonja fejük köré a dicsfényt és a babért, és ha ügyünk egyszer győzni fog, akkor unokáink ezeknek a hajdúknak a nevét fogják áldani. És haragudtam is rájuk, lelkem háborgott, mert köztük gyanítottam Zsófia néném bántalmazóját.

Hősök kezében a kard az érzések lecsapó villáma. Beismerem, angol király, én nem tartozom ezek közé. Tétlenül álltam. Ura voltam indulataimnak és nem mozdultam. Pedig sietnem kellett volna a nyomorult pápista papokhoz. De állva maradtam, mintegy megkövültem, és néztem őket, amint fejüket összedugják, a láda fölé hajolnak és lankadatlanul turkálnak benne. A törött csészék és szobrok, a bélsártól barna könyvek és hímes ruhák közt néztem a három hajdút: magyarul szólnak egymáshoz, értelmetlen képpel bólinthatnak és véleményt mondanak a ládafiaról, mint süket a pacsirta énekéről. Ugyanígy turkálnak, ha kell, egy levágott ember beleiben.

„Hajdúk vagy herulok? – néztem őket és kimondtam magamban gondolatomat. – Nem is tudom, kik vagytok ti. Emberek vagytok? Micsoda fajtája az eszmékért hevülő emberiségnek? Van-e lelketek? Halhatatlan lelketek. Vagy csak ember formájú állatok vagytok?...” Mondtam már, marburgi barátaim! – hogy hadi utamon kíváncsi eszemet a bűn foglalkoztatta. Letörültem a port a vén Bibliáról és felfedeztem, hogy a bűn megvolt már a világon az első emberpár teremtése előtt, Szent Pál is bizonyítja. Érkezésem estéjén elmondtam Zsófia nénémnek, hogy a bűn régibb, mint a törvény, és Ádám előtt is voltak már emberek. Ezeket Káin a maga szolgálatába kényszerítette, ezek hajtották el Ábel juhait.

Most, hogy néztem a három hajdút, egyszerre világosság gyúlt kába fejemben. Megtudtam valami fontosat a világról. Szertefoszlott kedves ábrándom a kaldeusokról, egyiptomiakról, szkítákról, kínaiakról és a mostanában felfedezett Amerika és Ausztrália összes vad népeiről. Képzetelem forró üstjéből egy szempillantás alatt elpárologtak felséges középponti helyzetéből kibillent földgolyónk távoli országainak összes lakói, mert tudtam már, hogy én semmit sem fogok róluk bebizonyítani, legkevésbé azt, hogy ők az Ádám előtt élt emberek leszármazottai. El kell felejtennem őket, mert én megtaláltam... Meg én. Megtaláltam! Megtaláltam. Végre megtaláltam. Elevenen megtaláltam. Megtaláltam az Ádám előtti szörnyet! Él! Még mindig él! Még mindig. Nem

pusztult ki földünkről és soká fog élni, mindaddig, amíg görbe pályáján sétáló földgolyónk le nem hull a semmibe.

Az Ádám előtti szörny itt él veled, csak még te sem vetted észre, Anglia királya! Pedig lépten-nyomon találkozol vele, hiszen a brit szigeteken is bizonyára van belőlük néhány maroknyi. A Királyi Ház kapualjában az összetört bálványok tetemeinél és a szétdobált tudós könyvek közé keveredett grófi selymek és bársonyok közt néztem őket: a három Ádám előtti szörnyeteget.

Már tudtam azt is, hogy miért nem tudok én velük beszélgetni, pedig látószólag ők is ugyanazon a nyelven: magyarul beszélnek. Szégyeneimet és haragomat az Égnek ajánlottam és hátat fordítottam nekik. Hátat fordítottam az Ádám előtti szörnyeknek. Elindultam a folyosón a pápista papok szobája felé.

XVIII.

*ANIMA CHRISTI*¹²⁹

Láttok-e, amint némiképpen megváltozott emberként lépkedek a folyosón a tágas szoba felé, ahol a falon Ferrarai Lardus Tádé képe függ? Megfigyelted-e már, Cartesius, hogy ismerős helyre visszatérve, megérkeznek az emlékek árnyékai is? De csak az árnyékok. Barna ajtajuknál megálltam és hallani véltem a viceporkoláb buzogányának csapását. Pedig csak köhintett valaki odabent. Eszembe jutott Mancinelli levágott két keze és Ulysses is, aki sót vet. Szívemben a szomorúság rokona volt a csüggedésnek. Egyetlen vigaszom Sáfár Dorottya volt. De még nem tudtam, hogy milyen szegény lettem.

Hallgatództam az ajtónál. Valaki megint köhintett és jókorát krákogott. Aztán megint csend lett. Csak a hajdúk veszekedtek odakint a kapu alatt. A szétrombolt kápolna felől nem hangzott semmi nesz. Valahol a kuckójában a gyáva szolga is hallgatott, mint Szent József lenyakazott szobra. Hideg csend volt a házban. Nem a krotoni pogány csend. Más csend. A közelgő halál csendje.

Aztán az ajtó mögül ismerős hang hallatszott. Búgott és zengett. Babilon lantja pengett benne, a kézidobok zörögtek, a csengettyűk csengtek, a jeruzsálemi sípok sóhajtottak és a mély hangú trombiták zengtek. Ezúttal a dallámívet is felfedeztem benne. Fölfelé haladt, egyre feljebb. „No, lám, nem vertek még agyon, Grodecius szerzetes” – mondtam magamban. Most Babilon ősi nyelve helyett latinul énekelt, azaz inkább szavalt valamit a maga mély, éneklő hangján; lassan és tisztán, elnyújtva és érthetően ejtette ki a latin szavakat. Ez az ember, aki sohasem fürdött a cariai forrás vizében, az én kíváncsi fülem számára szokatlan módon kért valamit. Latinul és kétségbeesetten.

- *Anima Christi, sanctifica me!*¹³⁰

Pongracius erdélyi hangja élesen felelt rá, vékony és elnyújtott jajgatásként, latinul ő is:

– *Corpus Christi, salva me!*¹³¹

Reszketett a hangja, mint az éjjel, mikor azt mondta nekem: „Egy kapu van csak, de annak a kulcsát nem földi lakatos készítette.” Most Krisztus testéhez könyörgött, hogy üdvözítse őt. A harmadik hang Krisztus véréhez fohászzkodott:

– *Sanguis Christi, inebria me!*¹³²

Gyöngé és fáradt mormogás volt. Megismertem Chrysinus kanonok hangját. Lármásan benyitottam. Csizmám megbotlott a küszöbön, sarkantyúm pengett. Egymás mellett térdeltek mind a hárman, a padlóra borulva egy Krisztus-szobor előtt, a keresztfán függő halott Megváltó faragott képe előtt. És most mind a hárman egyszerre mondták:

– Krisztus oldalából kifolyó víz, tisztíts meg engem! Krisztus kínszenvedése, erősíts engem! Ó, édes Jézus, hallgass meg engem! A te sebeidbe rejts el engem!...

Vártam, észrevesznek-e. De még sokkal kevesebbet törődtek velem, mint a három Ádám előtti szörnyeteg, odakint a kapu előtt. Mint akiket balsorsuk a földre vágott, még az izmos Grodecius is aléltan mormogta az imádságot, valahol az alászálló dallamív mélyén. Chrysinus erőtlen hangja csak itt-ott hallatszott. Csetlett-botlott, mint a szekér mellé pányvázott ló.

– Ne engedd, hogy tőled elszakadjak! A gonosz ellenségtől oltalmaz engem!

– Ó, szerencsétlenek! – mondtam nekik hangosan. – Mennétek inkább Alvinciushoz.

De ők beletemetkeztek a jajgató pápista imádkozásba, nem feleltek nekem. Néztam a három papot, mint az imént a három hajdút, és hallgattam latin imájukat én, aki nem hittem a pápista imádkozásban. Mondtam is neked az útszéli majorban, bunkós orrú francia tudós, és te rosszállóan csóváltad fejed... Erősen figyeltem őket, lélegzetem kantárát is megszorítottam. Néztam a három halálraítéltet.

– Halálom óráján hívj el engem!

Ferrarai Lardus Tádé festett arca volt a tanúnk és az összetört kandalló. Az én eszem egészen bizonyosan tudta, hogy középkori imájuk csak addig jut el, ameddig a hangjuk hallatszik: az ajtón túl pár lépésnyire már elenyészik.

– Inkább jönnétek velem, balgák, Alvinciushoz! – szóltam ismét.

De ők folytatták.

– *Et iube me venire ad te!*¹³³

Ezt gondoltam magamban: „Cimbereknél is gonoszabb hajdúk, a titkotoakat, a tiéteket már megfejtettem. De mit kezdjek veletek, pilises papok? A múlt

sötét és mély kútjából hogyan húzzalak ki titeket? Eszetek fülét miképpen ragdhatnám meg?”

– *Ab hoste maligno defende me!*¹³⁴

Pislogtak rám, bizonyosan láttak is engem. De még csak nem is szégyellték, hogy így földre omolva, ilyen szálnalmas gyöngeségben találok őket. Vagy azt gondolták talán, hogy ebben a gyöngeségben erő is rejlik?

– Ó, esztelen csökönysök! – kiáltottam rájuk. – Miért nem inkább a menekülésen töritek fejeteket? Örüljete, hogy megint itt vagyok. Szökkenjete talpra tüstént örömtökben!

De ők nem moccantak. Grodecius hangjában a jeruzsálemi kürtök harsogva feleltek:

– *In hora mortis meae voca me!*¹³⁵

– *In hora mortis, in hora mortis...*¹³⁶ Hagyd a fenébe a haláloz óráját! Ráérsz még meghalni, Grodecius. Inkább arra feleljetek, mi jót vártok egy fadarabra szögezett szobortól. Esztelen hitetekben csodát vártok talán?

Kérdésemet hangosabban megismételtem:

– Csodát?

Latin imájukkal feleltek. Mindhárman egyszerre.

– *Ut cum sanctis tuis laudem te!* Hogy szentjeiddel dicsérjelek téged.

Lehajtották nyírott fejüket, tar fejüket, pilises fejüket.

– *In saecula saeculorum. Amen.*¹³⁷

Fülem viszkedett képtelen imájuktól.

Buzgón vetették magukra a keresztet és lassan fölkeltek a padlóról. Úgy bámultak rám, mintha csak most vennének észre. Alig ismertek meg. Valahonnan messziről jöttek vissza. Idegenül és hidegen hallgattak.

Kérlek mindnyájatokat, akikhez *Tanúbizonyosságom* szól, hogy türelmes figyelmetekkel könnyítsétek meg feladatomban. Sok szavam már úgyszint a pápista papokról. Segítsetek, hogy a megtörtént dologhoz, a *faktum*hoz vezető útról a felesleges szavak el ne térítsenek, de el se mellőzzem azokat, amelyek híján hitetem gyöngülhetne. Tekintetemet a *faktum*ra függesztem, mint a vándor nézi útjának célját, a hegyormot, ahová fel akar jutni, hogy onnan körültekintsen a messzeségben.

Ha unod, akkor lapozz tovább, angol király! De később ne vádolj felületességgel és hanyagsággal. Rátok bízom hát egy ideig a három papot, figyelmetekbe ajánlom a három halálraítéltet. Tartsátok őket jól emlékezetben, amint szemben állnak velem, mereven és szótlánul. A jegenye, amelyről nem mondhatom, hogy birsalmafa: Marcus Chrysinus, a kanonok áll középen. Egyenes, magas, csontos, szikár. Most sem hasonlít a ravaszágáról híres pheraei Jasonhoz, nincs benne semmi tettetés. Az ostobaságig nyílt. A gorombasága is az. De nyakán a gyöngye egészség ráncá petyhüdtébb. A ritkás szőrzetű arcon Pythagoras komolysága végleges.

Jobbra tőle Stephanus Pongracius néz rám, hajlottan. Tekintete égő csipkebokor. De a Jehova helyett a Makacsság Szelleme hajlik ki belőle. Fejjel alacsonyabb a kanonoknál. Görnyedtsége azé az emberé, aki az imént még térdelt a pápista bálvány előtt és még nem egyenesedett ki, még nem érkezett egészen vissza. Mintha tántorogna kicsit, mint a részeg. Arca sovány, a melle keskeny. Fekete szakállas arca kihívóan kemény. Rögeszméjében hajthatatlan: romló beleit és csontjait nem becsüli sokra.

S ott áll szemben velem, a kanonoktól balra, hátrébb kissé: a harmadik, akit a lusitaniai rabló gyanánt szidalmaztam tegnap este. Melchior Grodecius nyakában most is ott lóg a hitvány kis fakereszt. Tagbaszakadtan áll, csuhája alá rejtett párduczmaival, és nem mozdul ő sem. Szeplős a homloka, fehér a keze, mintha csöpp vér sem volna ereiben. Egy halott keze máris. Rőt szakálla bozontos. Kék szemének fénye a befagyott tóé. A nyaka véres.

Íme, így állnak ők hárman a siralmas házban, a Halálos Árnyék Völgyében. Szemben velem, megmerevedve, mint templomaikban a pápista bálványok. Lelkem ábrájával törődtem és úgy tekintettem rájuk, mint élettelen bábukra. És túskeként belém szűrődött egy kérdés: egészen bizonyos-e, hogy ezek hárman az imént csak holt tárgyhoz beszéltek?

Te megértesz engem, Tokaj papja! Te már tudod, hogy a fortélyos eszű Pongracius belém lesett az éjjel, amikor kimondta, hogy én már nem hiszek az örökkévalóságban. Tokaji pincéd legjobb borát kortyolgatva, hány éjszakán át latolgattuk mi a földi lét végső kérdéseit az emberi ész számára elfogadhatóan! Kettesben voltunk és csak suttogva mertük bolygatni, mit rejtenek vajon a homályos bibliai ígéretek. Együtt örültünk, hogy úgy múlnak el a csodatevő pápista szentek, mint a pogány istenek. Te, haragra gerjedve támadtad a képtelen pápista meséket a csodákról. Mi fedeztük fel, ketten, a rokonságot a pápista szentek és a pogány istenek közt. Egyetértettünk abban, hogy a bilincsekbe vert, sóhajtozó, verekedő, gyűlölködő és az emberi nemmel fajtalanokodó pogány istenek alig különböznek a római pápák által kinevezett szentektől. Te tudod, Tokaj papja! – hogy a végső kérdésekre az értelmes választ mily bátran vártam.

Véleményünk erős volt: az ókor gondolkozói már megközelítették a kérdések velejét, de a római papok visszavetettek minket a szellem sötétségébe. Tokaj papja! Én hittel vallottam, hogy ott kell folytatni, ahol a görög bölcsek abbahagyták és akkor lehull a szövevényes fátyol a példabeszédekről, Jézus rejtélyes szavairól is, és tiszta eszünkkel áldhatjuk és dicsérhetjük őt, az Igaz Mestert. Mindnyájunk közt a Legeszesebbet!

Változatlanul ebben a hitemben állottam én ottan a siralmas Királyi Ház szobájában. De némiképpen inogni kezdtem. Fáradt voltam? Elszédültem talán a múlt mély és sötét kútjának partján? Nem tudom. Csak azt kérdeztem megint magamban: „Egészen bizonyos-e, hogy ezek hárman az imént csak holt

tárgyhoz beszéltek?” Amit valaha is gondoltam eddig az emberről és a halálról könyvek és álmok nyomán, azt mind segítségül hívtam. Megint az ókor szellemeit kérleltem: „Mondjátok meg, okos és bölcs öregek: mi van odaát? Mit tanítottatok ti valaha is lelkünk halhatatlanságáról?”

Pogány módon gondolkozó eszem sürgette a feleletet, pedig tudtam én, hogy most úgysem dönthetem el, vajon testemnek vagy lelkemnek fog-e jobban fájni, mikor majd lelkem kiszakad testemből. Mégis számba vettem mindazt, amit a rómaiak oly hévvel tanultak meg a görögöktől azért, hogy megbizonyosodjanak: az ember nem enyészik el egészen a halál után. A barbár gallusok is eszembe jutottak, akik annyira hittek az örök életben, hogy szívesen kölcsönöztek pénzt túlvilági kamatra. Ha csakugyan isteni eredetű ez a hit, akkor a gallusok jó ösvényen topogtak és magunknak sincs mitől tartanunk. Avagy csak a megsemmisülés eszméjétől való irtózásból ered? Csupán legyőzhetetlen ösztön, amelyet az ész is igyekszik támogatni?

A hit és a tagadás közt hánykolódva gondoltam az okos férfiakra, akik valaha is odaadták értelmüket a borzadás ösztönének. De azokra az okosokra is, akiknek értelme merő tiltakozás volt. Az egyik okos ezt mondta most nekem: „Élj derék férfi módjára és teljesítsd kötelességeidet. Akkor elnyered jutalmadat halálod után. Külön fenntartott hely vár majd. Ott élvezheted az Örök Boldogságot. Szemedet legeltetheted a mindenségen, bámulhatod tökéletességét. Követheted a csillagok útját, nem lesz szükséged a prágai csillagász hosszú csövére. Tisztán látod majd mindazt, amiről az élőknek csak sejtelmük van!”

De a másik okos így szólt hozzám a néma Királyi Házban: „Ne hallgass azokra, akik hitegetnek. Fordulj szembe velük. Mert nincs sem Elysium, sem Tartarus. Ó, micsoda balgaságot hirdetnek! Nem hagynak nyugton minket, el akarnak hitetni velünk kába dolgokat. Az élet a síron túl is folytatódik? Ne higgy nekik, Máté. Ha ez igaz lenne, akkor a lelkek örökké háborognának az Égben és a Pokolban. Ezek a balga tudós tanítók az emberi nem ellenségei. A jövő rémképeivel megkétseztetik utolsó földi óráink keserveit. El akarják venni tőlünk azt a hő reményt, hogy a halál után végre-valahára megtaláljuk az áhítozott nyugalmat, amely földi létünket megelőzte. Ezek meg akarnak fosztani minket az elmúlás örömétől.”

Így hányódott lelkem a két okos: Cicero és Plinius közt. És miként a két hitelező által szorongatott adós a harmadik hitelezőhöz menekül, akinél megértést remél: én a kételkedő nagy történettudós szellemébe kapaszkodtam, aki hitt is, nem is a túlvilágban. Az ő szava ennyi volt a fogas kérdésről: „Talán.” Ez a tacitusi pogány talán volt némiképpen segítségemre. A három megmerevedett pápista papot néztem és így szóltam hozzájuk:

– Lelketek talán túléli testetek eleven megnyúzását. Imátok talán túljutott ennek a szomorú háznak a falain. De más csodát ti ne várjatok.

Még mindig, mint élettelen bábuk, álltak előttem. Nem mozdultak, nem feleltek. Én az ostoba görög bölcs példáját idéztem fennszóval fejükre. Az az ember annyira erős volt túlvilági hitében, hogy egy szirt tetejéről a tengerbe vetette magát: annyira vágyott már rá, hogy az Égbe jusson.

- Ti is ilyen ostobák vagytok - mondtam nekik.

Pongracius jezsuita latinul szólalt meg:

- Vajon ki látta az Úr gondolatait?

- Induljunk - szóltam nagylelkűen. - Elkísérlek benneteket Alvinciusához.

Mindháromuk nevében Chrysinus utasította el nemes ajánlatomat. Felindultan beszélt. Már kevés szó is fárasztotta. Homlokán a halálfélelem verejték-cseppjei gyöngyöztek. Zihálva beszélt. Én megragadtam a karját. Rázogattam, ő roskatagon hagyta, de nem hallgatott rám.

- Ne légy ilyen csökönyös, tisztelendő kanonok. Hannibál elefántjai is legázolták azt a római katonát, aki nem tért ki előlük.

Biztattam, hogy kérje Calvinus hitét és megtarthatja életét a széplaki apátsággal együtt. Pongracius dúltan közénk vetette magát. Most semmiképpen sem hasonlított ahhoz a kegyes álprófétához, aki éjjel a sasokról beszélt és letette ágyamra a két könyvet, a Bellarminusét és a Campianusét. Gorombán szememre vetette, hogy katonáink ma reggel az ő szobáikat is feldúlták, kiszórták könyveiket, ellopták alsóruháikat.

- Nézz körül! Látod a rablók sáros bocskorainak nyomát? Egyik zsoldosotok épp úgy hitszegésre biztatott minket, mint te. Az ő fegyvere a szablya, a tied a szó. Odakínáltam neki nyakamat: vágd le inkább!

Megtudtam, hogy katonáink minden maradék ételmelet elraboltak a Királyi Házból. Péntek lévén gúnyolták őket a böjt miatt. Lopott disznócsülökkel dobálták meg Chrysinust. Az ablakot betörték.

- Egyik katonád spanyol aranyakat követelt és letépte Pater Grodecius fülcimpáját.

Grodecius hidegkék szeme a szoba sarkából figyelt minket. Láttam, hogy füle véres és dagadt. Chrysinus, az ájúlással küszködve, összeszedte maradék erejét. Horvát és latin szavakat kevert magyar beszédébe és szidott, mint a bokrot azért, mert jogtalanul foglaltuk el a széplaki birtokot.

- Ne a jogról beszélj, szerencsétlen kanonok! Fejedet sem jogosan fogják ma levágni.

Tervem, hogy megmentem őket, darabokra tört. Grodecius, az éneklő jezsuita, a sebzett kandallónál állt, félrevonulva. Megfagyott arccal, véresen tekintett maga elé. Vállamat vonogattam, kifelé indultam.

- Fuss Nápolyba, bolond! - mondtam neki távozásnál. - Hallgathatnád a villanellát.

Becsaptam magam mögött az ajtót. Utoljára még hallottam Grodecius hangját és benne a dallamívet. Tele tüdőből nevetett. Ettől a hangtól hideg borzongás futott végig hátamon. Mert bizonyára rajtam nevetett.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

Bod Máté „hasznos szeretetről” beszél. „Üdvös szeretetnek” is lehetne fordítani. Lelkének „ábrája” ez. Ezt érzi Zsófia nénye iránt, ez nemesíti meg cselekedeteit. A latin kéziratban: *amor salutaris*.

Péntek van. Zsófia böjti ebédet akart vinni a három papnak a Királyi Háza, mézet is. Ez a nap: 1619. szeptember 6. A három pap készül a halálra. Az *Anima Christi*, Loyola Szent Ignác kedves imája, a XIV. századból való.

Alegambe római jezsuita atya könyvében¹³⁸ és a *Virtus purpurata* című hézagos kis műben az olvasható, hogy Pongracius ellenállt a fosztogató hajdúknak. Eszerint megmutatta nekik a falon függő kulcsokat, de figyelmeztette őket, hogy Istennek szentelt tárgyakat Isten átka és büntetése nélkül nem lehet bántani.

„Hallgass! – mondta neki az egyik hajdú. – A kápolnához többé semmi közöd. Gondoskodj inkább lelkedről.”

„Hadd reám lelkem ügyét – felelte a jezsuita. – Te pedig tartsd magad ahhoz, amire intettelek.”

A *Virtus purpurata* még azt is mondja, hogy a hajdúk „nagy pénzüsszeget” követeltek. „Pongracius és Grodecius atyák szegényes ruházatukat, pár könyvüket és irataikat mutatva kijelentették, hogy ők szegények és nem adhatnak semmit, mert semmijük sincs. Chrysinus kanonok ígért a poroszlóknak bizonyos összeget, de e pillanatban pénz nem lévén nála, ő sem elégíthette ki az erőszakos zsarolók követeléseit.” Mindkét könyv ellen a protestánsok azt a kifogást emelik, hogy szavahihető tanúk nem voltak jelen.

Élettelen bábuknak nevezi a három papot a latin kézirat ezen a különös helyen. *Pupa* – írja Bod Máté. A sok helyen egymásba folyó, hosszú latin körmondatok tengeréből nem volt könnyű kihalászni a „megmerevedett bábukat”, a három *pupa* alakját. De úgy-ahogy sikerült. Nem vezett el Bod Máténak az a merész szándéka sem, hogy *Tanúbizonyosságában* az időt megállítsa, míg ő „lelkének változásait” méregeti.

Írás közben tudományos igényeit hangsúlyozza. A lelkesedést, amely ellensége az ilyen igényeknek, mérsékelni igyekszik. A latin szöveg olvasása közben inkább érezhető, hogy írója a lelkesedést, mint az írás egyik mozgatóját, egymágában nem sokra becsüli. Óvakodik, hogy el ne ragadják a szavak és attól is, hogy feleslegest mondjon.

Aztán a három „megmerevedett bábu” egyszerre csak megelevenedik, mozogni és beszélni kezd a latin kézirat egérrágta lapjain. Grodecius nevetése, bár a hang most más, visszamutat a *Testimonium* elejére. Akkor felháborította a jeles pataki iskolamestert a Prágából jött jezsuita nevetése, az a hang, amely „olyan, mint Tokaj hegyén szüretkor a bő termésnek örvendő vincelléré”. Most megborzad tőle.

A latin szövegben a „*febris*”: hideglelés, hideg borzadály. A „kétkelkedő nagy történettudós”, Tacitus, így búcsúzott barátjától, a haldokló Agricolától: „Ha csakugyan van olyan hely, ahol a halálon túl még találkozhatnak a becsületes emberek szellemei, akkor majd folytatjuk földi társalgásainkat, Agricola!” Ez a „tacitusi pogány” talán.

A „préadamták”, azaz Ádám előtti szörnyek felfedezése a Királyi Ház kapujában: egyik legjellemzőbb része Bod Máté *Tanúbizonyosságának*. Majdnem három és fél évszázad után a fordító nem tudja megállni, hogy fel ne kiáltson: Élnek! Ma is élnek! Ismerjük őket! Igen. Sajnos ismerjük őket.

XIX.

*IN HORA MORTIS*¹³⁹

Zsófia nénémnél elidőztem egy ideig. Sűrű könnyeket hullajtott papjai miatt. Sajnáltam őt. Lelkem ábrája új feladatra hajszolt. Elhatároztam, hogy megkeresem a Királyi Házban őrszolgálatot teljesítő hajdúk parancsnokát, Bayus hadnagyot. Az ő kezében van a papok élete. Bayus hadnagy! Beszélek a fejeddel: kíméld a tar papokat, ne hagyd, hogy hajdúid levágják, mielőtt áttérnének Calvinus hitére. Ez volt az én új feladatom. Már esteledett. Lóra pattantam.

Tanúbizonyosságom vége felé közeledve, a *faktum* küszöbén kérlek benneteket, marburgi barátaim, ne átkozzatok el. Inkább ajándékozatok meg jóindulatoikkal. Méltányoljátok, hogy felizgatott szellemem épp most egy nagy akadály leküzdésére készül, és abban akar lecsillapodni. Nehéz a dolga annak, aki szavakból emel épületet az igazságnak. A benne munkálkodó gondolatokat esetleg sikerül elmondania, esetleg nem. Minden fohászkodás hiábavaló, akár az esőhöz. De az olvasó a képzelet jóindulatú segítségével a legegyszerűbb tények közlését is megkönnyítheti. Ne tagadjátok meg tőlem ezt a segítséget, marburgi barátaim! Te se, angol király! Egyre nehező feladatom teljesítésében vegyetek pártfogásokatokba. Ne kívánjatok már sok szót tőlem, paripám nevét se követeljétek. Ne firtassátok, miért volt tökéletes ló.

Látsz-e engem, felséges király, amint már órák óta lóháton nyargalok és Bayus hajdúhadnagyot hajszolom a füstös házak közt? Emlékezetem annyi év után tépett lepel. Itt-ott foltozgatnom kell. Tudom, késő éjszaka volt már és a hadnagyot még mindig sehol sem leltem. A fogyó hold felsétált az égre és vilá-

gított. Lovam árnyéka szaladt mellettem. Paripám patkói ütemesen kopogtak Kassa macskakövein és képzeletem ezt vélte hallani: *In hora mortis*. Ismételtetem magamban a latin szavakat, olykor fennhangon:

- *In hora mortis...*

És valóban úgy hallatszott, mintha a lópatkók beszélnének. Érzékszerveim játéka volt csupán, de gyötrelmes játék. Tudományos hittel mondhatom.

Bayus hadnagyot kerestem a várfalakon kívül is, aztán megint bent a városban. Újra kilovagoltam Georgius táborához, elidőztem a malomnál, a Néma-bástyánál és a Fegyverház utcában. Az erődítményeken túl, a szőlőkben sem találtam a hajdúhadnagyot.

A kapukat őrző kassai polgárok már bizonyára bolondnak néztek, hogy annyiszor hagyom el a várost és térek vissza, vágatában. Gondolataim mélyén Bayus hadnagy hevert, lebegett, mint hatalmas víziállat, amely nem akar felbukkanni a tengerfenékről és uszonyait valahol lent a mélyben mozgatja.

A hivalkodó hadnagyi három sastollat mindenfelé kerestem a prémes hajdúkucsmán és görbe kardja mellett a csákányfokost. Ó, vajon hol rejtőzhet ez az ember, a híres? – sóhajtoztam magamban. Olyan ember ő, aki étlen-szomjan napokig rejtőzik egy sziklahasadékban, hogy a kellő pillanatban kitörjön és agyonüssön egy futárt. Ő az, akit az ellenség bizonyosan felakaszt, ha kézre keríti, mert a tanúk a fejére olvassák hazug dicsekvéseit is soha meg nem történt tettekről és soha rá nem bízott titkokról. *In hora mortis* – kopogtak lovam patkói.

- Láttátok erre Bayus hadnagyot? – kérdeztem már századszor az emberektől.

Tökéletlen lovammal összenőve, együtt üldöztük, de sehol sem találtuk Bayus hadnagyot. A Kartács-bástyánál a szűk sikátorba befordult egy alak. Lovam ugrott egyet. Az árnyék eltűnt. Én pedig a Kartács-bástyától visszalovagoltam a Déli-kapuhoz. „Ha nem sietsz – mondtam magamban –, akkor veszve a három pap és Szent Cecíliaként fájalmában összeomolva Zsófia nénéd.”

Szemrehányást tettem magamnak, hogy reggel a dómban nem beszéltem Bayus hadnagy lelkére. Beavathattam volna őt a rétori szabályok stílusrejtelseibe is: az akasztott ember lapockájával elegyített tehénhús hiú szónoki lelemény csupán. És szüntelen vágatás közben gondoltam még egyébre is. Emlékező fülem most is hallja a lópatkók kopogása közben tépett gondolataim susogását. A Bukfenc-völgy táján az erdő szélén is Bayus hadnagyot kerestem. Egészen egyedül voltam. A három latin szó és lovam árnyéka jött velem. Ez a kopogó árnyék.

Vigasztalanul nehezedett rám fent a csillagos ég iszonyú csendje. Szívemet remegtette az éj esztelen vándora, a Hold. Az Úr dicsőségétől visszhangzó bibliai éjszakák jelképe elveszett, az örök hangok zenekara hallgatott. Ijedt késői polgárok ugrottak félre vágatató lovam elől. „Ám lehet, hogy a nappal a nap-

palnak dörgi az isteni ígét és az éj oktatja az éjt, de a sasok nem kegyelmeznek” – mondtam magamban. És mintha álmomban egy pusztasziget és borzalmas szigetre vittek volna, rémület, döbbenés, borzadó félelem remegtette szívemet. Hideg borzadással láttam saját elkerülhetetlen halálomat is, nem csak a pápista papokét. Szakadozott gondolataimat nehezen fércelem össze, tépett gondolataimat.

Lovam időnként izgatottan fel-felkapta fejét és ugrott egyet, mintha megérezte volna vívódásomat. *In hora mortis* – patái tovább kopogtak és mintegy a földre írták a latin szavakat. Holtfáradtan kérdeztem magamtól: „Ugyan mi jót várhatok? A testtől elvált léleknek még a legszentebb Doktorok sem juttatnak nagyon irigylésre méltó létet. Sivár állapot! Az idő határain belül semmi értelme sincs a reménynek, hogy ez a lélek valamikor majd új testet kap. S fogok-e valaha emlékezni arra, amit tudtam és tanultam? Fogok-e tudni magyarul és latinul? Abban a sivár létben vajon megkérdezi-e majd valaki tőlem, még mielőtt az összes csillagok lezuhannának az égről: Te írtad-e a *Fides Jesuitarumot*?”

– Hahó! Emberek! Láttátok erre Bayus hadnagyot?

Arra gondoltam, hogy meg fognak enni a sasok. Aztán el akartam terelni reménytelen gondolataimat a halálról. Ehhez a jezsuiták ellen írott könyvem-ből merítettem erőt.

– Bayus hadnagy a Téglas utcába ment – mondta valaki.

Az evangélium engedelmességre inti uraikkal szemben a szolgákat. Én viszont megírtam, hogy a jezsuita tanítás szerint a szolgák meglophatják uraikat, ha erre a célra valaki megfizeti őket. Az Evangélium arra biztat, hogy ha valaki követeli felsőruhádát, akkor add oda alsóruhádát is. A *Fides Jesuitarumban* a jezsuita tan ezt mondja: Ha egy almát lopnak tőled, fogd el a tolvajt. Ha lopott lovon akar menekülni, akkor meg is ölheted. „Ezért fognak titeket megölni, Pongracius! – mondtam magamban. – De néném kedvéért mégis megmentelek titeket.” Arra is gondoltam, hogy síró lábbal kalimpál a földbe vert karó, a szomorú lélek, aki fejtetőn áll.

– Ez itten a Téglas utca?

Eszembe jutott az is, hogy a Sátán erkölcstana a Bibliával így perlekedik, így feleselnek a jezsuiták: saját hasznodért tiszta szívedből kívánhatod felebarátod halálát, sőt örvendezhetsz is rajta.

– Bayus hadnagynak itt van a szállása?

Egy álmos hang azt felelte, hogy a hajdúhadnagy itt lakik ugyan, de reggel óta nem látták; kiment a malomhoz.

– A Hernád mellé?

Lovamat megsarkantyúztam és elvágtattam az éjben. Tépett gondolataimban ott volt a Borgiák mérge a bűnbocsátó cédulákkal, gondoltam Sáfár Dorottyára és a fűszálra, amely elszárad. És Szent Mihály arkangyal szobra ott lóg-e még a zsinóron a kápolnában? Paripám megijedt valamitől a sötét várfa-

lak alatt. „Épp most nyúzzák bőrödet, Grodecius – futott át rajtam a sejtelem. – De talán mégis sikerül őket megmentenem, csak találjam meg végre Bayus hadnagyot. Lényegedben a lényeg mégis görög csalárdság, Grodecius. Fogom-e még valaha hallani énekedet?” Lovam nyerített. A tábortűznél hajdúk lakmároztak. Végre megtalálom Bayus hadnagyot?

– Hahó! Hahó!

Valaki ott állt a tűznél, központja volt a hajdúcsődületnek. A hideg ég összes csillagait és a *Fides Jesuitarumot* cserben hagytam és leugrottam lovamról.

– Hé! Bayus hadnagy!

Azt gondoltam, ő áll ott a lobogó tűznél, a neves hadnagy, aki reggel belezöldült, mikor hallotta a dómban, hogy Pongracius emberhúst etetett a néppel. Vad és barátságatlan emberek: idegen arcok pillantottak rám. Ádám előtti szörnyetegek. Nézttem őket egy miatyánknyi ideig. Egy kettészelt marha véres tetemét nyársra szúrva sütötték a tűznél, amely vörösre festette spenótszínű arcukat. Fajtájuk kegyetlen gyanakvása és irigysége lerítt vonásaikról. Már nyolcadik napja kemény földön töltötték az éjt és zsoldot még nem kaptak. Hallgatag gyűlöletük nekem szólt, annak az embernek, akiről tudták, hogy puha ágyban fog aludni ezen az éjszakán is.

Lovam türelmesen várt. Ő már előbb tudta, mint én, hogy megint hiába jártunk itt. Nem is kellett nógatnom, nekiiramodott, vissza a sötét város kőfalai felé. *In hora mortis, in hora mortis* – kopogtak patkói, szüntelenül. Nem volt tökéletes ló, de latinul ügetett. A Déli-városkapun át érkeztünk vissza Kassára, az alsó fertályba, a Téglá utcába. Rögtön bekötöttem lovamat Kés Csináló Pristor istállójába. A műhely mögött volt egy kis szoba, tele limlommal: Bayus hadnagy szállása. Holtfáradtan támolyogtam be. Tépett gondolataimat megpihentettem a poros tárgyakon és a pókhálókön a penészszagú szoba sivárságában, az olajlámpa gyatra fényénél.

Van az embereknek bizonyos fajtája, olyan, mint a paraszt, aki gyűjti a ganéjt és elhullajtott tárgyakból emel magának trágyadombot. Ilyenfajta ember volt Kés Csináló Pristor. Házát ezenfelül valami szolgálati kötelezettség is terhelte bizonyára. A szomszédnak volt joga az eresz csurgójához? S ezért az emberek keresztüljárhattak Kés Csináló Pristor udvarán?... Valamilyen gyanús lakájtalanság is lappangott a házban, mintha eladás előtt állana. De tüstént szagolni lehetett azt is, hogy az adásvétel nem fog simán történni és a törvény elé kerül, mert a vevő nem tudja, hogy kígyók bújnak elő a szobából.

Én csak megvetéssel tudok visszagondolni Kés Csináló Pristorra, aki egy tallért csalt ki zsebemből és megígérte nekem, hogy akár a föld alól tüstént előteremti Bayus hadnagyot. Ezt ígérte – és magamra hagyott az elhullajtott poros tárgyak közt. Kimerülten roskadtam le a hadnagy koszos fekhelyére. Az ócska, düledező ágy olyan kihantolt koporsóhoz hasonlított, amely már korhadni kezdett a temető földjében. Ültem és vártam. Bizakodva vártam, hiszen

Kés Csináló Pristor, aki zsebre tette talléromat, rögtön jön a hadnaggyal. Talán azért késik, gondoltam álmosan, mert az eresz csurgójának használatáért épp most szedi be a díjat a szomszédnál, a Téglá utcában ez éjjel szokás.

Éjfél régen elmúlt már. Láttam Pristor kövér feleségét, amint a műhely ablakán félmeztelenül bepislog rám, haragosan, álmosan. Azt gondolta, nem veszem észre: benyúlt az ablakon és gyömbéret csent el Bayus hadnagy asztaláról. Mindenféle drága fűszer volt ott felhalmozva. A Király Képe nek kamrájából és Zsófia nénémtől lopták el a sok finom fahéjt, nádcukrot, illatos mazsolát. A pókhálós lyukas csöbrök közt volt még szegfűszeg is, citrom meg gránátalma. A fűszerek kábító illata keveredett a földre ömlött bor és a penész szagával.

Bayus hadnagy mocskos ágyán ültömben elszenderedtem, a kába illatok mély álomba döntöttek. Még hallottam a Pristornak adott tallér csörgését és éreztem, hogy valaki lehúzza lábomról a csizmát... Így aludtam el én ezen az éjjelen a Téglá utcában.

XX.

AZ AVERNÓI-TÓ

Mint Scipio, álmom idejét mérni én sem tudom. Nagy lótás-futásra riadtam fel nehéz álmomból. Nem messze bolhás nyoszolyámtól, valaki állt a szoba közepén. Rögtön megismertem Bayus hadnagyot. De jelenlétének fontossága nem tört be azonnal ébredésem kábulatába. Három sastolla megnövesztette alakját, izmos nyaka most is feszes volt, mint a dómban. Láttam: cigányos, sötét arcbőre valamilyen elégedettségtől fénylik. Kállóban vagy Nádudvaron ringott-e a bölcső, amelyből kinőtt, hogy véghez vigye az éjszaka nevezetes tettét? Arca a cselekvés mámorától ragyogott. Olyan volt, mint egy itáliai lovag, aki elnyerte szíve hölgyének szerelmét, de előbb törével ledöfte a féltékeny férjet.

Velem mit sem törődött. Jönni-menni kezdett a szobában; rakosgatott, intézkedett. Elöl csúcsba vágott csizmája döngött a földes padlón. Hanyagul panyókára vetett, bő köpenye bajnoki palástként lengedezett rajta. Tömött hajdútarisznya harangozott az oldalán. Ajkamon még mindig az álom mézédés ízével, azt vártam, hogy meglengeti a nápolyi hercegnő hálóingét. Ehelyett boroskupát emelt fel. Ivott, mint a görény. Szomjasan nyelte a bort. Sovány nyakán sétált az ádámcsutka. Aztán egyszer csak ivás közben összerázkódott és mintha epét inna bor helyett, undorral kiköpte a padlóra. Mint mikor a virágból hernyó mászik ki, hirtelen olyan lett ez az ember.

Most láttam csak, hogy mások is vannak a szobában, egyre többen. A szutykos fekhelyről ferdén feltekintve, mogorva és vad arcok közt megpillantottam viceporkolábunkat. Talpra ugrottam.

- Dávid!

De kiáltásommal sem ő, sem a többiek nem törődtek. Bayus hadnagy rekedt hangja hallatszott:

- Most már nem fognak megholt szenteket imádni.

Kassai árnyékom, Dávid, ezzel toldotta meg:

- Szent Calvinus nem kellett nekik.

Egyszerre zsibongani kezdett a szűk odú, mindenki mondott valamit.

- Én megpattogattam az ajakát.

- De a tomporát, azt én sóztam meg – dicsekedett a másik.

- Kínjában a farán sírt – mondta a harmadik.

Az ajakpattogtató azt állította, hogy az övé disznóként rőfögött.

- De úgy kell a kutyának!

- Ha a tiéd disznó volt, ugyanakkor nem lehetett kutya is. Az enyém úgy ugatott, mint a koloncos eb, amikor rühös bőrét lenyírják.

- Úgy kell nekik.

- A szakramentumos hashízlalóknak!

- A vörös szakállas volt a legmegátalkodottabb fenelegény. Szent Calvinust szidta, gyalázta.

A tompor sózásával dicsekvő szólt megint:

- Ahogy én tarkáztam meg őt, úgy ő világ életében nem tarkázta a misét.

Röhögve mondta a társa:

- Most aztán henyélhetnek ítéletnapig.

Bayus hadnagy rájuk ordított:

- Igyatok, bátor katonák!

Az Ádám előtti szörnyetegek ittak. Közben tovább társalogtak, a maguk módján.

- Most majd nem kevernek emberhúst a disznópecsenyéhez.

- Az ő bűdös húsukat a kutya sem eszi meg. Mindig az istent bosszantották. Meg a hasukat, a belüket grófi eledelkkel. A tiednek hány rőf volt a bele, Dávid?

- Öt rőf, meg a sok rondaság a bőre alatt. De most jó helyen vannak mind a hárman.

- Lekvárban.

Ezen mindahányan voltak, röhögtek. Csak Bayus hadnagy maradt fagyos.

- Fussatok borért! Üres a kupám! – ordította mordul.

- Tagadta, hogy méreg van az ostyában – mondta a tarkázó.

- A jó hazafiakat azzal ettették. Mérges ostyával.

- Az enyém csak addig tagadta, amíg a hasán a szőrt a fáklyával meg nem pörkölttem. Akkor bevallotta.

- Mit vallott be?

- Mindent.

- Azt is, hogy az Antikrisztus szolgája?

- Még azt is bevallotta, hogy őt is bagoly költötte ki gyíktojásból. Mint a római pápát.

- Jó, te pörkölted, de én faragtam – hencegett a lehangosabb.

- Megfaragtuk a misefaragókat.

- Igyatok, derék legények! – ordította a hajdúhadnagy.

- Sírt ám, potyogtak a könnyei, amikor leégettem a szakállát. De fene erős természete volt. Szent Calvinus akkor sem kellett neki.

- Amelyik lehangosabban jajveszékelt, annak olyan volt a pofája, úgy megkopott, mint a denevére.

- Eddig ők nyúzták a népet, most a nép nyúzta meg őket.

Ezt az öklét forgató Mikael mondta, Szent Mihály druszája, aki belelőtt az arkangyalba.

- Éljen a hatmarkú vicehadnagy! Igyál, Mihál!...

- Te aztán jól megbálványoztad a bálványozót. Egészen belefáradtál a pörkölésbe.

Csakugyan fáradtan kuksolt a sarokban Mikael vicehadnagy. Hátát a falnak támasztotta, fejét lógatta. Fáradt volt, vagy részeg csupán? Avagy valami más bántotta? A legkérdőbb Ádám előtti szörny tovább hangoskodott.

- Én csak megcsiklandoztam, de ő vért hugyozott tőle.

Dávid, a viceporkoláb, a fejét csóválgatta:

- És még akkor se kellett neki Szent Calvinus hite.

- Meg a kutyaerős vörös szakállasnak se. Még dulakodni mert velem a hitvány.

- Nem kellett neki a magyar hitvallás.

- A mocskosoknak!

- A fattyúknak!

- A kétlábú szamaraknak!

- A csupasz fülű bivalyoknak. Pedig holnap is ehetnének-ihatnának. Vígán élhetnének a bűdös latrok.

- Spanyol szaguk volt.

- Senki sem fogja már mézzel kenni a szájukat.

- Sem a farukat irkafirkálni.

- Nem tobzódnak többet se hintóban, se széekben.

- Csak a ganéjban, a Király Képe mocskában.

A Szegedről jött Mikael vicehadnagy, akinek igazi nevét senki sem tudta, a fal tövében felordított.

- Beszegem a pofátokat, ha nem hallgattok tüstént!

Erre csend lett. Az Ádám előtti szörnyetegek sűrögni-forogni kezdtek, kioltott fáklyákat dobáltak a sarokba. És a csendben végre én is megszólaltam:

- Honnan jösztek, Bayus hadnagy?

Senki sem felelt.

– Ki vigyáz a nénémre, Bayus hadnagy? – kérdeztem ismét.

A hadnagy kiköpött a földre, felelet helyett. Valami miatt utálkozott. A Szegedről jött Mikaelhez fordultam.

– Vicehadnagy, hát te itt vigyázol a nénémre?

Ő is abból az emberfajtából volt, amelyik sohasem fog eltűnni földünkről, amíg az Ég le nem hullajtja összes csillagait. Sunyin elfordította fejét, mint az a híres rabszolga, akiről az áruba bocsátásnál elhallgatta gazdája, hogy tolvaj és kockajátékos. A krétai jellemű viceporkolábra kiáltottam és Tarcsát emlegettem, ami egyértelmű volt az akasztófával. Faggattam, mit tud a nénémről. Szemétdombján hengegő kakasként Bayus hadnagy ugrott elém.

– Nénéd szemérmét senki sem csiklandozta meg az éjjel. Békén aluszik özvegyi nyoszolyájában.

Azt gondoltam, agyon kellene vágnom. De neki szablyája is volt és egy sereg embere. A három pápista pap felől érdeklődtem. Bayus hadnagy vállalt vont, nem felelt. A hajdúk röhögtek, összenéztek. Falatozgatni kezdtek. Türelmetlen kérdéseimre végre az a hajdúgyalogos válaszolt, amelyik a tompor sózásával oly hangosan kérkedett.

– Besavanyítottuk őket spanyol káposztába.

A pókhálós lomtár falait megremegtette a durva nevetés. Kés Csináló Pristor vederben hozta be a bort; kupa és ezüst pápistakehely kézről kézre járt, testvériesen. A látvány lebilincsel. A prágai csillagász hideg nyugalmát hívtam segítségül borzadályomban és néztem a véreskezű, röhögő embereket. Kedves leleményem: az Ádám előtti szörnyű ember, íme, itt volt seregestül előttem. S én tudtam, hogy régibb ő, mint az összes pogány és szent könyvek, és meszszebbre tekint vissza a történelembé, még az ősi babiloni éneknél is messzebbre.

Bayus hadnagy megbotlott saját sarkantyújában, majdnem orra bukott. Tántorogva állt elém, kérkedett:

– Ami neked nem sikerült, tudós tanító, arra én megtanítottam őket.

– Ki bízott meg veled? – kérdeztem felháborodottan.

– Ne mártsd bele a szakállad a mi levesünkbe – mondta ő fenyegető hangon.

A csákányfokost meg is pörgette a levegőben. Aztán az orrom elé dugta a véres vasat. Alvadt vérrel volt borítva. Mikael vicehadnagy olyan roskatagon üldögélt a falnál, mintha őt tarkázták volna meg az éjjel. Pedig ő volt a tarkázás legavatottabb mestere.

– Húzd ki a töködből a tövist, Mihál! – kiáltott rá az egyik részeg hajdú. Ez az ő díszes nyelvükön azt jelentette, hogy Mikael szedje össze magát, ne búslakodjon.

Nem az a céloom, angol király, hogy a kiömlött vér borzalmaival szórakoztassalak. Ha ezt vártad volna, akkor most csalódás ér. Nem folytatom, mit műveltek a Királyi Házban szellemem testet öltött alakjai, az Ádám előtti emberek. Nem mondom el, hogyan belezték ki egymás után a három pápista papot.

Csak a legszükségesebbre szorítkozom; nem akarok többet mondani annál, amennyi a *faktum* igényeihez mértén éppen szükséges. A hencegő Bayus hadnagy a földre hányt, keze fejével letörülte száját. Ettől megkönnyebbedett, barátságosabb arcot vágott. Leült mellém a mocskos fekhelyre.

Én elfelejtettem, hogy az imént agyon kellett volna csapnom. Fesztes posztónadrágján a vérfoltot most pillantottam meg. Dagadt tarsolyából datolya közül írásokat vett elő és kezembe nyomta, hogy olvassam el az ellenséggel cimboráló papok ellen a bizonyítékokat. Saját kezük írása mutatja bűnösségüket. Ötszáz spanyol aranyért el akarták adni az országot.

- Itt van. Olvasd, tudós tanító. Ez az ő titkosírásuk. - Grodecius hangjegyeit mutatta, a babiloni ének kottalapjait.

- Én megfejtettem titkosírásukat - mondta dicsekedve. - Minden jel egy-egy spanyol aranyat jelent.

Megtudtam tőle azt is, hogy a leggonoszabb bírta a legtovább: a főnök, aki spanyol ugyan, de az Ördög olyan jól megtanította magyarul, hogy olyan folyékonyan beszél, mintha nálunk született volna. Nehéz volt agyonverni. Mind a két szeme kiugrott már a helyéről és még mindig minket szidalmazott.

- Felhasítottuk a bőrét, fáklyával égettük. A bele is kilógott, de csak mindig dühösködött ellenünk. Nem kellett neki az evangélium.

Aztán, nem is tudom, mi történt. Dühroham tört ki Bayus hadnagyon. Leugrott az ágyról, ordítani kezdett. Öklét rázta emberei felé. Az imént még bátor katonáknak, vitéz legényeknek nevezte őket. Most szidta, mint a bokrot, az egész társaságot. Azt mondta róluk, hogy gyáva férgek.

Ekkor tudtam meg, hogy már aznap éjjel meg akarták ölni a három pápista papot, amikor a kápolnájukat szétrombolták. De a hajdúk féltek tőlük. Mégpedig azért féltek, mert Mikael vicehadnagy azt mondta, hogy a Sátán lakozik bennük. A Sátántól féltek.

Megértettem most már azt is, miért támasztja a falat hideglelősen a hatmarkú vicehadnagy. A Sátántól rettegett, hogy bosszút áll rajta a papokért. Nyelvének zsinórját még csak eztán oldotta meg Bayus hadnagy. Előadta, hogy buzogányával az első csapást a viceporkoláb mérte a pápista Pongraciusra. Rögtön elájult. De Mikael vicehadnagy addig rugdosta, amíg magához tért. Ekkor engedelmesen leült egy székre. Fejét a homlokánál nadrágszíjjal körülbroncsolták, ettől egyik szeme kifolyt, a másik úgy lógott a levegőben, mint cérnaszálon. Ellenkezés nélkül hagyta, hogy összekötözött kezénél fogva felakasszák a szoba gerendájára ott, ahol Ferrarai Lardus Tádé örkanonok sápadt arcképe függ a falon. Ruháját letépték, testét fáklyával égették, bordái látszotak, bele kilógott és Dávid tépte ki szakértelemmel, hogy megmérje, hány rőf hosszú bele volt a Sátán szolgájának. Ő nem félt a Sátán bosszújától.

Aztán Chrysinus kanonok volt soron. Előbb a hasa alatt megcsönkítették, aztán a nyakát elmetszették, mint a csirkének. A feje rögtön lehullt. Hamar végeztek vele. De Calvinus hite ellen a három közül ő tiltakozott lehangosabban.

Mint disznóölésnél szokás, a „vörös szakállast”, Grodecius jezsuitát gondosan és sokáig perzselték. Sehogy sem akarta beszüntetni dühösködéseit az evangélium ellen. Ekkor Mikael vicehadnagy a szablyájával megtarkázta. Végül Bayus hadnagy csákányfokossal szétverte a fejét. Többet nem mozdult, nem szidalmazta az igaz hit bajnokait.

Nem vállalkozom rá, hogy kínos halálukat apróra elmondjam. Herulok! Cimberék! Hajdúk! Ádám előtti emberek! Szívesebben némán hallgatnék rólatok. Végül a spanyol lekvárt is megmagyaráztatok. A három pápista papot dolguk végeztével katonáink bedobálták a kis udvar mocsokgödrébe. Ez az a gödör, amelyről többször szóltam már. Ifjúságom sánta kísértete hordta bele naponta vederrel a szennyet. Már a Jagello király ürülékét is ebbe a verembe öntötték cselédei. Csak az Avernoi-tó ürege ilyen undok, Vergilius idejében azt hitték az emberek, hogy ott van a Pokol. Ide hajították be a hajdúk a három tetemet.

Velence álarcát letéptem viharzó lelkemről. Az Egek Urának hálát adok érte, hogy megajándékozott ezzel a perccel. Hiszen vannak emberek, akik úgy fejezik be hitvány és szürke életüket, hogy sohasem derül ki róluk, miképpen viselkedtek volna az élet egy komoly pillanatában, mert nem volt ilyen pillanatuk. Bár Bayus hadnagy, csákányfokosát forgatva, figyelmeztetett, hogy jól vigyázzak nyelvem pergésére, én felháborodottan megszidtam a részeg hajdúkat.

- Cimberék! - kiáltottam torkomszakadtából.

- Ékes beszédednek fodra rongy - támadt rám a jeles hadnagy. - Torkod csatornáján ne köpködj istentelen szavakat.

Meredt szemének könnyzacskója reszketett, mint bizonyos vadmadaraké. Jobbnak láttam, ha elhallgatok. Valami derengett elmémben. Azon törtem fejem, miképpen távozzam ép bőrrel és lehetőleg méltóságteljesen az Ádám előtti szörnyetegek társaságából, és ezt gondoltam róluk: „Míg földünk le nem hull a semmibe, még sokféle evangéliumra fogják tanítani őket, és jaj lesz azoknak, akiket ők fognak majd tanítani szablyával, buzogánnyal és csákányfokossal.” Dávid, a viceporkoláb, megsuhogtatta a levegőben véres fegyverét.

- Te is az Ördög ebe lettél, nemes hadnagy, mint ez a gyáva Mihál? - szólt hozzám vakmerően, felejtve Tarcsát, és a didergő vicehadnagyhoz fordult: - Hé! Te még mindig félsz az ördögi fajzatoktól?

Hajdúköpenye zsebéből elővett valamit, egy véres emberi kezét. Dülöngélt, nézegette, babrálta egy ideig a levágott kéz elernyedte, görbe ujjait. Mint egy tenyerjós, aki Campania legszebb szibyllájának fehér kacsójára vágyik, úgy vizsgálta. Aztán hirtelen minden erejéből a Szegedről jött Mikael arcába vágta.

- Nesze neked, te gyáva! Most megkaptad a pofont az Ördög kezéből!

Elmenekültem Kés Csináló Pristor házából. Szegény lovamat, amely még mindig latinul ügetett, ma is sajnálom éles sarkantyúm miatt.

XXI.

*DE PROFUNDIS*¹⁴⁰

Lovamat a gombkészítő fiára bíztam és bementem a Királyi Házba. Nem találtam eleven embert a tágas szobában, Lardus Tádé ferrarai órkanonok sápadt arca tekintett rám a falról. Csak az övé. Véres volt minden. Fal, padló, mennyezet, bútor. Még az összetört kandalló is. Nem volt itt már semmi dolgom. „Nem tudtam megmenteni a nyomorult csökönyösöket!” – így sóhajtottam és kimentem a szomorú szobából.

El kell mondanom, mit tapasztaltam az Avernoi-tó üregében, a Királyi Ház büdös kis udvarán. A papok még ott voltak a mocskos veremben. Úgy heverték ott csonka-bonkán és elmerülten, ahogy Bayus hadnagy és hajdúi bedobálták őket. Elmerültek a bűzös ingoványban. A gyilkosok a düledező deszkaviskót az üregre döntötték.

Az egész házban és a dudvás udvaron sehol nem volt senki. Csak a gyáva szolga lappangott valahol. Szent Mihály havának ezen a reggelén nyájasan tiszta volt az égbolt és Eperjes felé is szép időt ígért a fenyves bérceken. Megálltam a mocsokgödörnél. Illik időzni egy miatyánknyi ideig a levágott ellenség sírjánál.

Füleltem. Valaki odalent sóhajtott, nyögött. Tisztán hallottam. Egy karóval megpiszkáltam a palánk alatt a gödröt. Csend lett. De felbukkant valami. Egy fej, egy emberi arc. A jezsuita Pongraciusé, aki a múlt éjjel a sasokról beszélt nekem és esküdött, hogy kék az ég. Ebben igaza is volt. Ragyogott felettem a kassai kék égboltozat.

Zsófia nénémet a nyoszolya lábánál találtam, gyászában és fájdalomában összeomolva. Csendben imádkozott. Szeme mély árokban ült, kassai színű partok alatt. A hajdú ököl vörös nyoma még látszott az arcán. Én féltem, hogy siránkozva szememre veti papjai halálát. De csak ennyit mondott száraz tekintettel, hiszen már nem voltak könnyei:

– Jaj, mért nem háltál ágyamban az éjjel!

De talán nem is tudta, hogy mit beszél. Megint hívtam, hogy jöjjön velem Patakra, órákon át könyörögtem neki. Pedig már nekem indulnom kellett, Georgius elküldte értem egyik hadnagyát. Mikor búcsúztam tőle, valaki kopogott az ablakon. Úgy, mint az első este, a büdös hátsó udvar felől. Megint a gyáva szolga volt. Bátorítottam. Erre bámulatos fürgén, mint a majom, bemászott az ablakon. Minden tagjában reszketett. Letérdelt elé és úgy esdekelt, hogy ne bántsam, mentsem meg életét.

– Senki sem fog már téged bántani, elpuhult böléndek! – mondtam neki. – A véres serleget már kiitták a szomjasok.

Valójában ekkor vallotta be gyávaságát: egész éjjel a kápolna romjai közt rejtőzött. Minthogy ott már mindent összetörtek, úgy gondolta, ott van a legbiztosabb búvóhely. Nem is volt olyan ostoba, mint az ökörnyal. Mikor aztán kora hajnalban a gyilkosok elcsörtettek, ő előbújt rejtekéből, és mint az eszeveszett, kiszaladt az udvarra a gödörhöz. És ott hangot hallott. Nem csak sóhaj-tást, mint én. Hanem segélykérést a mélységből. *De profundis* volt ez, csak más szavakkal, mint a Zsoltárok Könyvében.

– „Húzz ki, jó ember! Mentsd meg életem!”

Ezt kérte tőle a hang és ő ott előttünk térden állva megesküdt, hogy a hang a jezsuita Pongraciusé volt, aki elrabolta ugyan néném lelkét, de akkor már az üregben nem volt se szeme, se füle. Zsófia néném hangosan felsikoltott, magam is megborzadtam. És hogy vigasztaljam őt, elmorogtam a vezeklők pa-naszos sóhaját:

– A mélységből kiáltok, Uram, hozzád!
Mindenható, halld meg szavam!
Legyen füled figyelmeztetéssel
Könyörgésem szavára, én Uram!

Aztán megkérdeztem a gyáva szolgától:

– És te mit tettél, jó ember?

Bevallotta, hogy félt is, irtózott is segíteni. Főképpen félt, hogy a hajdúk visszajönnek és őt is levágják, a gödörbe dobják.

– Ahol nem jó lelküktől búcsúzni – mondta.

Így történt, hogy befogta fülét és elszaladt a gödörtől. Eszembe jutott, hogy Chrysinusszal szemben éppen Pongracius szerzetes védte meg a gyávat. Szavai-ban akkor a kérlelhetetlen Sors kalapált, mint a görög tragédiák kórusa-iban. Kíméletből nénémnek egy szót sem szóltam arról, hogy az imént még én is sóhaj-tást hallottam a gödörből, aztán az Avernoi-tó üregében minden elcsendesedett...

...A szennyből kibukkant rettenetes arcot felejteni nem tudtam, elkísért a Bodrogig, sőt azon túl pataki házam rózsái közé is.

Georgius hadnagyának sürgetése miatt alig tudtam elbúcsúzni szívem legdrágább kincsétől, Zsófia nénémtől. Megígértem neki, hogy hamarosan vissza-térek érte Kassára és akkor mindenképen magammal viszem Patakra. Ő nem mondott sem igent, sem nemet. A hadvezér tornyos várkastélya felé velem jött igen-nem hallgatása, kassai színe, sápadt ajkának reszketése, múltamnak sok összetört cserépdarabja, azok a finom és érzékeny szilánkok, amelyeket rajtam kívül egyedül csak ő ismert ezen a teremtett földön. Emlékező fülemben velem jött hangjának kellemes csengése és velem jött, mint hervadó virág, búcsúcsó-kunk gyászos íze, illata is.

Marburgi barátaim! Tollam a kedvetekért gyorsabban szalad most a papíron, mint lovam nyargalt a Bodrog felé. Ugrom egyet az idő bokrain át, hogy arcotokra fagyjon a mosoly, ha netalán úgy vélekednétek, hogy Alvincius főprédikátor ékesszólásán felbuzdulva Bayus hadnagy jó és dicső munkát végzett.

Már most megmondom nektek, hogy távozásunk után egész napon át háborgott a gaztettől az egész protestáns Kassa. Zsófia néném felkereste a kamaragróf hitvesét és kérte, járjon közbe hatalmas uránál, hogy a holttesteket kiszedhessék a gödörből. Rajner kamaragróf, akinek sanda kobakjáról nem a borbélyolló, hanem a természet nyírta le a hajzatot, maga is megrendült a hírtől, hogy katonáink ilyen alapos munkát végeztek. Sebtében elrendelte, hogy Kassa híres hóhéra azon nyomban emelje ki a veremből a holttesteket és temesse el tisztességesen az udvaron. A kamaragróf hitvesének lelke hasonló volt a Sáfár Dorottyáéhoz, és akadtak bőven más kassai asszonyok is, akik elborzadtak a papok kegyetlen legyilkolásától.

Útközben, amerre lovas csapatunk a fogoly római generálissal elhaladt, az emberek már hallottak a vérengzésről. Gyorsabbak a rossz hír szárnyai, mint a jó híreké. A parlag szőlőkön, a Maszla pataknál és a Nádasd táján is találkoztunk emberekkel, akik már tudták, hogy a három pápista papból gulyást csináltak az éjjel.

Mindnyájan lóháton voltunk, maga Georgius hadvezérünk is. Egyedül a Király Képe utazott üveges hintóban, a paripák saját csukott kocsijában ragadták Patak vára felé, új börtöne felé. A kevély pápista generális is tudta már, hogy papjai milyen véget értek. Követelte, hogy állítsák meg a hintót. Számon akarta kérni Georgiustól papjai életét és azonnal panaszt tenni a vallási szabadságon esett sérelem miatt! Mindenki nevetett rajta. Ő toporzékolt, megláncolt öklét rázta dühében.

Aztán senki sem törődött vele, hogy éktelen haragjában mit ordít szent ügyünk legmegátalkodottabb ellensége. Kassának és egész Felső-Magyarországnak a császár- király és a nádor után ez a legfőbb ura szárnalmas alak volt csörgő bilincsei közt. Parancsoláshoz szokott hangja a hintó kerekeinek zörgése közben időnként felcsattant, a Tapolynál még vissza akart fordulni hitveséért, azt állítva, hogy a grófné is meg akarja osztani vele a sorsát. Katonáink, az örök, jól mulattak, látva tehetetlen haragját. Éppen amiatt dühöngött, hogy nem a Dargói-hágón kelünk át, ahol segítséget remélt, és messze elkerültük Homonnát. Gyémánt pitykés dolmányára már szemet vetettek, a cobolyprémre is. A Király Képe, mint álmos vadállat a ketrecében, csak estefelé csillapodott le. Hátradőlt hintójában, elfelejtette, hogy kezén bilincs van, és hortyogva elaludt. Szárnalmas alak egy nagyúr, akit cserben hagy a hadiszerencse és legszemélyesebb ellenfelének fogságába esik.

Georgius beleit nem marta a legyilkolt papok balvégzete. Valahányszor mellé lovagoltam és felháborodott szavakkal beszélni kezdtem a gödörbe dobált három tetemről, ő megsarkantyúzta lovát és odébb ugrott.

- Ékesszólásod orsóján ne pergess róluk hiú szavakat - ezzel intett le erélyesen.

Csakhamar tapasztaltam, hogy senki sem beszél már a csapatban a szégyenletes tettről, mintha titkos tilalmi parancsot adott volna ki Patak várának dicső ura. Fekete viharbajusza tőlem is megkövetelte a hallgatást. Pedig egyedül én ismertem titkát a csapatban: jezsuita öccse, Paulus nélkül sohasem lett volna ónodi kapitány. Georgius tilalmába beleszoktam, mint a szűk csizmába, amely lassan kitágul bütykös lábakon.

Patakra érkezve én is hallgattam róluk. Egyedül Zsófia nénémért sajgott a szívem. Kutyám örömeiben megugatott és elém szaladt a kapuig. Diákjaimnak sem szóltam a leölt papokról, pedig azok kíváncsian akarták leolvasni arcomról, vajon mi érdekeset találtam, ami virít az emberi lét ágas-bogas fáján. Aztán jött a hécei zsellérlány is, karján hozta a pulyát. Lassan valóban felejteni kezdtem őket, Pongracius arcát is a pöcegödörben.

„Sebekre rongyot hiába tépsz, Dorottya!” - néha még eszembe jutott.

Aztán lassanként igazat kellett adnom Georgiusnak: a hallgatás a legmélyebb sír és az ember hamar felejt. Egy nap Patakra érteztél, dicső Fejedelem, Erdély grófja! Mit jelentett neked Georgius a három pap leöléséről, ma sem tudom. Téged ádáz ellenfeled, a Király Képe, százszor jobban érdekelt száz pápista pap kiontott vérével. Elküldted őt fogarasi várad híres pincebörtönébe, ahonnan ember még nem távozott élve.

Indulataim zaboláját markolgatnom nem kellett. Szívem szeretetének két tárgya töltötte be napjaimat. Az egyik az igazság keresése volt, Ég és Föld titkainak feltárása az értelmes ember számára. A másik: Zsófia néném. Házamat átrendeztettem, a hécei pulya anyja és deákjaim segítettek. Mindent előkészítettem néném illő fogadására. Kertem rózsáit megnyesegettem.

Aztán elérkezett a napja, hogy békés tudósként lóra pattanjak és visszamenjek Kassára. Lovam ezúttal Catullus verseit kopogta patkóival. Én Berenice Hajáról álmodoztam. Néném kapuján most nem kellett sokáig zörgetnem. Cselédei visszatértek hozzá, rögtön beengedtek. Nem bántak velem úgy, mint ha trákiai jelekkel pettyezetett ember volnék. Lelkem ábrája belereszketett abba, amit láttam: a gyászos szomorúságba.

De figyelmeteket kérem, marburgi barátaim! Az írás tökéletes pillanatáért esdekel lelkem, mert most lépek fel az oromra.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

A néhol hézagos latin kézirat utolsó lapján ez a dátum áll: *Anno Domini*, azaz „Az Úr 1628. Évének December havában a 8. Napon”. Ez arra vall, hogy Bod Máté az elmondott események után kilenc évvel fejezte be a *Tanúbizonyyságot*. Nincs adat rá, hogy mennyi ideig írta, pataki házának ablakából virágos kertjére kitekintve. Valószínű, hogy javarészt 1628 nyarán dolgozott. Ez az az idő, amikor Franciaországban a Port-Royal reformja már megtörtént: Jansen fáradhatatlan buzgalommal írta nagy művét a Kegyelem és a szabad akarat összehangolásáról és ezzel megvetette a jansenizmus alapjait. Bod Máté és Jansen kortársak. A *Testimonium* egykorú az *Augustinusszal*.¹⁴¹

A kézirat gondos javítgatása arra vall, hogy Bod Máté az írást nagyon komoly dolognak tartotta. Szilárdan és pontosan igyekezett megszerkeszteni a nyelv gépezetét és ebben segítségére volt kiváló latin tudása.

A fordítás munkája, mint már mondtuk, nem volt könnyű. A szavakra támaszkodó képzelet erejével és leleményességével kellett a fordítónak beleélnie magát Bod Máté gondolataiba. Ennek a furcsa szellemi alkotásnak legnehezebben elérhető, egészen légi és megfoghatatlan csírát is valamiképpen birtokába kellett vennie, legalábbis sejtéseibe befogadni az álmot, amelyből – a legszemélyesebb élmények alapján – a *Testimonium* megszületett.

Könnnyű volt Bod Máté szavahihetőségét heraldikailag ellenőrizni: két vagy három aranyliliomot kapott-e Kassa a címerébe? Ennél jóval nehezebb a hitelenség mérlegére tenni például a kilenc év után megírt éji lovaglás „tépett gondolatait”.

A „*faktum*” vagy a „megtörtént dolog” hihetősége egyre jobban izgatja a *Tanúbizonyyság* íróját, ezért kér valamilyen közreműködés-félet marburgi barátaitól.

Jansen *Augustinusa* példátlan könyvsiker volt latin nyelvének minden nehézsége ellenére. De kérdés, nem dobták volna-e sutba az olvasók a *Testimoniumot*, ha történetesen Hulsius mester kinyomtatta volna. Viszont manapság bizonyára több embert érdekel az ismeretlen magyar protestáns iskolamester *Tanúbizonyysága*, mint Jansen könyve, még ha azt a mai olvasó számára lefordítanák. A korváltozás egyúttal olvasóváltozást is jelent és teljesen kiszámíthatatlan.

Nem tudhatjuk, hogy I. Károly angol király mit talált volna érdekesnek vagy unalmasnak a *Testimoniumban*, ha történetesen kivégzése előtt a börtönben elolvashatta volna. Mit szolt volna hozzá Alvincius, a főprédikátor? Vagy „Erdély grófja”?

De van egy „legvalószínűbb olvasó”, aki Paul Valéry szerint minden írói alkotás fontos alkatrésze. Mindenkinek, aki tollat vesz a kezébe, számolnia kell ezzel az olvasóval. Bod Máté az írás akadályainak legyőzésében szelleme lecsilapodását várja és szüntelenül erre a „legvalószínűbb olvasóra” gondol. Ne-

vet is ad neki. Megszólítja őket: „Marburgi barátaim!” Minduntalan hozzájuk szól, hozzájuk eseng. Figyelmet kér.

A hang könyörgő, de a teleírt latin papírlapok fölé hajló író itt valamilyen hideg bűvészmutatványt kísérel meg: rimánkodik, de csak azért, hogy előkészítsen az elkövetkezőkre. Arra, ami számára a leglényegesebb. Amit így nevez: *faktum*.

Az idő sokféle finoman kidolgozott filozófiai elmélete Bergson és Thomas Mann óta a mai művelt embert, a mai „legvalószínűbb olvasót” sok mindenre megtanította már. Ezért bizonyos kétkedéssel tekint az olyan írásokra, amelyekben egy régen elmúlt lelki élmény – *in hora mortis* éjszakai lovaglás és tépett gondolatok – rajzát élesebbnek látja, mint a folyóba hullott kődarab körvonalait a víz tükre alatt. A fordító próbált szembehelyezkedni ezzel a kétkedéssel a „lelki ábra” rajzainál. Ha a vonalak néhol túlságosan élesek vagy nagyon is elmosódnak, nem tehet róla.

Mellékesen: nem is tudjuk, ki az a fejtetőn álló, szomorú lélek, aki síró lábbal kalimpál és földbe vert karó.

A kéziratban szereplő *Fertal inferior* a Déli-kaputól nyugatra esett. Kassa ebben az időben fertályokra, azaz városnegyedekre volt osztva.

„Berenice Haja”: nem Catullus írta, csak fordította, mégpedig görögből. Kallimakhosz költői leleménye volt a fogadalomból lenyírt királynői hajzat, amely csillagképpé változott.

Bod Máté gyakran ugrik át az „idő bokrán”. Nem egészen világos, hogy a három megölt pap holttestét mikor szedte ki a gödörből a kassai hóhér. Ugyanazon a hátsó udvaron, amelyre a Királyi Ház szétrombolt kápolnájának ablaka nézett, közös sírban temette el a hóhér az áldozatokat. A *Virtus purpurata* szerint a hóhért Bokaciusnak hívták. Magyarul valószínűleg: Bokács vagy Bakács. Alegambe római jezsuita feljegyzése azt mondja, hogy a hóhér maga is elámult, milyen „alapos munkát” végeztek a hajdúk.

A jeles ifjú humanista tudós kesereg, hogy nem tudta megmenteni őket; megcsönkített véres tetemük örökre elmerült. Örökre, a végtelen ideig. A latin kézirat szakadt lapján kibetűzhető: „Ad infinitum tempus”... És az író lélegzetet vesz, mielőtt fellép az oromra.

XXII.

A FAKTUM

De ez az este már a megtörtént dolog, a *faktum* estje volt. Szent Mihály havának második szombatján estebédünket már régen elköltöttük Zsófia néném kassai házában. Elment a gyáva szolga is, aki nem merete kihúzni a gödörből a jajgató Pongracius jezsuitát. A visszatért ijedt cselédek lent voltak a földszinten és csakhamar lefeküdtek.

Ketten voltunk csak ébren a házban: Szent Cecíliaként bánatba merült Zsófia néném és én. Jön-e velem Patakra? Nem jön-e? Kért, hogy erről ezen az estén ne beszéljünk. Megengedte, hogy felkísérjem hálószobájába. Szóltam már erről a szobáról *Tanúbizonyosság*omban. Néném oszlopos és mennyezetes özvegyi nyoszolyája terpeszkedett benne; időnként megszólalt a zenélő óra, amelynek olyan édesen csengő hangja volt, mint a nénémnek.

Mértani pontosságra törekszem. Minden leírt szót alaposan megfontolok. Napunk ekkor még nem lépett a Mérleg csillagzat jegyébe, a nyár utolsó hetéhez közeledtünk, a nappal még valamicskével hosszabb volt, mint az éj. A Bukfenc-völgyben még virágok nyíltak. A nagy csokor sárga liliom, amelyet Patakról hoztam nénémnek, nem tartalmazott semmilyen idegen anyagot. Nem lápos mezőn szedtem, így tehát nem volt szirmaiban kén vagy kvasav. Szárnyas rovarok sem rejtőztek liliomjaimban. Szent János bogaraira gondolok, amelyeknek van egy apró fajtája. Ez a fajta élénkebben világít száraz nyári éjjelen és nemcsak röptében szórja a fényt, hanem megbújva a galagonyabokorban is.

Ismétlem: néném kedves virága, a sárga liliom, nem vegyült mérges levelű virágokkal, amelyekből akár gyilkos italt, akár gyógyító főzetet kotyvasztanak a javasasszonyok. Házasságra sem léptek ezek az üde liliomok a lópvirággal, amelynek furcsa tulajdonságait még nem kutatta ki eléggé a kíváncsi tudós.

Virágjainak vizsgálata után magáról Zsófia nénémről kell szólanom tudományos alaposítással. Hiszen ő az egyetlen tanúja *Tanúbizonyosság*omnak. Nem volt ő sem gyöngébb, sem sápadtabb, mint máskor, noha a gyáva szolga siránkozása estebédünk után felizgatta. Egész este, megérkezésem után, alig beszéltünk megölt papjairól. Lelkének nemessége és szilárdsága semmiképpen sem szenvedett törést. Pedig iszonyú volt számára az emlékezés. Régi deákszobám ablakán kihajolva az öldöklés éjjelen, jól hallotta a papok halálordítását. A gyilkosok is kiabáltak. A viceporkoláb hangját meg is ismerte, az csépelte a három tar papot a legdühödtebben.

Én minden módon igyekeztem néném figyelmét elterelni a bús emlékezéstől és állíthatom, hogy ez sikerült is. Egész este csupán egyszer háborodott fel ellenem, mégpedig azért, mert azt mondtam, hogy makacsságuk által ők maguk kívánták bőrük lenyúzását. Zsófia néném a sárga liliomokra tekintett és megbocsátotta könnyelmű szavaimat. Testének súlya néhány fonttal csappant a gyászos esemény, az izgalmak miatt. De vészes soványság jelét nem mutatta néném. Említésre érdemesítem még esti táplálékát. Az nem volt sem sok, sem kevés.

Magamról sem mondhatok el semmi gyanúsat vagy rendkívülit. A lovaglást éreztem ugyan combomban, de nem voltam fáradt. Gondolataimat főképpen az foglalkoztatta, mi módon költöztetem át nénémet Patakra. Pataki

házamból való eljövetelem előtt a fattyú pulya anyjával háltam és ettől viharzó lelkem is mintegy megkönnyebbedett.

Lelkem ábráját megfényesítette a hasznos szeretet Zsófia néném iránt, akit soványsága és kassai színe ellenére is szépnek láttam. Szívemnek kedvesebb mindenki másnál. Ott volt a mennyezetes nyoszolya, bevetve emeletesen, puha párnákkal. Nem is gondoltam rá, hogy innen ugrott ki csupaszon néném. Egyáltalában nem jutottak eszembe testének olyan titkos részei, amelyek valaha gyönyörűséget szereztek Valent bátyámnak.

Én is mértékletes voltam az estebédnél. A levesből kétszer merítettem, mert szeretem a sáfrányos csigatésztát. De a pecsenyéből keveset ettem. Egyetlen korty bort sem ittam. Eszem tisztaságát meg akartam őrizni erre az éjszakára, hiszen vonakodása ellenére is tervem volt, hogy pataki utazásunk ügyét dűlőre viszem.

Az igazsághoz híven el kell most mondanom apróra, hogy mi történt attól a minutumtól fogva, hogy amikor beléptünk ágyasszobájába és ott kettesben maradtunk. Ő megállt az emeletes nyoszolyánál és az oszlopot megfogta. Én azzal kezdtem, hogy deákjaim várnak, sokáig őket nem hanyagolhatom. Most kell döntenie, eljön-e velem Patakra vagy sem.

- Jöjj kertem virágai közé!

Zsófia néném kisvártatva szilárdan ezt felelte:

- Nem mehetek, amíg ők beszenteltlenül ily gyalázatban vannak.

Papjaira gondolt. Kassa nemes tanácsa még mindig nem engedélyezte Grodecius, Chrysinus és Pongracius pilises papok tisztességesebb temetését. Teteik, egymásra dobálva, egy hét után is még ideiglenes sírjukban pihentek, ahogy a hóhér földelte el őket a Királyi Ház hátsó udvarán. Pápista pap nem jöhetett be a városba. Ezt Alvincius és a kamaragróf megtiltották. Rajner dühösködésére a nemes tanács azért vonakodott a szertartásos temetéstől, mert Kassán egyre nagyobb volt a néma felháborodás. Ezt pedig, a hangos szörnyülködést, a főprédikátor el akarta kerülni.

Néném elutasítása nem sújtott le. Nem szálltam perbe vele. Úgy határozunk, hogy én reggel hazalovagolok Patakra és szüret után jövök el érte. Addig majdcsak kapnak nyughelyet a halottak, Zsófia néném is felkészülhet az utazásra.

- Eljössz csakugyan szüret után?

- A szent temetés után bizonyosan – felelte.

Ebben mindketten megnyugodtunk. Úgy tekintettünk egymásra, mint valaha szüzi gyermekkorunkban a virágos szépsi völgyben. Ennyi történt, semmi más. Ekkor érkezett el egy olyan pillanat, amelyet a halászhoroghoz tudok csak hasonlítani. Eszembe jutott a két könyv, melyeket Pongracius jezsuitától kaptam: Bellarminus és Campianus. Kérdeztem nénémtől, hol találhatnám meg ezeket, mert reggel magammal akarom vinni Patakra. Azt felelte, hogy mind a

két könyvet lent látta a földszinti sarokszobában, ahol egy héttel ezelőtt aludtam. Ezúttal ugyanis a cselédség számomra is az emeleten vetett ágyat, pár rőfnyire néném hálószobájától.

– Lemegyek – mondtam. – Megkeresem a könyveket.

Ekkor szólalt meg a márványlábú óra. Több dallamot rejt szerkezetében néném órája. Ezúttal olyan szomorúan zenélt, hogy a sasok jutottak eszembe, a mezőn fekvő ember.

Azóta megint jártam Kassán és órák hosszat ültem éjjelente Zsófia néném órája mellett. Vártam ugyanazt a dallamot; reméltem, hogy megismerem és így rábukkanok az időre, amelyet elvesztettem. Tudni akartam, és ma is tudni szeretném, hány óra volt akkor, amikor ezt mondtam: „Lemegyek, megkeresem a könyveket.”

A dóm toronyórájának mesterét, aki Németországban tanulta, hogyan kell bánni az idő szerkezetével, elhívtam egyszer nénémhez a Szent László utcából; Hopporsorum mesternek híre messze szárnyalt. De hiába varázsolta elő nekem az óra dobozából az összes ezüsthangú dalocskákat és hiába faggatott: én teljes bizonyossággal nem ismertem fel a szomorú zenét a sok közül, talán azért nem, mert lelkem visszhangja volt.

Így hát ma sem tudom, hány óra volt akkor, amikor égő gyertyával kezemből elindultam a lépcsőn lefelé a könyvekért. Szent Erzsébet tornyában az óra kongatni szokott minden félórán. De mi aznap éjjel nem hallottuk. Angelus harangja néma volt ebben az időben Kassán, az agyafúrt spanyol tiarás pontifex esti harangszava. Emlékezetemben nem támaszkodhatom rá, még Kegyes Gazdám életében elhallgatott.

Azt sem tudom, hány órákor ültünk le az estebédhez és mikor keltünk fel az asztaltól. Sem a dóm, sem az elmenekült domonkosok tornyában ebben az időben nem tülkölte kürtjével az idő múlását a tűzörtség. Néném szerint már éjfél is elmúlt, mikor lementem a könyvekért. Én úgy gyanítom, hogy esti kilenc óránál nem volt sokkal később. De mert a lélekben más az idő járása, mint az óra számlapján, az is lehetséges, hogy mindketten tévedünk. Talán sokáig elbeszélgettünk a mennyezetes nyoszolyaszobában olyan egyszerű dolgokról, amelyek az emlékezetben szétmorzsolódnak, mint a búzaszemek az őrlőmalomban. Talán már közeledett a hajnal. Sajnálom, nem tudom.

Az időről, amely *Tanúbizonyosságom* ormán fontos tényező, nem tudok híven számot adni. A Nap 5 óra után 16 perccel kelt fel ezen a késő nyári napon és délután korán nyugodott, pontban 6 órákor. A szürkület ideje akkor kezdődött és egy óra múlva már sötét volt. Bizonyosan tudom, hogy a Hold ezen az éjjelen éjfél után 2 óra 14 perckor kelt fel és napkelte után láthatatlanul bolyongott az égen. A számítások szerint délután 3 óra 40 perckor, még mielőtt az emberek ismét látták volna, az égboltról lesétált.

Minthogy Zsófia néném is határozottan állítja, hogy a megtörtént dolog időpontjában koromsötét volt az udvaron és egyikünk sem látta a fogyó hold tépett vörös képét az égen: valószínű, hogy hajnali 2 óránál semmiképpen sem volt később, mikor lementem a könyvekért.

Aznap száraz idő volt. Az előző hét esőzései elmúltak, a Hernád apadt visszaérkezésemkor. Egész nap derült idő volt. A szél a Bankó felől elhozta a mocsarak szagát, sok kórság okozóját Kassán az eperjesi orvosok szerint. De nem volt erősebb a szokásosnál. Semmi kárt sehol nem okozott, a céhek jelvényeit nem tépte le. Tündöklő késő nyári nap előzte meg az éjt, ámbár felhők kergetődztek az égen.

Napnyugta után sem tapasztalhatott semmi különöset vagy szokatlant az idő megfigyelője. Az égen a csillagok halványan pislogtak és csak itt-ott világitottak a vándorfelhők miatt. Az este már hűvös volt. Itt, a hegyek lábánál, Szent Mihály havában emberemlékezet óta tüstént beáll napszállta után a hideg. A lehülés gyors. De még sohasem okozott rendellenes tüneteményeket.

Ilyen tüneteményeknek máskor van az idejük: Szent Jakab napja táján, amikor forrók az éjszakák is. Az Eprettetőt ilyenkor naponta három ízben megkerüli dél felől a meleg légáram, a Csermely patak kies völgyén át szétfolyik a mocsarak felett és éjjel érkezik a városba. Kergetni szokta a mocsarak kigőzölését, ilyenkor tűnik fel a lidércfény.

Ez a jelenség: a lápok fénylő kipárolgása meleg éjjeleken. Okát az optika tudósai még nem derítették fel teljesen. Már Aristotelész és Arkhimédész is foglalkoztak bizonyos fénytükröződések magyarázatával. Ezeknek a szemléldéseknek továbbfejlesztése bizonyára a kassai lidércfények titkát is megfejtené. Az optikai vizsgálódások köréből természetesen a levegő összetételének, sűrűségének és páratartalmának kérdését sem szabad kihagyni. Nénémmel együtt tanúsítom, hogy ezen a napon sem a levegőben, sem az éj fényeiben nem mutatkoztak olyan rendellenességek, amelyek még külön vizsgálatra szorultak volna.

A levegő mozgása és változása, az örökmozgó rejtvényé és számos más tünetemény még tárgya és alapja lehet egy új tudománynak. A hó vizsgálata beleszólhat még a fénytudomány geometriájának törvényeibe. A fény terjedése és visszaverődése is szolgálhat még az ember vizsgálódásainak. A prágai csillagász hosszú csövében talán már a mérték lappang. Már sejtjük, hogy a fény nemcsak tükröződik, hanem törik és törése, mint szabály és törvény, nem ismer különbséget az Ég csillagai és a tudós gyertyalángja közt. Ám kíváncsi eszünk nézhet még sokkal messzebbre. A fény keletkezése és elmúlása izgató rejtély. Az Értelme Optikája.

A Királyi Ház bűdös hátsó udvarának anyagáról és méreteiről is el kell mondanom tudományos vizsgálódásaim eredményeit. Már említettem, hogy szürke kövei vannak, mint a várudvaroknak, és a dudva magasra nőtt a kövek

repedéseiben. Mikor az ember felérkezik néném házának pincéjéből, 17 lépést tehet és nekiütközik a Királyi Ház sárga falának, mégpedig egyenesen az ablaknak, amely mögött az összetört kápolna van. Az ablaktól 5 lépés a kis ajtó. Ott jöttünk ki hármásban az első éjszakán, nénémet és engem Pongracius arra kísért ki. Ugyanezen az ajtón át közlekedett Grodecius, amikor meghallotta viceporkolábunk éktelen üvöltözését. Kő és malter, föld, dudva, bűzlő szennygödör és az udvar sarkában a hevenyészett sír, rádobálva rög, kő és kavics: az udvar anyaga mindenképpen közönséges, az Avernoi-tónak itt hitvány anyag a partja.

Ünnepélyesen kijelentem, hogy néném is, én is, mindketten birtokában voltunk a megfigyelés természetes adományának. Érzékszerveinkben tökéletesen megbízhattunk. A levegő és az időjárás vizsgálata, az udvar anyaga, a fénytudomány geometriája és a fizikai tudományok bármely ágazata semmiképpen sem szolgáltatott olyan adatot, amely ellentmondott volna a természetesnek, a megszokottnak, a mindennapinak.

A csillagióslás kétes tudományát vagy valami fontos és döntő szót, amely világosságot gyűjthet a homályban, mégis elfelejtettem tán? Közeledem az írás tökéletes pillanatához, amikor szeretnék kilépni magamból és ámulni azon, amit lúdtollam ír; csodálkozni, hogy leírt szavaimban tökéletes a rend és a forma; megrendülni, hogy az igazság milyen egyszerű. De segíthet-e rajtam törvény és szabály? Számíthatok-e rád, Szent Optika? Szívem hevesebben dobog és tollam reszket írás közben.

Elindultam a gyertyával, egyedül. Mentem a könyvekért. Százszor nyugodtabban mentem a valóságban, mint most az emlékezetben. A házban csend volt. A cselédség régen aludt már. Keresztülmentem a földszinti tágas szobán, ahol Valent bátyám ősei hervadnak a falon, aranyozott keretben. Arra gondoltam, hogy a punok frigyszegők voltak, Hannibál kegyetlen volt, kegyetlenek a hajdúk is. Személytelenül foglalkoztatott az emberi kegyetlenség, amely megvolt már a törvény előtt, Ádám előtt, és fennmaradt napjainkig.

Határozottan emlékszem, hogy nem Bellarminusra gondoltam, nem is Campianusra. Hannibálon járt az eszem és megálltam a hűvös szobában az egyik fakó ős arcképe alatt. „Olyan vagy, mint Hannibál” – mondtam gondolatban Valent bátyám ükapjának. Aztán benyitottam ifjúságom zugszobájába, ahol egy hete aludtam... azaz nem is aludtam, hiszen Pongracius tar jezsuita nem engedte meg, hogy aludjam, szüntelenül beszélt. Az asztalon rögtön megpillantottam a két könyvet.

Néha tetten érem magam, hogy szigorúan ítélem meg magam körül a dolgokat, pedig természetemnek nem jellemzője a szigor. Összeráncolt szemöldökkel alszom éjjel és emiatt máris ráncos nappal a homlokom.

Látok-e engem, marburgi barátaim, amint egy héttel a véres gyalázat után, ott állok megint egyedül a sarokszobában és homlokomat ráncolom? Ott állok

és szimatolom az emlékeket a dohos szagban. Szimatolom hajdani zsenge ifjúságomat és az alig tegnapiakat. Minden megint olyan ismerős! A Királyi Ház kis udvarára néző ablak most is zárva, a nehéz piros függöny egészen betakarja. Az ablak közelében áll a tölgyfa asztal, itt ültünk nénémrel az első este, beszéltem neki Ádám előtti szörnyetegeimről; itt leskelődött néném, mikor odaát bőrüket nyúzták, perzselték papjainak.

A réz gyertyatartót az asztalra állítom, Bellarminus és Campianus könyve mellé, melynek java részét a kósza költő fordította magyarra. Félrerántom a függönyt, nem tudom, miért. Valami hajt, kerget. Az emlékezés kemény ökle a hátamba vág és én kinyitom az ablakot. Ifjúkorom ismerős szaga, a pöcegödör megcsapja orromat. Kitekintek a sötét udvarra. „Éjjel van, csend van – gondolom. – Minden mély sötétségbe borul. Ti kívántátok, hogy bőrötöket lenyúzzák!... És most itt van a közelben a földben a három halott.”

A halál nyers valósága minden gondolkozó embert szíven ütött már, ha közelről látta. Abban a percben, ott az ablakban, elevenen él az én izgatott gondolataimban. Három elnyomorított és megcsönkített holttetem, egymásra dobálva, a rögtönzött sírban. Testük már rothad. És Chrysinus levágott feje jut eszembe. Azt kérdezem magamban: Vajon az arc, amely egy hete még a Grodeciusé volt, nevet-e a földben? Téged pedig, Pongracius, már javában esznek a sasok. Milyen sötét az éjszaka! Ó, milyen sötét és vigasztalan a sír! Milyen sötét és reménytelen a halál!...”

Zsófia néném állt mellettem. Keblén tartotta bokrétáját, a sárga liliomot. Nem vettem észre könnyű lépteit, amikor lejött utánam. Nem tudom, mióta állhatott ott. Egymásra néztünk. Egyszerű virág a sárga liliom. Vannak nála pompásabbak, százszor színesebbek. De ő ezt kedvelte. A szeptemberi völgy sárga liliomait már gyermekkorában többre becsülte, mint a kastélyok virágkertjeinek szegfűit és rozsmaringjait. Ma is hallom hangjának boldog csengését és látom örömtől kipirult arcát, nevető szemét, amint hív magával és szalad velem az ezüst lombú erdők alatt a tarka völgyben; fejünk fölött a romba dőlt vár és alattunk a bogarak és lepkék birodalma és benne egy tenyérszerű sáfrány színfolt: a sok sárga liliom! Kis ásójával gyökerestül szedegette ki a földből kedves virágát és vittük haza, hogy otthon a kertben elültesse, locsolja, ápolgassa.

Ma sem tudom, miért kedvelte ennyire ezt a szerény virágot, amely alig hasonlít királyi rokonához, a büszke fehér liliomhoz. Ennek levele hosszú, mint a pallos; a karója derékig is felnő; harang formájú virágának szaga olyan bódító, hogy az ember feje megfájdul tőle. A természet okos ismerői azt állítják, hogy ilyen volt a bibliai liliom is, ezért hímeztetik palástjukra és trónjukra a francia királyok; Kassa város címerében is ilyen alakja van az ajándék liliomnak. De én inkább hiszem, hogy Zsuzsanna tisztaságának liliomai épp olyan szerényen és szabadon tenyésztek, mint a szeptemberi völgyben Zsófia néném sápadt virágai;

a szűz harmatban mosakodtak reggel és nem voltak oly büszkék és merevek, mint a királyok és hercegek pompás liliomai.

Akárhogy is volt, néném szerette, mintha az egész teremtett világot ebben a szerény réti virágban ölelné szívére, pedig a halványsárga szirmoknak alig van illatuk. Színben, puhaságban és kerekdedségben kellemük nem versenyezhet pataki kertem rózsáival, amelyeket magam gondozok. Szeretetem hívó jeleként pompásabb lett volna, ha rózsáimból kötöttem volna bokrétát neki. A sápadt és lankadt liliomok helyett hozhattam volna egy ágat százlevelű holland rózsafámról. Egy ilyen csokor ékeesebb lett volna, hiszen tejszín rózsáim most nyíltak, a borillatú sárgák is, meg török rózsafámnak tűzszínű bimbói. De én sárga liliomot hoztam, deákjaimmal együtt magam szedtem a Megyer lábánál, magam kötöttem gonddal csokorba. Ó, tudom, ezen a nevezetes éjjelen néném gazdagabb lett volna színben, ha a könnyen hervadó sárga virágok helyett az én rózsáimat öleli szívéhez. De ő lankadó liliomait tartotta keblén.

Olyan halkán, mintha attól félne, hogy szavával alvókat ébreszt fel, megkérdezte tőlem:

- Virágjaidat nekik adhatom?

Én ezt feleltem:

- Immár a te virágjaid ezek a sápadt liliomok. Tégy velük, amit akarsz. Legyen az övék. Borítsa hantjukat a szerény virág.

Lementünk együtt a boltozatos kapualjba. Ó vitte a gyertyát és a virágokat. Én hónom alatt szorítottam a két könyvet, Bellarminust és Campianust. Kard ezúttal nem volt oldalamon. Zsófia néném kezembe adta a rozsdás vasajtó kulcsát. Én kinyitottam. Lementünk a pincébe. A patkányok aludtak ezen az éjjelen. A pincén át kijutottunk az elhagyott bús ház udvarára.

- Erre menjünk – mondta Zsófia néném és a három levágott pápista pap nyomorult sírhantjához vezetett.

Hiszen tudom, hogy a fények lengenek, Arisztotelész is ismerte a tükrök törvényét! De az éj szuroksötét volt. Az égen csak itt-ott pislogtak a csillagok. Mondtam már, hogy a fogyó hold még nem mutatta meg gyászos pofáját. Az árva gyertyaszál világított nekünk.

Látsz-e te is minket, angol király, amint ott állunk ketten a sírnál a mocskos udvaron? Egymás mellett állunk, pár lépésre a pöcegödörtől. Én éppen csak egy szempillantást tudok vetni a fekete földhányásra, néném kezében a pislá láng kialszik. Sötétségben maradunk. De szemünk hamar megszokja. Hónom alatt szorítom Bellarminust és Campianust, vele együtt a kóbor magyar dalnokot is. Felnézek az égre. Csillagok tűnnek el, mások felbukkannak. Annak jele ez, hogy odafent fekete felhők mozognak az égen.

Aztán nénémre pillantok. A sötétben csak halvány arca és kebelén a hetvenhét szál liliom elmosódó árnyát látom.

A *faktum* küszöbe ez. ...Mielőtt lúdtollat cserélnék, hogy másik tollal írjam le a legnehezebbet, a sírról, nénémről és magamról egy-két közönséges szót kell előbb mondanom. Még nem telt el egészen egy hét, néhány óra hiányzott, hogy testük ott romlott a földben, ruháiktól megfosztva, a mocsokgödörtől szennyesen. Ez a sír, amelybe a nemes tanács parancsára a hóhér elföldelte tetemeiket, rendetlen kupac volt. A hóhérnak segédkező cigány lányok és cigány legények futva hagyták ott. Azóta senki sem járt a sírjuknál. A gyáva szolga sem, aki még mindig félt.

Zsófia néném szentül hitte és ósdi hitében osztoztak az Alvincius tanításait valló kassai asszonyok is, hogy egyházi szolgák ceremóniája nélkül elföldelt, azaz illő végtisztességben nem részesült halottak lelkei épp olyan iszonyú kínokat állanak ki, mint az istentelenségben megátalkodottak és minden gonoszak, akiket véres bűnök terhe nyom, kezükhöz vétkek foltja tapad, és miattuk elszörnyedve szomorkodnak az angyalok, de gyötrelmeiket enyhíteni semmiképpen sem tudják. Éppen ezért néném, noha egyik ájulásból a másikba esett, egész héten át sorra járta a városi tanácsosokat és könyörgött nekik, engedélyezzék a római temetést. Testét cselédei ecettel és csipkebogyó levélvel dörzsölték.

Én a *faktum* küszöbén, a papok ronda sírjánál állva, jól tudtam, hogy elhullanak az angyalok. Ósdi borzongásokon én zárt szívvel kívül maradtam. De gyalázatos sorsuk és helyzetük miatt mégsem tudtam megtagadni tőlük részvéteimet. A kegyelet néma szava volt ez, kizárva belőle Menny és Pokol. Én azt gondoltam magamban, hogy szenvedésük már véget ért és jobb is már így nekik; sorsukon már mit sem változtat, akár elviszik innen tetemeiket, akár nem. De jól tudtam, hogy néném mást gondol magában. Szemből könny csorog és sajnálja őket *mostani* gyötrelmeik miatt: a nyűves holtakat! A hideg tetemeiket! „Ó, mily szomorú balgaság!” – ezt gondoltam. Most pedig kicserélem lúdtollamat...

Sötétséghez szokott szememmel látom, amint Zsófia néném a fekete kupacra helyezi a hetvenhét szál sárga liliomot, azaz inkább csak árnyékát látom mozgásának. Most térdre rogy és így szól az Égnek:

– Nyisd meg ajkamat szent dicséretedre, Uram! Ébreszd fel szívemet!

Én már unni kezdem. Fordulnék vissza, nincs kedvem hozzá, hogy itt ácsorogjak a büdös udvaron és hallgassam néném imáját. A tacitusi pogány talánt is elutasítom magamtól és úgy vélem, hogy néném imája csak addig jut el, amíg hangja ér. Mire való ez a sopánkodás az Ég Urához? Hiszen tudós Doktorok tanítják, hogy már az idők kezdete előtt megvolt a Teremtő Lélekben az összes dolgoknak, a legkicsinyebbeknek is, egymás után való követkevése a világ végéig. Nincsen szabad akaratunk Calvinus szerint. Így hát minden könyörgésünk úgyszólván felesleges az Egek Urához még akkor is, ha netán meghallaná. Már úgysem változtat az eleve elkárhozottak sorsán. Türtöztetem magam,

és míg néném hangosan morzsolja imáját a nyomorult legyilkoltakért, én ezt mormogom nekik a fogaim közt a sötét ég alatt:

– Grodecius és Pongracius jezsuiták, spanyol szerzetesek! Meg te is, nyomorult kanonok, csökönyös Chrysinus! Miért nem hallgattatok az okos szóra? Oktalan makacsságotok miatt most ezer féreg falja itt a földben kihűlt tagjaitokat. Örökre végetek!

Ezt mondom és a sírhalmon térdeplő nénémre nézek. Meglepődve látom, hogy szemének színét valamilyen belső vagy külső világosság megváltoztatta. Ennek okára bukkanni ámulatomban hirtelen nem tudok. Szeme ragyog, könnyei gyöngyszemekként peregnek, az arca csillog. Az arca! Soha életemben ilyen szépnek még nem láttam. Kassai színe eltűnt, százlevelű holland rózsafáim halvány rózsái ilyenek. És térdeplő Zsófia néném mellett a fekete rögökön, mint hetvenhét gyertyaláng, világítanak a sárga liliomok.

„Ki gyújtott itt világosságot?” – kérdezem magamban.

Lehajlok a sír fölé. Látom, hogy virágjaink kívülről kapják a fényt, nem azok világítanak. Valahol tehát valaki világosságot gyújtott. De hol és kicsoda?

– Ejnye, nézd csak! – szólok fennhangon nénémnek. – Valaki jár odabent a Királyi Házban. A gyáva szolga tán?

De néném nem felel. Az arcát megszépítő mosoly az Ég felé tekint, a fekete felhők mögött bújócskát játszó távoli csillagokra. És az arca egyre fényesebb.

– Tekints oda! – sürgetem nénémet. – Az ablak világos. Valaki gyertyát gyújtott odabent.

Most már minden figyelmemet a Királyi Ház összetört kápolnájának ablaka ragadja markába. Semmi kétség: a szétrombolt kápolna ablaka világít.

„Bayus hadnagyot kergette vissza a gyilkosok lelkiismerete? – kérdezem magamban. – De nem. Mégis talán inkább a gyáva szolga csatangol odabent.”

Leszem, hogy a világos ablakban feltűnjék alakja. Ugyanígy álltam itt nemrég. Akkor is világított a kápolna ablaka, még nem rombolták össze Ádám juhainak elhajtói. Akkor a csökönyös Chrysinus tűnt fel és suhant el árnyék-ként az ablakban, a fogyó hold gyászos képe ballagott az égen, az udvar bűze facsarta orromat.

– Nézz oda, Zsófia! Tekints oda! Egyre világosabb van odabent!

De nem is várom feleletét. Mint az idegen, aki a phaiakok földjére lépett, kíváncsian kémlelem, mi történik odabent. A tapasztalás vágya átsuhan rajtam, hirtelen felvidámítja borús lelkemet. Roppant éber kíváncsiság ez. Sajnálom, hogy kardom nem fityeg oldalamon.

– Ejnye, nézd csak! Hány gyertya ég már odabent!

Most már arra gondolok, hogy titkon tán egy vakmerő pilises jezsuita érkezett az éj leple alatt Kassára, a gyáva szolgát kirázta cariai bőréből és most együtt gyújtogatják a gyertyákat az oltár romjain. Néném imádkozó hangját hallom magam mögött:

– Nyisd meg irgalmad nyomán fénylakodnak birtokát.

Az udvar olyan világos már, hogy jól látom a bűzös gödörre dobott palánkot és el tudom kerülni, amikor, otthagya nénémet a sárga liliomok közt a sírnál, az ablakhoz lépkedek. Megfogom az ablak kőpárkányát. Ujjaimon most is érzem a durva, hideg követ. Benézek az ablakon. Látom, hogy odabent a kápolnában az oltárt valaki *helyreállította* romjaiból és gyertyáit meggyújtotta. Teljes világosságban ragyog minden. Három ember van odabent. Három mozdulatlan ember, fekete csuhában. Olyan mozdulatlanok, mintha bábuk volnának. Mintha csak az imént keltek volna fel a padlóról, ahol homlokukra borulva feküdtek és azt mondták: *Anima Christi*. De most fehér karingben vannak mind a hárman.

Kiáltok nénémnek, hogy tüstént jöjjön oda. Ettől a minutumtól fogva ketten állunk az ablaknál és ketten nézzük a fényes ablakon át, hogy mi történik odabent. Néném erősen szorítja karomat, belém kapaszkodik, mond valamit, de én nem értem.

– Látod? – kérdezem tőle.

– Látom – feleli ő.

A *faktumot* ketten látjuk. Látjuk a jegenyét, amelyről ma sem mondhatom, hogy birsalmafa: látjuk Marcus Chrysinus kanonokot, ő áll középben. Egyenes, magas. Csontos és szikár. A ravaszágáról híres pheraei Jasonhoz most sem hasonlít jobban, mint a rák a gerléhez. De mintha szigora megenyhült volna. Levágott feje ismét a helyén van. A nyakát nem merte elmetszeni a Szegedről jött Mikael vicehadnagy, de elvágta más. De ez a nyak most szabályosan összefügg testével és fejével; a gyöngye egészség ránca most is látható rajta. A ritkás szőrzetű, halvány arcon Pitagorasz komolysága most véglegesebb, mint valaha.

És nénémmel együtt látjuk hármuk közt a leggonoszabbat, a Pogracious nevű jezsuita tar papot. Ott áll a kanonok mellett, egy fejfel alacsonyabb nála. De olyan, mintha tántorogna egy kicsit. Mint aki elszédült bortól vagy imától. Szakállas arca sovány és beesett, a melle keskeny. Az álla, a fekete szakáll bokrai mögött is, kemény és makacs. Kihívóan az. Rögeszméjében most is hajthatatlannak látszik. Romló beleit és csontjait, amelyek néhány lépésre tőlünk lent vannak a sírgödörben, most sem becsüli sokra.

Úgy rémlik, észrevett minket. Igen. Engem néz, szigorúan néz rám. De láthatóan nem haragszik. Nem neheztel rám azért, mert sóhaját hallottam ugyan a piszkos gödör mélyéről, de tovább mentem. Igaz, hogy előbb egy karóval megpiszkáltam az arcát. Ki kellett volna húznom őt a trágyagödörből? De hiszen Kés Csináló Prisztor házában azt mondták a hajdúk, hogy mind a két szeme kifolyt. Most mégis lát minket?

Nénémmel összefogódzva bámuljuk az ablakon át a harmadikat is: életem első eleven jezsuitáját, Grodecium. A kanonoktól balra áll, minket néz ő is... és vidáman nevet. Úgy nevet, mint aki már nagyon régen mindent tud és ki-

tűnően érzi magát. Most is nyakában fityeg a kis fakereszt. Hát a hajdúk nem tépték le róla? Almodtam csak, hogy felkaszabolták? Pedig hát semmi kétség: ez az a „vörös szakállas”, akit hajdúink megtarkáztak. De ennek most semmi nyoma sem látható rajta. Szeplős a homloka, fehér a keze. Rőt szakálla bozontos. Eddig csak Zsófia nénémet nézte, de most egyenesen az én szemembe néz. Tekintetének kék tükre hirtelen megfagy és olyan, mint Kocitusz tava. Én semmi vigasztalót nem remélhetek tőle.

Ott állnak mind a hárman a fényben az újjáépített oltár előtt és nem mozdulnak. Pitagorasz szent tízes rendszerében a három. A páratlan és tökéletes szám. A kettő kevés, a négy már sok. A háromlábú szék szilárdan áll, a négylábú billeg. A piramisépítő Egyiptom mérnökei is három lábra állították műszerüket. Egymásból fejlesztett háromszögekkel be lehet hálózni Eget és Földet, és tudni fogod, hol állsz a világegyetemben. A háromban, miként Pitagorasz tanítja, benne van a kezdet, a közép és a vég. Szilárdan és egységben van benne. Ilyen szilárd és egységes az, amit nénémrel együtt lélegzet-visszafojtva látunk. Ma már semmi kétségem sincs benne, hogy a Három Személyű Egy Isten akarta így. Eszem és a kíváncsiság ösztökél, megzörgetem az ablakot. Bekiáltok:

- Jöjj idebb, Grodecius szerzetes! Miért haragszol rám? Felelj! Én a javatokat akartam!

Azok hárman nem mozdulnak, eleven bábuként állnak. Minket néznek.

- Ne ilyen durva hangon szólítsd őket – suttogja Zsófia néném.

Megint kopogni akarok, de néném megragadja kezem.

- Szólj meg, kanonok! – kiáltom tele torokkal.

- Ó, elzavarod őket.

- Látod-e a kék eget a sírgödörből, magyar ajkú spanyol? – kérdezem Pongraciustól.

- Jaj! Elmennek! – sikolt néném.

Csakugyan. Azok hárman odabent lassan elindultak valahová, a Királyi Ház belseje felé, más termekbe. Mi némán néztük, amint távolodtak. Mintha valaki lassan oltogatta volna a gyertyákat, a kápolna sötétedni kezdett.

- Maradjatok!

Kiáltásomra megálltak. Összenéztek, mintha tanakodnának, mi volna a tennivalójuk. Maradjanak-e, vagy elmenjenek? Mégis úgy döntöttek, hogy elmennek. Grodecius tűnt el először. Aztán Chrysinus kanonok. Végül Pongracius. Aztán az utolsó gyertya is kialudt. Sötétben maradtunk. Koromfekete éjszaka borult ránk és elveszett benne Zsófia néném arca is.

- Te érted ezt? – kérdeztem.

Ő habozás nélkül felelt:

- Nem haltak meg. Élnek mind a hárman.

Ezüst hangjának kelleme márványlábú órájának csengésére emlékeztetett, de örült szavai kihívták eszem minden tiltakozását. Értelmes feleletért felnéz-

tem a csillagokra. Ám az Ég nem felelt nekem. Zsófia néném az udvar kövére rogyott és valamilyen esztelen hálaimát mormolt. Azt hajtogatta szüntelenül, hogy ő ezt a Kegyelmet nem érdemelte meg.

Én otthagytam őt. Futottam a bolond ima elől. Rohantam az ajtóhoz, amelyen utoljára Pongracius jezsuita kikísért minket. Könnyen megtaláltam a sötétben, pár lépésre volt csak. Tapogatództam, a kilincset megragadtam. Az ajtó zárva volt. Zörgettem, rugdostam, de senki sem nyitotta ki.

– Csalók! Imposztorok! Kuruzslók! Szemfényvesztők! Kerge hamisítók! Nyissátok ki ajtótokat, mert betöröm! – kiáltoztam torkomszakadtából.

Biztos voltam benne, hogy odabent bujkál három ember, azok követték el a rossz tréfát velünk. A gyáva szolga végre felébredt, előbújt szobájából. Egy másik ajtón jött ki. Pisla olajmécset hozott magával, álmosan reszketett előttem. Kulcsai csörögtek. Vállát megragadtam és úgy ráztam, mint Szent Vencel hazajáró lelke őszi viharban a tolcsvai gaztetőt.

– Búcsúzz életedtől, ha hazudni mersz! Felelj: te gyújtottad meg odabent a gyertyákat?

Félholtan a rémülettől esküdözött, hogy épp most bújt ki az ágyból. Életéért könyörgött.

– Ne ölj meg, jó uram! Az Imádandó Jézus Őszentfelsége tudja, hogy igazat szólok.

Követeltem, hogy nyissa ki tüstént a kápolna ajtaját. Nyomára akartam járni a szemfényvesztésnek: fülön csipni odabent a léha bohócokat és kivallatni őket, mikor és milyen módon építették fel újra a lerombolt oltárt.

Zsófia néném csillapított. Kialudt gyertyáját meggyújtotta és így mentünk be hárman a kápolnába. Mikor beléptem, majdnem orra buktam a hajdúganéjon. Körülnéztem. Az olajméc és a gyertya árva fényénél borzadva láttam, hogy az oltár romokban hever. Szent Mihály arkangyal szobra ott fityegett a levegőben, ugyanúgy, mint egy héttel ezelőtt. A hajdúszablya áldozata, a tövis-sel megkoronázott Jézus ott hevert a padlón; piszkos csizmámmal ráléptem Veronika szakadt kendőjére. Szent János elgurult fejét is láttam. Miseruhák, csipkés karingek, stóla, a pápista bálványozás összes cifraságai összevissza hányódtak.

Egy kivert oldalú boroshordó volt a lerombolt oltár helyén. Az ízzé-porrá zúzott kis orgona sípjai szanaszét heverésztek. Záptojás és lerágott sonkacsülök volt az angyalszobrok csonkjai közt. Viszontláttam elmúlt hajnalom tiburri villáját ugyanolyan állapotban, ahogy Pareus mester durva tanítványai, az Ádám előtti szörnyek, dolguk végeztével itt hagyták.

A látvány lesújtott, de nem adtam meg magam. Körbeszalagáltam a kápolnában, körbe-körbe, mint a nyomtató ló. Még a felborított gyóntatószék roncsai alá is benéztem. De sehol senkit sem találtam. Teremtett lélek nem volt

rajtunk kívül a kápolnában. Mint aki bánatában kutyájába rúg bele, rátámadtam a gyáva szolgára:

- Te mért nem raktad rendbe itt gazdáid dolgait?
- Válaszára már nem emlékszem. Ájultan rogytam össze.

*

FORDÍTÓI MAGYARÁZAT

Bod Máté *Tanúbizonyosága* itt véget ér. Az „ormot” megmászta és összerogyott. Többet nem vizsgál, nem elemez. Befejezte azt, amit ígért, amire vállalkozott. Kérdés, vajon hittek volna-e neki marburgi barátai, az angol király, Tokaj papja és az erdélyi fejedelem, ha Hulsius mester oppenheimi műhelyében a *Testimonium*ot kinyomtatták volna. Valami okból ez sohasem történt meg és a latin kézirat majdnem három és fél évszázadon át rejtve maradt, míg végül is egy hó-bortos és mindenféle emberi gyöngeségekkel terhelt vénember faládájának alján találták meg a rokonok – Mária Terézia-tallérok helyett, Budapesten, nem sokkal az 1956-i véres felkelés leverése után.

Újra megteltek a börtönök, a gyilkos kínzókamrákat helyreállították. „Ádám juhainak elhajtói” nemcsak szovjet tankok ellen harcba szállt gyerekeket vertek agyon, hanem papnövéndékeket és papokat is. Megint szaporodott a névtelen mártírok száma. Ki tudja valaha is megmondani, hogy az új keleti vallás erőszakos bevezetése óta hány olyan hitéhez ragaszkodó pap jutott Grodecius, Pongracius és Chrysinus sorsára, akiknek eszményképük a pör során emberi mivoltából kivetkőztetett és életfogytig tartó fegyházra ítélt Mindszenty József bíboros volt?

A *Tanúbizonyosság* fordítója munkájának befejezése után bukkant rá a *La Table Ronde* párizsi folyóirat 1948. február 2-i számában François Mauriac tanulmányára, amely a veszélyben forgó keresztény civilizáció válságát, főként magát a veszélyt: a keleti új vallás veszedelmét elemzi. *C'est une guerre de religion qui oppose aujourd'hui les continents*¹⁴² – mondja Mauriac. Valóban: egy új vallásháború korát éljük, amely következményeiben talán még pusztítóbb és borzalmasabb lesz, mint a harmincéves háború volt: Jansen, Descartes és Bod Máté kora.

Semmivel sem lehetne velősebben kifejezni a fényképek és fakult szerelmeslevelek közt talált latin kézirat időszerűségét, mint ezzel a Mauriac-idézetel, amelyet a fordító jellegként a *Testimonium* – a *Szent Optika* elejére helyezett.

Bod Máté nem szól többet a három legyilkolt pap földi maradványainak sorsáról. A fennmaradt iratokból kitűnik, hogy Kassa nemes tanácsa továbbra is ellenezte a holttestek kihantolását és egyházi temetését. Magát Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet is megkörnyékezték. De „Erdély grófja” mindig kitért a

kérés elől. Ő fegyverszünetről alkudozott a római császár és magyar király, a „megkoronázott jezsuita” képviselőjével: a nádorral. Politikailag célszerűbbnek látszott, ha a holttesteket nem bolygatják, a rémtettre lassan feledés borul.

Ha valakinek eszébe jutna egyszer, hogy zenedrámát írjon Bod Máté *Testimonium*ából, az ne hagyja ki „Erdély grófja” táncát. Kassán történt, díszlakoma után a Lőcsei Házban, fél évvel a három pap meggyilkolása után. A fegyverszünetet ünnepelték nyájas hangulatban, ott volt a nádor, a nádorné és a nőtelen fejedelem. A nádorné, gróf Forgách Zsigmond hitvese, Pálffy Katalin, híres szép magyar asszony volt. „Erdély grófja” táncra kérte, de ő többször is kikoszorazta azzal a kifogással, hogy nincs kedve táncolni akkor, amikor a három pap tetemei még beszentéletlenek. Végül is Bethlen Gábor engedélyt adott Grodecius, Pongracius és Chrysinus temetésére és eljárta Pálffy Katalinnal a „halott papok táncát”. A *Virtus purpurata* részletesen elmondja, hogyan alkudozott a nádorné „Erdély grófjával”.

A táncon szerzett egyezés értelmében egy éjjel nagy titokban kihantolták a sírgödört a Királyi Ház udvarán. „A tetemeket megtisztították, vörös selyemkelmébe burkolták és koporsóba fektették. Hatlovas díszkocsi vitte Sebesre, ahol a nádorné a helybeli templomban őriztette” – mondja a feljegyzés. Sebesről a holttestek átkerültek Forgách nádor hertneki birtokának templomába. Hertnek a mai Csehszlovák Népköztársaság területén van, Bártfa mellett, amely már akkor híres volt gyógyfürdőjéről. Az „Ádám előtti szörnyek” vérengzése után tizenhat évvel, 1635-ben a nádorné közös ónkoporsóba gyűjtette és Nagyszombatba vitette a megölt papok csontjait. Itt a „felvilágosodott abszolutizmus” nevében el akarták árverezni a koporsót, mert az ónt ezüstnek nézték. Legalábbis a csontokat sikerült megmenteni. Így aztán azok az orsolyaszűzek zárdájába kerültek. A szüzeket azóta a marxizmus nevében elüldözték. Hol vannak és megvannak-e valahol a csehszlovák népi demokráciában a csontok? A kérdés a fordító számára titok maradt, mint a liguriai szűz és a lusitaniai rabló.

De Bod Máté latin kéziratának még nincs vége. Néhány nehezen olvasható lapot hozzáírt *Tanúbizonyosság*ához. Ezt a toldalékot *Supplementum*nak nevezi. Sajnos töredékes. Sok helyen olvashatatlan, mint a *Testimonium* bevezetése. A kézirat az elején és a végén rongyolódott el. A fordító igyekezett lehetőleg megtalálni az összefüggéseket. A *Supplementumot* *A toldalék* címmel, mint XXI-II. fejezetet, hozzácsatolta a *Tanúbizonyosság*hoz, bár önálló résznek látszik.

A három pap pere már akkor megkezdődött, amikor Bod Máté, felgyógyulva betegségéből, *Tanúbizonyosságát* írta pataki házában. Várad püspöke, akit a *Testimonium* bevezetése említ: Lósy Imre vezette a tanúvallomásokat. A periratok szerint az általa megeskettett tanúk közt volt: „Zsófia asszony, néhai Gadóczy Valent özvegye... aki azt vallja, hogy Kassán tartózkodott, amikor a három pap meggyilkoltatott; éspedig ablakon át hallgatódzott és szemlélődött, midőn éj-

fél tájban a szolgák megjelentek és nagy zajjal a kínzáshoz fogtak...” Esztergom érseke, Pázmány Péter bíboros terjesztette fel a jegyzőkönyveket Rómába VIII. Orbán pápához, azt állítva, hogy a három pap tetemei „kétségtelen csodák által dicsőítettek”.

És 1905-ben Szent X. Pius elrendelte boldoggá avatásukat. Az Egyház oltárra emelte a három papot. A katolikus Magyarország azóta és különösen a jelenkorban *hozzájuk* imádkozik nehéz megpróbáltatások idején hitbeli állhatatosságért, bátorságért és kitartásért és így nevezi őket: kassai vértanúk!

Az ezeréves magyar történelem gazdag szentekben és mártírokban. Nem volt még egy olyan uralkodóháza Európának, amely annyi szentet adott volna az Egyháznak, mint a magyar Árpád-királyok családfája. Ma is Szent István király, Szent Imre herceg, Szent Gellért püspök, Szent László király, Szent Adalbert püspök, Magyarországi Szent Erzsébet és Szent Margit királyné neve után a zsúfolt templomokban ezzel fejeződik be a magyarok imája:

– Kassai vértanúk, könyörögjetek érettünk!

És Magyarországon most is minden évben szeptember 7-én, a gyilkosság évfordulóján azért imádkozik az Egyház, hogy az Úr hallgassa meg a szent kassai vértanúk esdekléseit:

– „...ut quorum gloriamur triumpho fidei constantiam imitemur...”

Az ország balsorsa miatt sokan zokognak imádság közben.

XXIII.

A TOLDALÉK

Pataki deákjaim nem láttak egy évig. Nem mozdultam ki házamból, nyelvem bénasága nyomorékká tett. Egy árva szót sem tudtam kinyögni. Szorongatásom éve volt ez, az Úr elrejtette előlem arcát. Nevét hiába hívtam, fülét nem hajtotta hozzám. Elleneim gyaláztak naphosszat engemet. Átokszó lett nevem azoknak, akik dühöngtek ellenem, mert nagy tévedések közt ítelték meg, ami engem ért. Kassa és halálos nyavalyám mindenféle rágalmak terjesztésére szolgáltatott okot.

Mondtam már *Tanúbizonyosság*omban a kezdet fohászkodásainál: siralmamban a csontom húsomhoz tapadt és olyan voltam már, mint a bagoly a romok közt. A hamut, mint kenyeret ettem, italomba könnyeket kevertem.

Várt-e vissza Zsófia néném szüret után Kassára? – nem tudom. Csak egy levelét őrzöm. Ebben értesített, hogy a gyász kocsi Sebesre kísérte. De nem jött ápolásomra; nem tudta, mily nyomorult beteg vagyok. Halálos nyavalyában némán tengettem napjaimat. Nyögtem és jajgattam.

Te meglátogattál engem, Tokaj papja! De nyelvem bénasága miatt nem tudtam elmondani neked, hogy mindazt, amiben együtt oly hévvel bizakodtunk, tönkretette egyetlen éjszaka: az esztelen optika. A Szent Optika!

Eperjesről és Homonnáról jöttek orvosok, némaságot és görcseimet gyógykezelték. De nem használt a pióca sem, amelyet eltúrósodott testemre ragasztottak, hogy kiszívja véretem. Torma és kökörccsin, tokaji aszúborba áztatva, megrázta beleimet. Ecetfa virágát forró lében itatták velem, nyelvemet a homonnai doktor törrel szurkálta, kobakom mértani középpontját három miatyánknyi időn át acélkalapáccsal püfölték és én jajgattam fájdalomban, mert úgy éreztem, az egész ház rám omlik. Mikor pedig a doktorok tudománya mit sem használt, elhívták a hécei bábaasszonyt. A kandúr ganéjt kent nyelvem alá és mozsárban porrá tört szárított varangyos békát hintett ajkamra.

Ó, a beteg sorsa keserves! Fekszik egész nap, de jó, ha egy órát aludni tud. Odakint a deákok vaskos dalai zengenek és ő néma, lázas ajakkal, csüggedten hever ágyán, mint a kidőlt fa. Még a must íze is keserű neki, a szakácsné finom falatjai megsavanyodnak béna nyelve hegyén. A doktorok parancsára sötét zsalu rekeszti ki szobájából az incselkedő napsugarat. Nincs ereje, hogy kertje rózsái közé menjen, és nem hallhatja a méhek zümmögését.

Nappalaimat és éjjeleimet száz panasz gyötörte. Kétségbeesetten kerestem azt, amit elvesztettem: a földi életet és a világegyetemet, mint alakzataiban és mozgásaiban érthetően kifejezhető. Piócaim szívták véretem, kétségeim elernyesztették és marták lelkemet. Éjjel-nappal birkóztam csendjeimmel. Szédültem és levegőt szomjúhoztam. Fuldokoltam a csendben. De bizony, nem volt az olyan, mint a krotoni csend.

Az Értelem Lámpását hívtam segítségül, de az kialudt lelkemben. Lehuloltam a sötét reménytelenségbe. Sehol sem találtam az utat, amely elvezet a csillagokig. Szüntelenül azon töprengtem, ami történt. Minden emlék szűrő tövis volt lelkemben. Bőgtem, jajgattam, csak a síráshoz volt hangom.

Gyászoltam eszemet. Tépett gondolataim szüntelenül susogtak. Szempillantásnyi időre sem hagyott békén a Fény, amely visszahozta a sírból a három papot és felépítette az oltárt. A török kézre jutott ingoványos Nagy Magyar Alföld puszta tájain rekkenő nyári délben ily csalást az ésszel a délibáb sem követ el. Akkor a Nap szekerét megbokrosodott lovak ragadják magukkal az égen. Ezek a lovak most az én eszemet ragadták el.

A hécei zsellérlány, a fattyú pulya anyja, éjszakánként is velem maradt, ápolt. Egyszer borzadva riadt fel éktelen kiáltásaimra. Akkor nyertem vissza hangomat. Ettől fogva éjjelente gyakran szólítottam Grodeciumot, a Prágából jött jezsuitát.

- Mit mondtál nekem a fényről, te örült költő? Éneklő bolond! Felelj! Beszélj! - ezt ordítottam.

És emlékezetem felelt az elevenen megnyúzott tar pap helyett, ős Babilon dallamivéről, amely remegés és sugárzás, de fény is.

„És egyszer meg fogod érteni ezt a fényt, az édes reszketésben lelkednek képét, az idegen és mégis ismerős arcokat” – jól emlékeztem Grodecius szavaira, de nem értettem. És még mindig nem értem. Mint a nyaklóvasban piacra kitett elítélt, vacogtam és verejtékeztem a Halálos Árnyék Völgyében. *In hora mortis*. Emlékeztem latinul ügető lovamra.

A piócák csíptek, elszívták túrós véretem és én, kóros nyavalyámba süllyedve, roskadtan túrtam eszem szüntelen tiltakozását a megtörtént dolog: a *faktum* ellen. Voltam én már életemben olyan, mint az ügyetlen illír hajós, és voltam hazug macedón is. Mennyivel szánalomra méltóbban cipeltem most a múltó napok terhét. Lelkem sebei véreztek és azt mondtam magamban: „Ezekre a sebekre rongyot hiába tépsz, Sáfár Dorottya.”

Cserben hagyott a hasznos szeretet is. Lelkem ábrája felborult. Ó, mivé lett szép szomorúságom! Szabad gondolatok új tájai! – sírnom kellett miattatok. Pedig már-már azt hittem, hogy megszabadulunk a múlt bilincseitől. Mint tört szárnyú madár, értelmem ott vergődött mellettem éjjel és nappal párnáimon és nem hagyott aludni.

Hovatovább egy menekvés látszott már csupán: a megtérés Sicyonba.¹⁴³ Azaz végképp kótyavetyére kellett volna hánynom eszemet annak az ostoba kalmárnak példájára, aki félelmében saját magát csapta be Sicyonban. Azzal kezdtem hitegetni magam, hogy a *faktum* csupán érzékszerveink kába játéka volt, avagy a fénytörések lidérces szeszélye. Ebből erőt merítettem. Csontvázként lefogyva, kocsin elvitettem magam Kassára, Zsófia nénémhez.

Ekkor vettem alapos vizsgálat alá tudós módon az időt, a levegőt, a fényt, az anyagot, a holdat, az udvart, Zsófia nénémet, a márványlábú órát és a sárga liliomokat. Ekkor hívtam el a Szent László utcából Hopporsorum mestert, akkor próbáltuk kicsalni az órából az időt, akkor firtattam a kassai levegőég hőtörvényeit.

Nyelvem iştirángja most már megoldódott, de nénémel nem vitáztam többé. Minden kutatásommal alaposan felsültem. Zsófia néném állhatatos tanúbizonyságát százszor is meghallgatva, megszegyenülten hagytam el Kassát. Bánatomban alig vettem észre, hogy néném színe Kassánál is kassaibb. Úgy véltem, őt is megviselte a *faktum*. Szívem sajgott, mert végleges döntését ekkor közölte velem: Patakra nem jön el, hanem Nagyszombatba költözik az orso-lyák rendházába.

Belenyugodtam a mázsás zsákot cipelő szamár módjára, mikor beborul fölötte az ég. Lelkemet a *faktum* terhe nyomta. Ostoba kalmárként sicyoni módon mertem csak remélni, hogy éržekeink csalafinta játéka volt a megtörtént dolog, amely úgy sújtott le engem, mint villám a büszke juharfát.

Szívemből irigyeltem a Király Képét, a kevély generálist. Neki nem volt más baja, csupán feleségét, égszakadásban és földindulásban a házat, vagyont és hatalmát veszítette el. Ő csak Erdély grófjának foglya volt a fogarasi vár börtönében. Az kezén és lábán csak rozsdás vasbilincs volt. Az én eszemet a reménytelenség börtönében a megtörtént dolog bilincselte meg.

Patakra visszatérve visszatért némaságom is. Barátaim már bizonyosra vették életem elvesztését. Tovább fetrengtem ágyamban és tovább hallgattam, nyögtem. Éjjel ordítottam. Kertem összes rózsafáit ellepték undok hernyók. Violáim kipusztultak. Mindent felvert a gaz. Tornácomon kígyók sütkéreztek.

Egy nap kegyesen meglátogatott Georgius generális, ifjú hitvesével, Patak Pallas Athenájával. De szóra bírni ők sem tudtak engem. Némaságom börtönébe zárkózva, így éltem egy évig. Másodszor akkor tért vissza a hangom, amikor gyors szárnyon jött a rossz hír Nagyszombatból, az orsolyáktól és én oda futottam. Zsófia nénémről kellett búcsút vennem. Elfogyott, mint a gyertyaszál. Csak a szeme volt a régi, de abban benne tündököltek a szepsi völgy összes virágai.

Boldogan közölte velem, hogy őt várja az Úr Jézus és kért, hogy ne keressem a temetőben, mert ő nem ott lesz, hanem másutt. Könyörgött, hogy legyen olyan, mint kisfiúkoromban és akkor nem veszítjük el egymást.

– Fényes testünk majd olyan lesz, amelyet megérdemeltünk.

Ezek voltak utolsó szavai. Én meggyógyultam és hangosan zokogtam. A *faktum* és a gyászeset kettős terhe alatt ekkor járultam magas színed elé, Erdély grófja! Bánat és szorongás közt hánykódásomban megtanultam úgy beszélni, hogy hallgassak arról, ami egyedül érdekelt. Titkomat magamba zártam, átkozódó ellenségeim miatt. Már magam is eleven zár voltam. Előtted is mélyen hallgattam a faktumról, Erdély grófja!

Megkértelk, hogy tudományomat a csatatereken gyarapíthassam. Te méltányoltad sóvárgásomat a csatazajra, kérésemet kegyesen teljesítetted. Köszönet érte, Fejedelem! Te nem tudtad, hogy lelkemben halálos csüggedéssel, életem vesztét reméltem, pusztulásomat kívántam a háborúban.

A rendek ekkor már királlyá választottak téged Besztercén és Alvincius főprédikátor a fejedre tehetne volna a királyi koronát. Szent ügyünket súlyos csapás érte, a fehérhegyi csatában elbukott Csehország szabadsága, porba hullott az új evangélium üggye. A háború fellángolt. Hazánkba ellenséges hadak törtek be, a római császár és megkoronázott magyar király gyűlevész csapatai, vallok, hollandok, spanyolok, franciák, németek. Győzelmedtől e hitvány pápista had felett minden híved azt várta, Erdély grófja! – hogy végre fejedre teszed a magyar koronát.

Csak én vártam tőle mást. Sajat halálomat. De a Magasságban Lakozó azt akarta, hogy ne vesszek el Érsekújvár bástyáinál, ahonnan elűztük az ostromló gyáva német zsoldos sereget; azt akarta, hogy megírjam *Tanúbizonyosságomat*.

Ám egyebet is akart még az Úr. Azt akarta, hogy hajdúink durva kezéből ki-mentsem a bunkós orrú francia tudóst, aki ellenünk fogott fegyvert. Így történt, hogy az útszéli majorban bőrödöt megmentettem, Cartesius! Okulásul és az igazság dicsőségére öltök szót szóba. Elmondom hát nektek is, marburgi barátaim, találkozásomat a jeles matematikussal. Enélkül csonka lenne *Tanúbizonyosságom*nak ez a *Supplementum*-a. A toldalékban helyet követel magának az az ember, aki néhány vigasztaló szót mondott nekem ágyúk ordítása közben és biztatott, hogy írjam meg, a Tökéletesség Pillanatához fohászzkodva, ezt az igaz Tanúbizonyosságot.

Szent Jakab havának¹⁴⁴ rekkenő melegében, az Úr 1621. évében történt, mint tudjátok, hogy Érsekújvárnál megfutamítottuk és javarészt levágtuk a római német császár zsoldos hadseregét. A fejvesztett menekülésnek legfőbb oka az volt, hogy a híres Bouquoi generálist fogságunkba ejtettük, Bayus hadnagy ügyes csele révén. Az egyik derék hajdú kopjával átütötte őt, úgyhogy nyomban megholt. Ez általános öldökléshez vezetett. Számos faltörő ágyút hátrahagyva, az ellenség a Vág felé eredt, sokan átmenekültek a Duna-ágon a Csallóközbe, Gutára.

A mi ágyúink okádták a tüzet a menekülő gyülevész hadra, én betértem egy kupa vízért egy majorba. Két embert láttam, a gerendán függve, gúzsba kötött kézzel két fogságba esett zsoldost. Hajdúink javában tarkázták őket. Megismertem rögtön köztük a Szegedről jött Mikael vicehadnagyot. Szép szóval figyelmeztettem, hogy nem illik így bánni a fogságba esett ellenséggel. Nagy eréllyel védelmembe vettem az áldozatokat. A vicehadnagy hallgatott szavamra. Csakhogy az egyiken, egy spanyol hadnagyon, már nem lehetett segíteni; bele kifordult, bőrét lenyúzták már. A másik még élt és latin nyelven szólított meg, kért tőlem könyörületet. Mikael vicehadnagy markából így szabadítottalak ki, Cartesius!

Ha egy perccel később érkezem, te sohasem alkothattad volna meg a Csodálatos Tudományt, amelyet előre megálmodtál. Az eszes és szüntelenül kételkedve gondolkozó embernek nem tudtál volna szolgálni bölcs jeligéddel: *Cogito ergo sum*. Míg hajdúink elvitték és a major udvarán a szemétdombra dobták a spanyol hadnagy holttestét, én megnyugtattalak, jeles francia tudós, hogy nincsen többé okod a rettegésre. Bámultam hidegvéredet.

A már-már biztos halálból az életbe visszatérve, napestig velem maradtál és megadtad magad sorsodnak. Rokonszenvem ellenségként is egy csapásra megnyerted azzal, hogy a halálfélelemnél is erősebb volt az a szenvedélyes hited, amelyet pápista létedre vallottál, hogy tanítóink tanításait bizvást sutba dobhatjuk, ha azokat a józan ész szavára jobbakkal helyettesíthetjük. Ékes latin szavaidban az ész ritka tulajdonságait hoztad magaddal Hágából.

Béna nyelvem most oldódott meg igazán. A Franciaországból előbb Hollandiába, onnan pedig magyar földre tévedt matematikusnak töviről-hegyire

elmondtam a *faktum* történetét. Szorult helyzetében is – hiszen a szeme ideoda ugrált a félelemtől, hogy hajdúink visszajönnék – nagy figyelemmel hallgatta előadásomat.

Meglepetésemre kijelentette, hogy ő semmi esztelenséget sem lát a *faktumban*. (Csak azt tudtam még akkor róla, hogy eszes tudós; híre csak évekkel később szállt el hozzám és azóta leveleket váltunk. De így is meglepett vakmerő állítása.) Reménytelenségem sötét partjain halvány fény csillant. Kezét, amely az imént még az Ádám előtti szörnyek prédája volt, megragadtam. Az Ész nevében követeltem, hogy magyarázza meg szavait.

Odakint múltóban volt a csatazaj. Az ellenségből, aki tudott, az elmenekült; a többi hajdúink felkoncolták. Hasuk dobként megfeszült a máglyák körül a rablott jó pecsenyéktől. Idebent a majorban csend volt és Cartesius, cserében a *faktumért*, elmondta álmát. Szikrák ezreiről, egy fényes dinnyéről, egy rejtélyes kézről és egy verstöredékről szólt. Az álom azt ígerte neki: Te fogod megalkotni a Csodálatos Tudományt, amely az emberi értelem számára minden titkot felfed, minden csodálatos dolgot megmagyaráz.

Ma is látom bunkósan lógó orrodát, amely megdagadt Mikael vicehadnagy ökölcsapásától, és hálás pislogásodat, Cartesius, te jeles tudós! Hálából, hogy megmentettelek, a csodálatos Tudomány ígérését adtad, nyújtottad felém. Türelemre intettél, hogy az, amit ma még nem értek, egyszer még világos lesz az emberi értelem számára. Pápista létedre, aki ellenünk ragadt fegyvert, úgy beszéltél, mint Tokaj papja, mint megvilágosodó jövőnk előhírnöke, az új evangélium hirdetője. Bár meghökkentett az a közlésed, hogy álmodért hálaadásra és égi segítségért a Csodálatos Tudomány megalkotására, el fogsz zarándokolni Lorettóba Jézus Anyjának csodatevő szobrához.

Alacsony homlokod mögött nem látszott a nagy tudomány. Inkább szencselovagnak néztelek volna művelt és ékes latin beszéded nélkül. Francia lelked lobogásával szenvedélyesen lelkesítettél, bízam rendületlenül a minden titkokat magában foglaló Csodálatos Tudományban, amely meg fogja fejteni a Szent Optika titkát is.

Fiaink néhány év múlva úgy fognak beszélni róla, mint a szellőről és a tücsökről. Várjak türelemmel, az évek gyorsan peregnek... Én megmutattam neked az alkonyatban az utat a Csallóköz felé, jó darabon elkísértelek. Könnyítettem meneküléseden. Börödet és dús fekete hajzatodat kerek fejeddel együtt mentetted, ámbár méltatlan volt ilyen jeles tudóshoz a futás.

Én sokáig néztem utánad, gyászaimba temetkezve, Cartesius, amint eltűntél Napnyugat felé... Tudtam, hogy amire álmod nevében bátorítottál, az földi jutalmam nem lesz soha: megérteni a faktumot és sohasem fogom -----
----- Reményem az, hogy el fog múlni szomorúságom, amely talán Istennek tetsző szomorúság és nem a világ szomorúsága, amely az örök halálba visz ----- Reményeim vannak, mert tu-

dom, hogy a szellem erősebb az anyagnál és boldog az, aki megérti a virágok, a fények és a néma dolgok szavát.

Pedig ma sem tudom, mi történt akkor éjjel az összetört kápolnában. Néha fájdalmasan összeszorul szívem Zsófia néném elvesztése miatt. Halványan valami dereng. Neki is szerepe volt a Szent Optika törvényében. Én eszemmel most már nem is kutatom *Tanúbizonyáságom* tárgyát. Mi történt? Sok szót elfecséreltem és mégsem tudom, mert -----
----- És nem fogja tudni soha senki, amíg a folyók kiapadnak és a dal elenyészik a földön.

Áldjátok, világosság és sötétség, az Urat! Villámok és felhők, kútforrások és tengerek, áldjátok ti is az Urat! Tűz és hőség, harmat és zúzmara! Állatok és emberek! Hegyek és halmok! Áldjátok az Urat! A föld dicsérje és magasztalja Őt mindörökké!

Bízva-bízom, hogy Hulsius mester hamarosan kinyomtatja *Tanúbizonyáságomat*. De ha rágalmazó ellenségeim elgáncsolnák, akkor sem esem kétségbe. Fog jönni egyszer valaki, aki gondjaiba veszi, amit írtam, és kinyomtatja majd egy jobb időben.

Uram, az egek a te kezedből születtek. Elmúlnak mindezek, te megmaradsz! – mint ócska köntös, úgy avulnak el. Mindent, mint rossz ruhát, a változásnak adsz. Te pedig ugyanaz vagy és éveid nem fogyatkoznak el!

Lelkem ábráját kezedbe ajánlom, a Kézbe, amely szüntelenül ír. Kérem, hogy írja át ábrámat, amely még nem kész, nyomorult, bűnös és hitvány. Ó, *figura animi!*¹⁴⁵

Ti pedig, akikhez *Tanúbizonyáságom* szól, boruljatok le mindnyájan a hatalmas Teremtő Isten előtt és imádjátok őt egyaránt a Csodálatos Tudományban és a Szent Optikában. Mert minden az ő műve és még tévedéseink is az ő nevét dicsérik.

VÉGE

1960. június 15.

RAB GUSZTÁV
PATAK RÓZSÁJA

REGÉNY

*Ceste estoire
Qui est venue de Hongrie,
Si est le procès et la vie
D'une dame que Ihesu Criz
Aima tant (ce dit li est escriz),
Qu'il l'apela à son servize.¹*

Rutebeuf észak-francia trubadúr (trouvère)
verses történetéből, XIII. századbeli *fabliau*²

ELSŐ FEJEZET
KÓRHÁZ BURGENLANDBAN

Öt éve lakott Burgenlandban Posta Erzsi. *Spitalskind*³ – mondták. A kismartoni kórháznak volt a lakója. Itt nőtt fel, itt tanult meg németül, innen járt be a Haydn gassei leányiskolába, ahol a szorgalmas tanulók közé tartozott. Iskola után segített a konyhában az osztrák szakácsnénak, felmosta a lépcsőt, kihordta a szemetet, rendezgetett a raktárban. Be-benézett a kórtermekbe is, de csak a küszöbig merészkedett, mert félt dr. Müller főorvostól.

Posta Erzsi 1952-ben került sebesülten a kis osztrák város kórházába. A magyar határ mellől hozták be egy hajnalban az anyjával együtt. Az apját egyenesen a halottasházba szállították. Erzsinek vegyészmérnök volt az apja: Posta Elemér. Egy budapesti állami ruggyantagyárban⁴ volt vezető állása. Sokat dolgozott, lelkiismeretesen „versenyben volt”, azaz szocialista munkaversenyben. De egy éjjel felverték őket Bartók Béla úti lakásukban. A rendőrség házkutatást tartott, dollárokat és londoni leveleket keresett. A hajnal pirkánásakor az apát elvitték a titkosrendőrség palotájába. Egy ablaktalan sötét pincében látszólag otthelyezték, aztán egy nap kihallgatásra vezették elő. A rendőrtiszt udvariasan megkérdezte tőle: „Hol és mikor ismerkedett meg Robinson angol hegedűművésszel?”

Posta Elemér soha még magyar hegedűművészt sem ismert, angolul pedig egy szót sem tudott. Azt felelte, hogy ő életében most hallja először Robinson angol hegedűművész nevét. Erre valaki hátulról akkorát vágott a fejére, hogy elvesztette eszméletét. Hetek múlva tudott csak lábra állni. Akkor megint kihallgatásra vezették. Fél év múlva végre bevallotta, hogy Robinsonról régóta tudta, hogy az angol kémiszolgálat ügynöke, a ruggyantagyár volt tulajdonosának budai villájában ismerkedett meg vele, ahol jelen volt az iparügyi miniszter is. Bár látszott, hogy ezt a minisztert akarják hazaárulási pörbe keverni, Posta Elemér kényszerűségből aláírta beismerő vallomását. Erre hazaengedték és azt mondták neki, hogy majd megint hívják, ha szükség lesz rá.

De a Posta család ezt már nem várta meg. Még aznap három kis kézitáskával felültek a szombathelyi gyorsvonatra és éjszaka nekivágtak az osztrák határnak. Menekülés közben belebotlottak a vasfüggöny drótjába. Ettől egy akna felrobbant, mindhárman megsebesültek. El tudtak vánszorogni a legközelebbi osztrák faluig. De épp csak az első házig jutottak. Ott Posta Elemér meghalt. A sebesült Postáné két napig még élt a kismartoni kórházban, aztán a férje mellé temették. Posta Erzsi kilencéves volt ekkor. Az ő sérülése volt a legenyhébb. Dr. Müller térdig levágta a bal lábát, ezzel sikerült megmenteni az életét. Ezért félt még mindig Erzsi a főorvostól.

De mit csináljanak egy féllábú, árva magyar leánykával? Szép kék szemének ragyogása, göndör szőke haja, tiszta mosolya részvétet keltett a kórház veze-

tőiben. Sokan sírva fakadtak, mikor ezt a mosolyt látták. Könyörületből ott tartották a kórházban. Így lett Erzsiből *Spitalskind*.

Voltaképpen Szent István király Magyarországnak földjén maradt, mint menekült, hiszen ez az osztrák tartomány, melyet Burgenlandnak neveznek manapság, azelőtt Magyarországhoz tartozott ezer éven át. Az első világháború után nyesték le Magyarország testéről és a nemzetiségi elv nevében megajándékozták vele azt az Ausztriát, amely kiobbantotta az első világháborút hadüzenetével és töméntelen szenvedést zúdított Európára. Ennek az Európának szerencsétlen térképén Burgenland a második világháború után továbbra is megmaradt Ausztria birtokában. Székhelyét, Kismartont, németül Eisens-tadtnak nevezik. Főképpen az Esterházy-kastélyról nevezetes, ahol Haydn volt a hercegi zenekar karmestere. Ez a nagy osztrák zenész sohasem lett népszerű Magyarországon, mert ő szerezte a *Gott erhalte* kezdetű Habsburg császári himnuszot. Az 1849-ben levert magyar forradalom vezetőit, a *Gott erhalte* hangjainál akasztották fel. Manapság bizonyos szovjet harci indulókkal szemben ilyen érzékeny a magyar fül.

Posta Erzsi most már tizennégy éves volt. Hirtelen nőtt. A *Spitalskind* szép karcsú nádszál lett. Csakhogy fél lába térdig hiányzott. Szoknyája alól gumivégű bot lógott ki, a legolcsóbb fajta műláb. Könnyű alumíniummankóval járt, többnyire sietett. Olyan fűrgén tudott szaladni, mintha mindkét lába megvolna. Könnyedén rákönyökölt kurta mankójára, a kék szalag lengett arany varkocsában. Öt év alatt megszokta nyomorékságát. Soha nem kesergett miatta, nem irigyelte az ép testűeket. Sírni soha senki sem látta. Mindig vígan mosolygott.

– *Elise, nicht so windig!*⁵ – szólta rá Mária Alfonz.

Így hívták az apáca főnövért. Mindig féltette Erzsit, hogy rohanás közben legurul a lépcsőn és összetöri magát. Mások is Elise-nek szólították a kórházban. De ő jobban szerette a magyar Erzsi nevet, amely szüleine, a Dunára, Budapestre, a Bartók Béla útra... Magyarországra emlékeztette.

Egyszer véletlenül kihallgatta, amint dr. Müller róla beszélgetett Mária Alfonz főnövérral.

– Mit szól a *Spitalskind*hez, kedves nővér? Valóságos kis hercegnő lett belőle.

– Csinoska szegény.

Aztán a főorvos még ezt is kérdezte:

– Mit gondol, akad majd neki férj ilyen nyomorékul?

Mária Alfonz csak nagyot sóhajtott és nem felelt. Posta Erzsinek a szívébe szűrte ez a sóhajlás. Mankójára könyökölt és viharként elszárgult. A kórház kertjében a nyírfák alatt elbújt egy orgonabokor mögé. Senki sem hallotta, hogy sokáig zokogott.

Másnap elhatározta, hogy tanulni fog. Többet fog tanulni, mint eddig. Mit is tanuljon? Franciául fog megtanulni! Az iskolában egy keveset tanult már

franciául. Volt szótára, nyelvtana és olvasókönyve is kezdők számára. Hamarosan megtanulta és betéve tudta Victor Hugo versét: *Ma fille, va prier.*⁶ A nyírfák alatt szavalta:

*Va prier pour ton père! – Afin que je sois digne
De voir passer en rêve un ange au vol de cygne...*⁷

És Erzsi ilyenkor az apjára gondolt, akit széttépett az akna, amikor átbújtak a vasfüggöny alatt. Pedig soha életében nem látta, nem ismerte Robinson angol hegedűművészt.

A francia olvasókönyvet hamarosan elejétől végig elolvasta, megtanulta. Többet akart. Egy valódi, komoly francia könyvet! Mindenkit megkért, még dr. Müllert is meg merete szólítani, hogy szerezzen neki egy francia könyvet. De Burgenlandban senkinek sem volt francia könyve.

Az 1956. októberi magyar felkelés után a menekültáradat Kismartonon is keresztülhullámozott. A kórház, ahol egyébként alig volt beteg, zsúfolásig megtelt magyar menekültekkel. A gyászos áradatban Posta Erzsi odavolt a boldogságtól. Hosszú idő után megint magyarul beszélhetett. Hiszen már-már kezdte elfelejteni anyanyelvét. A kismartoni svábok, különösen az öregebbek, beszéltek ugyan magyarul, de rosszul. Erzsinek kevés öröme telt az olyan magyar beszédben. Ez most valami más volt! A Dunától, Budapestről érkeztek emberek, tízezrével lépték át a magyar határt, ahol a forradalom elsöpörte a vasfüggönyt. Ezek úgy beszéltek magyarul, mint a Bartók Béla út platánjai alatt a járókelők; mint a vízibusz kapitánya, akinek motoroshajója a Gellérthegynél indul a Dunán a Margitsziget felé, megkerüli a szigetet és... és a kapitány egyszer megengedte neki, hogy belekiáltssa a hajókürtbe: – „Mamikám, te vagy a világon a legszebb!” De ez még akkor volt, amikor Posta Elemér, az öt éves terv keretében buzgón versenyezve, mesterséges tejnedvet gyártott a budapesti műkaucsuk számára.

Erzsi bement a betegszobákba, leült a menekült magyarok ágya mellé, les-te minden szavukat, minden kívánságukat. Lassanként megszokták, hogy ott van. Dr. Müller tolmácsnak használta.

Árvíz vagy földrengés sem tart sokáig, a menekültáradat is elült. A magyar betegek vagy meggyógyultak, vagy meghaltak. Leggyakoribb volt a tüdőgyulladás és egyéb hüléses fertőző betegség. A menekültek télvíz idején özönlöttek Magyarországra felől, sokan lábaltak át novemberben és decemberben a Fertő-tó mocsarain, sokan bele is fúltak; ezren és ezren úsztak át a határ menti csatornákon a Hanságban. De hiába voltak gyógyultak és halottak a kismartoni kórházban, a betegszobák mégis zsúfolásig tele voltak magyarokkal, különösen öregekkel. Nem tudtak velük mit kezdeni. Hová küldjék a nyomorultakat?

Erzsi magáévá tette mindenkinek gondját-baját. De egy nap, általános rémületre, beállított a kórházba egy hivatalos bizottság. Valaki ezt mondta:

– *Oh! Diese ungarischen Faulenzer!*⁸

Azaz lebzselő magyarokról beszélt és kiadta az utasítást, hogy ezeket a lebzselőket, akik már nem szorulnak kórházi ápolásra, el kell távolítani. 1957 nyarán egy nap a betegszobák kiürültek, az embereket gyűjtőtáborokba, *Lagerek*be irányították. Posta Erzsi is majdnem a bürokrácia áldozata lett. A bizottság csak nehezen értette meg, hogy ő még 1952-es menekült, apátlan-anyátlan árva és a kismartoni kórház az ő állandó lakása. Ő a *Spitalskind*... Hajszálon múlt, hogy Erzsit is el nem szállították a *Lager*be a stájer hegyek közé.

A kórházban, melynek fala „schönbrunni sárga” volt, mint az Esterházy-kastélyé, csupán egyetlen magyar beteg maradt: egy nyolcvanhat éves aggastyán. A magyar felkelés leverése után ámokfutó örült malájként elhagyta Budapestet és futni kezdett Nyugat felé. Elhagyta leányait, vejeit, unokáit; családját, barátait és ellenségeit. Futása 1956. november 4-én történt, vasárnap, amikor a szovjet tüzéség a Gellérthegy ormairól lőni kezdte a fővárost és a szovjet tankok ezrei vaktában pusztították a körutakon a bérpalotákat. Az öregember szaladt. Kalapját is elvesztette futás közben, hóna alatt aktatáskát szorongatott, benne minden földi vagyonát. A budai külvárosban felkérérdkedett egy vöröskeresztes tehergépkocsira. Eisenstadt főterén, azaz Kismartonban szállt le róla. Az aktatáskában egy hajnyírógép, egy fogkefe, egy piszkos ing és Calvin János alapvető művének, az *Institutio religionis Christianae*-nak eredeti bazeli kiadványa volt, ritka példány 1536-ból. Ennyit hozott magával a szabad világba. A főtéren hányni kezdett az izgalomtól és összeesett egy szatócs boltja előtt. Innen szállították be a kórházba. Itt néhány napi önkívület után magához tért és megmondta kicsoda: egyetemi nyilvános rendes tanár nyugállományban, a Magyar Tudományos Akadémia és több tudományos társaság tagja. Megkérdezték tőle, hogy miért szánta el magát a menekülésre gyöngye egészséggel, magas korban. Börtönből szökött talán? A tudós a fejét rázta.

- Szerepet vállalt a forradalomban?
- Semmit nem csináltam.
- Nem is harcolt az oroszok ellen a fiatalokkal együtt?
- *Nein!*⁹
- Hát akkor mi a csodának hagyta el a hazáját, *Herr Professor*?¹⁰

Az aggastyán nagy nehezen felült az ágyban, párnájára könyökölt. Sovány öklét fölemelte és rázni kezdte, mint egy bibliai átkozódó.

- Azt kérdezik, miért hagytam el Magyarországot? Hát megmondom: felháborodásból!

Műfogsora közt kifröccsent a nyál, úgy szidta Moszkvát, a Kremlt és az oroszokat. Kiabálása kihallatszott a folyosóra, a többi szobában is hallották. Az osztrák betegek megszeppentek. Azt hitték, hogy valaki fájdalmában ordít. Nem tévedtek. A kórház utolsó magyar betege, ez a vén *Faulenzner*, valóban fájdalmában ordított. Posta Erzsi beszaladt hozzá. Ekkor hirtelen elhallgatott.

Szakállas, dúlt arca lassan megszéledült. Nézte, bámulta Erzsi aranyszőke szűzi szépségét és vigyorogni kezdett.

– Aranyoskám! – kiáltotta magyarul és kitérte karját, hogy szívére ölelje.

A kislány megijedt tőle és kiszaladt.

A tudós visszazuhant fájdalmába. Tört német nyelven magyarázni kezdte szobatársainak, mit hagyott maga mögött Budapesten: Pompeji pusztulását a Duna partján. Csak csillapítószer befecskendezésével sikerült lecsendesíteni.

Napok múlva némiképp megnyugodott, mintha lelkének fájdalma enyhült volna. Lelke helyett a gyomra kezdett fájni. Csak ímmel-ámmal evett és azt is többnyire kihányta. Próbált felkelni az ágyból, de visszahanyatlott. Így teltek lassan a hónapok. A vizsgálatok nem adtak világos feleletet arra, hogy mi a baja. Dr. Müller és a belgyógyász orvos idegfáradtságra gyanakodtak. Azt mondták, hogy az elszenvedett izgalmak, az a bizonyos felháborodás, ideges bélgörcsöket okoznak és ezeknek feloldása nagy türelmet igényel. Az osztrák állam költségén a „Menekült-alap” terhére hónapok óta kitaratóan vizsgálták a professzor összes belső szerveit. De a röntgenfelvételek végtelen sorozata sem árult el semmit a beteg igazi bajáról. „Ideges spazmus”¹¹ – mondták. Mint-hogy enni már nem tudott, mesterségesen táplálták. Az ágya mellett a feje fölé akasztottak egy vasfogásra egy szérumos palackot és vékony gumicsövön keresztül csepegett a vénájába a táplálék. Így egyre soványabb lett. Akkor, amikor az osztrák kormányküldöttség a lebzselőket ellenőrizte, a tudós már olyan szárnalmas állapotban volt, hogy megkegyelmeztek neki és nem ebrudalták ki. Így maradt ő az utolsó magyar beteg.

Volt a kórházban egy szürke arcú, mogorva ápolónő: Johanna Spitznek hívták. Nem tartozott az apácarendbe, hivatásos polgári betegápolónő volt: *Pflegerin*. De őt is mindenki csak *Schwesternek*¹² szólította, mint Mária Alfonzot. *Schwester Johanna*. Éjszakai nővér volt. Mindig este tízkor érkezett és reggel hét órakor már el is távozott. Posta Erzsi emiatt csak ritkán találkozott vele.

Egy este ezt mondta neki *Schwester Johanna*:

– Hallom, maga franciául szeret olvasni. Itt van! Fogja!...

Savanyú képpel a kezébe nyomott egy könyvet. Azt mondta még, hogy a könyvet még tavaly felejtette a kórházban egy beteg. Utánaküldték, de téves cím miatt visszajött.

– Ez az... Itt van. A magáé. Mert mondom, visszajött. A posta visszaküldte. Mondtam már, miért. A téves cím miatt...

Színes rajzokkal illusztrált francia könyv volt.* Címlapja egy hermelinköpenyes szép fiatal nőt ábrázolt, aranykoronával a fején. Palástjából, melyet elől összefogott, piros és fehér rózsák hullottak. (Az „A” Mellékletből kiderül, hogy a címlap hermelinköpenye és aranykoronája bizonyos tekintetben ellentmond a szövegnek!) A könyvnek ez volt a címe: *L'infirmière aux mains de reine*. Magya-

* „A” Melléklet, egyes részleteiben.

rul így lehetne lefordítani valahogyan: *Ápolónő, akinek királynői keze volt*. A cím alatt magyarázatul ez állt: *Sainte-Élisabeth de Hongrie*, azaz Magyarországi Szent Erzsébet élete serdülő leányok részére. Posta Erzsi boldogan megköszönte és mankójára könyökölve, elszaladt a francia könyvvel.

A beteg tudós a homlokára csapott és így szólt Mária Alfonz főnővérhez:

– Asszonyság! Adja ide a télikabátom!

Frauenzimmer mondott a tisztelendő nővérnek, Goethe óta ezt az elkopott szót, amely semmiképpen sem illett a környezethez. Mária Alfonz szigorú volt hozzá és nem nagyon kedvelte. De azért odaadta neki a télikabátját. Elnyúzott fekete felöltő volt, elzsírosodott fekete bársonygallérral, nagy tepsizsebekkel, kirongyolódott kabátujjal. A tudós keresgélni kezdett benne és a bélés alatt megtapogatott valamit. Kérte, hogy fejték fel a varrást és vegyék ki belőle. Újságpapírba göngyölt, zsinórral átkötött csomag volt. A beteg aggastyán meg sem nézte, a párnája alá dugta. Parancsoló hangon szólt:

– Értesíték az öcskösömet, hogy itt vagyok, megérkeztem. Elhoztam az irományait.

És megadott egy svájci címet.*

– *Danke schön, Frauenzimmer*¹³ – mondta és elaludt.

*

„A” MELLÉKLET (I.)

Leányok! Édes kislányok!... Figyeljete! Meghívunk benneteket egy társasutazásra. Menjünk el két omladozó várkastélyba: Pozsonyba és Wartburgba! Útközben egy szent királynőről fogunk mesélni nektek olyan korban, amikor a királynők többet teniszeznek, mint imádkoznak és akkor boldogok, ha fényképük a képesújságok címlapján jelenik meg.

Mesét?... – kérdezitek. Hiszen azt mondják nektek, hogy a mese régen meghalt. Mi pedig ezt feleljük nektek: a mese él! A mese, amely túlélte a századokat, százszor igazabb annál, amit az újságok írnak. Könyvünk tehát meséskönyv. Olvassátok szeretettel, színes képeit fogadjátok szívesen.

Mesénk hősnője: szent királynő. Mindenkinél jobban tudta, mi az emberi szív fájdalma. Arany hajáról levette a fejedelmi arany koronát és hamuval szórta meg fejét. Életét a szenvedőknek, a betegeknek és a szegényeknek: Jézus Krisztusnak ajándékozta. Ő volt az első ápolónő. Az első „szociális gondozónő”.

Királynői kezével mocskos edényeket cipelt, leprások sebeit ápolta. A fényképészek és újságírók XIII. századbéli elődei, az udvari tolakodók, hajbókoló fullajtárok, kíváncsi lézengők ilyenkor nem törtettek a nyomában. „Furcsa, bo-

* „B” Melléklet.

londos nő” volt. Bepiszkította illatos kezét az ágytállal. Nos, ez a bolondos nő akkor volt legboldogabb, ha saját kezével gyógyíthatott egy ótvarost.

Ki érti meg ma ezt a szentet? Nagyon kevesen. Hiszen saját környezete és saját kora sem értette. Az Úr 1207. éve! Akkor született. Vigadtak és táncoltak akkor is az emberek. De tudták, hogy van egy más táncmulatság is. Remélték, hogy meghívót kapnak az égi Jeruzsálem báljára. Elszöktek akkor is hazulról a gyerekek, de nem azért, hogy lopott gépkocsin száguldozzanak, hanem a Szentföldre mentek katonának. Szent Ferenc kora volt ez, aki Umbriában madarakkal társalgott.

A szent királynő születésének éve már látta az első gót székesegyházakat Franciaországban. Laonban a négy torony már az égre mutatott, Rouen, Soissons, Senlis, Bourges és Chartres magaslatain már serényen dolgoztak a kőfaragók, a párizsi Notre Dame már épült... És ebben az évben valahol Keleten, ahol a madár sem jár, valahol a távoli messzeségben, a barátságtalan német császár birodalmán is túl, a magyarok földjén megszületett a királynő...

Kik ezek a magyarok? Vajon mit tudott róluk a szorgos szobrászmester, aki vésőjével megalkotta a chartres-i katedrális északi bejárata fölé helyezett szobrot, Keresztelő Szent János kőalakját? Félelmes, vad nép. Valahonnan a Kaukázus felől apró paripáikon érkeztek ezek a magyarok, Attila hunjainak rokonai. Ferde metszésű a szemük. Első királyuk, Szent István, megszelídítette őket. A Kárpátok medencéjében szerzett hazájuk földjén keresztények lettek, átvették a nyugati műveltséget. Magyarország csakhamar egyike lett Európa művelt és gazdag országainak.

Ma pedig?... Magyarországi Szent Erzsébet szülőhazáját ma vasfüggöny választja el tőlünk. A vasfüggöny: vérebekkel és szöges drótkerítéssel őrzött országhatár. Nem nyer bebocsáttatást rajta az, aki a szent királynő szülőföldjére akar zarándokolni. Kutyák vagy tányérakna tépik szét azt, aki útlevél nélkül akar átkelni rajta Nyugat felé. Mert ma ez a büszke és nemes magyar nép a keleti istentelenség parancsuralmát szenved, Szent Erzsébet országában üldözik azt, aki az Úr Jézusra hallgat és nem a párttitkára.

Pár év még és a keresztény világ e tiszta szent királynő születésének 750. évfordulóját fogja ünnepelni.* A háborúk pusztításai miatt Magyarországon sok vár, kolostor és könyvtár elpusztult. A magyar reneszánsz királyok fényes budai palotája óriás könyvtárával együtt a lángok martaléka lett. Ehhez fogható kulturális veszteség – csak kevesen tudják – az alexandriai könyvtár pusztulása volt. A középkori Magyarország okiratainak javarésze megsemmisült.

E pusztulások miatt nem tudjuk bizonyosan, hol ringott Magyarországi Szent Erzsébet ezüst bölcsője. Patakon-e vagy Pozsonyban? A Bodrog folyó partján-e, vagy ott, ahol a „kék Duna” habjai csobognak? Ez a két város verseng a dicsőségért, hogy elmondhassa, falai között született az egyház egyik legvon-

* *A L'infirmière aux mains de reine* című könyvecske, amely Posta Erzsi kezébe került, 1952-ben jelent meg.

zóbb és leggyöngédebb szentje. Melyiké a juss?... Mi nem tudhatjuk, a vitát mi nem dönthetjük el. Örök titok marad!...

Patak, azaz korábbi akták szerint Sáros Nagy Patak, ma pedig Sárospatak: a zord Erdős-Kárpátok délnyugati lejtőjén fekszik, bortermő nyájas hegyek alján, a híres Tokaj közelében, melyről a magyarok nemzeti Himnusza így emlékezik meg: „Tokaj szőlővesszején nektárt csepegtetél!” A Bodrog partján emelkedik II. András magyar király romvára, átépített új szárnyaival, eltemetett ősi termeivel. A magyarországi protestantizmus hódítása következtében Patak több mint négy évszázadon át a protestáns magyar szellem és tudomány fellegvára volt, „Magyar Cambridge”-nek is nevezték, ahol külön angol intézetben angol nyelven folyt az oktatás a két világháború közt. Az ódon kollégiumban ma marxizmust és leninizmust tanítanak, a büszke királyi vár újjáépített helyiségeiben kommunista művészek tanyáznak.

Pozsony ma a Csehszlovák Népköztársaságé, de félig romokban heverő híres vára a magyar királyok tetteiről és a magyar dicső múlttól regél. A század elejéről származó adatok szerint nem Patakon, hanem ebben a várban született a szent királylány. De vajon hitelt adhatunk-e ezeknek?... Annyi bizonyos, hogy négyéves korában a pozsonyi várból vitték el hercegi menyasszonyként Wartburgba, Magyarországi Szent Erzsébet Pozsonyban töltötte utolsó magyarországi heteit és napjait. Talán éveit is? Nem tudhatjuk.

Leányok! Édes kislányok! Társasutazásunk első állomása a pozsonyi vár. A magos toronyszobából tekintünk le a méltóságteljesen hömpölygő Duna hajjaira... Micsoda fejedelmi kilátás!... 1207... Akár Patak, akár Pozsony – a szentek születése szent pillanat...

*

„B” MELLÉKLET (I.)

Pókhálós szobában élek, és ha befejezem nyomorult életem, szemétdombra dobnak, mint egy elhasznált cipőt. Vagy igaz-e tán, amit egy barátom mondott rólam? Finom svájci óra vagyok, amely sötét pincében ketyeg. És néha elfelejtik felhúzni a svájci órát. De erre azt felelem: Egyszer minden óra végleg lejár. Hol hibáztam el? Hol hibáztam el az életemet?

A múlt héten felültem a vonatra Budapesten a Keleti-pályaudvaron. Néhány napra megszöktem a fővárosból, ahol már fuldokoltam. A szovjet-magyar határon volt dolgom, ahol ellenőriznem kellett egy sertésszállítmány átadását a Szovjetunió számára. Nem éppen könnyű és veszélytelen feladat! A szovjet szakértők milliméterre mérik a levágott sertés szalonnáját. De az ő milliméterük néha nem annyi, mint a mienk.

„Fapados” kocsiban utaztam, a régi harmadik osztályon, zsebemben „küldetési rendelvénnyel”, amely különösen fontos, ha az embernek a szovjet határon van dolga. Szovjet határ! Láttam a távolban az ungvári hegyeket, Munkács felől magyar szél fúj, pedig mindez odaát van, a nagy szovjet birodalomhoz tartozik. Nem szeretek Kelet felé nézni, mert megszédülök a kínai faltól, amely nincs is már messze... A gyorsvonat itt befejezi útját. Csap után a széles vasúti nyomtáv kezdődik, olyan, mint a cáratyuska idejében.

Ó, hol hibáztam el az életem?

A vonatablakon át viszontláttam, hajdani cukorsüvegként az égnek meredve, a tokaji hegyet. A bortermő Hegyalja lankáin haladt a vonat, erdők és mezők közt. Sas keringett a magasban és bús magyar tehének legeltek a gyepon. Aztán megpillantottam a Bodrog folyó tükrét és még valamit. A pataki vár csonka három tornyát! A vár mögött látszott az újhelyi Koporsóhegy. Amott meg a Királyhegy! Ormán az elhagyott kőbánya olyan, mint félrechapott pörge kalap a részeg pataki diák fején. A távolban a látóhatár szélén sötétlett a radványi erdő, ahol egy ballada hőstét halva találták...¹⁴ És szívemet meglegyintette egy édes érzés, amelynek nincs párja. Felejtettem a szovjet sertéseket. Egyszerre boldog voltam. Tudtam, hogy itthon vagyok. De nem szálltam le a vonatról. Nem tehettem. Tovább kellett utaznom a szovjet határ felé.

Patak, drága szülőföldem! Pókhálós szobámban most szomorúan gondolok rád. Látom utcáidat és kertjeidet, a kollégium tágas udvarán és a várkertben azt a kisfiút, aki voltam. A fürgét, aki buzgón szalad, ha valamire kéri. A színjeles tanulót, „akiből egyszer majd nagy ember lesz, meglássátok!”. A mindenben kitűnő ügyes fiúcskát, aki szaval, énekel, fest, rajzol, hárfázik, agyagból megmintázza Bodri kutya fejét. Az ártatlant és tisztát, akit még nem rontottak el. Latin hexametereket költ és megtanulta már a görög ábécét. Versenyfutásban díjat nyer, szertornában dicséretet. Hajtja a becsvágy, mindenben ki akar tűnni a többiek közül.

Már a nevemmel is kitüntem. Míg másnak csak egy keresztnéve volt, nekem hármat is adtak. Maga keresztapám keresztelt meg... És tulajdonképpen nem is magamról, inkább róla akarok beszélni. A keresztapámról. Zala Bertalanról.¹⁵

Pap volt ő is, mint az apám: református pap és tudós tanár a kollégiumban. Mondják, hogy keresztelésemkor látták utoljára fekete papi palástban. Többet nem vette fel, mert nem szerette az ilyen „ősdi cifraságot”. Egész korszak vizet zúdított rám, úgyhogy meg is fáztam a hideg szobában. Így hangzott el az ő ajkáról az Atya, Fiú és Szentlélek nevében a Zebulon név is harmadiknak. Ő ragaszkodott hozzá, mert nem tetszett neki a két szent: Mihály arkangyal és Keresztelő Szent János. Jákob fiát hívták Zebulonnak, és ez volt egy zsidó törzsnek is a neve Palesztinában. Annak a haladó irányzatú modern hittudományának, amelyet keresztapám képviselt robbanékony szenvedéllyel Patakon, az Újszövetségi Szentírással szemben voltak inkább súlyos aggályai. Az Ótest-

amentum ellen ő nem hadakozott, a zsidók történetén nagyokat nevetett. Így lettem én Mihály János Zebulon.

Kis városunkban a katolikusokat senki sem gyűlölte jobban, mint keresztapám. Talán azért, mert valamikor ő is katolikus volt. Anyám nem nagyon kedvelte őt, és szerette feleleveníteni a történetet a „kiugrásáról”. Keresztapám ugyanis „kiugrott” a szerzetesi csuhából, kispap volt Pannonhalmán a benecéseknél. Anyám szerint ez úgy történt, hogy megszánt az utcán egy leányt, aki nehéz kosarat cipelt. Elvette tőle a kosarat, és nemcsak hogy hazakísérte, hanem segített is neki a konyhában: palacsintát sütöttek együtt. Többet nem ment vissza a kolostorba, a leányt feleségül vette, református pap, hittudós és családapa lett belőle, így kerültek Patakra.

„Szabadgondolkózónak” nevezte magát és mindenkit gúnykacajjal vagy átkokkal ostromozott, aki nem osztotta az ő nézeteit. Közel laktak a mi házunkhoz. Nyári estéken én szüleimmal és testvéreimmal együtt kertünkben énekelgettem, felváltva református zsoltárokat és akkoriban divatos budapesti műdalokat, hol a „szép híves patakra” kívánczó szarvasról,¹⁶ hol a kávéházi „rossz lányról”, akit elhagyott a szőke fiú. Bodri kutyánk ott hevert körünkben és egyszerre ugatni kezdett. Nyílt a kapu és a haragos egek harci villáma becsapott: keresztapám érkezett kis családjával és vége volt az éneklésnek.

Vastag posztóból készült viharköpenyt viselt, bő „malaclopót”; nem sokban különbözött a levetett szerzetesi csuhától. Jött hallgatag feleségével és három leányával. Istállólámpát tartott a kezében, pislogó petróleumlángot. Bodrit lecsillapítottuk, szaladtunk székekért és megkezdődött az esti műsor második felvonása: keresztapám kezdte szidni az embereket. Szidta egész este, kifogyhatatlan volt a szidalmazásban. És mi, gyerekek, némán hallgattunk. Elálmosodtunk és aludni mentünk. Ebben az időben a „vaskalaposok” voltak szőnyegen, mégpedig a helybeliek. Azokat szidta minden erejével. Én füleltem.

– Dogma! Dogma! Dogma!... – minduntalan ezt hallottam.

Hogy mi a „dogma”, nem nagyon voltam vele tisztában. De ezeken a nyári estéken azt hamarosan megtanultam, hogy az, aki a dogmákat vakon elfogadja, ostoba tökfilkó, sőt a rablógyilkosnál is elvetemedettebb gonosztevő, az emberiség ellensége. Ezek a „vaskalaposok”. Ezzel szemben azok, akik az értelmetlen dogmákat elvetik és helyettük megmondják az igazat: az emberiség jótévői, a haladás szent ügyének képviselői. Ezek vagyunk mi. Apám időnként a maga szelíd módján ellentmondott neki. De félt, hogy a vitában alulmarad. Hiúságát oltalmazta, amikor ügyesen visszavonult és maga is a „szabadgondolkózó” pártjára állt.

Malaclopójába burkolódzva a nyári csillagos ég alatt egy este kijelentette:

– Baltával vagy kalapáccsal agyonverem őket, ha kell!

Minthogy egyaránt szidta a pápista szenteket és a „dogmákat”, nem voltam egészen biztos benne, hogy kiket-miket is akar agyonverni keresztapám.

A „vaskalapos” szó értelmével sem voltam egészen tisztában. Patak legtisztel-
tebb alakját, az öreg Radosy Gyuri¹⁷ bácsit azzal bélyegezte meg, hogy ő a vas-
kalaposok törzsfőnöke.

Én Gyuri bácsit csak látásból ismertem és mindig tisztelettel köszöntöttem
az utcán, mint minden kisdíák. Ettől fogva nem a hosszú ősz szakállát néztem,
hanem a kalapját. Vajon csakugyan vasból van-e? Fekete keménykalapot viselt
télen-nyáron. A század elején ez a kemény angol kalap volt a divat, eltorzított
angol szóval nálunk „pincsnak” nevezték. Csak később értettem meg, hogy
nem a „pincs”, hanem lelkének keménykalapja van vasból, azaz ő, a kollégium
tanári karának nagy többségével együtt, a dogmákat a leghatározottabban üd-
vöseknek tartotta, mégpedig úgy, ahogy azokat Calvin János fektette le *Institu-
cióiban*. A hittételek népszerűbb foglalata az úgynevezett *Heidelbergi Káté* volt.
A kollégium élén Gyuri bácsi féltékenyen örködött, hogy a *Káté* egyetlen szavát
se merje senki se kétségbe vonni. A főiskolai rangú kollégiumban a gimnázium
mellett két fakultás virágzott ebben az időben: a teológia, ahol az ország jö-
vendő református lelkészeit nevelték, és a jogakadémia, amely a jogászok után-
pótlásáról gondoskodott egyetemi színvonalon. A nagyszámú tanári karnak
vallási kérdésekben illetlően ugyanúgy gondolkozni, mint Radosy Gyuri bácsinak.

Délutáni szabadidőmet ebben az időben festegetéssel töltöttem. Volt olaj-
festésem is, mindenki bámulta, milyen ügyesen festettem le a Királyhegyet.
Első nagyszabású kísérletem másolás volt. Vásznonra festettem a *Keresztrefeszí-
tést*, Montorfano híres képét,¹⁸ amely olajnyomatban megtetszett nekem. Cso-
dálóim fényes jövőt jósoltak nekem. Nem értették, hogy ilyen is lehetséges.
A kép nagyobb volt, mint én magam. A szomszédok ámuldoztak.

Keresztapám is bejött egyszer a szobába, amikor festettem. Láttam, ő is
meglepődve áll a vászon előtt. Torzomborz szakállas arcából kicsilllogott kí-
váncsi szeme. Sokáig nézte a képet. A szívem dobogott. Vártam, mit fog mon-
dani és belül reszkettem, mert ő még soha senkit és semmit nem dicsért.
Becsvágyam és hiúságom érzékeny volt, mint a tavaszi gyöngye saláta. Végre
megszólint és kijelentette, hogy egészen jó, amit csinálok.

– De Jézus feje köré ne fess glóriát – mondta. – Mert olyan nincs!

Aztán még parancsolóan rám kiáltott:

– Azokat a röpködő angyalokat pedig töröld le, mert olyanok sincsenek.
Érted?

Én azonnal engedelmeskedtem. A felhőkön térdeplő négy angyalt, akik az
Úr lelkét fogadják, barna festékekkel bemázoltam. Kijavítottam Montorfano-
t.

– Rendben van. Derék fiú vagy, Zebulon – mondta elégedetten.

Ő szólított egyedül Zebulonnak, a családban és a kollégiumban mindenki
Misinek nevezett.

Középső nagy szobánk, melynek ablakai a Királyhegyre néznek, némely
téli estéken megtelt vendégekkel. Apám legjobb borát hozta fel a pincéből, hi-

szen szőlőnk volt nekünk is, mint a legtöbb tanárnak, a bortermő Hegyalján. Feleségeikkel jöttek hozzánk a tanárok és víg pohárcsörgés közben beszélgettek, nevetgéltek, vitatkoztak. Anyám leült a cimbalom mellé, Sarló Sándor, a magyar alkotmánytörténet tanára, elhozta hegedűjét és vidáman zenéltek, mi meg énekelgettünk. Vató tanár úr, az egyházi zene és a kuruc dalok mestere, török síppal jelent meg és tárogatózott. A gyerekek közül csak nekem engedték meg, hogy a felnőttek közt maradjak. Mindenki kedvelt, dicsért. Pincérgyereként segitettem anyámnak, és ha a bor elfogyott az asztalon, apám rám szólt:

– Szaladj, Misi, a pincébe.

Míg odalent lopóval szívtam a hordóból a bort, lehallatszott Vató tanár úr török sípjának hangja és keresztapám szitkozódása.

Anyám jó háziasszony volt. Finom süteményeket tudott készíteni. Valamilyen régi családi mintát örökölt még a nagyanyjától, fából készült patront és ezzel nyomogatta ki a cukros csokoládétészta formáját. „Krisztus lábának” neveztük.¹⁹ Ezeken a vidám téli estéken mindig volt „Krisztus lába”. Keresztapám nagyon kedvelte. Szidta Radosy Gyuri bácsi „vaskalapos klikkjét” és közben mohón falta a „Krisztus lábát”.

– Ó, a gyalázatos vén farizeus! – ezt hajtogatta és fekete szakállá tele volt cukros morzsával.

Egy nap megint megnézte a képet, Montorfano *Golgotáját*, amelyet szorgosan másoltam. Nem festettem Jézus feje köré glóriát, mert megértettem, hogy a szentek dicsőfénye csupán káprázat. A festő szeme pedig nem káprázhat.

Az egyik lator lábánál a római császár zászlaját festettem éppen. Ő közel hajolt a vászonhoz, mert rövidlátó volt, és úgy figyelte ecsetem mozgását. Egyszer csak felordított.

– Zebulon!

– Tessék?

– Apád is köztünk van.

Megmagyarázta, hogy Gyuri bácsi és klikkje hisz a szentek glóriájában, az angyalokban és a dogmákban.

– Ez igen nagy baj – mondta.

– Miért olyan nagy baj? – kérdeztem.

– Mert megakadályozzák az emberiség boldogságát.

Kitüntetett bizalmával és közölte, hogy apám is szívvel-lélekkel küzdeni fog az ártalmas kollégiumi klikk ellen.

Hamarosan észrevettem, hogy vannak tanári családok, amelyekkel mi nem érintkezünk, noha anyám kedves barátnői, régi leánypajtásai élnek bennük. Aztán rendes látogatóink is kezdtek elmaradozni. Félelmet vagy megbotránkozást keltett bennük keresztapám szitkozódása. Kényelmetlen volt nekik, hogy állandóan a dogmákat, Gyuri bácsit és a vaskalaposokat csempülte. Akadt olyan, aki előmenetelét és talán állását is féltette, hiszen egyre nyíltabbá vált az ellen-

ségeskedés keresztapám és Radosy Gyuri bácsi, azaz a hivatalos kollégium között. Nem mert már eljönni hozzánk Németh Cirill, a magyar irodalom tanára sem, mert híre terjedt, hogy Zala Bertalan minden este a mi házunkban szidja Gyuri bácsit. Elmaradt a dalos kedvű Vató zenetanár is a tárogatójával. Az alkotmánytörténet tudós tanára, Sarló Sándor sem hozta el a hegedűjét. Horkay Béla, kollégiumi könyvtáros, aki egyben a gimnázium hittantanára is volt,²⁰ Gyuri bácsi sok lánya közül az egyiket vette feleségül. Mint az agg vezér veje, úgy kezdett félni tőlünk, hogy az utcán menekült anyám elől, ha találkoztak.

Még a hórihorgas Pintér Vazult is feszélyezték keresztapám durva kitorései.²¹ Pedig ő, mint a filozófia tanára a teológián és a jogakadémián egyaránt, elég nyíltan rokonszenvezett keresztapám nézeteivel. Merev és félszeg ember volt. Sovány, hosszú nyakán ugrált az ádámcsutkája; járás közben a karja nem mozgott, mintha béna volna. A német Immanuel Kantnak volt lelkes híve és bizalmas baráti körben maga is azt vallotta, hogy tiszta ésszel Isten gondolata csupán üres gondolat. A „tiszta ész” volt a vesszőparipája. Mindig németül köszönt, mikor érkezett:

– *Reine Vernunft!*²²

Azaz Kant nevében mindnyájunknak tiszta észet kívánt.

Néha vitába keveredett keresztapámmal, aki emiatt „szórszálhasogatónak” nevezte őt. Szórszálhasogató! Ez is a talányos dolgok közé tartozott és erősen foglalkoztatta képzeletemet, mint a „vaskalap” és a „dogma”. Sokat tűnődtem, hogyan is lehet felhasogatni egy szórszálát.

Egy ideje Pintér Vazul sem jött el többet hozzánk. De majdnem mindennapos volt nálunk a nemzetközi jog és a jogbölcselet tanára, Ferentz Áron.²³ Agglegény volt, független ember, unta a kollégiumot és Patakot, Budapestre vágyott. Nem félt Radosy Gyuri bácsi klikkjétől, nyíltan packázott vele.

Keresztapám Ferentz Áronnal szemben pihentette villámain. Hátrányban volt vele, mert Ferentz Áron világjárt ember volt, Amerikában is járt, négy-öt európai nyelven beszélt. Társalgás közben Spinoza tanaiból latinul, Pierre Bayle művéből franciául idézett. Az angol David Hume volt viszont a kedvence: keresztapám mogorván hallgatott az angol szavak hallatára. Az akkoriban Európában mindinkább terjedő hindu filozófiáról egyedül ő tudott. A boldog megsemmisülés, a Nirvána hívének vallotta magát egy este. De másnap már a német Häckel *Világreljtvényéért* lelkesedett.²⁴ Megrökönyödésemmre borozgatás közben kijelentette:

– Isten van. Ő teremtette a világot. De aztán rútul cserben hagyta.

Keresztapám tiltakozott:

– Világteremtő? Nem! Legfeljebb világépítő vagy világrendező!

Apám elgondolkozva szívta szivarját. Csak ennyit mondott, Ferentz Áron felé fordulva:

– Spinoza tanítványa vagy és úgy beszélsz, mint egy deista.

De én ebből egy kukkot sem értettem. Csak éreztem, hogy lelkemből valami leválik és repedni kezd.

Anyám aggodalmaskodni kezdett, neki nem tetszett, hogy az emberek már nyíltan mondták rólunk:

- Ember Dezsőék külön úton járnak. Mint Zala Bertalan és Ferentz Áron...

Ebben az időben teljesnek látszott a szakadás a „vaskalaposok” és a „modernekek” közt. Ezek a modernekek mi voltunk. Súlyosbította a helyzetet, hogy az év végén apám kifizette dr. Hun Miklóst, az öreg iskolaorvost, aki háziorvosunk volt,²⁵ és a kis zsidó doktorral húzatta ki három fogamat. Dr. Hun is Radosy Gyuri bácsi klikkjéhez tartozott.

Karácsony táján pedig megjelent egy névtelen röpirat, amely Gyuri bácsit versben és prózában „önfertőző farizeusnak” nevezte, sőt: azt állította a névtelen szerző, hogy Gyuri bácsi másoktól lopta legújabb tudományos művét, amelyben Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonynak, a kollégium hajdani pártfogójának nemes tetteit szedte csokorba.

„Ez a vén szoknyavadász – így szól a röpirat – este a kollégiumkertben kis cselédlányok idomait tapogatja. De miután egy felháborodott kispataki leányzó jól megcibálta tisztos farizeusi szakállát, bánatában írni kezdett, de a tudományos dolgozat alapelemeit összetéveszti a számárbóggéssel. És kürtöltet maga előtt, mint képmutatók teszik a zsinagógában és az utcán, hogy dicsérjék őket. (Máté 6,2.)” Az evangéliumi idézet keresztapámra irányította Gyuri bácsi és népes atyafisága gyanúját.

- Csak Zala írhatta – mondták.

Gyuri bácsi nem akart perelni. Pedig megtehetette volna, hogy bepereli az újhelyi nyomdát, ahol a névtelen röplapot nyomtatták. Akkor kiderült volna a szerző neve.

Anyám nem kedvelte keresztapámat, mert mindig szidta Patakot és felfalta a „Krisztus lábát”. De ezúttal megvédte őt.

- Nem ő írta, hanem Ferentz Áron. Hallottam a piacon.

A jeles jogbölcsész megneszelte, hogy a pataki közvélemény egy része őt gyanúsítja a röpirat szerzésével. Ezért a helybeli zsidó könyvkereskedő kis nyomdájában saját nevével kiadott egy röpiratot. Ebben azt írta: neki semmi szüksége sincs a névtelenség védelmére és ezért nyíltan kijelenti, hogy Radosy György nagytiszteletű úr tudományos nulla és teológiai tökfilkó. Ehhez még hozzáfűzte: „Sibylla templomának tiburi romjaihoz nem kell jóslatért elfáradni, anélkül is előre megmondhatjuk, hogy ez a kártékony öregember szellemi pocsolyába fogja dönteni a kollégiumot, ha ezt a jó szándékú és felvilágosodott elmék meg nem akadályozzák.”

Ferentz Áronnak ez a *Nyílt levele* újév táján jelent meg és végleg elmergesítette a viszonyt a két tábor közt. A sértődött öreg iskolaorvos, dr. Hun pedig mindenfelé híresztelte:

– Már nem vagyok Ember Dezsőék háziorvosa.

Ekkor csapott be bombaként a nagy esemény, amely egyszeriben felforgatott mindent, ami eddig Patakon volt. Kis városunk felvégén Felső Hostát alatt,²⁶ a Héccén, a Bodrog-könyökön túl, a régi zárda romjainak közelében egy szalmatető s háza hóval borított kertjében hideg januári napon kinyílt egy piros rózsa. És az emberek azt beszélték, hogy a halálos beteg Korodáné, aki két év óta fel sem kelt az ágyból, egyszerre meggyógyult.

MÁSODIK FEJEZET A MINNESÄNGEREK DALA

Az aggastyán nyugós beteg volt. Türelmetlenkedett és követelte, hogy gyógyítsák már meg, vagy pedig hagyják meghalni, de ne szurkálják. Az injekciótól félt. A tűszúrástól.

– És a lelke? – kérdezte tőle Mária Alfonz.

– *Was schert Sie meine Seele? Und wovon wissen sie, dass ich solche schwartze Dinge habe?*²⁷ – mondta ő rossz németiséggel.

Az apáca megrökönyödve nézett rá: Ennek „holmi fekete dolog” az ember halhatatlan lelke! Sok mindent megszokott már a kórházban. Borzadva ment ki a szobából.

A beteg tudós megpillantotta az ajtóban leskelődő Posta Erzsit.

– Aranyoskám! – kiáltotta örömmel.

Dúlt arca elvigyorodott. Nézte a féllábú aranyszőke magyar kislányt, aki biztatóan mosolygott rá és integetett neki az ajtóból. Erzsinek a főorvos megengedte, hogy hébe-hóba belátogasson a magyar beteghez. Már nem félt tőle, bár tekintetét némelykor rettenetesnek találta, és a vigyorgását még inkább. A tudósnak végre eszébe jutott, hogy megkérdezze:

– Mondd csak el, te ki vagy. Hol vesztetted el a fél lábad?

Posta Erzsi mosolygott.

– Visszavette a jó Istenke – felelte.

A beteg arca eltorzult. Görcsök gyötörték? Vagy nem tetszett neki az, amit a kis magyar lány mondott?

– Menj dolgozdra! – szólt rá nyersen.

Aztán még utánaszólt:

– Egy óra óta bömböl a rádió a szomszéd szobában. Mondd meg az asztonyságnak, hallgattassa el. Hol vagyunk? Kórházban vagy dalnokversenyen?

Erzsi engedelmesen szaladt és megkérte Mária Alfonz főnövért, hogy kapcsolja ki a rádiót. Pedig rajongott a zenéért. Éppen a bécsi filharmonikusok zenekarának hangversenyét közvetítették, Haydn oratóriumát, aki ebben a városban volt hercegi karmester.

Mária Alfonz szürke ajka megvonaglott.

- A betegek kívánják a zenét - mondta. - Egy istentelen házsártos vénember szeszélye miatt nem fosztom meg őket ettől az örömtől.

Erzsi visszalopódzkodott a betegszobába.

Az aggastyánt mozdulatlanul fekvé találta. Szőrös csontvázkeze a takarón pihent. A szeme nyitva volt és mereven nézett egy bizonyos pontot a fehér mennyezetben, eltelve életének mindenféle emlékével. Ezek az emlékek kavargtak ott, azon a fehér ponton, mint egy távoli hegy ormán. Az önzők módján saját tetteire emlékezett. Ezek töltötték be egy hosszú emberi életet: nyolcvanhat évet. Tekintetében örvénylett valami, amitől Erzsi megint félni kezdett.

- Bácsika! - mondta halkán.

De a beteg nem felelt.

- Bácsika... ez... ez nagyon szép zene... Tessék csak hallgatni... Talán meg is lehet gyógyulni tőle...

Hangja édesen és biztatóan csengett. A betegség láthatatlan szögei az aggastyánt az ágyhoz szögezték. Nem volt érzéke a zenéhez, de a fülét kezdte hegyezni. A kórházat megtöltötte Haydn zenéje. A világ egyik leghíresebb zenekara tolmácsolta az áhítatos hangokat, a teremtés titkát, ahogy a hercegi karmester Kismartonban megálmodta.

- Hallja, bácsika?

A beteg még mindig ugyanazt a pontot nézte a mennyezetben. Most nagy, lapos szája az ősz szakáll sűrűjében megmozdult. Könyörgő hangon nyöszörögte Erzsinek:

- Énekelj nekem egy zsoltárt... egy magyar kálvinista zsoltárt...

De Erzsi ilyen zsoltárt nem tudott, hiszen katolikus volt.

Éjjel a professzor hánykolódni kezdett ágyában. Nyüzsgött, forgott, a párnáját ledobta. Meg akarta gyújtani a lámpát, de a kapcsolót nem találta. Csöngetett. *Schwester Johanna* álmosan bejött.

- *Was ist denn?*²⁸

Az öregember ült az ágyban. Maga körül mindent feldúlt.

- Hol a csomag? - kérdezte.

- Micsoda csomag?

- Az öcskösöm csomagja. Tegnap még itt volt a párnám alatt. Most sehol sincsen.

Johanna Spitz lehajolt. Egy újságpapírba göngyölt, spárgával átkötözött csomagot kikotort az ágy alól.

- Ez az?

- Ez.

Az éjszakai ápolónő rendbe rakta az ágyat. A tudós a csomagot visszadugta a párna alá.

- *Ein Schatz versteckt?* - kérdezte az ápolónő. - Valami kincs van benne?

– *Zum Teufel!*²⁹ – morgott az aggastyán. – Vacak irományok. De csak úgy tudok aludni, ha a csomag a fejem alatt van. Már megszoktam.

Schwester Johanna nem szólt semmit. Kifelé menet hallotta még, hogy a beteg kérdezi:

– Írtak az öcskösömnek Svájcba?

De nem felelt neki.

*

„A” MELLÉKLET (II.)

Leányok! Itt vagyunk Pozsonyban. A pozsonyi várban. Lábujjhegyen járunk az ősi toronyszobában. Látjátok-e ott, azt a nagy Duna-szigetet? Az a Csallóköz. Azok ott, a távolban, a Kis-Kárpátok hegyei. Dévényen túl Bécs felé vezet a széles országút, kereskedők és hadak útja. Fejünk fölött a vártorony csúcsán ősi lovagszobor, a *Dachreiter*³⁰ vigyáz ránk. Ő vigyázott a kis királylányra is.

Magason vagyunk a Duna fölött, magas a sziklaorom, ahol ez a királyi vár épült. Ezek a kövek régebbiek, mint a párizsi Notre Dame. Egy szent királylány apró ezüst cipői kopogtak itt. Jöjjetek közelebb! Ennél az omladéknál ablak volt valaha. Itt nézett ki a kis herceg. Nézte a Csallóközt, a Kis-Kárpátokat, a Dunát.

A Szent Márton-székesegyház – ott, ni!... látjátok? – akkor is állt már. Szent István, a magyarok első királya építtette annak a szentnek tiszteletére, aki legyőzte a Sátánt Galliában és kereszténnyé tette Franciaországot. A székesegyház előtt volt a szent domb, ahol a magyar királyok négy kardvágással esküt tettek rá, hogy megvédelmezzik az országot. Így esküdött Magyarországi Szent Erzsébet apja is.

Még csak négyéves volt a hercegkisasszony és máris versenyeztek kezéért a fejedelmi udvarok. A hatalmas magyar király vejének lenni – nagy szerencse volt! A német Tüvingia fejedelmének udvarából, Wartburg sziklavarából érkeztek a kérők. Herman herceg, a *Landgraf*,³¹ a fiának szánta Erzsébetet: Lajosnak, a trónörökösnek.

Leányok! Itt vagyunk, leányok, Wartburgban. Minden úgy van itt ma is, mint régen. A sziklahegy csúcsán ezt a várkastélyt megkímélte az idő. Itt vagyunk a nagy teremben, ahol a zenét és művészeteket kedvelő Herman herceg mulatott énekeseivel. Itt versenyeztek a hírért és jutalomért a *Minnesängerek*.³² Dalnokok és költők háborúja volt ez, *Wartburgkrieg* néven maradt fenn máig az emléke.³³ Ezúttal a dalnokverseny résztvevői az érkező kis menyasszonyról énekeltek. Ki tud szebb nászindulót költeni és énekelni egy négyéves menyasszonynak? Ez volt a tét, ezért küzdöttek a versenyzők. A dalnokversenyben részt vett egy néma szereplő is: kámzsával a fején és pallossal a kezében a hóhér.

Az volt a dolga, hogy a helyszínen lenyakazza azt, aki rosszul dalol, aki lantján rossz rímeket penget.

Ó, költői a XIII. századnak! Akkor valóban halálos komoly dolog volt verset írni! De ezúttal a hóhér senkit sem fejezett le. A költők és dalnokok mindannyian jól zengtek az érkező kis menyasszony dicsőségét. A csillagokat hívták tanúnak Wartburg sziklaormán, hogy a magyar leányka érkezésével soha nem álmodott boldogság korszaka köszönt egész Tübingiára.

Ezek a *Minnesänger*-ek a mi délvidéki trubadúrjainknak voltak kortársai és rokonai, Provence költőinek, akik kastélyról kastélyra jártak és saját nyelvükön daloltak. A *Wartburgkrieg* győztes dalaival, nagy énekszóval fogadták II. András magyar király és Gertrúd királyné leányát. Ott volt az ünneplők közt a híres Klingsohr³⁴ mester is, aki már évekkkel előbb megjósolta Tübingia hercegének, hogy a keresztény nép dicsősége és vigasza egy leányka lesz, aki Napkeletről fog érkezni.

Látjátok-e, leányok, a kis menyasszonyt? Fényes urak és hölgyek, a pozsonyi udvar legelőkelőbb magyarjai kísérték ide, köztük tizenhárom magyar leányka. Elhozták arannyal, gyönggyel és csillogó drágakövekkel megrakva az ezüstmölcsöt. Volt ott mindenféle kincs. Aranykelyhek és kristályvázák a herceg asztalára; gyémántdiadémok, hercegi koronák, ékköves gyűrűk, drágakő boglárók, aranycsatok, gemmákkal díszített övek, ezüst lószerszámok, szívszínű tarka selymek, a perzsa királytól kapott finom szőnyegek, bíbor leplek, borostyán korsókban finom illatszerek, a pozsonyi vár kertjéből kiemelt illatozó rózsafa és mindennek tetejébe még Gertrúd királyné külön ajándéka: ezer finomezüst márka és Erzsébet használatára egy kis aranykád. Ilyen káprázatos fényűzésben indult menyasszonyi útjára Erzsébet. És ki látta az út végén a leprásokat és az ótvarosokat, a koldus szegénységet?

És a négyéves kis menyasszonyt wartburgi szokás szerint ágyba fektették tizenegy éves vőlegényével. Szállt a *Minnesängerek* dala, dicsérve az Urat, aki Tübingiának adta a magyar királylányt. Zengett az ének, mint egy Haydn-oratórium... Zengett a dal a kis menyasszony szülőhelyéről is. Ma már nem tudjuk, hogy Patak-e vagy Pozsony. A *Minnesängerek* dala örökre elszállt és mi sohasem fogjuk megtudni.

*

„B” MELLÉKLET (II.)

A névtelen röpirat és Ferentz Áron *Nyílt levele* miatt kitörőben volt a háború a „vaskalaposok” és a „modernek” közt, sistergett a levegő. Emlékszem, az emberek dermedten megálltak az utcán földbe gyökerezett lábbal, mikor meglátták, hogy a kollégium kapuja felé két irányból ketten haladnak, két tudós teológiai

tanár, mindenik a maga tudományában a maga diákjaihoz és a maga rendíthetetlen hitében a dogmák mellett vagy a dogmák ellen: Radosy György és Zala Bertalan.

Mint sötét bika, jött a Felső-Hostát felől keresztapám. Sötét viharköpenyébe burkolódzott. Szeme pillantása fekete volt, mint a szakálla. Mikor meglátta mellére simuló ősz szakállával Radosy Gyuri bácsit, megtorpant. Mi, lélegzetünket visszafojtva, találgattuk, mi fog most történni. Kérdőre vonja-e a névtelen röpiratért keresztapámat Patak Jupitere, aki a maga méltóságában valóságos megtestesítője volt a kollégiumnak és ezen felül a férfiúi teremtő bőség eleven jelképe, hiszen a város hemzsegett Gyuri bácsi leányaitól, vejeitől és unokáitól. Vagy talán ököltre mennek?

Keresztapám úgy tett, mintha csak azért venné le kemény kalapját, hogy megnézzze, van-e rajta verébpiszok. De mégis köszönésképpen volt. Radosy Gyuri bácsi félrefordította arcát és méltóságteljes, lassú léptekkel besétált a kollégium boltíves kapuján, mintha hazamenne.

Nem felejttem el sohasem az emlékezetes januári estét. 1906-ban voltunk és keresztapámék vacsora után érkeztek, mint rendesen. Most is hozta hallgatag nejét, három leányát és az istállólámpát. Városunkban ekkor még nem volt világítás. A mulatozó diákok, hogy orra ne bukjanak a koromsötét éjszakában, összekapaszkodva jártak. Ezért járt keresztapám istállólámpával.

A küszöbön topogva, leverte a havat csizmájáról. Mi, gyerekek, éppen a nagy karácsonyfát fosztottuk meg díszzeitől. Nagy halomban álltak az asztal közepén az üvegalmák, tövig égett gyertyák, színes papírból készült füzérek, ezüst angyalszárnyak. A csillogó díszecskék mellett összegyűjtöttük mindazt a nyalánkságot, ami még a fán maradt karácsony óta: selyempapírba csomagolt cukrokat, aranyos zsinórral felfüggesztett mindenféle déligyümölcsöt, ízes maradékát az ünnepeknek. Volt az asztalon füge, datolya, narancs. A karácsonyfa csúcsa alatt függött néhány darab „Krisztus lába”, azokat is leszedtük és az asztalra raktuk.

Keresztapám a télikabátja fölött most is hordta a bő malaclopót. Az előszobában le sem vetette, úgy rontott be a letarolt karácsonyfához. Lekapta orráról a szemüvegét, mert hidegről érkező a meleg szobába, az üveg bepárásodott. Hirtelen megváltozott tekintettel háborogni kezdett a szoba közepén, felriasztva apámat vacsora utáni szelíd pipázásából. Beszélt, feldúltan beszélt, egyre dühösebben. De nem nagyon lehetett érteni, hogy mit mond, mert egymás után kapkodta el az asztal közepéről az üvegalmák és az aranyozott diók közül a „Krisztus lábát” és gyorsan ette.

– Botrány! Botrány! – kiáltozta.

Azt gondoltam, hogy mégis összeverekedett az utcán Radosy Gyuri bácsival.

Anyám egy üres tálra rakta a fűgét és a datolyát. Mentette, amit lehetett, és kivitte a konyhába. Télen mindig selyemkendővel kötötte be fejét, mert a konyhánkban hideg volt. Visszatérve, megkérdezte:

- Mi az a nagy botrány, Bertalan?

A családi kapcsolat miatt keresztnevén szólította keresztapámat.

- No, hallja, Szeréna! Az ember a felvilágosodott XX. században kénytelen doktorhoz menni és kimosatni a fülét. Mert nem hiszem el a fülemnek, amit hallok. Nem hihetem, hogy ez a város ennyire gaz és ostoba!

Anyám sértődötten fordult el. Ki nem állhatta, ha szülővárosát szidják. Keresztapám két „Krisztus lábát” tartott a kezében. Tovább háborgott, tovább szidalmazta Patakot.

- Az emberek ebben a piszkos sárfészekben még mindig olyan buták... olyan aljasul megátalkodottak, olyan gonoszak és hiszékenyek, mint a legsötétebb középkorban!

Apám kék füstkarikákat eregetett hosszú szárú pipájából. Nem volt hajlandó rá, hogy rögtön felháborodjon. Kis testvéreim a karácsonyfádszékkel játszadoztak, nem törődtek a dühöngővel, már megszokták. Keresztapám azal folytatva, hogy Patakot, mint egy pattanást, ki kellene nyomni és eltüntetni a földgömből.

- Ne gyalázza szülőföldemet, Bertalan! - szólt most már anyám, szigorúan, és az ajka reszketni kezdett.

De keresztapám csak elmondta a magáét. Anyám türtőztette magát. A dogmák őt egyáltalában nem érdekelték, csak azt tudta, hogy Zala Bertalan és Ferentz Áron miatt kezdenek bennünket kiközösíteni. Szívvel-lélelkel szerette Patakot és számára a „klikk” maga volt Patak. Keresztapám a szokottnál is hevesebben kezdte most szidalmazni Radosy Gyuri bácsit.

- Mondja meg hát végre, hogy mi történt! - követelte anyám haragosan.

De keresztapám előbb megette az utolsó „Krisztus lábát” is.

- Deske! Deske! - kiáltozta apámnak. - Ilyen botrány még nem volt.

Aztán megtörülte ködpárás szemüvegét, az orrára tette. Láthatóan erőtvett magán és anyámhoz fordult, illedelmesebb hangon folytatva:

- Képzelse csak, Szeréna, az emberek azt az őrjítő mesét találták ki, hogy egy vénasszony kertjében kinyílt egy rózsza és a vénasszony ettől meggyógyult.

- A rózsza azért rózsza, hogy kinyíljon - mondta anyám. - A betegek pedig meg szoktak gyógyulni.

Keresztapám öklét rázta.

- Rózsza a januári télben! Piros rózsza a hóban! - ordította, mint egy eszeveszett.

Anyám megszeppent, elhallgatott.

- Valaki álmodott - szólalt meg apám, aki szerette mindig megkeresni a legegyszerűbb magyarázatot és azt maga rögtön el is hitte.

Ezt keresztapám elfogadta. Fűszerszeleteket fedezett fel az asztalon, kért egy pohár tokajit és mártogatni kezdte a száraz süteményt a borba. Lassanként lecsillapodott. Nemsokára nevetgélt.

- Igazad van, Deske, csak az a lesújtó, hogy az álmokat elhiszik Patakon az emberek.

Anyám faggatni kezdte, hol az a kert, ahol állítólag kinyílt a rózsza.

- Nincs ilyen kert – felelte kurtán keresztapám és aznap este nem beszélt többet a rózsáról.

De anyám ebbe nem nyugodott bele. Már másnap reggel átszaladt a szomszédba Sarló Sándorékhoz. Mikor délben hazajöttem a kollégiumból és a konyhába betértem hozzá egy falat csehpimaszért,³⁵ nevetgélve újságolta, mit hallott a szomszédban. Azzal az édes pajzán mosollyal nézett rám, amely emlékeimben olyan kedves nekem. Nagyon szeretett. Egyenlő társként kezelt és ő volt a legbuzgóbb csodálóm a Krisztus-képért és a kis hárfáért, amelyen ügyesen játszottam. Kuncogva mondta anyám, mint aki nem tud hová lenni örömeiben, mert most az egyszer Zala Bertalannak nincsen igazsága:

- Igaz, hogy kinyílt a rózsza.

- Mi?...

- A rózsza Korodáné kertjében a Hécén. Sarlóné azt mondja, olyanokkal beszélt, akik látták.

- Mit láttak? – álmétkodtam én egyre jobban.

- Hát a rózsát.

- A fagyos hideg hóban a piros rózsát?

- Azt.

- Kinyílt ebben a farkasordító hidegben?

- Azt mondják, kinyílt.

- Ma reggel is befagytak az ablakok. Jégvirág volt az ablaküvegen.

- Akkor is azt mondják, hogy a rózsza kinyílt.

- És te elhiszed, mama?

Anyám nevetett. A tészta füstölni kezdett a forró zsírban.

- Jaj! Odaég!

- Mama! – mondtam, komolyan elgondolkozva. – Tegnap korcsolyáztunk a Holt-Bodrogon. Vörös volt az orrom, a fülem a hidegtől. Még ha igaz is lenne, akkor is... akkor is minden virág megfagyna ebben a hidegben.

Anyám félrerakta a szerezcsenre sült zsírpogácsákat. A legkevésbé kormosat a számba dugta.

- Szaladj el a Hécéra és látogasd meg Koroda nénit – mondta. – Jól nézz körül a kertjében!

Lóhalálában futottam. De a kapuban apámmal találkoztam.

- Hát te hová szaladsz? – kérdezte szigorú tekintettel.

- A Hécére.

- Mi dolgod ott?
- Megnézem a rózsát.
- Azért mégy?
- Azért.

Egy percig gondolkozott, aztán nagyon komolyan így szólt:

- Megtiltom, hogy elmenj a Hécére. Értetted?

Bólintottam.

- Még csak az kéne - mondta apám -, hogy az emberek azt mondják, mi is hiszünk ennek az ostoba mesének. Egyszerűen nevetségessé válnánk.

A konyhában szemrehányást tett anyámnak, miért engedett el. Parázs vita támadt köztük. Apám épp úgy más tájról jött kis városunkba, mint keresztapám. Vita közben a „bárgyú pataki szellemet” kezdte emlegetni. Anyám egy kormos csehpimaszt apám arcába vágott.

Így kezdődtek a bajok a rózsza miatt. Komor hangulatban ebédeltünk. Anyám le sem ült az asztalhoz. Kisírt szemét törülgette keze fejével.

Teltek a napok, múltak az esték. Keresztapámék minden este beállítottak és eljött egy este Ferentz Áron is. Később átjött a szomszédból a másik jogtánár, Sarló Sándor, de nem hozta el hegedűjét. Borozgatás közben sokáig elbeszélgettek. De a rózsáról csak a vége felé volt szó, mikor a három Zala lány már összeborulva szundikált és a társaság szedelődzködni kezdett.

- Mi hír a rózsáról? - kérdezte Ferentz Áron.

Mindenki nevetni kezdett. Keresztapám kacagott legharsányabban.

- Dajkamese! Dajkamese! - kiáltozta.

Sarló Sándor kurta szőke szakállát vakargatta.

- *Exceptio non probat regulam*³⁶ - így csavarta ki a latin közmondás nyakát. - A rózsza júniusban virágzik és nem januárban. Punktum.

Apám kiverte a pipából a hamut.

- Nem virág az - mondta -, hanem *ridiculus mus*. Horatius nevetségés egere!³⁷

Ferentz Áron egy Shakespeare-idézetet módosított angolul:

- *Frailty, thy name is Patak!*³⁸ „Gyarlóság, Patak a neved” - de anyám szerencséjére nem értette meg.

Mindnyájan jóízűen nevettek és teljes volt az egyetértés, hogy nincs rózsza Korodáné kertjében.

Anyám lefekvés előtt a fülembé súgta:

- Holnap szaladj el a Hécére, még ha tiltja is apád. Mindenki azt beszéli, hogy rózsza van ott és nem egér.

Dobogó szívvel aludtam el. Összeesküvést szóttem anyámmal apám ellen. Rettenetesen féltem.

Másnap délelőtt azt hazudtam öreg tanárunknak, Elek Tódornak,³⁹ aki tornára tanított minket, hogy haza kell szaladnom, mert tűzifát szállítanak hozzánk. Elengedett és én reszketve lopakodtam a Héce felé. A Szemere utca

helyett, ahol sokan jártak, egy keskeny síkátoron át igyekeztem a Bodrog irányában. Kutyaszorítónak hívták és a kollégium háziszolgájának volt a dolga a tisztántartása. Most félméteres fagyos hó borította. A *pedellus*⁴⁰ kis mesgyét ásott a közepén és meghintette hamuval, hogy a tanár urak el ne essenek.

Már-már kiérkeztem a kollégium régi falaihoz, amikor a síkátorba befordult és szembe jött velem Radosy Gyuri bácsi. A kollégium agg fejedelme utamat állta és megszólított.

- Gimnazista fiú vagy te ugyebár?
- Az vagyok - hebegtem.
- És hogy hívnak?
- Ember Mihály János Zebulon.
- De hosszú neved van. Ember tanár úrnak vagy a fia?
- Annak.

- És hová csatangolsz most, kedves fiacskám, amikor minden diákgyerekeknek a kollégiumban a helye?

Felelet helyett, mint a villám, oly sebesen elnyargaltam. Félelmemben és haragomban hangosan szidtam kis városunk pátriárkáját:

- Te vén önfertőző farizeus! Kürtöltetsz magad előtt, mint a képmutatók teszik a zsinagógában...

Aztán megláttam a befagyott Bodrogot, csak a közepén volt egy vékony fekete csík. Ott mentem el a cigányok deszkabódéi mellett, a parti fűzeseknél, ahol nyáron a cigány lányok egy ezüstkoronáért csupasza vetkőznek a nagyobb diákoknak. Eljutottam a barna kősziklákhöz, melyekről azt beszéltek, hogy egy régi zárda romjai még abból az időből, amikor katolikus volt Patak. Ezeket a romokat is belepte most a hó.

Szerencsésen eljutottam a kocsmáig, ahol nagybátyáim szilvóriumot szoktak vásárolni. Mondta anyám, hogy a kocsmától a harmadik vagy negyedik ház a sarkon Korodáné szalmatető viskója. Egy kiszáradt kút van az udvarán, nincs ostor a kútágason. Hamar megismertem a házat. Fekete vállkendőbe burkolódzott asszonysereg állt a kapuban. Voltak vagy húszan-harmincan. Csizmásan, fázva topogtak a fagyott hóban.

- Itten lakik-e Korodáné? - kérdeztem az asszonyoktól.
- Itten ám, lelkem.

A sok éltes parasztasszony közt beléptem a kapun. Megkérdezte tőlem az egyik:

- A rózsát akarja látni, fiatalúr?
- Zavartan bólintottam.
- Ott van, ni! - mondta egy másik.
  - Piros, mint a kikelet.

Egy harmadik vállkendős asszony hozzátette:

- Mint az Úr Jézus kikeletje!

A hóval borított udvaron futórózsa kapaszkodott a ház fehér falára. Élettelennek látszott, mint minden fa és növény a hóban: olyan volt, mint a téli álmát alvó folyondár. A tüskés barna ágakról minden levél lehullott. De az ablak közelében az egyik száraz ágon ott virított egy kinyílt rózsa. Korodáné piros rózsa!

HARMADIK FEJEZET A KIRÁLYKISASSZONY RÓZSÁJA

Posta Erzsi vacsora után a konyhában mosogatott. Johanna Spitz, az éjszakai *Schwester*, bement hozzá.

– *Elise!*

Savanyú arccal szólította meg. A sok testi nyomor, fájdalom, betegség és halál, amivel hivatásszerűen foglalkozott, megaszalta ezt a kedélytelen osztrák vénlányt. Pedig a betegek szeretik, ha gyöngéden bánnak velük.

– *Was wünschen Sie, Schwester Johanna?*⁴¹

– Magát akarja látni az öreg a férfi 6-osban.

– Ilyen késő este?

– Maga, *Elise*, még nem tudja, hogy a betegek mind önzők és szeszélyesek. Menjen be hozzá. Én megengedem.

Posta Erzsi lábujjhegyen bement a közös betegszobába, ahol hat ágy volt; ez volt a „férfi 6-os”. A betegek már aludtak, csak a menekült magyar tudós volt ébren. A bejárattól jobbra az első ágy volt az övé, itt gyógykezelték „ideges spazmusait”. Ilyenkor este az ajtó fölött kék ablaküveg mögött égett egy gyöngy lámpa: halványkék fényt hintett szét a szobában, mint borús téli éjszakán a holdvilág.

– Aranyoskám!

Erzsi hallotta az aggastyán nyöszörgését. Odament hozzá. Megkérdezte, mit kíván.

Az aggastyán nem felelt mindjárt. Nyögött, fészkelődött, sóhajtozott.

– Jaj! Jaj!... A hercegről meg a kutyákról álmodtam. Felriadtam. Azóta nem tudok elaludni. Jaj!... Jaj!

– Ne jajgasson olyan hangosan, bácsika. Felébrednek a betegek. Fáj valamije?

– Nagyon fáj.

– Hívjam be Johanna *Schwester*-t? Adjon csillapítót?

– Jaj! Nem kell!

– Hát akkor mi kell, bácsika?

– Csak az kell, hogy te maradj itt mellettem, amíg megint elalszom. Nem akarom látni még egyszer álmomban azokat az átkozott kutyákat... Ül le ide, az ágy szélére!

Erzsi leült. A beteg megragadta a kezét, görcsösen szorította. Mint egy távoli nagyváros morgása az éjszakai csendben, úgy hangzottak a beteg szoba kék fényében ajkáról a szavak:

– Így jó... nagyon jó... Köszönöm, Aranyoskám... Puha kezében érzem azt, ami lassan eltűnik tőlem... és... érzek még valamit... nincsen a tudománynak szava rá... De érzem. A jó szívedet érzem. Aranyoskám!...

Aztán lassan elaludt. Erzsi hallotta egyenletes horkolását. A csontvázujjak elernyedtek. Ő kihúzta a kezét, lábujjhegyen kiment.

– *Elise!* Mit akart a beteg a férfi 6-osban? – kérdezte Johanna Spitz.

– Valami rosszat álmodott – felelte Posta Erzsi.

Másnap boldog napja volt az aggastyánnak.

Aktatáskájából előszedte a hajnyírógépet, amely Calvin főműve mellett lapult, és megmagyarázta Posta Erzsinek, hogy kell vele bánni. És Erzsi ügyesen kurtára lenyírta a beteg haját és torzonborz szakállát. De ettől még ijesztőbb lett.

*

„A” MELLÉKLET (III.)

Menyasszony négyéves korában! Feleség tizennégy éves korában! Özvegy húszéves korában! Meghal huszonnégy éves korában és négy év múlva már szent! Szent, mert „ápolván a betegeket és táplálván a szegényeket, megérdemelte az angyalok kenyerét”. Tíz évig tartott a jegyesség ebben a wartburgi sziklavárban. Ó, micsoda tíz év volt ez! Elkényeztetett hercegekisasszonyok szüntelen mulatósága. Udvari tolakodók, hajbókoló fullajtárok, kíváncsi lézengők nyüzsgése a kis menyasszony körül. Erzsébetet húsz udvarhölgy kísérte: tizenhárom magyar és hét német grófkisasszony. A vigadozások csak nagybőjt idején csöndesedtek el. A világ hírességei itt gyülekeztek, választófejedelmek és költők. A két *bestseller*: Walther von der Vogelweide és Wolfram von Eschenbach is Erzsébet hódolói közt volt.⁴² Herman herceg pincéjének borai híresek voltak. Az udvari hegedűsök kedvelték a jó italokat.

Táncoló hoppmester oktatta a kis menyasszonyt, aki felnőttek zajos társaságában járt sólyomvadászatra és megtanulta, mi a módja, hogy a sólyom megfogja a gerlicét. A magyar királylány irtózott az üres és hiú pompától, a léhaságtól. Borzadt a gyilkos sólyomtól. Későbbi anyósa, a hercegné, sokszor megróttta őt különönc viselkedéséért. De Erzsébet menekült a *Kemenate*-ből is.⁴³ Éppen itt vagyunk, lányok! Ez a nagy terem volt az „asszonyok szobája”, a *Kemenate*. Nemcsak a boltívei és az oszlopai olyanok, mint Erzsébet idején, nemcsak lépcső, torony, bástya régi, hanem a falak kőcsipkéje, az ablak mögött

kitáruló türingiai erdős táj is. Innen is megszökött, amikor csak tehetette és a kápolnába szaladt, hogy megcsókolhassa a küszöböt.

Ravasz ötletekkel vonta ki magát az udvari majálisokból. Szívesebben varrt, szőtt és imádkozott. Legboldogabb pedig akkor volt, ha valamilyen gyerekes fortéllyal kijátszhatta a tilalmat és elmehetett olyan házba, ahol nem vigadtak, hanem sírtak az emberek... Örült, ha leülhetett egy beteg ágya mellé. Csak megfogta a haldokló kezét és ettől az érintéstől a nyomorult beteg hallotta az angyalok énekét. S talán meg is gyógyult. Mi egyéb kell a szenvedőnek, mint egy jó szív, amely együtt dobog az ő fáradt szívével és megérzi annak szenvedéseit! Erzsébet még gyerek volt, de már tudta, hogy a szeretet a legtöbb. Tudta, hogy az igazi gazdagság nem a fejedelmi aranykorona, hanem az, ha szeretni tudunk. És ő tudta szeretni azokat is, akiket szeretni oly nehéz: a piszkos szegényeket és az ótvaros betegeket. Szívében olyan erős volt a szeretet, hogy később néha csak rámosolygott egy-egy halálos betegre és kinyílt az élet rózsája, a beteg meggyógyult!

Németek közé került, de nem felejtette el magyar anyanyelvét. Volt egy öreg magyar barátja, akit apja, a magyar király adott mellé. Latin okmányok így őrizték meg nevét: Farkasius. Édes anyanyelvén Erzsébet a vén Farkasiuszal társalgott. S mikor az öreg beteg volt, éjjel-nappal az ágya mellett ült...

*

„B” MELLÉKLET (III.)

Lélekszakadva rohantam haza. Apám már otthon volt. Szigorúan nézett rám. Köpcös kis ember volt és nagyon szeretett engem. De kérlelhetetlen nevelési elveit nagy szigorral rajtam gyakorolta, testvéreimmel nem törődött. Kerek arca majd kicsattant az egészségtől.

- Hol voltál?
- A Hécén.
- Hogy mertél oda menni? Mit csináltál ott?
- Megnéztem a rózsát.
- Mi-i-it?...
- A rózsát.

Apám arcán a keménység hirtelen úgy elolvadt, mint tavasszal a Bodrogon a jég.

- Még egyszer felelj, mit láttál a Hécén.
- A rózsát.
- Korodáné kertjében?
- Ott.
- Beszélj hát! Megnémultál?

– Ablaka alatt a száraz rózságon ott a piros rózsa. Saját szememmel láttam. Látva, hogy a hírem mennyire megrázza apámat, egyszerre minden félelmem és zavarom elmúlt. Nemcsak nyugodt, hanem nagyon is vidám lettem. Lelkem változása magyarázatul szolgálhatna az újságírók elbizakodottságának.

– Saját szemeddel láttad? – kérdezte apám elképedve.

Többé már szó sem lehetett róla, hogy megszidjon a tilalom megszegéséért. Bibliai özönvíz, tatárjárás vagy más olyan elemi csapás, amelyben nem hisz már az ember, az sem döbbsentette volna meg jobban a régi rossz helyett minden újért lelkesedő apámat. Többször is elismételtem, hogy a fagyos hóban a saját szememmel láttam a piros rózsát. Már szemtelen lettem és azt is mondtam, hogy nekem ezt elhiheti, én nem vagyok Samu, a bolond zsidó, akit a diákok az utcán meg szoktak dobálni rothadt almával.

Anyám, selyemkendővel a fején, ott állt apám mögött és cinkosként mosolygott rám, mintha a rózsa a mi győzelmünk volna azok fölött, akik mindig szidják Patakot. Jelenléte még jobban felbátorított.

– *Exceptio probat regulam* – mondtam gúnyosan. – De azért megmarad a szabály, hogy a rózsa júniusban virágzik.

Apám az anyámra pillantott. De ő nem szólt, szeme ragyogott, élvezte győzelmünket. Vártam, mit fog mondani apám, hogy vág vissza. Micsoda legegyszerűbb magyarázatát adja a hírnek, amit hoztam?

– *Natura non facit saltus* – mondta ő is latinul. – Leibniznek igaza volt, nincs ugrás a természetben.⁴⁴

Neki Nietzsche és Leibniz volt a kedvence. Látszott, hogy nem hisz nekem, legalábbis nem hiszi, hogy a rózsa, amit láttam, csakugyan rózsa. Pattintott az ujjával, vette téli felöltőjét és elsietett. Futott a hírrel Ferentz Áronhoz. Az meg rögtön telekürtölte a várost. Este olyan csődület volt a házunkban, amilyen még sohasem. Keresztapám, Zala Bertalan, már korán érkezett viharköpenyében. A hírre, hogy én a Hécén láttam a rózsát, egyedül jött, rohant. Hallgatag neje és három leánya csak jóval később érkeztek, már annyian voltak a nagyszobában, hogy nem mindenkinek jutott szék.

– Zebulon! Azonnal gyere ide és beszélj!

Anyám, apám és álmélkodó kis testvéreim jelenlétében el kellett mondanom, mit láttam a Hécén Korodáné kertjében. Pipaszár lábommal, kurta nadrágban, kis zekémben ott álltam büszkén a szoba közepén. Aztán egyszerre olyan csend lett, hogy a nagy cserépkályhánál buzgón tisztálkodó kandúrmacska nyávogását hallani lehetett.

Keresztapám elborult arccal nézett rám. Mint mikor a vitorlák szélcsendben elernyednek, gyámoltalanul ingatta fejét. Az asztalon nem volt sem „Krisztus lába”, sem fűszerszelet, csak néhány szem dió. Ezeket kaparintotta meg zavarában. Hallatlan erővel a tenyerében törte fel a diót, egyiket a másikkal, és mohón, szótlánul ette. A dióbél morzsákat nagy lapátnyelvével a tenyeréből

nyalta fel. Most láttam, milyen piros nyelve van. Hosszú töprengés után végre megszólalt:

– Fatális tévedés. Nem fogadhatom el ennek a gyerekeknek a tévedését.

Anyám pártomra kelt.

– Misi nem téved. Neki jó szeme van, ő biztos szemmel festette le Krisztus Urunkat és a két latort is.

– Más az ecset és más a valóság! – vágott vissza keresztapám. – A pozitív irányban gondolkodó emberi elme számára mindaz, amit ez a gyerek regél, csupán tévedés lehet.

Odakint a kertben láncra vert komondorunk, a Bodri, ugatni kezdett. Egyszerre ketten érkeztek: Pintér Vazul jött Ferentz Áronnal. A két filozófus. Az üveges tornác kövén dobogva verték le a havat cipőjükéről. A kemény ádámcsutkás Pintér Vazul látogatása meglepetés volt, mert a „klikktől” való félelmében mostanában ő is elmaradt házunkból.

– *Reine Vernunft!* – most is úgy köszönt, mint régen. Ezen az estén valóban szükségünk volt tiszta eszünkre.

Keresztapám, mintha örülne a „szórszálhasogató” érkezésének, barátságosan rázogatta a kezét. Ferentz Áron most is a maga hűvös, nagyvilági tartózkodásával lépett be szerény házunkba. Láthatóan észre sem vette, hogy anyám kitér a köszöntése elől. Legutóbb ugyanis nem csak angolul szidta Patakot és ezért anyám végkép megharagudott rá.

Borért szaladtam a pincébe. Csakhamar meghitt hangulat támadt. Jele sem volt az izgalomnak, mikor a borospalackokkal a pincéből visszatértem. Ferentz Áron általános helyeslés közben franciául, majd magyarul bejelentette:

– Már Auguste Comte is megmondta, hogy a pozitív emberi elme nem fogadhat el gyerekcsecseget.

Pintér Vazul olyan egyenesen ült a széken, mintha nyársat nyelt volna. Mereven bólogatott.

– Csodák nincsenek! – kiáltotta dühösen keresztapám.

– Indiában a fakírok bűvészkednek. Az elavult csoda szót tartasuk fenn számukra – mondta fölényel Ferentz Áron.

– Ha voltak is valaha csodák – szólt apám mérséklettel –, Európa sohasem volt a csodák földje. Minden szó, amit a pápisták a csodákról költöttek, hazugság.

Keresztapám buzgón helyeselt, Ferentz Áron latinul idézte Spinoza szavait arról, hogy csodák nincsenek: Pintér Vazul a tiszta ész és Kant nevében támogatta kedves barátait.

A rózsáról már senki sem beszélt. Bodri komondor odakint megint ugatott. Vigyorgó, piros képű vendég érkezett. Nagy hasát úgy hozta maga előtt, mint a csomagot. Horkay Béla volt, Patak Jupiterének egyik veje. Nem hittünk a szemünknek. Hogyhogy? Valóban vallástanárom ez? A kollégium könyvtárho-

sa, a vaskalapos klikk leghívebb katonája! Még sohasem volt nálunk. Pár napja pedig az utcán, mikor megpillantotta anyámat, mint a nyúl, elszaladt.

A kövér Horkay vigyorgott, zavarában a nyála is csurgott. A többiek ve-gyes érzésekkel hallgattak. Pintér Vazulnak bizonyára kínos volt, hogy Gyuri bácsi leghűségesebb veje együtt találja őt borozgatás közben Zala Bertalannal és azzal a Ferentz Áronnal, aki legutóbb *Nyílt levelében* teológiai tökfilkónak nevezte az öreg Radosyt. Én sandán néztem keresztapámra, aki valamelyik este ugyanebben a szobában ezt mondta Horkay Béláról: – Leghitványabb famulu-sa⁴⁵ a vén liliomtiprónak!

Anyám a legnagyobb hangon így szólt a jövevényhez:

– Úljön le, Béla.

És Béla, mielőtt leült volna, sorra kezét fogott Radosy Gyuri bácsi legá-dázabb ellenségeivel. Elakadt a lélegzetem, amikor láttam, hogy keresztapám kezét hosszasan szorongatja. Azok pedig mindannyian hagyták, a finnyás Fe-ferentz Áron is. „Ó, képmutatók!” – gondoltam magamban.

Engem megcírógatott Horkay Béla. Fülemlángolni kezdett dicsérő szavaitól:

– Okosan tetted, fiacskám, hogy elszöktél a tornaóráról, te úgyszólván kitűnő szertornász vagy. Mindnyájan köszönettel tartozunk neked, hogy elszaladtál a Hécére.

Ezek a szavak, amelyek engem büszkévé tettek, vendégeink körében másfé-le hatást váltottak ki.

– Miért tartozunk mi hálával ennek a lurkónak? – kiáltott harciasan keresztapám.

A „lurkó” szó bántotta hiúságomat, de elviseltem. Keresztapám hangja fé-lelmetes volt. Horkay Béla még jobban elvörösödött, nem felelt. Ferentz Áron ki akarta élezni a helyzetet és feleletet sürgetett.

– Miért dicsérte meg ezt a fiúcskát, kolléga úr? Erre vagyunk mi mindnyá-yan nagyon kíváncsiak.

Horkay először hímezett-hámozott. Azt mondta, hogy mindig jelesen fele-lek hittanból, a dogmákat kitűnően ismerem.

– Hagyjuk a dogmákat! – ordított keresztapám. A szeme véresen forogni kezdett.

Horkay Béla úgy tett, mintha tréfára venné. Tovább vigyorgott és végre kibökte.

– Ez a fiúcska dicséretet érdemel, mert kapta-fogta magát és elszaladt a Hécére. Megnézte a rózsát.

Keresztapám földhöz vágott egy borospoharat. Ilyen még sohasem történt minálunk.

– Mit nézett meg? – kérdezte rettenetes hangon.

Horkay Béla megszeppenve bátran megismételte:

– Hát a rózsát.

Keresztapám olyan mozdulatokkal, mintha darazsat akarna elkergetni, torkaszakadtából ordítani kezdett.

– Ön rózsát mondott, nagytiszteletű kartárs uram? Rózsát?... Rózsát merészelt mondani? Hát akkor én is mondok most valamit. De mielőtt megbélyegezném az ön könnyelmű kijelentését, leteszek az asztalra húsz koronát!

Keresztapám fukar ember volt. Most mégis elővett a bugyellárisából egy papír húszkoronást és az asztalra csapta.

– Tegyen le ön is húsz koronát, nagytiszteletű kartárs uram! És fogadjunk, hogy az a rózsza, amit ez a lurkó látott, nem rózsza, hanem közönséges piros papírrongy! Ezzel akarják becsapni a világot. Mint annyiszor, most megint egyszer. Én szakszerű vizsgálatot ajánlok, nagytiszteletű kartárs uram! Fogadok, kiderül a csalás. Meg fogjuk akadályozni, hogy itt is valami csodálatos gyógyulást híreszteljenek el, mint tette ezt a francia fekete reakció. Nem, kartárs uram! Én az ön húsz koronáját becsülettel elnyerem, zsebre teszem. Ezzel egy csapásra megakadályozzuk, hogy Patakból Lourdes-ot,⁴⁶ a Hegyaljából pápista zárándokhelyet csináljanak! Hol a húsz korona, nagytiszteletű kartárs uram?

De vagy nem volt húsz korona vallástanárom zsebében, vagy nem akart fogadni keresztapámmal. Nem szólt, csak vigyorgott, szélesen és kereken.

– Nem mer fogadni, kartárs uram? Bölcsen teszi. De akkor bölcsen fogadja is el rendreutasításomat. Aki rózsáról beszél és megdicséri maflaságáért az én lurkó keresztfiamat, Zebulont, az... az... tudja-e, nagytiszteletű kartárs uram, hogy az olyan ember kinek-minek a szekerét tolja? Megmondom, mert látom, maga nem tudja. Az olyan ember, mint kegyed, az átkozott babonaságot és a pápista gyalázatos csalásokat szolgálja. Megértett engem?

Horkay Bélának kerek vörös arcára fagyott a nevetés. Önérzetesen kihúzta magát.

– Nem térhetünk ki a valóság elől – mondta.

– Önnek a rózsza valóság?! – üvöltött keresztapám.

– Az.

Pillanatnyi csend támadt. Pintér Vazul szólalt meg:

– A tiszta ész ellentmond neki.

Horkay Béla most felém fordult.

– Felelj, Ember Mihály! – szólt hozzám tanári hangon. – Rózsát láttál-e vagy papírrongyot?

Én bátran álltam a szoba közepén és éles hangomon kiáltottam:

– Valódi rózsza az, keresztapám, és nem piros papírrongy!

– Ez a cáfolhatatlan valóság – mondta Horkay Béla.

Keresztapám Horkay felé rohant, mintha fel akarná öklelni.

– Tán bizony látta, hogy így beszél?

– Személyesen győződtem meg róla – hangzott vallástanárom felelete.

Olyan meggyőző hangon mondta ezt, ahogy az osztályban azt adta elő, miként vezette át Mózes a zsidókat a Vörös-tengeren. Csend támadt a szobában. A fehér kandúr anyám ölében dorombolt. Én kihúztam magam kis zekémbe a szoba közepén, mint a nap hőse, és diadalmasan néztem az arcokat. Az apám siralmas arcát sohasem felejttem el. Olyan volt, mint tíz évvel később, amikor Szerbiából híre érkezett, hogy édesöccse elesett Belgrád alatt és holttestét elvitte a Száva vize.

Végre a nagy csendben keresztapám szólalt meg. A húszkoronást visszatette bugyellárisába. A hangja olyan volt, mint anyám beteg kappanjának. Bámultam, hogy ilyen hamar összeesett. Egyszer birkózóversenyen láttam az acélkolosszust, az Asszír Oroszlánt; az omlott így le egy horogütéstől.

– Hát nem színes papírsaláta? – kérdezte szánalmasan.

– De nem ám! – beszélt egyre biztosabban Horkay Béla. – Többen megvizsgáltuk Radosy György nagytiszteletű úr megbízásából.

Azt gondoltam, az ősz szakállas farizeus nevének említésére kitör a botrány. De mindenki csendben maradt. Keresztapám csak krákokott és beleköpött a köpöcsészébe. Anyám kérdezte meg Horkay Bélától a maga természetes hangján, hogy ki volt még vele együtt a Hécén Korodáné udvarán.

– Két tanár társunk, a két legkompetensebb jött el velem. Fodor Ferkó meg Vitéz Geyza.⁴⁷ Geyza a rózsát le is rajzolta.

Apám idegesen dobolt ujjaival az asztalon, keresztapám roskadtan tekintett maga elé. Semmi kétségük sem lehetett ezek után, hogy a rózsza bizony rózsza és én jól láttam. Mellettem tanúskodott három tanár: a hit- és erkölcsstan tanárával együtt Fodor Ferkó, a természetrajztanár és Vitéz Geyza, a rajztanár. Aztán megtudtam, mit jelent a tiszta víz a pohárban és a strucc feje a homokban. Horkay Béla ezt mondta:

– Radosy Gyuri bácsi tiszta vizet akart önteni a pohárba és azt mondta, nem dughatjuk fejünket a homokba, mint a strucc. Ezért mentünk el mi hárman a rózsához.

Odakint vadul ugatott a komondor, aztán az előszobából lépések hangzottak és nyílt az ajtó.

– Itt vannak a hites tanúk! – kiáltotta Horkay Béla.

Két tanárom lépett be: Fodor Ferkó és Vitéz Geyza. A kis természetrajztanár fesztelenül hajlongott. Anyámnak mély tisztelettel kezét csókolt. Piperkőc volt. Zöld nyakkendőjében piros végű nyakkendőfűt viselt, szivarzsebéből hegyesen zöld zsebkendő kandikált ki. Rajztanárom méla fekete szemében ősmagyar búbanat sötétlett. Haja fényes volt, mint a holló szárnya. A pogány Géza nevet, a hajdani fejedelemét, ő Geyzának írta és mondta.

– Igaz, hogy lerajzoltad? – kérdezte tőle Ferentz Áron.

Vitéz Geyza felelet helyett elővett egy rajzfűzetet és kinyitotta.

– Itt van, ni! – csak ennyit mondott és megmutatta a rózsza képét.

Keresztapám erőszakos mozdulattal kiragadta kezéből a füzetet. Mint a rövidlátók, közel hajolt, orrával majdnem érintette a papírt és úgy nézte figyelmesen a rajzot. A többiek mind köréje sereglettek. Pintér Vazul a nyakát nyújtogatta és áthajolt Ferentz Áron válla fölött. Anyám mosolyogva átkarolta apámat és nyelve hegye kilátszott a szájából, úgy nézte Vitéz Geyza alkotását.

- Ez bizony rózsza - mondta ezüst hangján. - Mégpedig szép, nagy, kinyílt rózsza.

Vitéz Geyza borongó sötét arca maga volt a tisztas komolyság. A rajz hi-telességében még keresztapám sem mert kételkedni: csak nézte, nézte a rózsza képét. Kissé pompásabb volt a valóságosnál, díszes barokk rózsza, aprólékos gonddal megrajzolva Dürer modorában. Egyébként pontosan olyan, amilyen-nek magam is láttam ma délelőtt a Hécén. És minthogy nincsen rózsza tövis nélkül, három tüskét is rajzolt hozzá rajztanárunk.

Keresztapám lassan elengedte a rajzot, visszaadta alkotójának. Sápadt volt, mintha beteg volna. Szuszogott és nyögött, mintha a derekát fájlalná, mint tavaly télen, amikor zsábája volt.

- Azt rajzoltam, amit láttam - mondta kurtán vitéz Geyza.

Mindenki hallgatott. Egyszerre gyászos hangulat nehezedett a szobára, ahol máskor vidáman csörögtek a poharak. Keresztapám és apám látszottak gyászolóknak. Világjáró hidegségével Ferentz Áron olyan volt, mint a részvét-látogató, aki már szeretne eliszkolni, mert idegesíti a halott és a ravatal.

Beállított a szomszédból Sarló Sándor. Hallgatagon töprengő, bús társasá-got talált. Már anyám sem mert mosolyogni. Keresztapám, hogy leplezze kínos állapotát, kítátotta a száját, mintha fogorvosi székből ülne. Bütykös ujjával nagy sárga fogait tapogatta fesztelenül. Aztán halkán beszélgetni kezdtek.

- Tág teret nyit ez a sajnálatos buta eset a babonaságnak - mondta leverten apám.

- Különösen veszélyes ez ebben a szellemileg elmaradt kisvárosban - ez volt Ferentz Áron véleménye.

A „szőrszálhasogató” Pintér Vazul megtoldotta:

- Nálunk a köznép sajnálatosképpen még távol áll a tiszta ész követelmé-nyeitől. Ne felejtjük, hogy a *praktische Vernunft*⁴⁸ kevesek sajátja. És hol tartunk még az *Urteilkraft*⁴⁹ áldásaitól!

- Már egész Patakon suttogja a hiszékeny asszonynépség, hogy csoda tör-tént - mondta Sarló Sándor. - Csoda a XX. században!

Keresztapám kivette öklét a szájából.

- Átkos pápista örökség - mormogta.

Apám valami biztatót mondott. Megtalálta a legegyszerűbb megoldást:

- Gyorsan el kell felejteni és akkor elfelejti a nép is. Ne beszéljünk többet róla.

De élénk ötletét senki sem találta elfogadhatónak. Hallgatag keresztanyám tipegett be nesztelenül a szobába három álmos leányával. Nézték a szomorú társaságot. Úgy ültek ott az asztal körül a tudós tanár urak, olyan merev mozdulatlanságban, mint később évek múlva Patak első filmszínházában a lepedővászon az alakok, amikor a film hirtelen elszakadt.

Magam is hatása alá kerültem az általános csüggedésnek. Félrevonultam a szoba sarkába a nagy plüssdíványra, amelynek a rugánya már régen eltört és emiatt mély gödör volt a közepén. Ebben a gödörben lapultam meg. Innen néztem az alélt társaságot. Vártam, mi fog történni. Arra gondoltam, milyen gondot, mennyi bajt okoz az én rózsám.

Odakint a kertben a komondor vadul ugatott, láncának csörgése is halatszott. Apám kisietett. Az előszobából csakhamar hangok érkeztek. Apám hangját még sohasem hallottam ilyen nyájasnak:

– Erre méltóztassanak beljebb fáradni...

A plüssdívány gödréből kiugrottam. Hosszú ősz szakállával maga a gonosz farizeus lépett be, aki elől ma délelőtt a Kuttyaszoritóban elfutottam. Lenke leányával jött, aki Horkay Bélának volt a hitvese. Radosy Gyuri bácsi állt a küszöbön! De nemcsak állt, hanem át is lépte, mint a világteremtés legszelídebb aggastyánja. Jóságos tiszta kék szemét nyájasan legeltette a jelenlévőkön, keresztapámon és Ferentz Áronon is. Láthatóan senkire sem haragudott, senkit sem akart leszúrni jupiteri nyilával.

Anyám rám szólt:

– Misi, ne rágd a körmöd!

Mindenki felemelkedett helyéről. Dúlva-fúlva keresztapám is, és gőgös hidegen Ferentz Áron. Gyuri bácsi pedig hallatlan nyugalommal lassan körüljárt a szobában. Sorra mindenkivel kezet fogott.

– Adjon Isten, öcsém-uram, erőt, jó egészséget! – mindenkinek elismételte.

Ahány tanár csak volt a szobában, szabad gondolkozó dogmaellenes, Kant-féle agnosztikus, pozitivista vagy szkeptikus, pantheista vagy Haeckel *Welträtselének* híve, ő egyforma szívéllyességgel mondta:

– Adjon Isten, öcsém-uram, erőt, jó egészséget!...

Apám kezét, mint a házigazdát, hosszasan szorongatta. Pedig tudta, hogy apám Nietzscheért és Leibnizért lelkesedik és a dogmák dolgában egyetért Zala Bertalannal. Mikor keresztapámhoz érkezett, olyan kegyesen hajolt hozzá, mintha úrvacsorát osztana a fehérre meszelt pataki református templomban.

– Béküljete ki, Berti! – sikoltott valaki.

Hallgatag keresztanyám volt, aki végre egyszer megszólalt. És keresztapám elfogadta a „vén liliomtipró” jobbát. Erre mindenki éljenezni kezdett. Apám érces tenorja hangzott legélesebben. Az általános zsibongásban szinte természetes volt, hogy a *Nyílt levél* írójával, Ferentz Áronnal is kezet fog a „teológiai

tudományos nulla”, más szavakkal: köztönivaló gazember, átka a kollégiumnak, kútmérgező, dogmás kéjenc.

Anyám összezecsokolódzott Horkayneval. Ez a csók mintegy megpecsételte a békét a „vaskalaposok” és a „modernekek” között.

Gyuri bácsit a legjobb helyre ültették, egy trónszerű karosszékekbe. Mindenki várta, mit fog mondani. Fészkelődött egy ideig, megkóstolta borunkat, bólintott. Aztán az ünnepélyes csendben öregesen remegő hangon kihirdette:

– Azért jöttem el ide éjnek évadján, kedves öcsémuraim, hogy végre békét kössünk. Baj idején össze kell fognunk. Félre kell tennünk a csekélyke ellentéteket.

– Nem is olyan csekélyke – morgott dacosan keresztapám. De rögtön elhallgatott, mert hallgatag neje teljes erővel belecsípett a sódarába.

Gyuri bácsi a kollégium „tiszteletbeli örök rektora” volt, megszokta, hogy mindenütt ő elnököljön. Most is úgy ült ott az asztalfőn, mintha a kollégiumi tanácssteremben értekezletet vezetne. Nagy gyakorlata volt benne, hogy játszszon a hallgatóság kíváncsiságával, miután azt sikerült felcsigáznia. Nagyokat krárogott, ősz szakállát simogatta. Mikor végre olyan csend volt, hogy a csukott ablaktáblák mögött a távolban hallatszott az ungvári személyvonat lassú zakatolása, újramezdte:

– Nagy baj van, öcsémuraim! Igen nagy baj. Mérföldes csizmában közeledik a sötétség áradása. Ha mink nem fogunk össze, mint legények a gáton árvíz idején, akkor bizony az áradat elsodor bennünket azokkal a nagy múltú nemes intézményekkel együtt, amelyeknek megőrzését dicsó atyáink bízták ránk az Evangélium és Calvin János szellemében.

Ekkor kis szünetet tartott, körülnézett a szobában, leste szavainak hatását az arcokon. Keresztapám dúlt-fült, izgett-mozgott a helyén. Kezét nyújtotta, mint konferenciákon szokás, jelezve, hogy mondani akar valamit. De keresztapám lefogta a kezét.

– Mondtam már, Misi, hogy ne rágd a körmöd – szolt rám anyám, suttozva, és amit már évek óta nem tett: izgalmában rálegyintett a kezemre.

Nefelejcskék szemének tekintetét Gyuri bácsi szelíden megpihentette keresztapámon.

– Óhajt valamit mondani, kedves öcsémuram? – kérdezte lágyan, mint az őszi lombsuttogás.

Keresztapám odébb tolta nejét, felugrott és ezt kiáltotta:

– Mielőtt békés összefogásról beszélénk, előbb tisztázzuk: rózsá-e vagy színes papírsaláta?

A „gyalázatos vén farizeus” jámboran bólintott.

– Lelkemből beszél. Éppen ezt akarom én javasolni.

Általános zaj támadt. A vendégek ámultak: ez a két ádáz ellenség teljesen egyetért valamiben! Horkay Béla vigyori kerek arca piros volt, mint a pipacs. Gyuri bácsi folytatta:

- Itt van körünkben Fodor Ferenc tanár úr, mindnyájunk közt a leghivatottabb. A természetrajzi tanszékre hívtuk meg őt immáron két éve, szakismertei ellen eddig semmi kifogás nem merült fel. Ő megszemlélte a mai napon a Hécén azt a... azt a micsodát. Bízunk meg tudományos véleményében, kérdezzük meg őt.

Többen helyeselték, apám és Ferentz Áron is. Keresztapám lehorgasztotta fejét, hallgatott. A gavallérosan öltözködő tanárocska a nagy tükör elé állt, mindenki őt figyelte. Nyelvével megnyalazta ajkát, kihúzta szivarzsebéből zöld zsebkendőjét, letörülte száját; aztán a zsebkendőt visszadugta, a csücskét igazgatta és éppen meg akart szólalni, amikor keresztapám ráförmedt:

- Eskü alatt nyilatkozzon, mit látott! Rózsát-e, vagy salátát?

- Rózsát.

- Alaposan megvizsgálta?

- Körülbelül fél óra hosszat tanulmányoztam. Ezalatt Vitéz Geyza tisztelt barátunk lerajzolta.

- Hitelesen jelentse ki még egyszer vizsgálatának eredményét!

- Semmi kétség, nagytiszteletű és nagyságos kolléga uraim. Rózsa az, mégpedig szép piros rózsa.

Keresztapám nem tudott egyebet kérdezni. Valami miatt haragosan ráfordult feleségére, aztán hallgatott. Radosy Gyuri bácsi vette át a szót:

- Tudna-e nekünk valami közelebbit is mondani erről a furcsa rózsáról, amely ilyen szokatlan téli időben kinyílt az ágon? Nagyon megköszönnénk magának, kedves öcsémuram.

Fodor Ferkó megköszörülte torkát.

- Kinyílt virága ez a rózsafélék családjába tartozó dús cserjének, amelyben különösen szeret elbújni a *Cetonia aurata* nevű rózsabogár. Találtam is egyet benne.

- Bogarat?

- Azt.

- Élt vagy megfagyott?

- A hideg elől menedéket talált a rózsa selymes szirmaiban. Borítékba tettem, spirituszban preparáltam. Itt van!

Üvegcsét nyújtott át Gyuri bácsinak, aki megnézte a zöldes folyadékban a döglött rózsabogarat, aztán továbbadta Pintér Vazulnak. Míg az üvegce kézről kézre járt, a szelíd aggastyán tovább kérdezte a természetrajztanárt.

- Meg is tapintotta a rózsát?

- Kényes jószág az ilyen virág. De természetesen megtapintottam. A *Cetonia aurata*t tapintás nélkül nem távolíthattam volna el belőle.

Gyuri bácsi kérdése buta volt, de ezt látszólag csupán én vettem észre: mindenki a folyadékban úszó fekete pettyet vizsgálta izgatottan.

- Megszagolta-e, öcsémuram? – hangzott az újabb kérdés.

- Igen.

- Észlelt-e rózsaillatot?

- Észleltem. Vitéz Geyza tanártársunk is megszagolta.

- Geyza, te is észlelted? – fordult Gyuri bácsi a bús magyar képű rajztanárhoz. Vitéz Geyza éppen az orrát fújta.

- Én nem éreztem semmi illatot, mert napok óta nátha gyötör. De rózsa volt, az szent igaz.

Senkinek sem volt kedve nevetésre. Most Ferentz Áron kérdezte szigorúan a kis Fodor Ferkót.

- Te a virágok és kabócák tanára vagy, tehát természettudománnyal foglalkozol. Mivel magyarázod azt a szokatlan jelenséget, hogy télen kinyílik egy rózsa?

- Nem tudok rá magyarázatot – vallotta be szerényen Ferkó.

A jogbölcselet és a nemzetközi jog kevély tanára hidegen szólt:

- Mi más választ vártunk tőled, barátom. A haladó tudomány nem hátrálhat meg a természet rendellenes jelenségeivel szemben. Figyelmeztetek: 300 év telt el azóta, hogy őfelsége az angol királyné lordkancellárja feladta mindnyájunk számára a leckét.⁵⁰ Figyelmeztetett, hogy a természetet módszeres megfigyelés alá kell vetni, és akkor mindenre megeljük a magyarázatot, mert az észnek nincs szüksége hitre.

- Ne kalandozzunk ilyen messzire – szólt közbe Gyuri bácsi.

Nyilván kedves dogmáit féltette.

De Ferentz Áron tovább leckéztette Fodor Ferkót.

- Kétségbe mered vonni a *Novum Organumot*? – kérdezte élesen.

Úgy hangzott, mint egy pápai bulla. Szegény Fodor Ferkó zavartan hallgatott.

- Hát te természetrajztanár létedre nem is hallottál Lord Bacon főművéről?

- Én csak azt mondhatom, amit tudok. Az a rózsa kinyílt. Becslésem szerint a bimbója 4-5 nappal ezelőtt feslett ki.

Kutyánk megint ugatott odakint. Tar koponyáját Vató János zenetanárunk dugta be. Megneszelte a nagy eseményt és beállított. Török sípját is hozta. Tánrtorgott. Mindjárt láttam, hogy szokása szerint megint felöntött a garatra.

Fodor Ferkó szakszerűen magyarázta, hogyan nyílik ki egy rózsa. Finom hártya borítja a bimbót és az kihatad.

- Ezt nevezzük mi *hymennek* – mondta.

Pintér Vazul kemény ádámcsutkája megmozdult:

- Apolló fiát is *Hymennek* nevezték. Szárnyas ifjú volt, kezében a nászfáklya.

Keresztapám keserűen nevetni kezdett.

– Micsoda szőrszálhasogatás! – kiáltotta.

Pintér Vazul elhallgatott, Fodor Ferkó pedig, felejtve Lord Bacon, egészen nekibátorodott. Talpraesett előadást tartott a rózsáról. Megmagyarázta, mi a kocsány, a csésze és a párta. Végül ezt mondta:

– A Hécén megvizsgált rózsának szabályszerű virágtakarója is van. Semmi kétség. Saját szememmel láttam a porzót és a termőt.

Ezek a szavak végképp letörték keresztapámat. Öklét megint a szájába akarta dugni, fájó fogát szorongatta.

Vató tanár úr talált egy üres poharat, töltött magának, ivott és énekelni kezdett:

– „Lennél csak rózsza... ó, rózsza... rózsabimbó...”

Valaki rá szólott:

– János, hallgass!

De ő folytatta:

– „...én lennék a méh!...”

Mikor sikerült végre elhallgattatni, Gyuri bácsi ünnepélyes hangon beszélni kezdett.

– Igen nagy horderejű bejelentést kell tennem.

– Halljuk! Halljuk!

– De előbb engedjék meg, kedves öcsémuraim, hogy összefoglaljam, amit itten az imént hallottunk.

– Na, erre kíváncsi vagyok – mondta keresztapám.

Gyuri bácsi rendíthetetlenül folytatta:

– A természet furfangos szeszélye következtében vagy bármi más természetes okból téli januárban kinyílt egy rózsza. Okát jelenleg nem tudjuk. A tény természetes magyarázatát meg fogjuk keresni. Netalán egy betokosodott meleg légbuborék tette lehetővé a *hymen* kihasadását. Ebben, úgy gondolom, egyetérthetünk.

Mindenki helyeselt, Ferentz Áron és keresztapám is. Gyuri bácsi ősz szakállának egy tincset pödörgette, elégedetten.

– Ezek után meg kell tennem nagy horderejű és még sajnálatosabb bejelentésemet.

– Halljuk!... Halljuk! Halljuk!

– Mindnyájan hallottuk, hogy a beteg Korodáné tekintetes asszony állapotában bekövetkezett állítólagos javulás és a rózsza közt az elmaradott nép összefüggést keres. Most be kell itten jelentenem, hogy a bárgyú hiszékenységet és babonáságot valahonnan szítják, mint a pokolbeli lángot. A pápista szellem a Hécén menyasszonyt talált fiának, a kapzsi gonoszságnak, az emberbutításnak. Ezt akarja összeházásítani a rózsával. Rebeka egykor azt mondta Izsáknak, hogy megutálja az életet, ha Jákob a Kánaán leányai közül vesz magának feleséget.⁵¹ Mi is elmondhatjuk, hogy megutáljuk az életünket, ha az a frigy,

amelyet Grexa plébános úr készítget elő a Szent-negyedből, meglétesül, valósággá válik.⁵²

A homályos szavakból csak az tűnt ki világosan, hogy a pápista veszedelem megint elsepréssel fenyegeti a kollégiumot és ennek a rózsza az okozója.

- Hallatlan! Hallatlan! - mondták többen is.

- De ez még mind semmi, tisztelt öcsémuraim - folytatta Gyuri bácsi. - Hal helyett kígyóval, tojás helyett skorpióval etetik már a mi református kálvinista derék népünket is. A gonosz babonaság már az ő körükben is hódít. Mert Grexa plébános úr kieszelt valamit és a nép tovább suttogja, terjeszti a mákonyt.

Keresztapám irtózatot csapott tenyerével az asztalra, úgyhogy a borospoharak ugráltak.

- Mit eszelt ki az a tar sváb?

- Közlöm a gyalázatot, kedves öcsémuraim. Poshadt víz az, amit belep a békanyál, dögletes miazma. Azt a vakmerő és gonosz mesét eszelte ki Grexa pápista plébános úr, hogy a Hécén Korodáné kertjében a hó alatt csoda történt... mégpedig Erzsébet királykisasszony tett csodát... az ő rózsája nyílt ki... Azt akarja elhíttetni a néppel, hogy Erzsébet királylány gyógyította meg a beteg tekintetes asszonyt!

Általános felháborodás támadt. Ferentz Áron franciául idézte Voltaire mondását: *Écrasez l'infame!*⁵³ Vató János megint a rózsabimbóról és a méhről énekelt.

- Sajnálatos dolog, hogy a nép ezt az alattomos mesét elhiszi - folytatta Radosy Gyuri bácsi. - A veszedelem minket mostan a szentnek nevezett Erzsébet királyleány képében fenyeget.

- Pokolba a szentekkel! Nincsenek szentek! - kiáltotta felháborodottan keresztapám.

- Ezt a magyar királylányt már saját rokonai is megtagadták, mert közönséges gyöngelméjűnek tartották. Az is volt. A pápisták pedig szentet csináltak belőle. Nagytiszteletű, nagyságos és tekintetes öcsémuraim! Óriási a veszedelem. Elseper bennünket az árvíz, ha nem fogunk össze, ha nem védekezünk közös erővel. Ezért jöttem ide, ebbe a nyájas házba. Felejtjük el a tegnapot. Felejtjük el azt, ami tegnap még elválasztott bennünket. Felejtjük el sérelmeinket, elvi ellentéteinket, ha voltak vagy vannak olyanok. Bánjuk meg, ha vétkeztünk egymás ellen, hiszen mindannyian vétkes, esendő emberek vagyunk. Szívemet kitárom a bajban mindenki felé, baráti jobbjomat nyújtom ismét mindenkinek, öcsém-uraimnak. Tegnap ellenfeleimnek. Mai barátaimnak!

Keresztapám felugrott helyéről. Mint mikor a sötét magyar bika a csorda végéről előrerohan, úgy rontott Gyuri bácsinak és kezét nyújtotta neki. Össze is ölelkeztek.

Elmenőben Gyuri bácsi meglátott engem. Megállt és így szólt hozzám:

– Ma délelőtt a Kutyaszorítóban láttam arcodon, hogy valami nagy dolgot forgatsz a fejedben, fiacskám. Derék dolog. Kis társaidnak ezzel példát mutattál, hogyan kell már zsenge ifjan bátor szívvel szembenézni a pápista bagollyal.

Gyáva futás soha még ekkora jutalmat nem kapott. Meg is simogatta arcomat. Aztán fogta „vaskalapját” és kifelé indult. Apám egészen a tornácig kikísérte vendégeit. Mindenki elment. Csend lett. Csak Bodri kutyánk ugatott és Vató tanár úr török sípjának méla hangja hallatszott a téli éjszakában.

NEGYEDIK FEJEZET A „BOKATÖRŐBEN”

– *Frauenzimmer... bitte schön... schicken Sie mir das Spitalskind herein...*⁵⁴

A beteg rimánkodására Mária Alfonz beküldte Posta Erzsit a „férfi 6-osba”. Az aggastyán boldogan nyöszörgött.

– Aranyoskám...

Most is az volt a kérése, hogy Erzsí üljön le az ágya mellé, mert ő aludni akar. Nem tudta, hogy hívják; nem is érdekelte. *Spitalskindet* mondott, vagy ezt: „Aranyoskám!” Saját gyötrelmei foglalkoztatták, testiek és lelkiek. A görcsök egyre gyakoribbak voltak, enni nem tudott. Mindkét karján bedagadt a véna, ahová a szérum hegyes csövet beszúrták. Most a lábán keresztül táplálták. Azóta, hogy Erzsí lenyírta a haját és a szakállát, az arca még csúnyább lett. Az álla meglaposodott. Egészen jelentéktelen krumpliálla volt.

– Mondd csak, Aranyoskám!

– Tessék, bácsika.

– Mi lesz, ha a lábomon is megkeményedik az ér? Meg fogok halni? Éhen fogok pusztulni?

– Nem tudom, bácsika.

– Te...? Te nem tudod?

– Nem tudom.

– Nem-e?

– Nem.

A beteg nem szólt többet. Behunyta a szemét és aztán mintha elaludt volna. Erzsí lábujjhegyen ki akart lopódnia. Az aggastyán kinyitotta a szemét.

– Ne hagyj el, ne hagyj magamra, Aranyoskám.

A *Spitalskind* azt gondolta magában: „Ez az én öreg Farkasiusom” – és maradt. Ott olvasta tovább, francia-német szótár segítségével, a francia könyvet, amelyet hibás címzés miatt visszaküldött Kismartonba a posta: *L'infirmière aux mains de reine*.

A beteg tekintete hamar megtalálta a mennyezeten azt a pontot, amelyet már hónapok óta figyelt. Ott volt elrejtve, hogy miért élt és miért fog hama-

rosan meghalni. Nem volt ez határozottan kirajzolódó pont. Körülbelül háromarasznyira a tejüveg gömblámpától repedés látszott a falon. Elégé éles repedés volt; a tudós akkor is látta, amikor nem viselt szemüveget. Időnként ugyanis szemüvegét is félretette, mint műsorfogát, amelyre nem volt már szükség, mert nem tudott enni. Szemüveg és műfogor ilyenkor ott hevert egymás mellett az éjjeliszekrényen.

A fehér mennyezeten a repedés közelében volt egy elmosódott ábra. A régi Magyarország egy már régen eltűnt vármegyéjére, Szolnok-Dobokára emlékeztette. Ő ott született, egy erdélyi faluban, szászok, magyarok és románok közt, gyerekkorában mind a három nyelven egyforma jól beszélt. Szolnok-Doboka közepe táján, inkább jobb felé, volt az a pont, amelyet a beteg kitartóan figyelt.

– *Elise!* – mondta egy nap Mária Alfonz az árva magyar leánykának. – Dr. Müller megengedte, hogy mindig bemehet a „férfi 6-osba”, ha az az istentelen öregember hívja. *Haben Sie verstanden?*⁵⁵

Annyi baj volt a zúgolódó és goromba beteggel, annyit nyűgösködött, hogy a főorvos is okosabbnak találta, ha csillapítószer mellé a *Spitalskindet* is odaadják neki. Olyankor elcsendesedett és abbahagyta ádáz átkozódásait.

Egy nap estefelé megint ott olvasott az ágya mellett Posta Erzsi. Az agastyán fel-felpislantott a szérumos palackra, amely ott lógott a feje fölött; a hosszú vékony gumicső vége eltűnt a paplan alatt a lábánál.

– Sok van még benne? – kérdezte aggodalommal.

– Még félig van, bácsika.

Az agastyán csúf arcán megcsillant a remény mosolya.

– Félig van? Azt mondtad, Aranyoskám? Akkor... akkor talán holnap majd enni is tudok.

Erzsi nem szólt semmit, belemerült olvasmányába.

– Nagyon szép, érdekes, amit olvasok – mondta.

De az öreget ez nem érdekelte. Megint a pontot nézte.

– Holnap reggel nem akar bácsika valami olvasnivalót?

A beteg a fejét rázta.

– Én már az égvilágon mindent elolvastam, ami engem érdekel – mondta határozottan.

Teltek a napok. A szérum elfogyott, három napig nem adtak neki új palackot, erőltették, hogy egyék.

– *Man muss essen*⁵⁶ – úgy mondta ezt Mária Alfonz, mint örök igazságot.

De ő nem tudott egy falatot sem lenyelni. Azt állította, hogy ez az utálattól van.

– Becsaptak engem, félrevezettek. Tönkretettek! Gyűlölöm őket, undorodom tőlük. Az átkozottak! Ezért nem tudok enni.

Bővebben nem magyarázta meg, hogy kikre gondol. De egy reggel kitárta szívét Mária Alfonz főnővérnek.

- *Frauenzimmer... Die Russen sind Mörder!* Az oroszok közönséges gyilkosok.
- Kit ölték meg? A fiát?

A beteg a fejét rázta.

- A feleségét?

A beteg legyintett, mert hiszen ő már hónapokkal ezelőtt bediktálta, hogy harminc éve özvegy.

- Mondja hát, hogy kit ölték meg! – sürgette szigorúan Mária Alfonz.

Az aggastyán próbált felülni az ágyban, erőlködött. Rettenetes hangon kiáltotta:

- *Glaube! Mein Glaube!*... A hitemet ölték meg a gyilkosok.

Mária Alfonz nem értette. Vállat vont, kiment.

Keserves szurkálások után megint adtak neki szérumot. Ettől jókedvű lett.

- Meg fogok gyógyulni – mondta Erzsinek.

Pedig aznap mérték meg. Már csak 36 kiló volt. Szánalmasan rút volt, de ő ezt nem tudta. Erzsit nézte vigyorogva, aki aranyszőkéen ott ült most is az ágya mellett és a francia könyvet olvasta.

- Te vagy az élet, a szép élet vagy te, Aranyoskám.

Erzsi, térdén a szótárral, szorgalmasan keresgelte a szavakat, amelyeket nem ismert. A csonk, a múltáb, lógott a székről.

- Bácsika!

- Szóltál, Aranyoskám?

- Azt olvasom itten franciául: *Elle a mérité le pain des anges...*⁵⁷ Tessék nekem megmagyarázni, mi az angyalok kenyere.

A beteg arca egyszerre még rútabb lett.

- Nincsenek angyalok – mondta kurtán.

És felnézett a mennyezetre, arra a pontra, ahol... ott volt valaha Szolnok-Doboka vármegye. Most egy csomag volt a párnája alatt...

*

„A” MELLÉKLET (IV.)

Milyen volt? Magas vagy alacsony? Szőke-e vagy barna? Nem tudjuk. Assisi templomának faliképen inkább szőkének látszik, vékony metszésű szeme van, mandula alakú. A szája kicsi, az orra inkább nagy. Egy XVI. századbeli krónika azt állítja, hogy szép volt. De mi más is lehetett a szent királylány, aki megérdemelte az angyalok kenyerét? Szerelmes hercegi férjének négy gyereket szült.

Szobrait és képeit Bourges-ban és Reimsben, Naumburgban és Bambergben láthatjuk, a templomokban. És láthatjuk talán egyszer a magyar kassai dómban is. Ezekben a szobrokon és képeken hosszú szoknyát visel, derekán övvel, és könnyű uszályt. Efölé még bő köpenyt borít, amely kendőként a fejét

is betakarja. Vagy még inkább palást borul a vállára, nyakánál csatos zsinór; a XIII. század női divatja szerint főkötőt visel, fátýollal leomló haján. Semmi díszet nem viselt. Elajándékozta a szegényeknek a finom kelméket, a drága bársonyt. Nem vette fel többé arannyal hímzett selyempalástját, egy hideg télen egy toprongyos didergő koldusasszony vállára borította. Wartburg vára alatt – ó, micsoda látvány! – a koldusok selyemben-bársonyban jártak. A csipkét lenyírta ingujjáról és hercegnői koronáját az oltárra tette. Nézzétek meg egyszer a szobrát a reimsi székesegyházban. Olyan volt ő, mielőtt felöltötte volna Szent Ferenc női harmadrendjének szőracsuháját!

48 ének 4500 versszakában kifogyhatatlanul beszél róla egy korabeli névtelen szerző: *Auctor Rhythmicus*. Ez az ember latinból fordította le középkori német nyelven Szent Erzsébet gazdag életét. Az énekek hosszú sora mondja el, hogyan korholta, szidta őt a rokonsága. Legádázabb ellensége az anyósa volt: Zsófia hercegné, Lajos herceg anyja.

Leányok! Talán akad köztetek valaki, aki *Auctor Rhythmicus* ósdi német szövegéből ki tud hámozni pár érthető szót. A híres „rózsajelenetet” írja le a középkori költő. Köpenyébe rejtve vitte a sok élelmet a szegényeknek Erzsébet, ölében cipelte, ahogy Reimsben láthatjátok, a székesegyházban. Az udvar már ellene uszította férjét. Sokszor bevádolták, hogy eltékozolja az ország vagyonát, mindent szétoszt a szegények közt: ruhát, aranyat, ételt. Lajos hercegnek hányszor kellett hallania az anyjától:

– Hát kellett neked Magyarországról házasodnod, szegény fiam! Bolond tékozlót kaptál feleségül. Nincs a világnak annyi kincse, hogy el ne prédálná. Ne tórd tovább, Lajos!

Az anyósok hangja ez. Lajos túrta is, nem is. És ekkor érte tetten Erzsébetet. A várból osont ki, *Auctor Rhythmicus* szerint „böven megrakva élelemmel”.⁵⁸ A férje vadászaton volt, nyugodtan mehetett a szegényekhez. Meredek úton haladt lefelé. Az út ma is megvan, azaz nem is út: sziklaösvény, szakadék.

Látjátok, leányok? Azt a bozótos cserjét? Ott a tábla, ez áll rajta: *Kniebrechen*. Akkor is így hívták, olyan meredek az ösvény. „Bokatörő” a neve. Itt találkozott Erzsébet a vadászatról hazatérő herceggel. Hadd álljon itt ez a pár verssor középkori ónémet nyelven:

„*In iren manteln und kruegen
Wan sy waren beid woll beladen
Mit fleysche, eyern und fladen...*”⁵⁹

Ismerős szavak: „*fleysche, eyern, fladen*”, húst, tojást, tésztalepényt jelentenek. És volt a kötényében, azaz köpenyének fodrai közt minden egyéb élelem.

– *Lasset sehen was traget ihr!* Lássuk csak, mit viszel öledben! – ez volt a szigorú férji parancs.

Leghívebb francia történetírója így mondja el a jelenetet: „*Étonné de la voir ainsi ployant sous le poids de son fardeau, il lui dit: «Voyons ce que vous portez;» et en*

*même temps ouvert, malgré elle, le manteau qu'elle serrait, tout effrayée, contre sa poitrine; mais il n'y avait plus que des roses blanches et rouges, les plus belles qu'il eût vues de sa vie: cela le surprit d'autant plus que ce n'était plus la saison des fleurs.*⁶⁰ Hús, tojás és tésztalepény helyett rózsák hullottak ki Erzsébet köpenyéből!

Pedig régen elmúlt a rózsanyílás ideje. Egy középkori német krónikás ezt írta Heidelbergben: „*Do waren iz alles rote und wizze... die schoenster die er je gesach und waz doch zu der zit in dem jare das jeman kein rosen haben mohte...*”⁶¹ „*Kein rosen*”⁶² De igen! Ezek voltak Magyarországi Szent Erzsébet örök rózsái! Piros és fehér rózsák!

*

„B” MELLÉKLET (IV.)

Erzsébet magyar királylányról én nem sokat tudtam. Hogy szent volt? Fél füllel hallottam csak. Otthon is, a kollégiumban is úgy neveltek, hogy a szentekről jobb hallgatni. Szentek ugyanis nincsenek. Első királyunkat, Szent Istvánt is csak „István királynak” volt szokás emlegetni. Ezzel nyíltan meg is tagadtuk, hogy szent lett volna.

Gyerekefjével volt elképzelésem a szentekről, olyanféle, mint a szórszállhasogatásról és a pohárba öntött tiszta borról. Úgy gondoltam, hogy tévedésből vagy alattomos célzattal bizonyos embereknek rangokat adományoztak pápák és császárok. Így lettek a hercegek, grófok, bárók és szentek.

Tudtuk, hogy a királylány, akit a pápisták Szent Erzsébetnek neveznek, Patakon született. Beszéltek róla, hogy a vár egyik föld alá süllyesztett szobájában van egy falitábla. Valaha kápolna volt itt, kápolnává alakították át a szobát, ahol Szent Erzsébet született. A vár hajdani ura, egy Perényi gróf⁶³ alussa benne örök álmát. Rebesgették, hogy a márvány sírfelirat nem is a gróf haláláról, hanem Erzsébet királykisasszony születéséről szól. A hajdani várúrnak az volt a kívánsága, hogy csontjai ott porladjanak el, abban a szobában, ahol Erzsébet királylány bölcsője ringott 1207-ben. Egyébként kevés szó esett kis városunkban Szent Erzsébetéről. Hallgattak róla az emberek, hiszen szent volt.

Én sohasem voltam Walther-Wind herceg várában.⁶⁴ A vár is a pápisták Szent-negyedéhez tartozott, ahová nem illett betennünk a lábunkat. Emiatt a pataki diákság nem ismerte II. András magyar király és Rákóczi fejedelem hajdani várát. Patak, a kollégium számára fájó pont volt a vár. Valaha protestáns magyar főuraké volt, a kollégium felvirágzása idején a XVI. században. Aztán elveszett a vár, pápisták kezére került, most a német származású Walther-Wind hercege volt.⁶⁵ Különösen szüret után az újbor kóstolgatása idején sirattuk a várát. Keresztapám maga is búsan darvadozott.

– Megállj, te pápista herceg! Egyszer elveszük tőled a várunkat! – mondogatta, de nem a hercegnek, hanem nekünk.

Arról nem volt szokás beszélni, hogy a várkastély voltaképpen akkor lett pápista, amikor a magyar történelem legönfeláldozóbb alakja, Rákóczi Ferenc, a Nagy Fejedelem lett a gazdája. Arról a kellemetlen dologról is inkább hallgatni illett, hogy Walter-Wind herceg nagyapja verte le a magyar szabadságharcot 1848–49 után.⁶⁶ A liberális békülékenység korszaka volt ez a Habsburg-ház és Magyarország közt. Rebesgették Patakon, hogy öreg Habsburg királyunk, Ferenc József megbocsátott a „lázadó Rákóczinak” és a tetemeit hazahozatja Törökországból.⁶⁷ Ilyen körülmények közt nem lett volna ildomos Walter-Wind hercegnek a szemére vetni nagyapja gaztetteit.

Patakon a nép azt suttogta:

– Szent Erzsébet csodát tett.

Különösképpen kellemetlen volt ez azért, mert a királylány a herceg várában született.

Apám egészen kivetkőzött magából. Napokon át szótlánul járt-kelt, mint a kísértet. Ha szóltunk hozzá, nem felelt. Kerek kis tokája belesüllyedt egyes keménygalléjába, a pocakja szemlátomást laposabb lett. Valósággal beteg volt a rózsának. Szégyellte magát előttünk, családapai tekintélyét érezte veszendőnek.

Anyám nem mondta, de belül ujjongott. Örült a rózsának, örült, hogy nem apánknak van igaza, nem keresztapámnak, nem Ferentz Áronnak. Bár egyébként a dolog nem nagyon érdekelte. Egy nap ezt mondta apámnak:

– A rózsza miatt napközben annyi a nép a Hécén, hogy elállják az utcát. Egy ökrösszekér tűzifával visszafordult.

– Az ökröknek több eszük van, mint az embereknek – mondta komoran apám.

Házunk minden este élénk volt a sok látogatótól. Most már nem számított, ki tartozik a vaskalaposokhoz és ki a modernekhez, nem számítottak a dogmák sem. Mióta elterjedt a hír, hogy Gyuri bácsi ott volt nálunk, helyzetünk Patak társadalmában egyszerre megváltozott. Özönlöttek hozzánk a látogatók, mintha piros járványcédulát távolítottak volna el házunk faláról.

Keresztapámat megtörte a rózsza, hangfogót tett szavaira. De a látogatókat amúgy sem feszélyezte az ő jelenléte. Különben is változott a műsora: most már csak a pápistákat szidta. Közben szorgalmasan falatozott, eszegette a „Krisztus lábát”.

Szomszédunk, Sarló Sándor, egy este áthozta hegedűjét.

– Ne búslakodjunk – mondta. – Azzal nem segítünk magunkon.

Anyám leült a cimbalomhoz, én hoztam a hárfámat és énekeltem. Tele volt vendéggel a szoba. Anyám rám kacsintott, aztán Sarló Sándor mellényének

egyik gombját megbökte a cimbalomverővel. Játsszani kezdett egy nótát, penggett a cimbalom és én megeresztettem a hangomat, énekelni kezdtem:

– „Piros rózsa, piros rózsa
Kinyílt egy kisablakban...”

Tovább nem folytathattam. Apám nyakon ragadott és kis hárfámmal együtt kikergetett. A szomszéd szobából hallottam az élénk vitát, kiáltozást. Dalommal felizgattam a társaságot. Keresztapám Patakot szidta. Anyám tiltakozott:

– Ha nem tetszik magának Patak, akkor menjen vissza Erdélybe! Szolnok-Dobokára!

Pár napig nem jöttek a vendégek, mintha megsértődtek volna. Keresztapámék sem jöttek. Egy este apám hívott:

– Gyere át velem keresztapádékhoz.

Tulajdonképpen csak ekkor békült ki velem. Keresztapámat vaskos könyvbe temetkezve találtuk. Az általa gyakran magasztalt Feuerbach, német protestáns teológus műve volt: *Das Wesen des Christentums*.⁶⁸ Különböző színű papírgaluskákra szorgalmasan jegyzeteket készített. Ez az este sokáig emlékezetes maradt életemben és ma is jól emlékszem még keresztapám szavaira. Élénken fejtegette, milyen igaza van Feuerbachnak.

– Nem Isten teremtette az embert, hanem éppen megfordítva. Az ember teremtette magának az Istent!

Először hallottam ilyen nyílt istenkáromló szavakat, bár megszoktam otthon a teológiai vitákat, eszmecseréket. Keresztapám ezen az estén kezét Feuerbach művére tette, mint bibliára. Felhevülten magyarázta, hogy az Isten-eszme nem más, mint az embernek önmagáról alkotott eszményi elgondolása.

– Mit kell tehát tennünk? Mi a mi dolgunk? Mi a kötelességünk? Harcolni az Isten-eszme butító bérencei ellen, főképpen a pápisták ellen! De ez nem elég – folytatta. – Vissza kell térnünk önmagunkhoz. Hiszen ha van fenséges és isteni lény, akkor azok mi vagyunk. Az ember az.

Jól emlékszem, latinul is kimondta:

– *Homo homini Deus est!*⁶⁹

Olyan szenvedélyesen beszélt, hogy lángok csaptak ki íróasztalából, szinte láthatóan. Még inkább lesújtott, hogy apám helyeselt neki. Nietzsche híve volt. Búzavirágkék szeme mindig élénken csillogott, valahányszor ajkára vette a bibliai hangon megírt költői mű címét: *Also sprach Zarathustra...*⁷⁰ Most csak ennyit szólt:

– Már Nietzsche is levonta a végső következtetést: meghalt az Isten!

Ez a felejthetetlen este, amikor megtudtam, hogy nincs Isten, megelőzte a következő estét, amely épp úgy mélyen emlékezetes marad számomra.

Keresztapám egyedül érkezett, nem hozta magával hallgatag nejét és lányait. Mindjárt látszott rajta, hogy valamiben töri a fejét. Feldúlt volt, még dühösebb, mint máskor. Panasolta, hogy a Hécén, Korodáné házánál, egy-

re nagyobb a csődület, Újhelyből is jönnek már, bámulják a rózsát. Terjed a dögvész. Liszkról gyalog érkeznek a hóban balga asszonyok. Tolcsváról Mária-zászlóval jött egy csoport, mint pápista búcsú idején.

- Hej, Grexa, Grexa plébános úr! Ördög ganéjának papja! Bujtogatod a népet! Hódítani akarsz! Új ellenreformációt akarsz! Le akarod nyúzni a bőrrünket, Patakról ki akarsz ebrudalni minket! Nem elég, hogy elvettétek tőlünk a régi templomunkat meg a várunkat. Az iskolánkat is el akarjátok rabolni?

Istállólámpáját nem oltotta el, viharoköpenyét nem vetette le ezen az estén.

- Elég volt! - kiáltotta. - Én fogok cselekedni! Jöjjetek velem!

Így indultunk el késő este szuroksötétben hármásban a Héce felé. Már kilenc felé járt az idő. Ilyenkor télen Patak már elcsendesedett, teremtett lélek sem járt a sötét utcákon. Csak egy távoli kocsmából szűrődött ki fény és a cigányzene, a jogászok mulattak. Amerre elhaladtunk, a kerítés mögött a kutyák megugattak.

A kollégium mellett egy kis utcán tértünk le a Bodrog felé. Egyikünk sem szólt egy szót sem. Keresztapám haladt elől istállólámpával, az világította meg halványan a behavazott utat. Cipőink alatt recsegett a keményre fagyott hó. A csendben keresztapám dühös szuszogása hallatszott. Keresztapám félt a kutyáktól, nagyon félt. Már-már nevetséges volt, hogy mindig a lelkemre kötötte:

- Holnap este is jól kössétek meg a kutyátokat.

Most, amikor megérkeztünk a Hécére, Korodáné házához, aggódva kérdezte tőlem:

- Nincs harapós kutya?

Megnyugtattam, mire erélyesen dörömbölni kezdett Korodáné düledező kiskapuján. Gyér fény pislogott az ablakban, de senki sem jött, hogy kaput nyisson. Keresztapám rázta a fakilincset, rugdosta a palánkot, botjával döfködte a kaput.

Apámat idegesítette a lárma.

- Misi, mássz be. Kopogj az ablakon.

- Fülön csípem a haldoklót - morgott keresztapám. - Tetten érem a vénasszonyt. Ágyban van az, beteg. Épp úgy, mint eddig. Leleplezem a csalást.

Úgy beszélt, egyes szám első személyben, mintha mi ott sem lennénk. Én bemásztam a düledező kerítésen és megkopogtattam Korodáné ablakát. A „haldokló” kiszólt, gyöngé hangon:

- Mit akarnak, lelkem, ilyen késő éjszaka?

Kidugta fejét a kisablakon.

- Beteglátogatóba vagyunk - mondtam. - A nénikét akarjuk meglátogatni.

- De hiszen én már nem vagyok beteg. Meggyógyított éngem, csodát tett velem Szent Erzsébetke rózsája.

Nagy reccsenéssel betört a kapu, apám és keresztapám ott álltak az éjszakában mellettem. Korodáné kitipegett elénk és bebocsátott. Az alacsony pitvar-

ban keresztapám majdnem beleütközött a szemöldökfába. Petróleumlámpa gyér fényében ott állt előttünk a vénasszony. Fekete vállkendőbe burkolódzott, kezében pizskavasat szorongatott. Keresztapám ráförmedt:

- Maga él?

Vékony cérnahangján így felelt Korodáné:

- Hála legyen a jószágos Szent Erzsébetke királylánynak, aki érdemtelenül visszaadta életemet, egészségemet... Rózsát fakasztott, imádkozott értem a Jézuskánál...

Keresztapám kínjában harsányan nevetett.

- Ki tanította magát erre a marhaságra? Grexa plébános úr talán?

- Maguk tanítanak az oskolában. Én már öreg vagyok ahhoz, hogy tanuljak.

- Az a királykisasszony, akiről maga, jóasszony, ostobán fecseg, már idetova nyolcszáz éve nem él. Hogy mondhat maga olyan baromi képtelenséget, hogy egy halott imádkozott magáért a Jézuskánál? A csontjait saját unokája dobálta ki a szemétre!

Korodáné fölemelte a pizskavasat, a korhadt gerendákra mutatott, fel a magasba.

- Én nem vagyok tanult asszony, de egyet biztosan tudok. A másvilágon sokan vannak, sokkal többen, mint idelent a földön. És azoké a hatalom, akik többen vannak. Ott fenn!

- Ezt a címeres ökörséget is a plébános úrtól hallotta?

- Nem ismerem én, lelkem, a plébános urat.

- Hát mi maga? Nem pápista?

- Igaz református kálvini hiten vagyok én. Ne tessék engem sértegetni.

Sírva fakadt és sértődötten eltipeggett a vetett ágy felé. Keresztapám mogorván nézett ránk. Aztán felkapta a földes padlóról az istállólámpát és köszönés nélkül kirohant a viskóból. Apámmal szótlanul követtük.

- Zebulon!

- Tessék, keresztapám.

- Hol az a rózsza?

- Itt.

- Mutasd meg. Nem látok jól ebben az átkos sötétségben.

- Ez az. Tessék nézni.

- Ez?

- Igen, ez.

- Ez a rongy?... Ez a saláta?... Ez a festett papír?

Gyors mozdulattal letépte a rózsát és beletaposta a hóba. Táncolt rajta, mint a taposólegények szüret idején a szőlőskádban. Aztán lehajolt, lámpásával a földre világított és rúgott egy nagyot, mint a centercsatár.

- Mehetünk haza - mondta elégedetten.

Másnap reggel a Hécén az asszonyok hiába keresték a rózsát. Csak vércseppeket találtak a hóban.

– Így kell annak, aki letépte a rózsánkat – mondták az asszonyok. – Megérdemelte a gonosz. Megszúrta a kezét Szent Erzsébet tövise.

Keresztapám a nevezetes éjszaka után napokig bekötözött kézzel járt, sebesülten.

ÖTÖDIK FEJEZET HARAGUSZNAK A FARKASOK

– Bácsika!

A tudós behunyt szemmel feküdt az ágyban. A karja, mint a csontvázé, ernyedten pihent az ágytakarón. A sérümtől megkeményedett erek kidagadtak rajta.

– Bácsika! – ismételte valamivel hangosabban Posta Erzszi.

Nem tudta, alszik-e a beteg vagy már befejezte szenvedését. De most a csúnya, sovány, szőrös arc elvigyorodott. Egy nagy sárga fog kibújt az aggastyán üres szájából. Fél szemmel Erzsire sandított a betegség és a vegyszerek könnyein át. Örült, mert tudta, hogy a *Spitalskind* ott van mellette.

– Szóltál, Aranyoskám?

Erzsinek mondania kellett valamit.

– Azt olvasom a francia könyvben, hogy a szeretettől kinyílik az élet rózsája. Igaz ez, hogy lehetséges ez, bácsika?

A beteg nyögött, ráncos arca megvonaglott. Anélkül, hogy a *Spitalskindre* nézett volna, ridegen mondta:

– Nincs már szükségem rád. Kimehetsz.

Egy nap, estefelé, úgy látszott, mintha jobban érezné magát. Felült az ágyban, élénken beszélgetett Erzsivel.

– Meg tudnék én gyógyulni, Aranyoskám, ha jó finom hazai falatokat adnának! De az a baj, hogy ebben az átkozott német kórházban nem tudnak főzni.

– Mit enne a bácsika?

Fogas kérdés volt. Már egy hónapja egy falat sem ment le a torkán. Sovány nyaka fölött a beteg megvakarta feje búbját.

– A keresztfiam anyja, az!... az volt igazi jó háziasszony. Szeréna... Finom süteményei voltak Patakon...

A beteg jajgatni kezdett, görcsök kínozták. Erzszi szaladt *Schwester* Johannaért. Az éjszakai ápolónő nem nagyon sietett, pedig rettenetes ordításával a beteg felverte álmából az egész kórházat. Nemcsak a „férfi 6-osban”, hanem a „női 8-asban” is nyugtalankodni kezdtek a betegek.

A vegyszertől csillapodni kezdtek fájdalmai, aztán elmúltak és a csöndes félálomban átalakultak az élet mámoros reményévé. Nem tudta, hogy semmi sem olyan csalóka és nincs a földön még egy olyan ábránd, amely vakmerőbb reménnyel tudna nézni az élet felé, mint a vegyi fájdalomcsillapítás.

Többen álltak az ágyánál. Ordítózására dr. Müller és Mária Alfonz is bejött. A beteg pulzusát maga a főorvos mérte. Félálmában az aggastyán magyar szavakat mormolt.

– *Was sagt er?*⁷¹ – kérdezte a főnővér Erzsitől.

Posta Erzsi fülelt. A beteg ezt mondta:

– Hej, gazember öreg Radosy Gyuri... A színhedrion⁷² ura te voltál.

– Zsidóul beszél – mondta Erzsi.

Tovább motyogott az aggastyán.

– Walther-Wind herceg... te beengedtél minket a várunkba... Pintér Vazul, te örök életedben szörszálhasogató voltál...

– *Lassen wir ihn in Ruhe*⁷³ – szólt dr. Müller és kiment.

Ekkor a beteg, eltelve az élet minden reményétől, mámoros félálomban hangosan így kiáltott:

– „Krisztus lábát” kérek!

Mária Alfonz meghallotta Krisztus nevét, fakó arcán mosoly jelent meg.

A beteg tovább beszélt behunytt szemmel.

– Szeréna... kínáljon meg... „Krisztus lábát” akarok... Meg akarom enni a „Krisztus lábát”... A Krisztus lába meg fog engem gyógyítani...

Posta Erzsi Mária Alfonz fülébe súgta:

– Krisztus urunkat szólítja.

A főnővér bólintott.

Másnap megkérte a kórház lelkészét, Richter jezsuita atyát, hogy látogassa meg a „férfi 6-osban” a beteg magyar menekültet.

*

„A” MELLÉKLET (V.)

„Bűneik miatt ebben az időben Isten különböző módokon sújtotta az embereket – mondja a középkori Reinhardsbrunni Krónika.⁷⁴ – Egyeseket váratlan halállal pusztított el, mások a dögvész áldozatai lettek. Az emberemlékezet óta nem látott mértékű árvizek számtalan halált és nyomorúságot okoztak. A három istencsapás miatt volt nagy sírás-rívás Turingiában is. Lajos herceg pedig nem volt otthon...” Wartburg sziklaormára felhallatszott a haldoklók nyöszörgése, a betegek jajgatása, az éhezők segélykérése.

Erzsébet jól hallotta. Már két gyermek anyja, férje nélkül, támasz nélkül volt, ellenségektől körülvéve. De hallott ő egyebet is: az égi biztatót szót. Mai

szóval kifejezve: Erzsébet dacolt a közvéleménnyel. Szentségének egyik titka ez. Földi dac, melyet a mennyország sugallt: a vágy, hogy boldog és tökéletes legyen. Mindenével, ami csak volt, a szenvedők segítségére sietett.

Tekintsünk rá. Arca, melyet az assisi templom faláról ismerünk, kipirul. Keleties metszésű szeme, a szív ablaka, ragyogni kezd. Eddig az udvari hajbókolók és settenkedők kegyes bábunak ismerték, mintha nem is lenne saját akarat. De most egyszerre átalakul uralkodó hercegnővé és parancsolni kezd. Az udvari kamarást maga elé rendeli és magához ragadja a pénztárkulcsot. Páratlan eréllyel intézkedik és hozzá gyorsan, mint egy árvízvédelmi kormánybiztos.

A „vállalati igazgatónők” és a mai hivatalba járó nők elődje ő: száz elnökasszonynál határozottabban szervezi meg az éhezők, a betegek és az árvíz-károsultak segélyezését. Első dolga, hogy urának négy hercegségében lefoglalt minden élelmiszerkészletet. A *Minnesängereknek* azt mondja: – Most ne énekeljete! A dalosokat és költőket is befogja szolgálattételre és azok segítenek az élelem gyűjtésében és kiosztásában.

Lóra pattan és a „Bokatörőben” lóháton nyargal le a szegényekhez és a betegekhez. Lóháton járja be Tübingiát, mindenütt ott van, ahol a szenvedőkön segíteni kell. Wartburg alatt kiürítenek a parancsára egy nagy házat. Ágyakat rakat a szobákba, ide gyűjti össze a súlyos betegeket. Megteremti Európa első kórházát Magyarországi Szent Erzsébet! Kórházat a szegény betegek számára, ingyenes „betegbiztosítást!” És ebben az első közkórházban ő az első ápolónő. Ő a főnővér.

Királynői kezével lemossa az ótvarosok testét, letörli a verejtéket a rühesek homlokáról. Olajjal kenegeti a leprásokat és tiszta ruhába öltözteti őket. Ragályos nyavalyájuk miatt a dögvészeseket elkülöníti egy külön házba. A vérző hóaljmirigyeket borogatja, és nem törődik vele, hogy holnap talán ő is haldokolni fog, elkapja a betegséget.

Amije még maradt: ékszere, kincse, aranyruhája, azt már mind eladta, hogy a szomszéd tartományokban élelmet vásárolhasson az éhezőknek, a betegeknek. Távoli piacokat maga keresett fel, maga alkudott, vásárolt, maga gondoskodott az élelem beszállításáról. Mai közgazdasági nyelven: „termelési eszközöket” szerzett és adott az elhagyottak, az ínségesek kezébe. Kaszát adott a parasztnak, hogy arathasson. Ásókat osztott szét, hogy meg tudják művelni a földet. Így gondoskodott az emberek „munkába állításáról”, így teremtett „munkaalkalmakat”.

Áldották a szegények, a ruhája szegélyét csókolták. Egy szegény asszony elájult, amikor megtudta, hogy Erzsébet az, aki kezébe adta a kenyeret.

– Jaj, meg ne haljon. Hiszen én épp azt akarom, hogy éljen – mondta a szegény asszonynak.

Mindenki engedelmeskedett neki. De fenekedő tekintetek figyelték minden cselekedetét, hogy bepanaszolják a hazatérő hercegnél. A herceg érkezik,

és üres kincstárt talál. Üresek a csűrök és a gabonaraktárak is. Az udvaroncok bepanaszolják a tékozló hercegnőt; kacsát nem ettek már hónapok óta.

- Éhen fogunk veszni mi is.

De Lajos méltó férje a szent királynénak. Ezt mondja az udvaroncoknak és szavai szállóigévé váltak Németországban:

- Hagyjátok őt jót cselekedni, hiszen még nem adott oda mindent az éhezőknek. Wartburg és Neuenburg még a miénk!

*

„B” MELLÉKLET (V.)

Napokig úgy látszott, hogy a rózsza ügye szerencsésen befejeződött. Korodáné rózsafáján csak a helye maradt ott a piros rózsának, amelyet keresztapám letépett, szétmarcangolt és beletaposott a hóba. „Szent Erzsébet rózsája” eltűnt, megsemmisült. Nem volt mit bámulniuk az embereknek. A csödület megszűnt a Héccén.

Az idő vad hidegre fordult. Azóta elmúltak a kemény telek Magyarországon. De 1906 új esztendeje, egész január, kegyetlenül hideg volt. Reggelenként, tarsolyomban Julius Caesar *De Bello Gallicó*jával,⁷⁵ szaladva igyekeztem a kollégiumba, fülem és orrom majd lefagyott és vörös volt a hidegtől.

A farkasordító hidegben a farkasok lejöttek a Kárpátokból, egy-egy éhes csorda bemerészkedett egészen a város szélére. Az országúton, Újhely és Patak közt, a farkasok felfaltak egy vándort. A Héce alatt a Holt-Bodrog nádasai-ban nappal is farkasok tanyáztak. Legalábbis ezt mondták a héceiek. És ezt is mondták:

- Haragusznak a farkasok... Arra haragusznak, aki letépte Szent Erzsébet rózsáját.

Hogy a farkasok haragusznak-e vagy sem, ezzel mi meleg fűtött otthonunkban nem törődtünk. Az esetről a mi véleményünk – azaz apám véleménye, amelyet látszólag anyánk is osztott – az volt, hogy helyes cselekedet volt egy „ostoba babonás tárgy” eltüntetése. Anyám kajánul megjegyezte:

- Kár volt kibelezni, mint a rántani való csirkét. Inkább hazahozhattátok volna. Legalább lenne egy szép piros rózsánk a vázában.

A tettesről és magáról a tett körülményeiről nem esett szó. Valami okból mindnyájan mélyen hallgattunk az éjszakáról, amikor meglátogattuk Korodánét és keresztapám letépte a rózsát. Ő maga sem dicsekedett tettével. Talán titokban szégyellte. Vagy talán úgy gondolta, hogy már elmúlt a képrombolás divatja, Pareus és Savonarola kora. Pataktól egyaránt távol voltak a germán barna hegyek és Itália kék ege; szelleme mindkét fajta rombolástól idegenke-

dett. Ez a szellem szemérmes is tudott lenni, a maga módján. Észrevett dolgokat, amelyek sértették az illetet, de úgy tett, mintha nem látta volna.

Anyám megjegyzése arra vallott, hogy a rózsza letépése rombolás volt. Rombolni pedig nem illik. A mi köreinkben ezért nem beszélt senki róla, hogyan is tűnt el a piros rózsza Korodáné rózsafájáról. De Patakon mindenki tudta, hogy Zala Bertalan tépte le. Az emberek tudomásul vették, hogy valaki vállalkozott egy ízléstelen, de hasznos cselekedet végrehajtására. Ilyen módon, a pataki közvélemény szemében, keresztapámnak az egész ügyben olyan szerepe volt, mint a sintérnek.

Egy este hahotázva, vidáman érkezett. Elújságotla, nem minden dicsekvés nélkül, hogy az öreg Radosy Gyuri bácsi vizitelt náluk. Vizitelt! Nagy szó volt ez akkor Patakon, társadalmi értelemben. A város vezető rétegében, amely javarészt a kollégium tanáraiból és a közigazgatás főtisztviselőiből állott, az emberek a leggondosabban számontartották, hogy ki kinél vizitelt és ki kinek adta vissza vagy nem adta vissza a vizitet aszerint, hogy óhajt-e vele társadalmilag érintkezni vagy sem. Akár hanyagságból, akár a rokonszenv hiányából történt, majdnem sértésnek számított a viszontlátogatás elmaradása. Emlékszem: apám és anyám időnként ünnepi ruhába öltöztek, rendszeren az iskolai év kezdete táján szeptemberben. Anyám halcsontos fűzőjét erőltette magára. Mi, gyerekek kapcsoltuk be hátul és segítettünk neki, hogy a halcsontok mögé erőszakolja testének puhább részeit. Dereka ettől megvékonyult, alig ismertünk rá. Bokáig érő, bő szoknyát vett fel, fecskefarkú kabátkát. Fejére széles karimájú kalapot tett, akkorát, mint a nyitott napernyője. Szép, mosolygó arcát komoly fátyol mögé rejtette. Apám pedig térden alul érő, hosszú, fekete kétsoros zakókabátot vett fel, Ferenc Józsefnek nevezték. Ünneplő „pincset” tette fejére, ez valamivel magasabb volt a hétköznapi fekete keménykalapnál, olyanforma, mint a cylinder, csak hogy nem fényes. Kesztyűt húztak mind a ketten. Kötelező volt, hogy karonfogva haladjanak végig Patak főutcáján. Ez jelentette, hogy most valahová vizitbe mennek. Az emberek összesűgtak és kérdezték: – No, vajon hová mennek Ember Dénesék? Kikkel kívánnak barátkozni?

Anyám ezen az estén faggatni kezdte keresztapámat, hogy eleget tett-e Gyuri bácsi a látogatás összes követelményeinek. Főképpen pedig: vele volt-e a felesége? Kiderült, hogy Gyuri bácsi csak egyedül tisztelte meg keresztapámékat látogatásával. Erre anyám kijelentette:

– Az a vizit nem érvényes.

Keresztapám ezzel a csekélységgel nem törődött. Hiúságának hallatlanul hízelgett a látogatás.

– Megpecsételtük – mondta – a *Treuga Deit*.⁷⁶

Akkor hallottam ezt a latin kifejezést először. Azt gondoltam, hogy ez is istenkáromlás és Feuerbach találta ki.

Keresztapám náthás volt, megfázott. Örömeben sokat nevetett, tüszögött és teleköpködte a szobát. Aztán egyszerre elkomolyodott és beszámolt róla, miket mondott Gyuri bácsi és miben állapodtak meg. Kiderült, hogy koránt sincs vége a rózsá miatt támadt bajoknak. Keresztapám megsemmisítette ugyan a babonás tárgyat, elpusztította a kocányt, a csészét és a pártát, de a hiszékeny jámbor nép tovább suttogott. A farkasordító hidegben még mindig jöttek zarándokok Tróconfalváról és Bodrogolasziból, meg távolabbról is. Már nem a rózsát akarták látni, hanem Korodánét, akit, rózsát fakasztva a télben, Szent Erzsébet meggyógyított!

- A vén Radosyval abban egyeztünk meg, hogy minden eszközzel fel kell vennünk a harcot a bolond királylány ellen.

Apám helyeselt keresztapámnak. Anyám megkérdezte:

- És hogyan akarnak maguk harcolni valaki ellen, akinek a sírján már régen elhervadt az ibolya?

Keresztapám előbb kifújta orrát, aztán talpra ugrott. Szokása szerint megint ordított, öklét rázta.

- Letépem én, ha kell, nemcsak a rózsát, hanem a szentséges égboltozatról magát Szent Erzsébetet is!

Egész este nem csillapodott le többé. Keresztapám a szentek csalásairól beszélt. Gúnyolta a madarakat, amelyek emberi nyelven szólaltak meg, a követ, amellyel Szent Jeromos a pusztában a mellét verte. Én most hallottam először, hogy volt olyan szent is, aki lefejezése után szaladni kezdett és guruló fejét fölemelte.⁷⁷ Igaza tudatában keresztapám kitérte karját, kétségbeesetten az emberi butaság és sötétség miatt.

- És elhiszik az emberek, hogy ez a szent visszarágasztotta saját fejét a nyakára és felszállt a mennyekbe!

Meglobogtatta fekete viharköpenyét és maga előtt hajtva hallgatag keresztanyámat és három leányát, elrobogott az éjszakában. Ez volt az a nevezetes este, amikor hadat üzentünk Szent Erzsébetnek. Gyerekfejjel arra gondoltam, hátha csakugyan keresztapámra haragusznak a farkasok, és jaj, mi lenne, ha most megtámadnák őket hazafelé az úton.

HATODIK FEJEZET A LEPRÁS ÉLIÁS

Richter atyának gyomorfekélye volt és időnként kiújult régi maláriája is. Mindkét makacs betegséget Kínában szerezte, ahol misszióban töltött éveket. Olyan súlyos volt akkor az állapota, hogy Kínából hazaküldték Európába. Ez éppen Mao Ce Tung támadása előtt történt. Ennek köszönhetette, hogy életben maradt. Richter atya tudta, hogy a Kegyelem útjai kifürkészhetetlenek, az Úr még

időt engedett neki itt a földön, bizonyára valamit el kell még végeznie *ad maiorem Dei gloriam*.⁷⁸ Nem a mártírsors jutott osztályrészéül. Nankingban 1950. február 8-án négy legkedvesebb rendtársát ítelték halálra és végezték ki a kínai kommunisták nyilvános népbírósi tárgyaláson. Mielőtt a hóhér a pallosával fejüket vette volna, előbb megforgatta gyomrukban a tüzes nyársat és kitépte szívüket ugyanúgy, mint angol kollégája, aki London főterén 1581-ben kivégezte Boldog Ödönt, eredeti nevén Campianus jezsuita atyát.⁷⁹ És ő nem lehetett ott akkor Nankingban ötödiknek!

Rozoga egészsége miatt a tartományi főnök lelkészi munkára osztotta be a kismartoni kórházba. Ilyen módon állandó orvosi felügyelet alatt volt, dr. Müller azt ígérte, hogy csak akkor operálja meg, ha romlik az állapota. Richter atyának kevés dolga volt, sokat olvasott és imádkozott. Mint minden gyomor-bajos ember, ő is mogorva és barátságtalan volt. Egyetlen földi tervet táplált szívében: szeretett volna ellátogatni a spanyol Navarra hegyei közé, Azpeitiába, a Loyola-kastélyba, ahol Szent Ignác született és megtérése percében a várkastély sziklafalai megrepedtek a sátán haragjától. Visszatérő lázai és gyakori gyomorpanaszai miatt kialudt benne az a lelkes nyugtalanság, amellyel Kínában a sárgák lelkeit hódította meg némelykor bámulatos sikerrel.

Mint kórházi lelkész, gyakorta megfordult a „férfi 6-osban”, de sohasem tanúsított érdeklődést a magyar öregember iránt, aki az ajtó közelében gyötrődött. Mária Alfonztól hallotta már, hogy protestáns hittudós és hogy hamarosan meg fog halni. Várt. Tudta, hogy egyszer hívni fogják.

Most hosszú fekete reverendájában ott állt az aggastyán ágyánál, az övéről nagy fakeresztrel rózsafüzér fityegett. Mikor megpillantotta a beteget és látta azt a rettenetes pusztítást, amelyet a Gonosz végzett ezen a nyomorult emberi testen, őszinte részvétellel mondta:

– *Ach! Mein armer Bruder!... Szegény, szegény testvérem.*

A beteg most is a pontot nézte a mennyezeten. A kényszerű böjtölés megélesítette elméjét, a fájdalomcsillapító vegyszerek félálomban is gondolkozásra serkentették. A ponton keresztül és a pontban önmagával találkozott, főképpen harcos ifjúkorával, és önmagával társalgott, vitatkozott némán. Látta már néha-néha átsuhanni a szobán a fekete pápista papot. Nem törődött vele. Úgy tekintett rá, közömbösen, mint valamilyen tárgyra vagy jelenségre, amelyet hosszú életében már megszokott: egy rossz kalapra vagy az esőre. Most felfigyelt rá. Richter atya, emberi gyöngeségből, azt gondolta, hogy egy nap őt is ugyanígy leteríti majd, az ő teste fölött is ugyanígy diadalt ül a Gonosz. Láza volt megint.

– Hivatott? – kérdezte szerencsétlenül.

A beteg feje már olyan kicsi volt a párnán, mint egy indián aszalt koponya. Ezen az arcon már csak a szeme élt, az lángolt. Elképedve meredt a jezsuitára.

– Én nem hívtam – szolt erőtlenül.

- Készséggel segítségére vagyok lelkének, mindnyájan bűnös emberek vagyunk.

- Maguk azok.

- Helyezze minden bizodalját a mi Urunk Jézus Krisztusba.

Az aggastyán kimeredt szemmel hallgatott egy ideig. Akadozó nyelvvel így felelt aztán:

- Én már a bizodaljamat dr. Müllerbe helyeztem.

- Ébressze fel szívében, szegény testvérem, a reményt. Mondja azt: Ó, Istenem, szeretlek! Remélem a mennyországot, amelyet Szent Fiad szent vére árán szerzett!

A beteg nyögött.

- Én... én csak egyet remélek... - suttogta. - Azt remélem, hogy maga ki-megy innen a szobából.

Richter atya nem adta fel egykönnyen a küzdelmet.

- Sóhajtsa azt is, mondja velem, szegény szenvedő testvérem: Ó, Istenem, még sokkal tökéletesebben kívánnálak szeretni, úgy, mint szentjeid szeretnek az égben!

Testi ereje, a beszédhez is, már kevés volt a betegnek. De erőlködve fel tudott ülni az ágyban. Csontvázkezével belekapaszkodott az ágy felett függő fogantyúba. Richter atya imára kulcsolta kezét és csöndesen imádkozott magában a szenvedő beteg megtéréseért.

- Mondja velem együtt, mondja hát! *Ach! Mein armer Bruder!* Kérje buzgó imával a szentek segítségét!

- Én... én csak egyet kérek... Takarodjon azonnal!

- Előbb befejezem imámat - mondta szárazon Richter atya és hangosan kezdte mormolni a latin szavakat. A Szentlélektől kért segítséget: - *Hostem repellas longius...*⁸⁰

Az aggastyán erélyes hangon félbeszakította. Magyarul kezdett kiabálni.

- Pápád, VI. Sándor, gyilkos kéjenc volt. Sorra megölette bíborosait. Erről csacsogj nekem!

Richter atya nem értette. Buzgón mormolta:

- *Vitemus omne noxium...*⁸¹

- A te piszkos Gyula pápád a saját leányával hált! - Most már öklét rázta a jezsuita felé.

Richter atya elnémult. Látott egyszer a Tunting-tó közelében egy ópium-barlangot, ahol egy százéves kínai, kezében görbe karddal és hasára kötözött csörgőkkel, eljárt az őrzöngők táncát, amelyet Kínában bambusztáncnak neveznek. Ez jutott eszébe.

- Gazdád, Loyola Ignác volt a legnagyobb gonosztevő. Megakadályozta, hogy ledöntsük pápáitok trónját! Menj! Takarodj! Gonoszabb vagy az oroszoknál! - kiáltotta olyan hangosan, ahogy csak bírta, és németül megismételte:

– *Du bist niedriger, wie die Russen!*⁸²

A betegek felkönyököltek az ágyban és rémülten figyelték a jelenetet. A kiabálásra bejött a szobába Mária Alfonz. Látva a beteg feldúlt állapotát, azt mondta Richter atyának, hogy jobb, ha békén hagyja. A jezsuita mogorván kiment és Erzsi jött be helyette. Ettől a beteg egyszerre megnyugodott.

Egy nap Posta Erzszi rózsát szedett a kórház kertjében, korán nyíló tavaszi piros futórózsát. Örömet akart szerezni a „bácsikának”. Egy nagy befőttesüveget megtöltött vízzel, beletette a rózsákat. A virágot bevitte a „férfi 6-osba”.

– Aranyoskám! Csakhogy megint látlak! – örvendezett a beteg.

De amikor megpillantotta a rózsát, hirtelen elkomorodott. Fejét a párnába fúrta, nem nézett Erzsire. Könyörögve kérte:

– Vidd ki gyorsan, Aranyoskám... Vidd ki, nagyon szépen kérlek. Én nem szeretem a virágot...

Erzsi csodálkozott. Ilyet még sohasem látott, hogy valaki ne szeresse ezeket a szép, illatos piros rózsákat!

De engedelmeskedett. Kivitte a „férfi 6-osból” a rózsát.

*

„A” MELLÉKLET (VI.)

Aquinói Szent Tamást hívjuk segítségül, a keresztény bölcsélet nagy alakját, aki éppen abban az évben született, amikor Tübingiában az árvíz, a dögvész és az éhínség dühöngött.⁸³ Mondják, hogy egyszer egy tanítványával sétált Párizsban, és ez a tanítvány elragadtatással dicsérte a Notre-Dame székesegyházat, amely akkor épült fel. Szent Tamás nézte a kőcsipkéket, az építészetnek ezt a csodáját, és azt mondta, hogy nem adná oda a Notre-Dame-ért cserébe Aranyszájú Szent János egyetlen homíliáját. A famulus megértette mesterének szavait: a párizsi Notre-Dame egyszer el fog pusztulni, hiszen kő és malter, de Aranyszájú Szent János gondolata, akár egy kurta bibliamagyarázat, az örök és megmarad.

Leányok! Magyarországi Szent Erzsébet önfeláldozó életének van egy gondolata, amely többet ér a reimsi székesegyháznál. Így mondja el a krónikás: ... Egy alkalommal a herceg Neuemburgba ment, Erzsébet egyedül maradt otthon Wartburgban. Lajos távollétében még nagyobb buzgalommal ápolta a szegényeket és a betegeket. Maga mosdatta és maga öltöztette őket olyan ruhákba, amelyeket ő maga varrt nekik.

Volt a betegek közt egy leprás fiú. Éliásnak hívták. Betegsége olyan undorító és reménytelen volt, hogy mindenki irtózott tőle, senki sem akarta ápolni. Látva, hogy mindenki magára hagyja, Erzsébet a gondjaiba vette. Megfürdette,

rothadó sebeit lemosta és ágyba fektette. Mégpedig saját selyemágyába, azaz a hitvesi nyoszolyába, amelyet a herceggel osztott meg.

A középkori német énekes, a *Minnesänger*, így énekelt róla:

„Den sy batte schmirte und zuweg

Darnach sy ine in ir bette trueg

Dae sy mit irem Herren inne lag..”⁸⁴

Lajos herceg épp ekkor tért vissza Wartburgba. Az anyós rögtön bepanaszolta menyét: Ez az Erzsébet megint valami borzalmas dolgot művelt.

– „Was ist das?”⁸⁵ – kérdezte a herceg.

– „Komme und siehe einen den sy viel lieber hat dan dich!” – felelte az anyahercegnő. Azaz még féltékennyé is akarta tenni Lajost: „Jöjj csak, fiam, siess, látni fogsz valakit, akit ő jobban szeret, mint téged!”

Bemennek a hálószobába. Erzsébet, a közeledő léptek zajára, épp úgy megijed, mint a „Bokatörőben”, és a paplan alá rejtje a leprás Éliást.

Ez már mégiscsak sok! Feleségem valakit rejteget az ágyunkban! – A féltékeny Lajos felrántja, letépi az ágyról a finom selyempaplant... És azt, ami most történik, a krónikás így mondja el jámbor szavakkal: „Íme, Isten megnyitotta a herceg lelkének szemét és a leprás fiú helyett a keresztre feszített Jézust látta az ágyban.” „Tunc aperuit Deus interiores principis oculos, viditque in thoro suo positum Crucifixum.” A rózsacsodánál is nagyobb ez a csoda.

Ne gondoljátok, hogy a leprás fiú átváltozott testileg a Megváltóvá! A középkor nyelvét érteni kell. Az történt, hogy a szent jelenlétében, mint a villámcsapás, oly hirtelen megértett Lajos herceg valamit: minden szenvedő ember a keresztre feszített Krisztushoz hasonlít. Minden haldokló: maga a szenvedő Krisztus!

Leányok! Erre gondolatok majd halálotok órájában. Ezt a gondolatot kaptatok ajándékba Magyarországi Szent Erzsébet csodájától.

A gonosz anyósnak egyébként igaza volt. Lajos herceg csakugyan azt találta saját ágyában, akit a felesége jobban szeretett nála: „Einen den sy viel lieber hat.” A herceg leborult az ágnál és csókokkal borította a királynői szent kezét.

*

„B” MELLÉKLET (VI.)

Reggel nyolc órakor kezdődött a gimnázium. Én minden nap negyedórával előbb indultam el hazulról, hónom alatt összeszűjazott iskolakönyveimmel. Apám előadásai a teológián rendszerint később voltak, szeretett reggel ágyban lustálkodni.

Egy reggel ő is korábban kelt. Ideges volt, izgult valami miatt. Anyámnak azt mondta, bárcsak sohase jött volna ő diáknak Patakra! Ezt a kifakadását

már ismertük. Azt jelentette, hogy akkor nem ismerte volna meg soha anyánkat és ma boldog lehetne. Számunkra, gyerekek számára, ez lesújtó volt. Tudtuk, hogy ha apánk Mezőtúron maradt volna diák, akkor mi sohasem születünk volna meg és ma nem élnénk. Anyám emiatt nem szúrte meg a reggeli tejeskávét. Tudta, hogy apánk utálja a csészében úszkáló bőrös pillét.

A reggeli borús hangulatban apám így szólt hozzám:

– Misi, tíz órakor légy nálam a teológián, a tanári szobában.

Kilenctől tízig természetrajzóránk volt, Fodor Ferkó azt tanította, mi a tor és a potroh, és miképpen fejlődnek a rovarok. Óra után futottam apámhoz.

Félénken kopogtam be, mert kis gimnazistának tilos terület volt a nagy épület, ahol a teológusok és a jogászok tantermei és az akadémiai tanári szobák voltak, magasabb tájak. A harcsabajszú főpedellus, a vén Maklár állt őrt az ajtóban.

– Már várják magát, Misi.

Ez a megjegyzése az öreg főpedellusnak óriási módon megnövelte önbizalmamat. Engem várnak odabent! Apám tanári szobájában!

Fehérre meszelt, boltíves nagy szoba volt ez, a legtágasabb az összes tanári szobák közt. Rejtély maradt, hogy miért épp apámnak adták. Ferentz Áron szerint azért kapta, mert „az idő nekünk kedvez”, a modernek törnek előre és Radosy Gyuri bácsi helyett hamarosan úgyis apám lesz a kollégium közigazgatója. Apám ebben a szobában szokta vizsgáztatni a teológusokat és itt tartották rendszerint a kari értekezleteket. A helyiség tele volt poros könyvekkel. A falon Calvin és Luther képe függött: egy zord aszkétaarc és egy barátságos kövér ábrázat. A szoba közepén zöld posztóval letakart nagy asztal állt az értekezletek és alapvizsgák számára. Felejthetetlen szaga volt a falaknak és a bútoroknak. A tintás olajban megfürdetett egérnek van talán ilyen szaga.

Kék szivarfüst kavargott a szobában, mikor félénken beléptem. Csupa ismerős arcot pillantottam meg, mintha este lenne és otthon volnánk a házunkban, ahol én hárfával a kezemben énekelgetek anyám cimbalma mellett. A Ferentz Áron mellényéről fityegő arany óralánc volt legközelebb hozzám.

– Ki fogunk hallgatni téged – mondta a kiváló jogtudós. A hegyes ádámcsutkás filozófus, Pintér Vazul lépett hozzám.

– A tiszta eszedre apellálunk, fiacskám. Kérdezni fogunk és te mindenre azt feleled majd, amit az eszed parancsolt. A tiszta észet párosítsd a gyakorlati ésszel. *Praktische Vernunft*. Értetted?

Én értettem. Már tudtam, hogy a rózsza ügyében fognak kihallgatni. De apám ki akart küldeni, hogy váraкоzzam az előszobában, amíg sor kerül rám. A többiek egyszerre mondták, a pecsenyeképű Horkay Béla és bús rajztanárunk, Vitéz Geyza is, hogy maradjak csak bent a szobában és hallgassam meg, ami történni fog.

– Legalább épül a lelke – mondta Németh Cirill.

Pintér Vazul megfogta a kabátkám felső gombját és nem eresztette el addig, amíg hozzám beszélt:

– Az emberi elmének egy sajátságos eltévelyedéséről lesz szó itten, fiacskám. Egy dialektikai vakmerőségről. Egy érvelési cselről.

Így tudtam meg, hogy a rózsának már nem rózsza a neve, hanem dialektikai vakmerőség és érvelési csel.

Az öreg Maklár sebbel-lobbal kitárta az ajtót és majdnem földig hajolva betessékelte a szobába Radosy Gyuri bácsit, aki legyező alakú ősz szakállával együtt hozta egész tekintélyét és hozta még keresztapámat is, aki ott törtetett mögötte, a legteljesebb egyetértésben.

Apámat ettől a pillanattól fogva feszélyezte jelenlétem. Idegesen intett, hogy távozzam. Én kikullogtam és leültem az előszobában. Ez a kis várószoba időközben benépesedett. Falusias öltözetű férfiakkal és asszonyokkal volt tele. Beszélgetésükből hamarosan kiderült, hogy az Alsó-Hostátról és a Hécéről jöttek, meg Kispatokról.

Az ajtó nyílt. Keresztapám torzonborz fekete szakállja jelent meg. Harsányan kiáltott:

– Főpedellus, küldje be az első tanút, Csengetyű Illést!

Egy tisztos korú emberke kelt fel a várakozók közül, fényesre pucolt fekete csizmában és ünneplő fekete zekében. Foglalkozására nézve bognár volt. Ő készítette Patakon a legrázósabb szekereket. A felsoron lakott, az elhagyott kőbányánál. Legbuzgóbb és legjámborabb tagja volt a pataki református egyházközségnek, fontos tisztséget viselt, világi tagja volt az egyháztanácsnak: presbiter. Vallásos buzgalomával példát mutatott. Nemcsak a vasárnapi istentiszteletekre járt el pontosan, hanem a bibliamagyarázó délutánokra is. Inkább félbehagyta a szekérgyártást, csakhogy Gyuri bácsi ékes szavait hallhassa a templomban.

Az öreg Maklár ajtót nyitott neki, betuszkolta a tanári szobába. Az ajtó becsukódott mögötte.

Lassan teltek a negyedórák. A csukott ajtón át kiabálás hallatszott ki, meg csapkodás, mintha valaki a lábával topogna a padlón vagy öklével az asztalt verné.

Végre nagy zajjal nyílt az ajtó és keresztapám az én nevemet kiáltotta hivatalos hangon, összes neveimet:

– Jöjjön be Ember Mihály János Zebulon, gimnáziumi tanuló!

Mikor beléptem, mély csend volt a szobában. A zöld posztóval leterített asztalnál ültek a tanárok, mindenki engem figyelt.

Természetesen Radosy Gyuri bácsi ült a főhelyen, ő elnökölt. Előtte volt egy fogantyús kézicsengő és tálcán poharakkal egy nagy vizeskorsó. Jobbra és balra ültek sorjában a tanár urak, mint Leonardo da Vinci *Utolsó vacsoráján* a tanítványok. Közvetlen jobb felől terpeszkedett keresztapám, előtte halom írás hevert, összevevő hányva, mint a szemétdomb. A pátriárka balján merev

méltósággal a szubjektivista Pintér Vazul ült és közvetlen mellette buzgó tiltakozásával minden maradiság ellen: az apám.

A tisztos presbiter a szoba közepén ült egy széken, fekete prémkucsmáját az ölében tartotta. Úgy ült ott, elengedve magát rogyant vállal, ahogy csak egyszerű emberek ülnek náluk hatalmasabbak körében: mintha odakötözték volna őket a székhöz.

Nekem nem mondta senki, hogy foglaljak helyet. Odaálltam Csengetyű Illés mellé. Csend volt, én illedelmesen vártam és Gyuri bácsi jóságos kék szemében gyönyörködtem bizalommal.

Megszólalt, hozzám beszélt.

- Ide hívtunk téged, kedves Mihály János Zebulon. Ez a nagy megtisztelés ért tégedet másodikos kis mendikáns létedre.

Patak „mendikánsnak” vagy „mendurnak” nevezték diáknyelven a kisdiákokat, Radosy Gyuri bácsi ezen a nyelven szólított meg, hogy még több bizalmat öltson belém. Keresztapám támogatta őt ebben.

- Zebulon a jó famulus - mondta. - Mindenben velünk figurál.

Az „önfertőző farizeus” folytatta:

- Kérdezni fogunk tégedet. Te pedig gondold meg jól, hogy mit felelsz.

A színtiszta igazat mondjad, fiacskám.

Némán bölintottam. Szívem dobogása megbénította nyelvemet. Gyuri bácsi első kérdése ez volt:

- Te láttad a rózsát?

- Igen, láttam.

- Rózsa volt valóban?

- Az volt.

- Biztos vagy benne, fiacskám?

- Biztos, mint a hósapka az újhelyi hegyen.

Ezen mindenki nevetett, jóságosan elmosolyodott „Patak legnagyobb gazembere” is, majd ezt kérdezte:

- Kedves Mihály János Zebulon, nem tartod-e te különösnek, hogy januárban, amikor hósapkát visel az újhelyi hegy, kinyílik egy rózsabimbó? Gondolkoztál-e rajta, hogy vajon mi lehet ennek az oka?

- Igen, gondolkodtam - feleltem határozott hangon.

- És mit gondoltál, fiacskám?

Az elnöklő Gyuri bácsi balján trónoló Pintér Vazul vékony nyakára néztem, tiszta eszemet összeszedtem.

- Azt gondoltam, hogy a természet szabálytalanságáról van itten szó és ez megerősíti a szabályt, hogy a rózsa csak nyáron virágzik.

Gyuri bácsi helyeslően bölintott. Én nekibátorodva folytattam:

- A Budapesti Természettudományi Társulat fog majd végső véleményt mondani, minthogy itten természettudományi esemény történt. Fodor Ferenc tanár úr, mint illetékes, már írja is a felterjesztést.

Keresztapám vigyorgott, a kezét dörzsölte.

- Jól van, Zebulon!

De még nem volt vége. Gyuri bácsi tovább kérdezett:

- Nem lehetséges-e netalán, fiacskám, hogy láthatatlan szellemek avatkoztak bele a természet rendjébe? Példának okáért holtak lelkei... Vagy kísértetek. Esetleg szentek.

Mellemet kidülsztettem, mint az önképzőkörben szavalás közben. Úgy feleltem, határozottan:

- Az nem lehetséges.

- És miért nem lehetséges?

- Azért nem lehetséges, mert nincsenek láthatatlan szellemek. Kísértetek és szentek sincsenek!

- Bravó, Zebulon! - kiáltott keresztapám.

- Most pedig kérdezek tőled valami igen-igen fontosat, édes fiacskám. Nagyon jól fontold meg ám, hogy mit válaszolsz. Ezzel áll vagy bukik értéke tanúvallomásodnak. Nos tehát, hallottál-e te már egy szentnek nevezett Erzsébet királyleányról?

- Igenis, hallottam.

- Te már csiszolódó értelemmel látogatod kollégiumunk tanóráit. Te már megtetted az első szerény lépéseket hitünk és tudományunk dolgaiban a kellő jártasság felé. Felelj tehát, Ember Mihály János Zebulon: eszünkkel és hitünkkel összeegyeztethetőnek tartod-e te azt a bűnös mendemondát, hogy ennek a halott királylánynak tulajdonítható a rózsa?

- Én azt nem tartom összeegyeztethetőnek.

- És miért nem tartod annak, kedves fiam?

- Azért nem tartom összeegyeztethetőnek, mert a halottakat eltemetik, a csontjaik elporladnak a sírban, de még ha nem is porladnak el, egy csontdarab nem tesz csodát.

Ferentz Áron dörögve megjegyezte:

- Zseniális fiúcska.

A nyilvános dicsérettől fülem hegyéig elpirultam. Meggyőződésemm volt, hogy szavaim beleillenének Häckel *Világretvényébe*.

- Milyen kalkulussod volt természetrajzból? - kérdezte Gyuri bácsi.

- Színjeles tanuló ő - felelt helyettem apám nem minden dicsekvés nélkül.

- Akkor, ha én volnék a te természetrajztanárod, mit felelnél erre a kérdésemre: miért nyílt ki a rózsa?

- Azt felelném - mondtam elkényeztetett jeles tanulóként érces hangon -, hogy a téli álmát alvó rózsa fekete rügyében betokosodott egy meleg lég-

buborék és az okozta a bimbófakadást. A légbuborék pedig nem szellem, nem kísértet, nem is szent. A légbuborék csak üres levegő!

Mindenki, különösen Pintér Vazul, elégedetten bólintgatott.

- Még egy kérdésem van, fiacskám. Megengedhetőnek tartod-e te azt, hogy özvegy Korodáné asszonyságot a rózsza gyógyította meg?

- Fene címeres butaságnak tartom!

Az egész nagy tanári szoba vidám hahotázásban tört ki. Mikor csend lett, Gyuri bácsi Csengetyű Illés bognármesterhez fordult.

- Hallotta ezeket, Csengetyű uram?

A presbiter bólintott.

- No, ha hallotta ennek az okos kis diáknak a tanúbizonyosságát, akkor mondja is meg, mit szól hozzá!

- Azt szólok, hogy iszap van a szavában, csalános a gondolkozása.

- Csalános? Miért mondja ezt?

- Mert szúr.

- Minket nem szúr. Sajátságos, hogy éppen magát szúrja, Csengetyű uram.

- Engemet szúr, mert én megmaradok amellet, hogy a mi Szent Erzsébetünk, városunk szülöttje adott jelt minékünk az Égből.

Ferentz Áron felháborodottan közbeszólt:

- Maga szerint tehát ez a Szent Erzsébet vasúti bakter, aki jelt ad a lámpásával?

- Ne tessék már így sértegetni a szentséges királylányt! Én megmaradok amellet, hogy ő általa figyelmeztetett minket a Jézus Krisztus, hogy szeressük egymást, ápoljuk és gondozzuk betegeinket.

Ferentz Áron letorkolta a bognármestert.

- Ma már nekünk modern kórházaink vannak, ahol ápolják és gondozzák a betegeket égi üzenet nélkül is.

Csengetyű uramat nem lehetett megingatni.

- Én akkor is azt mondom, szikrát gyújtott az Úr, egy piros rózsza volt a szikrája. Azt üzenté minékünk, hogy ne hagyjuk vesztére hideg szívvel az emberiséget.

- Éppen az emberiség jobb jövőjéről van szó a XX. században, Csengetyű úr!

- Embereket akartam mondani - javította ki önmagát a presbiter bognármester.

Keresztapám mindkét könyökével az asztalra tehenkedett, öklével a fejét ütögette.

- Idáig süllyedtünk! - kiáltotta őszinte kétségbeeséssel.

Többen felháborodottan kiáltoztak, Gyuri bácsi megrázta a nyeles csengőt.

- Kérdezzük meg ezt az okos kis diákot, mit szól a maga beszédéhez, Csengetyű uram. Nyilatkozz, kedves fiacskám.

Éles hangon feleltem:

- Én azt mondom, hogy ilyen beszéd nem méltó egy presbiterhez!
 A tanár urak megtapsoltak, Csengetyű Illés lógatta az orrát mellettem.
 - A bölömbika kis madár, még ha erős is a hangja. A verébnél is hitványabb.
 Ezt énrólam mondta Csengetyű Illés. Sértődötten visszavágtam:
 - Majd akkor higgyen a szentekben, ha maga helyett megcsinálnak egy szekeret.

Megint tapsot arattam, sőt Ferentz Áron kijelentette, hogy lángész vagyok.

- Van valakinek kérdése a tanúhoz? - kérdezte Radosy Gyuri bácsi.

Pintér Vazul hegyes ádámcsutkája megmoccant.

- A maga érvelésében csel van, Csengetyű uram. Mint *phaenomenon*,⁸⁶ ez mélyen aggasztó. Kérdésem az: fenntartja-e képtelen állítását, amely szövevényességgel ellene mond mind a tiszta észnek, mind a gyakorlati észnek?

Az idegen *phaenomenon* szótól megsértődött a bognármester.

- Szövevény ide, szövevény oda - mondta -, egy piros rózsza hideg januárban nem kicsiny dolog. Én megmaradok amellett, hogy Szent Erzsébet királylány csodatette volt, még ha le is tépték fattyú kezek.

Megcsendült apám szép tenorja:

- A haladó emberi szellem tagadja a csodatetteket, protestáns hitünk kezdettől fogva mélységesen elítélte azokat. Presbiter létére szégyellje magát, Csengetyű úr!

Mint aki már menni készül, a bognármester ügyetlenül felállt, kucsmáját gyűrte-forgatta a kezében. Apámra nézett, így felelt:

- Mikoron ez a szép királylány Patak várában megszületett, még nem élt Calvin János, nem volt reformáció, még nem voltak bűnös pápák sem. Őreá nem érvényesek a későbbi határozatok.

- De bizony érvényesek azok. Maga ehhez nem ért.

- Akkor is azt mondom - folytatta rendületlenül Csengetyű Illés -, hogy nem ok nélkül nyílt ki éppen ezen a télen a rózsza. Jövőre leszen éppen 700 éve, hogy a királylány megszületett. 700 év, kerek szám. Ha egészségben megérjük a jövő esztendő, 1907-et, akkor hálálkodva kell megköszönnünk a jó Istennek, hogy minékünk adta, a mi városunknak a szentséges királylányt, Szent Erzsébetet.

Ezt nem vártuk, erre senki sem számított. Mindenki döbbenet hallgatott. Keresztapámra pillantottam. Izgalmában lekapta szemüvegét és olyan volt a szeme, körös-körül sűrű szürke ráncokkal, mint kistestvéreim meséskönyvében az elefánté.

A csendben Csengetyű Illés folytatta:

- Nincsen az én szavaimban semmi csel, tanár uraim. Tiszta az én eszem, nem *fenomiska*. Ezzel a tiszta eszemmel vallom én azt, hogy a régi szentek, akik a reformáció előtt voltak, országalapító Szent István király meg pogányverő Szent László királyunk is, bizony azok érvényesek. Megengedem, hogy az újabb

kori szentek nem valódiak. De a mi szentséges királynánkhoz, aki Walther-Wind herceg őfőméltósága várában született, hozzája mink holtig ragaszkodunk. Elmehetek?

- Nem mehet el! Üljön le ott Luther Márton képe alá! – parancsolta erélyesen Gyuri bácsi. – Maklár! Küldje be a következő tanút!

- Özvegy Körte Rafaelné! – mennydörögte keresztapám.

A tanár urak összehajoltak, sugdolódtak. Gondterhesen emlegették a 700 évet.

- Készüljünk fel a legrosszabbra – szólt hangosan Ferentz Áron. – Jövő őszszel Erzsébet napján a fekete reakció előnti városunkat.

Belépett a szobába özvegy Körte Rafaelné. A vénség és a sok házimunka meggörnyesztette alakját. Görcsös meggyfa botra támaszkodott; olyan volt, mint a mesebeli vasorrú bába. Megállt a zöld asztal előtt, görbesége miatt alulról sandított a tanári bizottságra. Nem akart leülni, mikor Gyuri bácsi helytel kínálta.

- Hallott-e a rózsáról, Körte néni?

Az özvegyasszony kicsit süket volt, nem hallotta. Keresztapám ordította a fülébe:

- A rózsát! Láta a rózsát?

A nénike bólogatni kezdett. Szipogva mondta, mintha sírna:

- Három napon által késő éjszakáig ottan imádkoztam az ángyom rózsafájánál. Le is fagyott a jobb lábomon három ujjam. Azóta sántikálok.

Zúgás-morgás támadt. Özvegy Körte Rafaelnétől nem ezt reméltük.

- Miért nem a templomban imádkozott? – kérdezte mogorván Ferentz Áron.

A nénike hallgatott.

- Feleljen bátran – biztatta Ferentz Áron. – Minket már nem háborít fel a hívők butasága, mi már csak mosolygunk ezen. Már két évszázaddal ezelőtt elvégezte helyettünk is a felháborodást a francia Pierre Bayle.⁸⁷ Megismétlem tehát kérdésemet. Miért nem a templomba ment? Ott nem fagytak volna le a lábujjai.

Bús magyar arcával Vitéz Geyza rajztanárunk is noszogatta özvegy Körténét.

- Tán csak nem lopták ki a maga eszét a szütyőjéből? A teringtét, tán csak nem hódolt be maga is a mesebeli királynáknak?

A vénasszony bólogatni kezdett, mint az eperfa lombja.

- De bizony behódoltam én a szent királykisasszonynak. Ótőle várom, hogy a köszvény kiálljon a derekamból. Meg a szép halált is az ő rózsájától várom én. Lelkem békességét és boldogságát mához egy esztendőre... Szent Erzsébet évében!

Rögtön láttam, hogy Ferentz Áron tévedett. A pataki kollégium tanári kara helyett nem végezte el a felháborodást Pierre Bayle. Általános felháborodásban keresztapám az öklével verte az asztalt.

- Nincs több kérdésünk ehhez a szipirtyóhoz. Hívjuk be a következő tanút.

Radosy Gyuri bácsi intésére az öreg főpedellus kiterelte a szobából özvegy Körte Rafaelnét, mint a tehenet. És belépett a következő tanú: Mistét András, a községi kisbíró. Összecapta a bokáját katonásan a zöld asztal előtt. Éppen csak a dob hiányzott az oldaláról, a dobverő a kezéből. Voltaképpen Mistét igazgatta a községházát, a főbíró körül ő látta el az alacsonyabb rendű hivatalnoki munkát, ő vezette a dobkönyvet, azaz a közérdekű és magánjellegű híradások ügye őhozá tartozott. Ő volt városunk dobosa. Mint ilyennek, különleges tekintélye volt Patakon.

Ezúttal apámon volt a sor, ő kérdezett.

- Mi a véleménye, Mistét úr, erről az ostoba rózsababonáról?

- Babona? A rózsát Erzsébet királyleány fakasztotta figyelmeztetésül, hogy el ne felejtkezzünk 700. születésnapjáról.

- Jól meggondolta, mit mond, Mistét úr?

- Ezennel kérem alázattal valamire a nagytiszteletű és nagyságos tanár urakat. A szép fogalmazványt a jövő évben a születésnapról idejében írják meg. Nehezen fog az agyam, a szemem is gyengül... Ékesen akarom kihirdetni azt a bölcsőringató dicséretet, amit a nagytiszteletű és nagyságos tanár urak fognak írni Szent Erzsébet királylányról. Hadd véssé szívébe mindenki az Alsó-Hostától a Hécéig, nyolcvanhat dobkönyvi főállomáson!

- Maga azt mondta, Mistét úr, hogy nem fog az agya?

- Csak nagyon gyengén.

- Akkor köszönöm, nincs több kérdésem – szólt apám talpraesetten. – Javaslom, vegyük jegyzőkönyvbe: Mistét András beismeri, hogy korlátolt szellemi képességekkel rendelkezik.

- Helyes! Helyes! – morogták csüggetegen a tanárok.

Gyuri bácsi intett:

- Elmehet, Mistét.

- Én is mennék – szólalt meg Luther képe alatt Csengetyű Illés.

De őt nem engedték el a tanár urak. Bizonyára remélték még, hogy elhangzik olyan tanúbizonyosság, amely észre téríti a presbitert.

- Dobó Jolán van soron – hirdette ki keresztapám. – Huszonhárom éves hajadon.

Belépett Jolán, aki varrónő volt a Hécén; a pirosposzsgás, gömbölyded hajadon. Szégyenlősen gyürkődött egy csipkés kis zsebkendőt a markában.

Gyuri bácsi kenetteljesen bátorította.

- Jöjjön közelebb, gyermekem. Köszönjük, hogy hívásunkra ide fáradt. Csupán egy kapitális kérdésünk van magához.

Az agglegény Ferentz Áron szemüveget cserélt és úgy vizsgálta Dobó Jolán ráncos kék szoknyáját. Keresztapám szőrös fekete arcát pedig még sohasem láttam ilyen vigyorinak.

De kopogtatás nélkül nyílt az ajtó és a kollégium mogorva orvosa, dr. Hun Miklós rontott be.

– Nincs sok időm. Mondjátok meg, mit akartok.

Dobó Jolán kihallgatását felfüggesztették és Sarló Sándor indítványára a sietős orvos jelenlétében elhatározták magának Korodánénak a kihallgatását. Jolán leült Calvin képe alá, Korodánét pedig bevezették.

– Nem érdemes nagy feneket keríteni a dolognak – legyintett fölénnyel Ferentz Áron.

Megvetés volt a hangjában és lenézés az egész ügygel szemben, az egész kollégium, az egész város, egész Zemplén vármegye, egész Magyarország iránt.

Korodáné pusztja megjelenése mázsás bizonyíték volt Szent Erzsébet rózsája mellett. Bár sápadt volt, mintha koporsóból kelt volna ki, mégis élt! Ide tudott jönni! Holott évekig őrizte a szobát, ágyban fekvő beteg volt, Körte Rafkaelné ápolgatta. Mint abban az időben a szegény asszonyok, nem volt neki télikabátja. Horgolt fekete vállkendőbe burkolódzott, csomóra kötötte a hátán. Szemrehányóan tekintett keresztapámra, mikor megpillantotta rózsájának gyilkosát. Maklár főpedellus széket tolt elé, leültette.

Gyuri bácsi megkérdezte tőle:

– Mikor betegedett meg?

– A drága szent királylány rózsájának előtte...

– Megtiltom, hogy a rózsáról beszéljen! Csak arra feleljen, amit kérdezek.

Mióta beteg?

– Nincsen nekem semmi bajon, hála a jóságos Szent Erzsébet királyleánynak, a szegény betegek hú ápolójának.

– Botrány! – szólt apám.

– Ez a Grexa műve! – morgott keresztapám.

Gyuri bácsi veje, Horkay Béla ezt mondta:

– Az eszem megáll. Zakariás nyolc látomása⁸⁸ kismiska ehhez képest.

– Ellene mond a tiszta erkölcstörvénynek is – szólt Pintér Vazul.

Ferentz Áron angol bajuszát tépdeste és angolul mondta, keserű gúnnnyal:

– *Liberation of the spirit and of the conscience?*⁸⁹ Nem, uraim. Tűzzünk fel gyászszalagot. David Hume forog a sírjában.

– „És a megfürdött sertés pocsolójában hempereg”⁹⁰ – Szent Péter szavaival Korodánét bélyegezte meg Németh Cirill.

Tehetetlen haragjában keresztapám az iratait csapkodta, dobálta. Korodáné mereven figyelte olyan arccal, mint a holdkóros, Memling híres képén.⁹¹

– Elsírtam én a könnyeimet a rózsám miatt, amit az úr letarolt. Szégyellje magát.

Gyuri bácsi megrázta a csengőt és rendre utasította az öregasszonyt.

– Megtiltom magának, Korodáné asszony, hogy bármit is szóljon a mi kérdésünk nélkül. Értette?

A rózsáját sirató özvegy halkán rebegette, hogy megértette. Gyuri bácsi az öreg kollégiumorvoshoz fordult, akinek a zsebéből most is kikandikált a lázmérő nikkeltokja.

– Add elő ebben az ügyben véleményedet, Nikita.

Dr. Hun Miklóst ő itt is családiásan Nikitának szólította, a montenegrói király nevéen.⁹² Állítólag hasonlított hozzá.

Nikita hadarva előadta:

– Csak annyit tudok mondani nektek, kérlek alássan, hogy ez az asszony körülbelül két éve beteg. Makacs kólikája van.

– Semmi más, csak kólika? – kérdezte Ferentz Áron.

A kérdés nem volt oktalan, mert dr. Hun Miklós minden betegségre azt szokta mondani: – Ó, egy kis kólika! – és kanalas orvosságot rendelt.

Nikita úgy tett, mintha nem hallotta volna. Folytatta:

– Nem tartotta be előírásaimat, a patikából nem hozatta el a szereket. Én az ősszel láttam utoljára. Akkor heves bélgörcsök kínozták, beöntést adattam neki.

– Elmondhatjuk róla, hogy egészséges, meggyógyult? – kérdezte Radosy Gyuri bácsi.

Nikita előkapta a nikkeltokot és a lázmérőt Korodáné szájába dugta. Aztán vizsgálgatni kezdte, teljes csendben. Mutatóujjával az öregasszony szemhéját piszkálta, könnyzacskóját nyomogatta.

– Sójajtsen! – parancsolta.

És Korodáné, a rózsát gyászolva, sóhajtott.

A vizsgálat alatt a tanár urak fészkelődtek helyükön. Apám szivarra gyújtott, kék füstkarikát eresztett. Keresztapám felfedezte Calvin zord képe alatt Dobó Jolánt és őt nézte.

Az öreg orvos kivette a lázmérőt Korodáné szájából és megkérdezte, van-e széklete.

– Ez a vénasszony makkegészséges – mondta határozottan.

Keresztapám arca elsötétedett, mint a nyári égbolt vihar idején. Elkapta tekintetét Dobó Jolánról és Korodánét nézte. Tudtam, akkor lenne boldog, ha Korodáné most itt rögtön meghalna.

Gyuri bácsi megkérdezte az orvostól:

– Minek tulajdonítod a gyógyulását, Nikita?

Hirtelen csend támadt. Az utcáról behallatszott a hazafalé sereglő kisdíjak zajongása: – Hé, Hornyák, add vissza a bicskám, mert szájon váglak!

Egy kis gondolkozás, töprengés után szakvéleményét így fogalmazta meg dr. Hun Miklós:

- Korodáné asszony gyógyulását én annak tulajdonítom, hogy a legmakacsabb kólika is elmúlik egyszer.

- Van ebben valami csodálatos? Valami csodaszerű?

- Semmi a világon.

- Van még egy utolsó kérdésem, Nikita. Orvosilag elképzelhető-e valami-nemű összefüggés Korodáné asszony gyógyulása és a kertjében kinyílt rózsa között?

- Inkább elképzelhető, hogy a Tokaji-hegy holnap saját lábán besétál a piacra.

- Köszönjük szépen, Nikita.

- Betegeim várnak. Mehetek, Gyurikám?

- Egy perc még. Előbb kérdezzük meg a három jelenlévő személytől, mit szólnak a te tudományos orvosi szakvéleményedhez. Itt van először is Korodáné asszony. Felszólítom, tegye meg észrevételét.

Korodáné szipákolt, mintha sírna. Csak ennyit mondott:

- Meg fogom fizetni az orvosi tartozásomat Hun doktor úrnak. - Feltápázkodott a székről, kifelé indult. Luther képe alól előlépett a presbiter: Csengetyű Illés.

- Hallott itt most minden okos szót, Csengetyű uram. Alkalmat adtunk magának, hogy az eszére hallgasson. Mi a véleménye tehát ezek után: mitől gyógyult meg Korodáné asszony?

- Ilyen csoda 700 esztendőben csak egyszer történik. Éppen a mi városunkban!

- Elmehet maga is, Csengetyű Illés! - harsogta keresztapám.

Calvin képe alól szégyenlősen lépegetett az asztal elé Dobó Jolán. Most kapta meg a „kapitális kérdést”:

- Mitől gyógyult meg ez a szegény gyöngelméjű öregasszony? Tudna-e erre nekünk őszinte szóval felelni, Dobó Jolán hajadon?

- Tudok rája felelni.

Keresztapám vigyorin biztatta:

- Mondja csak bátran az okos szót, Dobó Jolán.

És Dobó Jolán így felelt:

- Hun doktor úr nem tudta meggyógyítani, hát meggyógyította őtet Szent Erzsébet.

Elmentek a tanúk, elment Nikita is. Egyedül én maradtam a tanár urakkal. Várakozott még az előszobában néhány tanú, de a tanári értekezlet elhatározta, hogy nem kívánja kihallgatásukat.

- Küldje haza őket, Maklár! - mondta Gyuri bácsi.

Apám haza akart küldeni engem is, de keresztapám közbelépett.

- Zebulon a jó famulus, mindenben velünk figurál.

Gyuri bácsi megrázta a csengőt, csend lett.

– Összegezem a történeteket.

– Halljuk! Halljuk!

– Sajnálatos tényként kell megállapítanom, hogy a rózsza miatt keletkezett pápista ízű babonáság elharapódzott városunkban. Ez most már iskolánkat és egyházunkat veszélyezteti. Ennél is sajnálatosabb, hogy a rózsza okos és bölcs elkobzása óta a szentnek nevezett Erzsébet királylány neve közszájon forog. Számolhatunk vele, hogy miként a dögvész terjedésénél szokott ez történni, a babonáság szörnyetege még csak ezután fogja kinyújtani ezer karját a lelkek leigázására. Őrködnünk kell tehát és meg kell tennünk az óvintézkedéseket. Ilyen intézkedésekre annál is égetőbb szükség van, mert hiszen éppen az imént hallottuk: „700 év, kerek szám!” Résen kell lennünk, mert a köznép számon tartja, ami minékünk potomság: a jövő évben lesz 700 éve, hogy II. András királyunknak ez a gyöngelméjű leánya Patak várában megszületett.

– Nagy baj! – sóhajtott keresztapám.

– Elég kár, hogy megszületett – mondta apám.

Ferentz Áron a maga fagyos módján apám szavait így módosította:

– Elég kár, hogy Patakon született és nem máshol.

De szavai továszalltak, mint a darumadarak az őszi borús égen.

Gyuri bácsi folytatta:

– Vessünk egy szempillantást erre a szerencsétlen királylányra, akit a pápista önérdék és a középkori sötétség megtett szentnek, tetteit elferdítette. Anyjától örökölt pazarlásait és apai nagyapjától örökölt elmebaját a pápai önkény hasznosította saját önző céljaira. Anyja, a német Gertrúd királyné a felháborodott magyar urak áldozata lett. Levágták pazarlásai miatt és ezzel megakadályozták, hogy szőröstől-bőröstől eladja az országot a németeknek. Egy magyar úr keserűségében így jellemezte: „Nem asszony volt ez, hanem sakál.” Nos tehát, nagytiszteletű és nagyságos kolléga uraim, ennek a virágot fakasztó királylánynak sakál volt az anyja.

– Szégyenünk, hogy Patakon született – mondta bús magyar meggyőződéssel Vitéz Geyza.

– Mélakór és bűvészkedés jellemzik életpályáját a szertelen költekezésen felül – folytatta Gyuri bácsi. Pár év alatt koldusbotra juttatta egész családját, mindent elherdált. Azóta mindenféle hazug csodát költöttek róla a pápisták. Ezek közül számunkra legveszélyesebb az, amelyet közönségesen rózsacsoda néven tartanak számon. Rózsává változtatta a kenyeret. Kész botrány ez, kedves öcsémuraim! Mert ez a rózsacsoda az Egyetlen Szent, a mi Megváltó Urunk rendeletét teszi gúny tárgyává a kenyér és a bor vételéről.

– Le kell teperni az istenkáromlókat! – hangoskodott keresztapám.

– Éppen ezért gyűltünk mi össze itten tanácskozássra. Higgadtan kell cselekednünk. Módot kell találnunk, hogy meggátoljuk a kultuszát ezen gyengeelméjű királylánynak. Ki kell tépnünk még az emlékét a lelkekből.

– Az egész nem egyéb, mint kozmológiai furfang – szolt közbe Pintér Vazul.
 – Azt kell mondanom – folytatta Gyuri bácsi –, hogy az a királylány nem is volt magyar. Német anyának leányaként német földön olyan sebesen veszette el a magyar beszédet, mint a gyík a farkát. De míg a gyík farka kinő, az ő nyelve hegyén sohasem sarjadt ki többé a szép magyar szó. De mindent betetéz, hogy miképpen okozta ő férjének halálát. Egy Éliás nevű leprás beteget fektetett az ura ágyába. Istentelen hazug szóval ezt később letagadta, azt állítván, hogy a Keresztre Feszített volt a patyolat ágyban. Ennek utána az ura, Lajos herceg, vitte magával a lepra csíráit a Szent Föld felé a keresztes hadjáratra. Ott pusztult el a ragályos nyavalyában. Világos, hogy sakálnak nevezett merániai némbor örült leányát avatta szentté a római pápa. És ez az örült elkövette a legaljasabb vétket. Megölte hitese urát.

Ez mindent betetézett. Borzadva gondoltam Róma gonoszságára: ilyen szentjei vannak!

Végül is abban állapodtak meg, hogy Háromtagú Bizottságot alakítanak, és azt küldik ki a feladat alapos tanulmányozására. A bizottságnak kötelessége, hogy egy hónapon belül javaslatot dolgozzon ki a babonaság megfékezésére, „különös tekintettel az 1907. évi botrányos évfordulóra”. Az idő tehát sürgett. Általános meglepetésre Radosy Gyuri bácsi régi ellenfeleit: apámat, keresztapámat és Pintér Vazult javasolta a Hármass Bizottságba. Póttagnak Ferentz Áront ajánlotta.

A tanári értekezlet titkos szavazással majdnem egyhangúan elfogadta az „önfertőző farizeus” javaslatát. Már aznap este az volt keresztapám véleménye, hogy Pintér Vazult „trójai falónak csempészte be a bizottságba” Gyuri bácsi. Azóta én úgy gondolom, hogy Radosy Gyuri bácsi azért küldte előre a „moderneket” a csatába, hadd azok essenek el, ha élessel lőnek. És elszánt harcosokra volt szükség.

HETEDIK FEJEZET

FEHÉR KÍSÉRTET A PATAKI VÁRBAN

A bambusztánc nem ártott meg a betegnek. Épp ellenkezőleg: hosszú koplalás után végre másnap megette a húsleves egy darabka kétszersülttel és később egy gerezd narancsot is lenyelt. Egyszerre mintha kicserélték volna. Vidám volt és kijelentette, hogy három nap múlva fel fog kelni. De dr. Müller elrendelte, hogy azonnal keljen fel az ágyból, hiszen *ärztlich gesund*, azaz orvosi értelemben makkegészséges. Ennek a beteg nem nagyon örült, de hagyta, hogy csináljanak vele azt, amit akarnak; idővel ezt minden beteg megszokja. Vénájából kiszedték a csövet, felültették az ágyban. A tagbaszakadt műtős legény segédkezett Mária Alfonznak, bár a beteg alig volt nehezebb egy kisdíáknál. A főnővér biztatta:

– *Frisch darauflos!*⁹³

Nagy nehezen talpra állították és kitámogatták a kertbe, ahol leültették egy padra, a rózsalugasnál.

– *Ach, die wunderschönen Rosen!*⁹⁴ – mondta Mária Alfonz és magára hagyta a beteget a rózsák közt.

A rózsák valóban „csoda szépek” voltak, hiszen május vége volt és Magyarország felől langyos keleti szél fújdogált.

Ott üldögélt egész nap. Itt nem volt fehér mennyezet, nem volt pont, nem volt Szolnok-Doboka. A tudós csíkos kórházi ruhájában, kendőkbe csomagolva, soványan és nyomorultul, a fákat, a rózsákat és időnként az eget nézte.

Aztán jött Posta Erzsi a francia könyvvel. Leült a padra a beteg mellé és olvasott.

– Mi az a „Kemenate”, bácsika? Nem találom a szótárban.

Aztán:

– Kik voltak a „Minnesänger”-ek?

A beteg hangosan felkacagott. Arra gondolt, hogy megijedt volna Feuerbach nevétől a jezsuita.

– Milyen betegség a lepra, bácsika?

Erre már felelt:

– Olyan, mint az enyém. Csakhogy az enyémből meg lehet gyógyulni.

Erzsi tovább olvasott, a beteg tovább játszott gondolataival és emlékeivel. Egy röpdőső méhet nézett, amely eltűnt egy rózsa szirmai közt. Rávigyorgott emlékeire.

– A herceg nagy marha volt, de jó fiú.

– Kicsoda?...

– Walther-Wind Fülöp. Vajon hová sodorta a szél? Tán elevenen megnyúzták az elvtársak.

A *Spitalskind* pedig ezt kérdezte:

– Messze van ide Wartburg?

A tudós II. Gyula pápáról kezdett beszélni, ő volt az első pápa, aki szakállat eresztett.

– A vén piperkóc! Egyszer bohócruhában fogadta a portugál bíborost. De az megcibálta a fehér szakállát! Haha!... Mint egy pataki kis cselédlány a vén Radosy Gyuri szakállát a kollégium kertjében!

– Jaj, de szeretnék egyszer elmenni Wartburgba, bácsika!

Az aggastyán egy döngicsélő méh elől kapkodta a fejét, csapkodott a kezével. Az életöszton parancsára félt, hogy megcsípi. Pedig a méh rózsát keresett. De valamilyen félreértésből ott keringett körülötte. Aztán végre elrepült és rászállt egy rózsára.

A tudós a tenyerével nagyot csapott a homlokára.

– Megvan!

- Megölte a méhecskét, bácsika?
- Dehogyan. Megvan a francia király, aki iszákos disznónak nevezte a pápát.

XII. Lajos volt!

Erzsi letette a padra maga mellé a francia könyvet és a szótárt. Eszébe jutott, hogy megkérdezze:

- Jött már levél Svájcból?
- Semmi. Hallgat az öcskösöm.
- Hány éves az öcsköse? Van már húsz?
- Hatvan is elmúlt már.
- Ilyen öreg öcsköse van a bácsikának?
- Én se vagyok már fiatal. Zebulon hamarosan utolér.
- Zebulon?... Hát nem Ember Mihálynak hívják?
- Annak. De én vagyok a keresztapja. Én adtam neki ráadásnak a Zebulon nevet az Atya, Fiú és Szentlélek nevében. Akkor még hittem a Szentháromságban.
- Nagy kár, hogy már nem hisz benne. És mióta él ez a Zebulon Svájcban? A beteg az ujjain kezdte számolni az éveket.

- Nem emlékszem már - mondta töprengve és egyszerre összeesettnek látszott. De folytatta, lassan, akadozó nyelvel, mintha hangosan gondolkodna:
- Egyszer csak mondták, hogy elment... elment a lányához Párizsba... Kiengedték, adtak neki kivándorlási útlevelet... Az útlevelért cserébe odaadta a lakását... A műtermét adta oda...

- Műtermét?... Fényképész talán a kedves keresztfia?
- Festőművész.
- Szép képeket fest?
- Nem tudom... Már régóta nem festett... Letette az ecsetet...
- Mért tette le?
- Mert nem fogadta el a szocialista realizmust.
- Az micsoda, bácsika?
- Az olvasztárt kell lefesteni az acélgyárban... meg a sztahanovistát...
- És ő mit festett?
- Az álmait... Mert kicsit hóbertos fiú volt mindig az én öcskösöm. De... de jó famulus!... Mindig velünk figurált...

- És miért nincsen már Párizsban?

- Ott nem boldogult... Párizsban kevés a főka, sok az eszkimó... Azaz sokan festenek... Aztán meg, gondolom, megviselte a katasztrófa... A lánya is, a veje is, az unokája is elpusztult egy gépkocsi-szerencsétlenségben... Egyedül ő maradt életben... De erről keveset tudtunk meg... Akkor költözött el Svájcba...

Erzsit meghatotta a történet.

- Szegény Zebulon! - mondta.

Aztán tovább olvasta a francia könyvet.

A beteg behunyta szemét. Hátradőlve a padon a rózsák közt, motyogta:

- Jobban ismerte az ágyút, mint a bibliát... Cesare Borgia egész ruhatárát ellopta...

- Kicsoda? Zebulon?

A beteg vigyorgott.

- Nem, Aranyoskám... A pápa!

*

„A” MELLÉKLET (VII.)

Ki mondja, hogy bús volt vagy álmatag? Ne gondoljátok, hogy II. András magyar király leánya a lélek borúját hozta magával Kelet felől, a magyar puszták tájáról. Korunk festői, ha véletlenül szentet festenek, ecsetjükkal arcára írják a világ szomorúságát. Költő, ha képzeletét megragadja egy szent leányalak, akkor sápkóros boldogtalanról énekel, aki menekül a földi élet poklából. Pedig nem ilyen a szent. Legkevésbé volt ilyen Magyarországi Szent Erzsébet.

„A világ szomorúsága halálba visz”⁹⁵ – mondja Szent Pál. A szent magyar királylány az életet szolgálta, útja az örök életbe vezetett, a mennyei tökéletesség felé. Víg volt. Mókázni is tudott. A krónikák középkori bükkfanyelve csak árnyékát őrzi hallatlan jókedvének. A szíve tele volt életvidámsággal. Ez a szív a lelkek viharában lángolni kezdett. „Csak a nagy tüzek lángolnak, a kis tüzeket kioltja a szél.”

A szomorúságot az emberi vétkek termelik. Nagyon is jól tudta Szent Erzsébet, hogy méreg az. A pokolbeli ellenség gyakran még a kegyeseket is megrontja a szomorúsággal, mert az a szándéka, hogy a lelkét beszennyezze, erejét elsorvasztva, sötét ködbe borítsa, a bűnök számára elcsábítsa. A szent királylány irtózott a szomorúság pókhálójától. Ezért vigasztalta a szomorúakat, gyógyította a betegeket. Meg akarta menteni őket a lélek farkascsapdájától. És ha már semmi sem segített, csak akkor, keservesen megsiratta a „ködben eltévedt hajókat”...

Legyetek tehát vidámak, leányok! Olyan vidámak, amilyen Magyarországi Szent Erzsébet volt. Vidáman fürdette a leprásokat, vidáman kötözte be a bűzös sebeket, vidáman hajolt a csúf haldokló felé. Hiszen mi sem nagyobb öröm a haldoklónak, mint az, ha utolsó tekintetével egy szelíden mosolygó arctól búcsúzik.

Nagy tévedés, ha azt hiszik, hogy a beteg orvosságot akar. Nem! A beteg édes gyöngédséget akar. És a betegek ezt kapták Szent Erzsébettől. Ez a királylány, aki életének java részét imádkozással töltötte, vidám arcokat akart látni maga körül. A bús imádkozóknak, akik előre siránkoztak elkerülhetetlen haláluk miatt, ezt mondta egyszer:

- Ha rátok nézek a misén, azt gondolom, hogy ti meg akarjátok ijeszteni a jó Istent, olyan szomorúak vagytok!

Egyszer tréfából rongyos koldusasszonynak öltözött és fatányérral a kezében lépett be a *Kemenate*-be udvarhölgyei közé.

– Gyakorlom a koldulást, mert egyszer még bizonyára koldulni fogok.

És ez az idő is elérkezett egyszer. És a koldussorban is vidám maradt. Egyik udvarhölgye, aki a nyomorban kitartott mellette, egyszer szemére vetette, hogy csak saját lelkével törődik, az övével nem.

– Naponta asztalodnál ülhetek épp olyan rongyosan, mint te. De amíg te megalázkodsz, engem kevélységbe üldözöl azzal a nagy keggyel, hogy melletted ülök, itt ülhetek veled.

– Tudod, mit? – mondta Szent Erzsébet. – Ülj az ölembel!

Lányok, legyetek vidámak! Nézzétek meg egyszer a blaubeureni Régi Kórház freskóját.⁹⁶ Milyen vidáman ápol egy ótvarost! Milyen vidáman buzdít egy leprást!

*

„B” MELLÉKLET (VII.)

XX. századunk dicső hajnalán a Háromtagú Bizottságban képviselve voltak mindazok az eszmék, amelyek hiányoztak a vaskalaposokból. Ha valaki igényt tartott rá, hogy modernnek tartsák, ne pedig elmaradott „vastag nyakú kálvinistának”, az legalábbis rokonszenvezett azokkal a gondolatokkal, amelyek a jelek szerint az új század dicsőségét készítették elő.

Lényegében minden az isteneszme körül forgott. A Hármás Bizottság tagjai különböző úton-módon igyekeztek új tudományos értelmet adni Isten fogalmának, és amennyiben ez még lehetségesnek látszott, összegegyeztetni a kereszténységgel, azaz Calvin és a *Heidelbergi Káté* tanításaival: a sokat emlegetett dogmákkal.

Apám, keresztapám, Pintér Vazul és a „póttag”, Ferentz Áron a modern gondolat különböző árnyalatait képviselték. Ma már úgy gondolom, maguk sem voltak mindig tisztában vele, hogy melyik tanítómester véleményét fogadják is el. Emiatt a nézeteik ingadoztak az általános kételkedés és a szubjektivizmus közt, vagy Comte és Stuart Mill⁹⁷ pozitívizmusát keverték össze a Kant-féle agnoszticizmussal.⁹⁸ Keresztapám Spinoza rajongó híve volt, de a panteizmus mellett a hírneves német állattanbúvárért, Haeckelért is lelkesedett. Számára a monizmus volt az a közös talaj, ahol minden modernnek nevezett eszmét össze tudott házasítani. Így párosította Feuerbachot Voltaire-rel és Darwint Marx Károllyal. Szívesen eszmét cserélt ő a Haeckel-féle monizmus jegyében a „szórszálhasogató” Pintér Vazullal, aki viszont, mint Kant lelkes híve, egyaránt befogadta a fenomenalista, a hylozoista, a panlogista, az energetista és a materialista elveket. Apám Nietzsche *Zarathustráját* emlegette legszívesebben, de

a modernségben nem ment olyan messzire, mint keresztapám, aki az utóbbi időben már egy Balog nevű kispataki asztalosmesterrel barátkozott.

- Százszor több esze van ennek a Balognak, mint a vén Radosy Gyurinak - szokta mondogatni.

Vagy:

- Talpraesett kis ember ez a Balog!

Egyszer ezt is mondta:

- Őt kellett volna kihallgatni Csengetyű Illés helyett! Balogot.

Ez a Balog bizonyos tekintetben rejtélyes alak volt: sűrű, összenőtt fekete szemöldökű, alacsony emberke. Fél szemére bandzsított. Keserűnek és mogorvának látszott, barázdás homlokkal, amelyen mint varjúk az őszi tarló fölött, szüntelenül keringtek a gondolatok. Asztalosmester volt, de úgy látszott, hogy a gyaluforgács és a tölgyfa deszka csak valamilyen mellékes, alárendelt szerepet töltenek be életében. Szocialistának vallotta magát, Marx és Engels műveit magyar fordításban olvasta és jól megtanulta. Szókincsét ezekből a művekből merítette. Egyébként hallgatag ember volt. Tőle hallottam életemben először ezt a szót: *proletár*. Meg azt is, hogy *nemzetköziség*. Tisztelettel tekintettem rá, mint olyan emberre, akit keresztapám nemcsak elismer, hanem nagyon is becsül. Azt is mondta egyszer róla: „Becsületes forradalmár.”

Lobogó viharköpenyében keresztapám átjárógatott a hídon a Bodrog túlsó partjára, Kispatakra és ott tanácskozott Baloggal, hogy mit is lehetne tenni Szent Erzsébet ellen. Az utóbbi időben Balog is átjárt a hídon, mégpedig keresztapámhoz, ahol mindig nagy szívéllyességgel fogadták. Minket, gyerekeket, sohasem kínáltak meg semmivel. Balognak tejeskávét adott keresztanyám friss kaláccsal.

A Hármás Bizottságban mindig négyen voltak, mint az öreg Dumas *Három testőre* is négy volt és nem három.⁹⁹ Az ülésezést felváltva hol nálunk, hol Pintér Vazuléknál tartották, keresztapáméknál sohasem, mert illetet volna uzsonnával megkínálni a bizottság tagjait. Apám gondterhes arcán látszott, hogy még mindig nem sikerült kisütniük semmi okosat.

Egy este engem is behívtak a tanácskozásra.

- Ő a mi kis famulusunk, velünk együtt figurál.

Pintér Vazul javasolta, hogy egy népszerű röpiratban kellene a népet felvilágosítani: kicsoda-micsoda volt Szent Erzsébet.

- A modern fiziológiára alapozva ki kell mutatnunk, hogy a királylány gyengeelméjű volt.

Kant híve hosszasan magyarázta, hogy Erzsébetnek kétségtelenül hibás volt az agyképződése. Bárcsak megmaradt volna a koponyája! Abból becses frenológiai¹⁰⁰ következtetéseket lehetne levonni, mégpedig csalhatatlanul, a hibás agyképződés mikéntjére.

- Hála a fejlődő tudománynak - mondta -, ma már tudjuk, milyen fontos az összefüggés az agyvelő, az idegműködés és a lelki tények közt. Amit a

páplisták Erzsébet királynő szép lelkének és csodatetteinek neveznek, az a mi véleményünk szerint az agyfunkció fonáksága volt. Hallucináció és vízió!

Keresztapámat láthatóan meglepte a szőrszálhasogató filozófus fiziológiai ismereteinek bősége.

- Folytasd, Vazul!

És Vazul folytatta:

- Egy búskomor lélek tárul elénk fiziológiai vizsgálataink alapján. Szüntelenül jajgat, siránkozik. Az elmúlás hínárjában vergődik. Nem ismeri a mosolyt, nem ismeri a dalt. Számára nincs vidámság. Minden fekete, minden szomorú. Nincs élet, csak halál van. Erzsébet egész élete egy röpke, de ártalmas haláltusa.

Mindenki helyeselt. Pintér Vazul azt fejtegette, hogy a búskomor királynőnek bizonyára nem volt elégséges köbvertartalmú agya.

- És ami volt, az is hibásan fejlődött! Ezenfelül feltehető, hogy már gyermekkorában valami lelki megrázkódtatás érte. Bizonytalán a hiób hír,¹⁰¹ hogy anyját odahaza felháborodott magyar urak megölték! Mi a lelki megrázkódtatás haladó gondolkodású ember számára? Nem egyéb, mint az agy egyes részeinek fizikai üzemzavara. Olyan az, mint amikor a lámpaüveg a petróleumlángtól elcsattan. Ugyanígy csattant el Erzsébet agya is. Vannak, akik az agyi üzemzavartól, régies, avult szóval lelki megrázkódtatástól elfelejtenek írni, olvasni. Nos, a mi királynőnk elfelejtette rangját, méltóságát, királyi származását. Lesüllyedt a köznép sorába, miután elköltötte egy hercegség vagyonát. Koldus csavargólány lett belőle, utca rongya... Voltaképpen sajnálatra méltó áldozata a szerencsétlenségnek, hogy agytekerévénye elcsattant.

Javasolta, hogy ezt kell népszerű tudományossággal megfogalmazni a röpiratban. Zsenge gyermeki lelkem úgy fogadta be mindezt, mint friss itatóspapír a tintát. Így hát a lélek, az a halhatatlan lélek, amelyre a pecsenyeképvű Horvay Béla oktat bennünket, csupán törekeny tulajdonsága az agyvelőnek? Azt kellett gondolnom, hogy hit- és erkölcsstan tanárunk valótlanul tanít nekünk... És ezen a nevezetes estén gondolkozni kezdtem valamiről, ami további életem során elkísért nyugtalan éjszakáimon: Miben érdemes hát hinni, ha az örök élet hazugság, ábránd, maszlag? A „szőrszálhasogató” meggyőzött engem róla, hogy „az agykéregben felhalmozódó anyagok” döntik el cselekedeteinket. Az agyban megduzzad egy véredény: remekmű születik. De az is lehetséges, hogy valaki kést ránt és megöli apját. A szenteknek sorvadtt véredényeik vannak.

Pintér Vazul ezzel fejezte be fejtegetéseit:

- A szerencsétlen bolond királynő, mint tudjuk, nagyon fiatalon halt meg, huszonnégy éves korában. Korai halálát bizonytalán agybaja okozta. Sorvadtt véredényében elburjánzott a penész.

Másnap este keresztapám azzal állított be, hogy Pintér Vazul ötlete nagyon tetszik Balognak.

Pár nap múlva már délután átjött hozzánk. Levél volt a kezében és megkért, szaladjak át Kispatakra, vigyem el a levelet Balognak, választ is kell hoznom.

Patak rózsájának történetében ez a levél és a válasz jelentette a fordulatot. Műhelyében találtam Balogot, a nagy plakát alatt, amely a *Népszava* nevű munkásújságot népszerűsítette: egy nagy, meztelen vörös ember óriáskalapácsot tartott a kezében ütésre készen, vadállati izmokkal.¹⁰² Balog magyarázata szerint éppen a tőkét és a földesúri rendszert zúzta széjjel.

Balog lassan, megfontoltan írta meg a választ, a borítékot gondosan leragasztotta. Kikísért a műhely ajtajáig és ekkor vettem észre, hogy nemcsak bandza, hanem sántít is. Tizenhárom év múlva Kun Béla Tanácsköztársasága idején ő lesz a pataki szovjet elnöke és Horthy admirális darutollas tisztjei, akik a Bodroghközben is garázdálkodnak, előbb félholtra verik, aztán felakasztják a községháza nagy vaskapujára...

Fúrta oldalamat, mit írhatott Balog a keresztapámnak. Hamarosan kiderült. Keresztapám bólogatott, míg olvasta, aztán elragadtatással kiáltott:

- Pazar gondolat!

- Mit ír Balog? - kérdezte apám pipázás közben.

- Azt, hogy minden nyomát el kell pusztítani Erzsébet pataki születésének.

- És mit érnénk el vele?

- A legtöbbet! A jövő évben Patakon nem lenne 700 éves jubileumi ünnepség!

- Nem rossz gondolat - mondta apám, hirtelen nagyon elkomolyodva.

Keresztapám egyre lelkesebben magasztalta Balog ötletét.

- Ki kell mutatnunk, hogy Erzsébet nem született Patakon. Egyszerűen szivaccsal letöröljük a nevét a falitábláról. Mintha sohasem született volna a pataki várban!

Apám hallgatagon szívta hosszú meggyfa szárú pipáját, eregette a kék füstkarikákat. Töprengett. Ismertem ezt az arcát: nem volt éppen elragadtatva.

- A két ötletet a röpiratban összeházasítjuk! - lelkendezett keresztapám.

- A Pintér Vazulét és a Balogét! Gyöngélméjű volt és sohasem született Patakon! Ezt kell kimutatnunk.

Anyám közbeszólt:

- Ugyan, Bertalan! Ha nem Patakon született, akkor hol született? Valahol csak született. Ezt letagadni nem lehet.

Apám szokás szerint leintette anyámat:

- Szeréna, te ehhez nem értesz. Egyáltalában nem is fontos, hogy hol született. Egyedül az a fontos, hogy nem a pataki várban született.

Anyám sértődötten kiszaladt a konyhába és becsapta maga után az ajtót, úgyhogy rengett a ház. Ez az ajtócsapás keresztapám és Balog pártjára állította apámat. Sápadtan mondta:

- De okosan kell cselekednünk.

És ezzel a pár szóval elkötelezte magát. Keresztapám járkálni kezdett a szobában, rendezte gondolatait. Előadta, mivel kell kiegészíteni Pintér Vazul fiziológiai álláspontját.

- Mindenekelőtt meg kell cáfolnunk Temesvári Pelbártot,¹⁰³ ezt a sanda franciskánust.

Megtudtam, hogy ez a Temesvári Pelbárt magyar ferences szónok volt a XV. században, latin nyelvű prédikációi világszerte híresek voltak és igen sok kiadásban jelentek meg. Tösgyökeres magyar zamatuk még a latin szöveg alól is érezhető, ezt még keresztapám is elismerte. Ő írta „*De laudibus Sanctae Elisabethae*” című prédikációjában: „*Elisabeth ... dum nata fuisset in oppido Saros Patak, et in deliciis nutrita*” ... azaz Erzsébet Patakon született.

Páratlan emlékezőtehetséggel megáldva, keresztapám azt is tudta, hogy meg kell cáfolni egy Apollinaire nevű franciskánus csuhást is, mert ő is azt írta, hogy Szent Erzsébet a pataki várban született.

- Martin de Kochem kapucinus barátunk is a körmére kell koppintanunk.¹⁰⁴ Meg Mailath gróf úrnak, aki szívhez szólóan írta le a szobát a pataki várban, ahol a kis ezüstdölcső ringott!

Apám szótlanul eregette a füstkarikákat. Valami nagyon egyszerűt akart mondani az ügy védelmében.

- Minden becsületes módon meg kell akadályozni egy szerencsétlenséget - bökte ki végre. - Egy nagy pápista ünnep pedig jövőre Patakon felérne egy tömeges vasúti szerencsétlenséggel.

Ezzel engem is levett a lábomról és beláttam, hogy Balognak és keresztapámnak igaza van.

- A jezsuiták - szólt keresztapám - minden csalást, hamisítást, galád ferdítést megengednek maguknak, mert a cél szentesíti az eszközt. Mi nem csalunk, nem hamisítunk, nem ferdítünk. Mi kioperálunk egy gennyes sebet városunk testéből!

Most már csak azon törtem a fejem, hogyan akarja majd eltüntetni Szent Erzsébet születésének emléknymait Walther-Wind herceg várában?

Nélkülem robogtak el a téli éjszakában. Pintér Vazulhoz és Ferentz Áronhoz siettek. Keresztanyám a három lánnyal hazacammogott; anyám, még mindig sértődötten, lefektette kistestvéreimet és maga is aludni tért. Én virrasztottam egyedül a házban. Szívdobogva vártam haza apámat. Éjfél tájban érkezett meg, nagyon elégedetten.

- Énrám bízták a Hármass Bizottság előterjesztésének megfogalmazását - mondta vidáman. - Javasolni fogjuk benne Erzsébet királylány születési nyomainak eltüntetését.

Ujját az ajkához emelte:

- Pszt! - súgta bizalmasan. - Ez a legnagyobb titok.

Engem aludni küldött, ő még fent maradt. Jegyzeteket készített. Gyűjtötte, osztályozta, csoportosította egész éjjel az érveket Szent Erzsébet ellen. Ilyen módon akart lecsillapodni.

Én nyugtalanul aludtam. Álmomban a herceg várának föld alatti kamráiban bujkáltam, sötét alagutakban, ahol mindenütt egy fehér ruhás álomleány követett. Fehér kísértet Walther-Wind várában. Egyszer csak utolért, megfogta kezemet. Megcsókolt. Ez volt leggyönyörűbb csókja életemnek.

Felébredtem. Csend volt a hálószobában. Kistestvéreim szuszogása hallatszott.

NYOLCADIK FEJEZET

*SUB ROSA*¹⁰⁵

- A királylány is így ápolta betegeit, mint én ápolom a bácsikát - mondta egy nap Posta Erzsi.

A tudós felült az ágyban, mert olyan gyöngé volt, hogy visszafektették. Néhány napja megint nem tudott enni.

- Milyen királylányról beszélsz, Aranyoskám?

- Szent Erzsébetről.

A beteg nem szólt semmit. Hátradőlt a párnáira és a fehér mennyezetet nézte. Szolnok-Dobokát.

A *Spitalskind* rákönyökölt mankójára, az ágy fölé hajolt és a francia könyvet mutatta a betegnek.

- Milyen szép színes rajz! Látja, bácsika? Hús, tojás, tésztalepény helyett rózsák hullanak ki a királylány kötényéből.

A tudós morgott valamit, de nem lehetett érteni. Állhatatosan nézte a hajdani magyar vármegye elmosódó képét, hazája árnyékát a mennyezeten.

Látva, hogy az öreg a kép nem érdekli, leült az ágy mellé és olvasott: „Ki mondja, hogy bús volt vagy álmatag?” ... Erzsi megfogadta magában, hogy mindig vidám marad és nem fog búslakodni elveszett fél lába miatt.

A beteg morogni kezdett. Nyűgösködött, fészkelődött az ágyban.

- Igazítsd meg a fejem alatt a párnát, Aranyoskám. És ej... ezt az izét, ezt a fene csomagot vedd ki a párnám alól. Kezdi nyomni a fejemet.

- Kibontsam?

- Nem érdekelnek az öcskösöm firkálásai. Fellengzős természetű volt már kisfiú korában.

- Zebulon? - kérdezte Erzsi és bontogatta a csomagot.

- Az.

Néhány lap kihullott a csomagból. Az aggastyán kinyújtotta kezét az első lap felé és olvasni kezdte: „Pókhálós szobában élek, és ha befejezem nyomorult

életem, szemétdombra dobnak, mint egy elhasznált cipőt...” Szétszóródtak a sűrűn teleírt papírlapok az ágyon. A beteg felnyalábolta és a párnája alá gyűrte.

– No, így nem fog nyomni.

És nem olvasott tovább.

Mária Alfonz jött be a betegszobába. Még inkább neheztelt rá, amióta Richter atyát elkergette. Szigorú hangon közölte most vele, hogy már „orvosilag egészséges”, hamarosan el kell hagynia a kórházat. Az aggastyán megszeppent.

– Mikor? – kérdezte elhaló hangon.

– *Heute über acht Tage* – felelte kurtán a főnővér és kiment. Nyolc nap múlva ki fogják dobni innen!

– *Frauenzimmer! Frauenzimmer!*

De Mária Alfonz már nem hallotta. Erzsi látta, hogy a tudós ráncos, öreg szeméből könnyek patakzanak. Pettyes batiszt zsebkendőjével letörülte a könnyeket, megsimogatta homlokát.

– Ne sírjon, bácsika... Én nem engedem, hogy a bácsikát kitegyék innen.

Az aggastyán a *Spitalskind* szép, mosolygó arcára nézett. Szerette volna tudni, milyen rejtett erőre támaszkodik ez a féllábú kislány, milyen hatalma van, hogy ezt mondhatja: ő nem engedi! Látszólag kissé megnyugodott.

– Nem értem, miért nem ír még mindig az öcskösöm. A hála sohasem volt erős oldala.

– Írjon neki, bácsika.

– Én?... Hiszen alig tudom mozgatni a kezem... vén vagyok... beteg vagyok... egyedül vagyok... nincs se hazám, nincs senkim se... Mindenki elhagyott, mindenki megcsalt... mindenki elárult...

– Én nem csalom meg sohasem a bácsikát és nem hagyom el.

– Köszönöm, Aranyoskám... – nyögte hálásan a beteg.

És kérte Erzsit, sürgönyözzön Bázalbe Zebulonnak: jöjjön azonnal és mentse meg őt!

*

„A” MELLÉKLET (VIII.)

Húszéves korában három gyermek anyja. Szíve alatt hordja a negyediket, mikor elbúcsúzik urától. Lajos titokban felesküdt kereszties vitéznek, indul a Szentföldre. Búcsúzáskor gyűrűt mutat Erzsébetnek, középkori szokás szerint ezt mondja:

– Ha majd hírnök érkezik ezzel a gyűrűvel, higgy szavának.

És a hírnök hamarosan hozza a gyűrűt, jelenti ura halálát. Lajost utolérte a „Rótszakállú” császár végzete,¹⁰⁶ járványos betegségben elpusztult. Mint II. Frigyes német-római császár hűbérese meghalt és négy árvát hagyott hátra egy

szegény özvegygel. Türingia hercegi koronáját Lajos és Erzsébet legidősebb fia örökölte. A kis Herman csak ötéves ekkor. Türingia alkotmánya szerint régens veszi át az uralmat, az uralkodik helyette. Ez a régens Erzsébet legádázabb ellensége: Henrik herceg, az elhunytak az öccse. Ekkor kezdődnek meg a szent királylány üldöztetései.

Lovagi esküt tett úrfiak csellengetek a wartburgi várban és a közeli Eisenachban. Gonoszak és esküszegők. Arra esküdtek fel, hogy özvegyek és árvák pártfogói lesznek. Valójában arra esküdtek össze, hogy az özvegyet és a négy árvát kiebbrudalják a wartburgi várból.

A szenteknek már életükben is vannak ellenségeik, nemcsak haláluk után! Ezek a nemes lovagok megrohanták Wartburgot. Aljas módokon kezdték gúnyolni és szidalmazni Erzsébetet. Alig kelt fel a betegágyból, ilyeneket kellett hallania:

– Tönkretetted az országot. Kifosztottad raktárainkat. Éhezettél minket. Megcsaltad férjedet.

A hű udvaroncok, a régens herceg parancsára, mindenétől, ami még maradt a hozományából, megfosztották Árpád-házi Erzsébetet. Egy hideg téli este kikergették a várból. Hullt a hó, Türingia hegyei fehérek voltak, a hó belepte a „Bokatörőt”. Minden batyu nélkül egy szál ruhában hagyta el II. András magyar király leánya Wartburgot. Pólyás csecsemőjét karjában tartotta, a három nagyobbacska maga előtt terelte: így mentek lefelé a „Bokatörőben”, a sziklavár elmaradt mögöttük.

Útban Eisenach felé azokban a házakban és kunyhókban, ahol annyi jót tett az emberekkel, nem merték őket befogadni; félték a régens herceg és az udvaroncok bosszújától. Mint a legnyomorultabb alamizsnás koldus, ajtóról ajtóra kért és könyörgött meleg éjszakai szállást magának és a gyermekeinek, de hiába. Hű cselédeit és udvarhölgyeit, akik segíthettek volna rajta, Wartburg új ura lakat alatt őriztette.

Leányok! Édes kislányok! Sirassuk-e Magyarországi Szent Erzsébetet és négy kicsi gyermekét? Egy könnycseppet letörülhetünk arcunkról, hiszen az emberi lét fájdalma megérdemli a részvétet. De inkább örvendeznünk illik. Hiszen ez volt a szent útja, amelyen eljutott az Égi Pékhez, aki az angyalok kenyerét dagasztja!

Egy kémény füstölt az útszélen, ablak világított. Odabent meleg van, talán enni is adnak. Kocsma volt. De a korcsmáros is félt Henrik herceg haragjától, nem merte beengedni az elüldözötteket. Hanem lovait és teheneit kihajtotta az istállóból és oda küldte be őket. Erzsébet a szalmára fektette pólyás csecsemőjét. Térdre rogyott és így fohászodott:

– Elvetted, Uram, férjemet és az emberek elvették mindenemet, amim még volt. Most, amikor semmim sincs már, egyedül te vagy, Uram, kérlek, könyörülj rajtam és gyermekeimen.

A ferencesek kolostorában megkondult az éjféli harangszó. Gyermekeivel együtt elment a kolostor kápolnájába. Itt megkérte a ferences barátokat, hogy énekeljék el a *Te Deumot*.¹⁰⁷ Így köszönte meg Magyarországi Szent Erzsébet az Egek Urának, hogy most már szegény és nincs semmije.

*

„B” MELLÉKLET (VIII.)

Keresztapám egy este kopaszra nyírt fejjel, kurta bajusszal és szakállal érkezett. Ettől az arca megkisebbedett, még csúnyább lett. Most vettem csak észre, mennyire hasonlít hozzá mind a három leánya. Elújságolta, hogy olcsón vásárolt alkalmilag egy hajnyíró borbélygépet. El is hozta, megmutatta. Keresztanyám nyírta meg vele. Megesküdött, hogy soha életében többet egy huncut krajcárt sem költ borbélyra. Ajánlotta apámnak, hogy vegye bele előterjesztésébe azt a Rutebeuf nevű francia trubadúrt is, aki verses legendát írt Erzsébetről.

- De a legenda címét sehol sem találok - mondta.

- Valahol meg kellene tudakolni - szólt apám.

- Kérdezzük meg Pintér Vazultól. Megmondja ő akkor is, ha nem tudja.

Ezen aztán úgy kacagott keresztapám, hogy majdnem nekiesett a nagy cserékályhának. Semmin sem tudott olyan jóízűen nevetni, mint saját mondásain. A humor iránt érzéketlen, önző emberek szokása ez.

Erre az estére tűzték ki a Hármas Bizottság ülését, amelyen apámnak be kellett mutatnia előterjesztését. Utána Radosy Gyuri bácsi lakásán gyülekeztek a kollégium tanárai, hogy meghallgassák és megvitassák a Hármas Bizottság javaslatait. Nevezetes nap volt ez.

- *Reine Vernunft!* - megérkezett Pintér Vazul.

- Csak angolok tudnak egyszerűen beszélni bonyolult dolgokról. Berkeley¹⁰⁸ ebben óriás volt! - Ferentz Áron ezzel lépett be a szobába.

Apám felolvasta nekik terjedelmes előterjesztését. Pintér Vazul ragaszkodott hozzá, hogy Szent Erzsébet sorvadt agykérgének penészei is belekerüljenek. Ferentz Áron kérte, hogy apám említse meg benne Hume-nak egy gondolatát. Keresztapám semmit sem kért. Tapsolt. Saját művének, saját sikerének tekintette az előterjesztést, amely a legszigorúbb titoktartás mellett azt javasolta, hogy el kell tüntetni minden nyomát annak, mintha valaha is Patak várában született volna Szent Erzsébet.

Aztán négyesben elmentek, hópelyhek hullása közben, Gyuri bácsi lakására. Titoktartás miatt éjjel magánházaiban és szűkebb körben tartották meg ezt a nevezetes összejövetelt. A szívem sajgott, sírás fojtogatta torkomat, mert engem nem vittek magukkal, hiába szerettem volna velük együtt figurálni. Megint éjfélig vártam apámat. Ahogy a havat szaporán leverte a tornácon a

cipőjéről, víg topogása jelezte a jó hírt: az előterjesztést elfogadták és Szent Erzsébet mától fogva nem a mi városunkban született.

A Hármás Bizottság munkája ezzel korántsem szűnt meg. Épp ellenkezőleg: a bizottság gyarapodott súlyban és tekintélyben, mert neki kellett végrehajtani saját javaslatát, azaz meg nem történtté tenni, hogy Szent Erzsébet Patakon született.

A Hármás Bizottság négy tagját Walther-Wind Fülöp herceg egy vasárnap délután fogadta. Házunkból indultak a tagok. Könyörögtem nekik, hogy vigyenek magukkal. Apám habozott, Ferentz Áron pártomat fogta.

- Ifjúi hév és önérzetes mámor! Szükségünk van erre, vigyük magunkkal.

A szőrszálhasogató is mellém állt.

- A mai német középkoponya ezerötszáz köbcentiméter. Ezé a fiúcskái máris van ennyi és még növekedni fog.

Keresztapám a vállamra csapott és ezzel jelezte, hogy vállalja értem a kezeséget. Így hát magukkal vittek engem is. Elindultunk a Szent-negyed felé.

Mondtam már, hogy a vár szégyenfoltja volt városunknak. II. András király hajdani vára és a Nagyságos Fejedelemé, amely Walther-Wind-tulajdon! Nem azért volt szégyenfolt, mert a herceg nagyapja verte le 1849-ben Kossuth forradalmát. Inkább azt szégyelljük, hogy a várat és környékét a régi románkori templommal együtt a pápisták birtokolják. „Fekély” volt, így emlegették víg szürettek idején.

A várban én sohasem voltam még, nem csak azért, mert a „fekélyt” illet elkerülni. A várkaput félelmetes híru bernáthegeyi kutyák őrizték, a herceg Cerberusai. Aki mégis rászánta volna magát, hogy megnézi a várat, annak ezekkel a fenevadakkal kellett volna előbb találkoznia. Hírük megcáfolta azokat a történeteket, hogy a mézajkú Szent Bernát hegyének jámbor kutyái eltévedt turisták életét szokták megmenteni.

Útközben betértünk pecsenyeképű vallástanáromhoz, Horkay Bélához; őt is vittük magunkkal a herceghez. Ott várt már bennünket jeles rajztanárom, Vitéz Geyza, aki ugyancsak csatlakozott hozzánk. Ünnepi fekete ruhájában bús magyar arcával olyan volt, mint aki gyászt visel egy kedves halott miatt. A kollégium tanárai közül csak ők ketten ismerték belülről a várat. Protestáns történelmi tradíciók kedvéért illet ismerni a hajdani protestáns sásfészket. Pár éve külön engedélyt kaptak Walther-Wind hercegtől, hogy a várban, különösképpen a félig romokban heverő és a föld alá süllyedt ősi lakótoronyban, régészeti kutatásokat végezhetnek. Egyik sem volt régész. A maguk feje után bujkáltak az omladozó falak közt a föld alatt. Horkay Béla vezette a kutatást a könyvtárban talált történelmi adatok birtokában, Vitéz Geyza pedig lerajzolta azt, ami megtetszett neki. Nagy bőr irattárcában most hozta magával összes rajzait.

Így bandukoltunk a téli utcán a Szent-negyed felé.

– Heten vagyunk, mint a gonoszok – szólt keresztapám.

Megint azt hitte, hogy valami nagyon szellemeset mondott, megállt az utcán, a hasát fogta és úgy nevetett. Én azon töprengtem, vajon megkötötték-e a herceg kutyáit.

Túljutottunk a piactéren és beléptünk a kis utcába, amelyet didergő nyárfasor szegélyezett. Itt állt a láthatatlan tilalomfa, amely azt mondta: Ne menj tovább, itt kezdődik a sötétség birodalma. De mi tovább mentünk. Talpunk alatt ropogott a friss hó. A sűrűn hulló hópelyhek belepték a tanár urak fekete felöltőit és a fekete „pincseket”. Egyedül Vitéz Geyza viselt magyaros báránybőr süveget, fekete keleti kucsmát.

Mikor a katolikus templom előtt haladtunk el, hallottam keresztapám néhez sóhajtasát. Tudtam, mit jelent ez: bár pusztulna el Róma! A Krisztus-kereszt előtt tüntetően mélyebbre húzta homlokába a kalapját. Gyűlölte ezt a kőbálványt.

A vár kapuja tárva-nyitva volt. Senki sem várt a kapuban bennünket. Keresztapám haladt legelől, legbuzgóbban. Bámészan néztem a várat és a hólepte udvart. Erről az oldaláról és ilyen közélről én még sohasem láttam a magasba nyúló három őrtornyot és a repkényes barna falakat. Mi csak délről, a Bodrog felől ismertük, a hídról nézve: a folyó fölé emelkedő meredek ormon titkosan és idegenül, mint sírboltok és temetők, úgy bámult vissza ránk a néma kötömeg, a múlt kolosszusa.

„Heten, mint a gonoszok” ballagtunk a behavazott udvaron az ősi várhoz épített reneszánsz palota felé, melynek elegáns loggiája páratlan Magyarországon. Nem tudom, honnan, egyszer csak három fenevad rohant ránk. Hárman voltak, három óriás bernáthegyi kutya. Nem ugattak, a puha hóban nem is hallatszott a szaladásuk. Jöttek, mint havas magyar pusztán a téli fergeteg. Fehér szőrüket nagy barna foltok tarkították, megvadult teheneknek látszottak. Porzott a hó lábaik alatt, nagy fülük lobogott, mint a zászló.

Mindhárman keresztapámat támadták meg. Ő fekete viharköpenyét borította védekezésül arcára, de a következő pillanatban már a hóban fetrengett és a három fenevad ugrált rajta. Nem bántották, csak éppen játszottak vele. Mi mindnyájan futásnak eredtünk a palota irányában, apám éles tenor hangján segítségért kiáltott. Menekült velünk együtt a hórihorgas Pintér Vazul is, a gyakorlati ész tanácsára. Behúzódtunk a palota boltíves kapuja alá, ott kiáltottunk segítségért és onnan néztük keresztapám szánalmas vergődését. Egyedül Vitéz Geyza maradt kint az udvaron sóbálványként, földbe gyökeredzett lábbal.

– A herceg várát a pokol kutyái őrzik – mondta sápadtan Ferentz Áron. – Három fejük és kígyófarkuk van.

Zöld vadászruhába öltözött öregember szaladt le a loggia lépcsőjén.

– *Ruhe! Geh't zur Ruhe!*¹⁰⁹ – kiáltozta németül a kutyáknak.

Mi bátorságra kaptunk és vele együtt futottunk keresztapán kiszabadítására. Szent Bernát hegyének titka és a szerzeteseké, akik az angol buldog és a német juhászkutya keverékéből tenyésztették ki ezt a fajtát, hogy miért éppen keresztapámat gyötörték meg ezek a fenevadak. Az egyik nagy marha eb rajta taposott; ma is látom bánatos vérbe borult szemét és hosszú nyelvét, éles fogait. A másik kettő a malaclopót akarta letépni róla, de csak félig komolyan, vidám ugrándoosások közt.

Az öreg vadász szigorú kiáltására a kutyák épp olyan gyorsan, ahogy érkeztek, el is szaladtak. Keresztapámat talpra állítottuk. Szemüvegét én emeltem fel a hóból. Halottsápadt volt az ijedelemtől, de nagyobb baja nem történt. Különösképpen kemény kalapja nem horpadt be. A havat letisztogattuk ruhájáról és segített az öreg vadász is, aki keverte a német szót a magyarral, de még csak észébe sem jutott, hogy bocsánatot kérjen tőlünk.

Megígérte nekünk, hogy be fogja jelenteni érkezésünket a főméltóságú herceg úrnál. Nagy üveges tornácra keresztül vezetett minket egy földszinti terembe. Állt itt ugyan egy nagy cserépkályha, de nem fűtötték. A hidegben látszott a lélegzetünk.

Itt voltunk hát a hajdani magyar királyok várkastélyában, ahol Magyarország Szent Erzsébet született. Tanultuk a gimnáziumban, hogy akkor vesztettük el a várat mi, magyarok, amikor II. Rákóczi Ferenc Nagyságos Fejedelmet cserben hagyta szabadságharcában XIV. Lajos francia király. A nagymajtényi fegyverletétel után a fejedelem minden vagyonával együtt a pataki várat is elko-bozta a német császár. Jutalmul egy Trautson herceg kapta,¹¹⁰ Trócon falu neve őrzi ma is emlékét. Aztán egy másik osztrák arisztokratáé lett: Bretzenheim hercegé.¹¹¹ Később jutalmazni kellett azt az osztrák generálist, aki 1849-ben orosz segítséggel leverte a magyar forradalmat. Az „öreg Fülöp herceg” kérelhetetlen ember volt. Mikor Kossuth küldöttei fegyverszünetet kértek tőle a vérontás megakadályozására, ezt felelte: – *Mit Rebellen unterhandle ich nicht!*¹¹² Szállóigévé vált azóta ez a mondás, különböző európai és ázsiai nyelveken is. Így került a vár Walther-Wind tábornok kezébe. Az ő unokája volt a mi Fülöpünk, a „fiatal Fülöp herceg”. Magyar grófnőt vett feleségül abból az előkelő családból, amely szívvel-lélekkel harcolt Bécs ellen a szabadságharcban. Ilyen módon a fiatal Fülöp magával az 1848-as forradalommal lépett frigyre. Magyaros lelkesedésben mindenkin túl akart tenni, szidta az osztrákokat, de magyarul nem tudott jól.

Hosszas várakozás után libériás inas érkezett. Fekete bársony térdnadrágot és fehér selyemharisnyát viselt lakkcipővel. Nyakában lánc fityegett, a szolgáltság jelképe. Ilyen ruhában nyüzsögtek az inasok Napóleon bukása után a bécsi kongresszuson, ilyenek szolgálták ki Talleyrand-t. Németül szólított meg minket, hideg leereszkedéssel, és mutatta az utat fölfelé az emeletre.

Váratlanul magyarul kérdezte:

– Ez a tökmag is magukkal van? – és barackot nyomott a fejemre.

A herceget a dolgozószobájában találtuk. Tágas szoba volt ez, boltozatos körerkélyvel és ennek falán mitológiai freskókkal. A körerkély keskeny ablakain pompás kilátás nyílt a Bodrogra és a városra. Látszottak az alkonyatban a fehér újhelyi hegyek. A herceg ott ült a Nagyságos Fejedelem elkobzott asztalánál, éppen munkájában zavartuk meg. Még fiatal volt, de már kopaszodott. Ám nem a feje búbján, mint közönségesen, hanem hátul a füle fölött. Emiatt olyan volt a feje, mint a megtépdesett lúdé, amelyet megfosztottak tollaitól, hogy párnát tömjenek ki vele. Kurtára nyesett, kis fekete bajuszt viselt.

Ámultan néztem. Eleven herceget még soha életemben nem láttam és gazdag embert sem. A herceg pedig az volt. A pataki vár ura! Hanyagul felkelt asztalától és álmos tekintettel nézett minket, mint aki nem is tudja biztosan, hogy kikkel áll szemben. Mint a Hármas Bizottság előadója, apám mutatta be pár szóval a küldöttséget. Végül rám mutatott.

– Ez a fiam. Elhoztuk őt is főméltóságodhoz, hadd tanuljon, okuljon.

– Mindenben velünk figurál – tette hozzá keresztapám. – Szépen tud hárfaezni és rajzolni – mondta Ferentz Áron.

A herceg ügyet sem vetett rám. Mentetetődött, hogy itt fogad minket, de nagy munkában van. Asztalára mutatott. Mindenféle finom mechanikai tárgy volt ott felhalmozva: nagyítóüveg, távcsövek, mikroszkópok. Zöld ernyős borszeszlámpa éles fényében idegen papírpénzek heverték az asztalon. Ferentz Áron a világljárók hideg fesztelenségével kezébe vett egy bankjegyet.

– Bocsánat, szabad? Nini, ez öt angol font sterling!

Jól ismerte a bankjegyet, hiszen többször megfordult már Angliában.

A herceg színlelt ijedelemmel ajkához emelte ujját és ezt suttogetta:

– *Sub rosa!*... Csitt, ez titok.

A küldöttség tagjai udvariasan nevetgéltek. A herceg suttogetva folytatta, behunyt szemmel, úgyhogy összes idegen pénznemeit zsebre tehettük volna.

– Úgy állok itt önök előtt, tanár uraim, mint a titoktartás istene. Harpokratesznek hívták és egy rózsával kenyerezte le a csintalan Ámort, hogy ne beszéljen Vénusz istennő hálószobatitkairól, aki ugyanis a mamája volt.

Hirtelen kinyitotta a szemét és mutatóujjával a mennyezet felé bökött:

– Ott a rózsá! – kiáltotta.

Mindnyájan felnéztünk. A mitológiai freskók fölött a kápolnaszerű boltozat közepéről egy kórózsza csüngött. Annál meglepőbb volt a látvány, mert mi éppen egy rózsza ügyében jöttünk el ide.

A herceg raccsolva tovább beszélt.

– A rózsza a titok virága, a titoktartásé... – és elmondta, hogy ebben a szobában esküdtek össze valaha bátor és nemes szívű magyar urak Lipót császár ellen: Rákóczi, Wesselényi, Zrínyi Péter, Frangepán.¹¹³ – *Sub rosa*. A rózsza alatt titokban.

- Nagy tévedés, főméltóságú uram – szolt közbe keresztapám. – Ez itten Erzsébet rózsája, az ő gyászos születésének emlékét hirdeti.

A herceg nagyot nevetett.

- Erzsébet? Nincs ilyen nevű hölgy tagja a családomnak.

Keresztapám mereven nézte a rózsát. Már tudtam, azt tervezi, hogyan fogja ezt is eltüntetni.

Eközben a herceg kifogyhatatlanul beszélt. A hős magyar összeesküvőket magasztalta, akiket a császár később lefejeztetett a „sub rosa” miatt. Aztán nagy hangon bejelentette, szétterpesztett lábbal:

- Én, mint német sarjadék, jóvá akarom tenni igaz magyar emberként azt a sok igaztalanságot, amit német fajtám a dicső magyar nemzet ellen vétett.

- Előre is hálásan köszönjük – szolt mély torokhangján Ferentz Áron és a Bank of England ropogós bankjegyét gyürkődte ujjai közt.

- De ez megfelelőbbnek látszik, mint a font sterling!

A herceg felkapott egy bankjegyet a Nagyságos Fejedelem asztaláról, azaz a mikroszkóp tárgylencsége alól emelte ki. Meglobogtatta előttünk.

- Láttak már ilyet? A Banque de France ezerfrankosa!

Néztük, bámultuk, Vitéz Geyza is szép magyar fejével. Ilyet még Ferentz Áron sem látott. Nagy pénz volt, körülbelül egyenértékű az Osztrák–Magyar Bank ezerkoronásával. Az pedig messze elkerülte a mi kis városunkat.

Herceg Walther-Wind Fülöp nagyítóüveget nyomott Pintér Vazul markába.

- Akarja-e látni, milyen ördögien furfangosak ezek a franciák? Hát akkor kukucskáljon. Nézze meg Marianne arcát és a vízjegyet.

Pintér Vazul udvariasan nézelődött, nagy orra hozzáért az ezerfrankos francia bankjegyhez. Minden érvben cselet gyanított és nem értette, hol itt a furfang.

De a herceg felvilágosította:

- A francia bankót nagyon nehéz utánozni.

Nem azt mondta, hogy hamisítani. És hozzátette még, hogy az angol font sterling utánzása még százszor nehezebb. A tanár urak megkövülten néztek egymásra. Apám, mint a Hármass Bizottság előadója, a beléje szorult szó miatt különösen sápadt volt. A herceg visszatette a mikroszkóp lencsége alá a francia bankjegyet. Megvakarta libamódra kopaszodó üstökét, egy lépést tett felénk. Harpokratesz görög istenként állt előttünk, éppen csak a rózsaszál hiányzott ujjai közül, hogy bajuszkájához emelje a titoktartás jeléül.

- Csitt! – mondta suttogva. – *Sub rosa* vagyunk. Senkinek egy szót se róla.

És halkán megmagyarázta, hogy át fogja alakítani a magyar Jövő történelmét. Nagy tömegben fogja utánozni valamelyik gazdag ország pénzét, Franciaországot vagy Oroszországot. A pénzzel meg fog vesztegetni egy-két éhes urat Bécsben és egy csapásra visszaszerzi Magyarország hadügyi és pénzügyi függetlenségét.

– Lekvittelem azt, amit őseim vétettek magyar hazám ellen – mondta érzelmesen. – De mondják meg végre gyorsan, tanár uraim, hogy mivel szolgálhatok. De siessünk, mert láthatják, sürgős dolgom van.

Apám megköszöörülte torkát, bele akart kezdeni előre megtanult szónoklataiba. De Ferentz Áron, mintha a londoni *National Clubban* lenne, megelőzte és kurtán engedélyt kért, hogy tudományos kutatásokat végezhesenek a várban.

– És újabb rajzolási engedélyért is esengünk – tette hozzá túlzott alázattal búsmagyar rajztanárom.

– Éjjel-nappal kutatnunk kell. Kulcsokat, szabad bejárást kérünk – harsogta keresztapám. – És a kutyák láncra veretését!

A herceg tagadóan rázta fejét és mosolygott.

– Lehetetlen. Kutyáim szabadok, mint a madár... Szabadok, amilyennek a magyar nemzetet álmodtam meg!

És azt mondta még, hogy a kutyák olyan szelídek, mint a bárány. De ha kicsit rendetlenkednek, akkor csak rájuk kell kiáltani németül: *Schimpf!* Akkor rögtön elszégyellik magukat és meglapulnak.

– Kutyáim, sajnos, csak németül értenek. Ez egyetlen hibájuk. Egyébként tökéletes kutyák.

– Jó, jó. De az engedély, főméltóságú uram! – szólalt meg végre apám is, szónoklat helyett.

A herceg legyintett, mintha az egész dolog szóra se volna érdemes.

– Egy feltételem van – mondta.

Azt kívánta, hogy énekeljük el ott helyben Kossuth Lajos nótáját. Mi pedig tele torokkal elénekeltük annak a magyar szabadságharcnak a dalát, amelyet az „öreg Fülöp” vert le seregével. Hamisan bár, de keresztapám is énekelt a rózsa alatt: *sub rosa*.

– Mindenem az uraké! – kiáltotta a herceg elragadtatással. – Várom éjjel-nappal tárva-nyitva áll az urak előtt. Ássanak, fúrjanak. Törjenek, zúzzanak. Csináljanak, amit akarnak a szent magyar szabadság nevében.

A kőrózsa alatt csupa boldog arcot láttam. Keresztapám vigyorgott legelégedettabben. Megfeledkezve, hogy hercegi várban vagyunk, kifeszített tenyerét nyújtotta a „fiatal Fülöp” felé.

– Csapjon bele, főméltóságú uram!

A herceg előbb beleköpött saját markába, ahogy ezt ő „magyarosan” gondolta, aztán ragadta meg keresztapám jobbját.

– Hozzon fel a pincéből egy mohos tokajit! – mondta az öreg *Jägernek*,¹¹⁴ aki kimentette keresztapámat a kutyák karmaiból.

Így kötöttük meg az alku: kutathatunk az öreg várban a föld alatt és a föld felett éjjel-nappal. Az ajtóban, mikor kikísért minket, azt mondta, hogy rubel helyett mégis a francia frankot választja.

– Mert fene csinos nyaka van Marianne-nak!

És húsz év múlva csakugyan frankot hamisított. Az volt a híres hamis francia ezerfrankosok botránya!¹¹⁵

Az udvaron futottak felénk a kutyák. Az öreg vadász velünk volt, keresztapám biztonságban érezte magát.

- *Schimpf!* - kiáltott mérgesen. A kutyák farkcsóválva csakugyan meglapultak.

Ettől fogva elhanyagoltam az iskolai tanulást, egész lelkemmel a „várlyukaknak” éltem. Így hívták a várban a föld alá süllyedt vagy félig eltemetett labirintusokat. Keresztapám mindig bejött értem és vitt magával, hogy „figuráljak”. Kellett cipelnem a sötét alagutakban szerszámokat és köveket. Anyám szüntelenül aggódott értem; attól félt, hogy egy este nem jövök többet haza, a vár maga alá temet minket. Apám csak egyszer vett részt a föld alatti kutatásban. Sokkal kényesebb és kényelmesebb volt, semhogy törte volna magát „nyomok és jelek” után. Mindent rábízott keresztapámra, akinek négyen segédkeztünk: Horkay Béla, Vitéz Geyza, a sánta Balog és én.

Képzeletemet azóta sem izgatták ilyen mértékben dolgok, mint akkor a kormosötét alagutak, a feneketlen kutak, a mély üregek és a mohos omladékok. Szándékosan temették-e el az ősrégi lakótorony alsó traktusait a lőrésekkel, vagy az idő lepte be: árvíz, vihar, elemi csapás? Nem tudtuk, hiszen a régészetben senki sem volt jártas, a középkori várépítés tudományához nem konyított senki. Ha Balog a saját feje szerint állított valamit, azt megdönteni senki sem tudta. Mint a vakondok, bujkáltunk a sötétben. Hol keresztapám füstölgő istállólámpája, hol a sanda asztalosmester bűdös karbidlámpája mutatott utat a sötétben.

Végre az ötödik napon megtaláltuk a hajdani várkápolnát: a föld alá süllyedt szobát, ahol 700 éve Szent Erzsébet született! Nem felejttem el keresztapám izgalmát.

- Biztos vagy benne, Béla, hogy ez az?... Biztos vagy benne Béluska, hogy ez a kővitész itten Perényi gróf?... Béluskám, édes Béluskám! Fényt ide! Fényt! Világosságot!

„Béluskának” nevezte izgalmában a vaskalapos farizeus vejét. Bánta is ő már azt, ami tegnap volt! Egyedül a kővitész, a síremlék és a sírfelirat érdekelte.

- Fényt! Világosságot! - kiabálta újra, most már jelképesen követelve a világos emberi értelem fáklyáját.

Kiáltozására távoli falak és „várlyukak” feleltek: ismételték, visszhangozták szavait: Fényt! Fényt! Világosságot! Ezen a napon Vitéz Geyza hatkarú gyertyatartót hozott magával gyertyákkal, mintha megneszelte volna előre a nagy eseményt, hogy megjeljük végre Szent Erzsébet szobáját. Az istállólámpa és a karbidlámpa mellé oda állította a gyertyatartót és meggyújtotta a gyertyákat. Mialatt Balog egy vizes zsákkal tisztogatta Perényi Miklós sírját, ő elővette rajztömbjét és némán rajzolni kezdte az örök álomba szenderedett kővitészt.

A hajdani várúr porladó csontjai fölött lobogtak a gyertyák. Szürke kőlapon feküdt a szobor. Hatalmas ember lehetett a gróf, magasabb Pintér Vazulnál is, jóval testesebb. Óriás csizmát faragott neki a szobrász, hosszú göndör szakállt, hegyes Árpád-sisakot.

Keresztapám összesúgott Baloggal.

– Itt van, ni! – mutatta keresztapám a kővitéz lábánál a latin nyelvű sírfeliratnak egy letagadhatatlan szavát, kőbe vésvé: *Elisabeth...*

Horkay Béla odadugta fejét harmadiknak. Hangosan olvasni kezdte a sírfeliratot, amely tanúsította, hogy itt temették el 1418-ban Perényi Miklóst a vár urát, ebben a szobában, ahol András király és Gertrúd királyné leánya, Szent Erzsébet született. A gróf ebben a szobában halt meg, ugyanott, ahol a királylány bölcsője ringott. Végső akarata szerint a szobát kápolnává alakították át.

Vitéz Geyza a latin sírfeliratot kezdte lejegyezni. Keresztapám durva hangon ráförmedt:

– Senki se mondta neked, hogy rajzold le.

Nem tetszett neki, hogy Szent Erzsébet pataki születésének kőbe vésett bizonyítékát valaki lemásolja, megörökíti.

– Hivatalos utasításom van reá – mondta búsan rajztanárom és zavartalanul írta egymás mellé és egymás alá a latin szavakat úgy, amint azok a sírkövön sorakoztak:

ANNO DD MCDXVIII
HIC
CUBICULO QUO NATA EST
FILIA ANDREAE REGIS
SPONSAEQUE GERTRUDIS
SUB ROSA BEATAE ELISABETH
NICOLAUS PERENNIUS
PRAESES SERENISSIMUS
ANIMAM DEO COMMENDAVIT

Keresztapám morgott valamit a fogai közt. Nem akarta firtatni, ki adott „hivatalos utasítást” a síremlék lerajzolására. Úgyis tudta, hogy az egyedül Gyuri bácsi lehet. Megragadta karomat és a sírfelíratra mutatott.

– Itt láthatod, Zebulon, a herceg szavait: *Sub rosa*. Igazam volt tehát, amikor azt mondta, hogy a herceg szobájában a kőrózsának semmi köze sincs a titoktartáshoz. Erzsébet rózsája az is!

Ezen felbuzdulva azt állította, hogy valahol itt is kőrózsának kell lenni, mert a felirat szerint „alatta” született Erzsébet. Omladékokon kezdett felkapaszkodni, kezében az istállólámpával. De a gróf sírja fölött nem talált rózsát. Ácsorogtunk egy ideig a helyen, ahol Szent Erzsébet született, a falak közt, amelyek a csecsemő első sírásának voltak tanúi. Hétszáz éves dolgok kevered-

tek gondolataimban keresztapám nemrégiben elhangzott szavaival: „Letépem én, ha kell, nemcsak a rózsát, hanem a szentséges égboltozatról magát Szent Erzsébetet is!”

Ásóval, csákánnyal és egy nagy vaskalapáccsal, amelyet a plakáton tart kezében a „vörös ember”, ott állt mellettünk a sánta Balog. Tisztos távolban a forradalmártól, Horkay Béla, a vallástanár, figyelte, hogyan rajzol Geyza.

Magam mostanában Szent Erzsébet rózsája miatt elhanyagoltam a rajzolás és a festést. Montorfano képének másolását sem fejeztem be. Mióta a négy angyalt bemázoltam, csak a fehér lovakat és a római császár lobogóit festettem le. Zavarban voltam és nem mertem lefesteni azt az apró angyalt, amelyik a lator feje körül legyeskedik. Pedig nagyon tetszett nekem. Most, látva rajztanárom gondos rajzolását, a biztos kemény vonalakat, szívdobogva figyeltem, hogyan alakul ki a papíron a hajdani várúr göndör Jupiter-szakála. Merengésemből keresztapám riasztott fel.

– Gyere, Zebulon, megkeressük a rózsát.

Mínt hogy a kőrózsa nem volt ebben a szobában, ő máshol akarta megtalálni, mint a rózsák megszállottja. A hat gyertyalángnál magára hagytuk Vitéz Geyzát. Jött velünk Horkay Béla és a sanda Balog is. Órákig bolyongtunk a föld alatt, bebújtunk sötét üregekbe. Ahol rést láttunk, ott Balog belevágta a falba csákányát. Máskor hatalmas kalapácsával döngötte a falat. De a rózsát sehol sem találtuk. Keresztapám nem nyugodott. Feltette magában, hogy alapos munkát végez. Előbb minden jelt és bizonyítékot napfényre akart hozni, hogy aztán elpusztítsa.

Napokig kutattuk a rózsát, amelyre a sírfelirat utalt. Vitéz Geyza és Horkay Béla kidőltek. Csak mi tartottunk ki hűségesen keresztapám mellett: Balog és én. Föld alatti bujkálásaink közben elszakítottuk ruháinkat. A fenevadak megkímélték keresztapám nadrágját és viharköpenyét: Szent Erzsébet bölcsőnyomainak kutatása közben a kövek és bozótok tépdesték meg.

Én álomom birodalmában jártam, a sötét kövek közt, amelyeket megálmodtam. Talán a fehér álomalak is ott járt a nyomomban, csak hogy én Balogot láttam. A sánta Balogot a csákánnyal és a kalapáccsal. Keresztapám, szenvedélyes vágyában, hogy rózsát találjon, egyre vakmerőbben törtetett előre a sötét alagutakban, ahol évszázadok óta senki sem járt. Egyszer majdnem belepottyant egy sötét verembe. Lámpással belevilágítottunk: víz volt az alján, régi magyar királyok kútjának vize. Talán innen merítettek, ebből a kútból, mikor Erzsébetet keresztelték. Balog óvatosságra intette keresztapámat és Marxtól idézett, mondván, hogy az osztályharcnak is vannak szakaszai, ahol nem szabad kockáztatni a már elért eredményeket.

– Nagy csapás lett volna ügyünk számára – mondta –, ha tanár úr most odalent fuldokolna. Nincs olyan hosszú kötelem, hogy kihúzhattuk volna.

A figyelmeztetés ellenére is fekete viharköpenyében úgy csapongott keresztapám a föld alatt, mint egy óriás denevér. Kitartóan kereste a rózsát. Aztán végül is feladta a harcot. Azzal vigasztalt minket és elsősorban saját magát, hogy Erzsébet bölcsőhelyén bizonyára régen elpusztult a rózsza. Az is lehetséges, hogy a *sub rosa* latin szavakat csak jelképesen kell értelmezni és soha nem is volt kőrózsa a várkapolnában.

Így aztán elérkezett az a februári délután, amikor utoljára szálltunk le a „várlyukakba”. Hirtelen enyhült az idő, a tavasz ott leskelődött a Királyhegy mögött, a farkasok visszavonultak a radványi erdőbe, kertünkben megjelent az első feketerígó. Keresztapámnak közben megnőtt a haja és a szakálla, arca ezáltal visszanyerte régi bozontos formáját. Szótlan volt és komor: épp olyan ünnepélyes, mint húsvét táján, amikor egyszer egy évben mégis illett elmenni a templomba családjával együtt. Hármásban, mint máskor, leszálltunk a föld alá. Utunk Perényi Miklós gróf sírjához vezetett, ahol Szent Erzsébet bölcsője ringott. Hallgattunk. A sánta Balog sem beszélt értéktöbbletről, kizsákmányolásról, munkaerőről. Büdös karbidlámpájának sistergése hallatszott a csendben. Keresztapám fekete árnyéka ott táncolt a falon.

– Adja ide, Balog. – És Balog odaadta a fene nagy kalapácsot.

Keresztapám hátravetette malaclópóját, nekigyürkőzött. Mint a *Népszava* vörös embere, a válla fölött magasra emelte a pörölyt és lesújtott vele a síremlékre. Jól megcélozta a latin feliratot, a kalapács telibe talált. Egy csattanás és szikra pattant, a kőlap összetört, csörömpölve ugráltak szertesét a szilánkok. Eltűntek a betűk: *SUB ROSA*, és eltűnt Szent Erzsébet neve is. Hogy András királynak és Gertrúd királynénak itt született a leánya, egy pillanat alatt megsemmisült. Tovább törte-zúzta a kőlapot keresztapám, hullottak a pörölycsapások. Szuszogott, nyögött, diadalmasan lihegett.

Aztán megirányozta a hajdani várúr göndör szakállát, belapította az orrát. Rombolta a síremléket, ahogy csak bírta; szikrázott a nagy vaskalapács, röpködtek a kődarabok, hullott a törmelék. A föld alatti üregekben távoli mennydörgésként visszhangoztak a pörölycsapások. Mikor kifulladt, visszaadta a kalapácsot a forradalmárnak.

– Folytassa, Balog.

A munkát a sánta Balog fejezte be. Addig aprította a kőlapot és a rajta heverő Árpád-sisakos kővitézt, amíg csak egy nagy kőrakás maradt a helyén Perényi Miklós csontjai fölött. Olyan dühösen csapkodott, mintha a hajdani várúr személyes ellensége lett volna, vagy magát Szent Erzsébetet akarná összetörni. Végül a kőtörmeléket gondosan összegyűjtöttük és két nagyobb meg egy kisebb zsákba raktuk. A kisebb zsák az enyém volt. S ahol hajdan András király és Gertrúd királyné leánya, Erzsébet született: egy nagy sötét lyuk maradt csak, a sírgödör. A karbidlámpa köpködő fényénél egy fél emberi koponya és néhány fehér csontdarab látszott odalent.

Keresztapám diadalmas örömeiben hangosan nevetni kezdett. Vad kacagása visszhangzott a föld alatti üregekben, és minden bizonnal elhallatszott a borospincéig is, melyekről azt tartotta a közhit, hogy valaha a vár alagútjaihoz tartoztak és egészen Munkács váráig el lehetett menni a föld alatt.

De olyan nehezek voltak a zsákok, hogy egyikünk sem tudta cipelni a magáét. Nagy nehezen mégis odavonszoltuk a kúthoz, amelybe keresztapám majdnem belepottyant. Itt válogatni kezdett a kődarabok közt. Amin nem volt betű, azt a kútba dobta. Titkunknak – azoknak a kődaraboknak, amelyeken a felirat töredékei látszottak – más sorsot szánt.

– Ez a csizmája – mondta és bedobta a kődarabot a kútba.

– Itt a keze – szólta Balog.

– Ez meg a szakállából egy darab. Bírja-e már emelni, Balog?... Hát te, Zebulon?

Felkapaszkodtunk a mélyből és a három megkönnyebbedett zsákkal elhagytuk a szobát, ahol Szent Erzsébet született. Mikor a várudvarra kiérkeztünk, a három bernáthegyi szaladt felénk.

– *Schimpf!* – kiáltotta most is keresztapám.

A kutyák ugrándoztak körülöttünk, megszagolták zsákjainkat és nem bántottak.

– Maga, Balog, várjon meg minket itt a kutyákkal és adja ide a kalapácsot.

Az öreg *Jägert* kerestük, de nem találtuk. Már késő este volt. Keresztapám otthonosan ment fel az emeletre, hiszen a herceg megengedte, hogy éjjel-nappal az egész várban kutathatunk. Megálltunk az ajtó előtt, amely a herceg dolgozószobájába vezetett. Keresztapám kopogott, de senki sem felelt.

– Üres a vár – dörmögte. – De annál jobb.

Bementünk a herceg szobájába, keresztapám az istállólámpával. Első dolga volt, hogy felvilágított a mennyezetre, ott van-e még a rózsza. A rózsza ott volt. Az asztalt, amelyen a herceg mikroszkópjai és külföldi bakjegyek voltak, a rózsza alá húzta és felmászott rá. Én világítottam neki és kezébe adtam a sánta Balog nagy kalapácsát. Épp sújtani akart vele, hogy *sub rosa* szétzúzta Szent Erzsébet rózsáját, amikor nyílt az ajtó. Egyik kezében gyertyatartóval, a másikban pisztollyal a herceg állt a küszöbön. Azt hitte, betörők vagyunk, és kis híja, hogy agyon nem lőtt bennünket.

Mikor megismert minket, csöppet sem haragudott. Csak kérte, hogy ne bántuk a rózsát, mert a rózsza a titoktartás virága és neki szüksége van a titoktartásra, mert „Magyarországot ki akarja tépni az Osztrák–Magyar Monarchiából”. Keresztapám sanyarúan beletörődött, hogy a rózsza ott marad. Úgy tudom, ott van most is a kommunista művészotthonná alakított pataki vár „Sub Rosa-szobájában”. Odalent hátára vette ő is a maga zsákját és rosszkedvűen ballagott velünk együtt a híd felé. A három zsákban cipeltük Perényi gróf sírfeliratának törmelékeit.

Már éjszaka volt, senkivel sem találkoztunk az utcán. A hídra érkezve, keresztapám jelt adott: a maga zsákjának tartalmát beleszórta a Bodrogba. Mi pedig követtük példáját: a sánta Balog és én. Ezzel vége is volt mindennek. Ki tudná most már bizonyítani, hogy Szent Erzsébet a pataki várban született?

Keresztapám kimerülten érkezett haza ezen az éjszakán. Rögtön ágyba feküdt, fejére hideg vizes borogatást rakott. A leányai mesélték, hogy fájdalomosan nyögött. Az ijedelem viselte meg, hogy majdnem agyonlőtték Szent Erzsébet rózsája miatt? Inkább azt gondolom, az fáj neki, hogy a kőrózsát nem törhette össze. De másnap már vidám volt, hiszen a művét egyébként teljes sikerrel befejezte.

KILENCEDIK FEJEZET

*MATER PAUPORUM*¹¹⁶

Mária Alfonz összebeszélt dr. Müllerrel.

– *Ach! Dieser alte Faulenzer!*

„Vén lebzselőnek” nevezte a beteg tudóst, aki nem akar enni, pedig kutya baja sincs. Úgy határoztak, hogy az aggastyánt eltávolítják Wienerneustadtba, az ottani magyar menekült-táborba.

Posta Erzsinek majd megszakadt a szíve az öregért, úgy sajnálta. Napjában többször is kérlete:

– Tessék enni, bácsika. Erőt kell gyűjteni az utazáshoz.

Nem engedték, hogy napközben ágyában feküdjön. Mária Alfonz kényszerítette, hogy egész nap egy széken üldögéljen a szobában vagy a padon a kertben. De oda alig tudták már kitámogatni, a csontjai valójában zörögtek.

Keservesen, ímmel-ámmal evett egy keveset. Néha kihányta, néha nem. Szérumot most már egy ideje nem kapott, hiszen nem volt semmi baja, csupán „ideges spazmusa”. Idegnyugtató vegyszereket fecskendeztek bele, attól a gynomorfájdalmi is csillapodtak. Undorító ízű pirulákat etettek vele.

– Jön-e már az öcskösöm, Aranyoskám? Írt-e már Svájcból?

Már harmadik levelét diktálta a *Spitalskind*nek az „öcsköse” számára! „Édes fiacskám! Zebulon! Keresztfiam!... Te voltál az én hú famulusom, mindig mindenben velem figuráltál. Jöjj azonnal! Ments meg engem!... Két ellenségem van, ketten üldöznek. Az oroszok és a jezsuiták. Az oroszok elől elmenekültem, a jezsuiták ki akarnak dobni engem betegen a kórházból az utcára!...”

– Aranyoskám, javítsd ki. Nem „betegen”, hanem szúrd be, hogy „halálos betegen”.

– Nem szúrom be, mert a bácsikának nincs semmi baja, csak nagyon fáradt, ideges. Megviselte a menekülés.

A beteg lemondóan legyintett.

– Hát jó. Ne szúrd be. Sajátságos, hogy még csak nem is válaszol a leveleimre.

Erzsi gyöngéden ápolgatta, minden szeszélyét, kívánságát teljesítette. A lábáról levágta csúnya fekete körmeit. Ott olvasgatta a francia könyvet a beteg mellett. Szótlanul sokáig elnézegette a színes képet: a szent magyar királynő leprás betegeket buzdít. A maga módján ő is buzdította a beteg menekült tudóst. A kerti padról betámogatta vissza a „férfi 6-osba”.

– Igazán kidobnak engem innen? – kérdezte suttogva.

– Dehogyan. Kényelmes autó fogja elvinni Wienerneustadtba.

– És ott mit csinálnak velem? Megengedik majd, hogy ágyban maradjak?

– Azt nem tudom, bácsika.

A beteg ott ült az ágya mellett egy fehér alacsony széken, ahogy Mária Alfonz főnővér parancsolta. Ágyba nem feküdhettek, pedig olyan gyöngének érezte magát, hogy majdnem összeesett. Révedezve bámult maga elé. Egyszer csak nyugtalankodni kezdett.

– Aranyoskám!

– Tessék, bácsika?

– Mielőtt meghalnék, megkérlek valamire. Megteszed?

– Szívesen.

– Keresd meg a kabátom zsebében a pénztárcámat. Találsz benne százhusz forintot és egy vörös könyvecskét. Azt add ide. A kommunista pártkönyvem.

Posta Erzsi megtalálta a Magyar Dolgozók Pártja budapesti pártközpontja által kiállított pártigazolványt. Útött-kopott könyvecske volt, a beteg fiatalabb kori fényképével, mikor még a szakálla feketedett. A beteg megnézte, aztán visszaadta Erzsinek.

– Ez az.

– Mit csináljak vele?

– Tépd össze és égesd el a konyhában. De előbb köpj rá.

A *Spitalskind* ártatlan mosollyal teljesítette a beteg kívánságát. Ott a beteg szeme láttára apró darabokra tépte a pártigazolványt és meg is köpdöste.

– Még kérek valamit, Aranyoskám. Hozz papírt, borítékot. Levelet szeretnék diktálni.

– Megint Zebulonnak?

– Nem, hanem Budapest főváros Tanácsának.

A levél így hangzott: „Tisztelt Budapest Fővárosi Tanács végrehajtó Bizottsága! Ezennel felkérem Önöket, hogy a XI. kerületi Zala Bertalan utcáról az utcátáblákat haladéktalanul távolítsák el. Önök engem 1949-ben megtsziteltek azzal, mint régi elvhű kommunistát, hogy Budapesten utcát neveztek el rólam. Abban a városban, ahol szovjet tankok támogatásával gyilkosok uralkodnak, nem kívánom, hogy nevem utcátáblán szerepeljen. Tisztelettel Zala Bertalan.” Aláírta és ettől megnyugodott.

Vacsorára egy darab sonkát is evett két nagy kanál krumplipürével. De éjszaka fekete vért hányt. Reggel műtőbe vitték, dr. Müller megoperálta. Ekkor tudták meg, hogy gyógyíthatatlan beteg. Bélrákja van.

- Nem küldhetjük Wienerneustadtba - mondta a főorvos Mária Alfonznak.

*

„A” MELLÉKLET (IX.)

Özvegyiségében egészen az Úrnak akarta áldozni magát és így lett Assisi Szent Ferenc női harmadrendjének tagja, belépett az apácák közé. Pedig előkelő rokonai mindent elkövettek, hogy visszatartsák ettől. Anyósa és a régens herceg is megsokallták már a nyomorúságát. Hívták haza Magyarországra. Apja, a magyar király, követeket küldött érte. II. Frigyes német-római császár megkérte a kezét, Bamberg bíboros hercegérsekét küldte el érte.

De ő elutasította magától a császárnői koronát. Magára öltött egy szakadt köpenyt, amelyet Assisiból küldött neki Szent Ferenc, és 1228 nagypénteken kezét az oltár kövére tette és ünnepélyesen megtagadott mindent, ami földi. A marburgi minoriták kápolnájában levágatta szép haját, levetette cipőjét és kötelet kötött derekára. A krónikák azt mondják, hogy egyetlen ruháján folt folt hátán volt, idegen, rikító kelméből. Rongyait és foltjait Assisi Szent Ferenc köpenye rejtette el. Ez a köpeny évszázadokon át sokfelé vándorolt. Ma a kapucinusok őrzik Párizsban, a rue de la Santé-ban.

Boldog volt, ha szenvedhetett másokért. Mezítláb járt télen is. Leányok! Értitek ti ezt? Bevalljuk, hogy mi nem értjük. Nem értjük, mert érthetetlen. De egy magyarázatunk van. Az öröm, amellyel a szentek a szenvedést és a megpróbáltatást fogadják, nem emberi dolog. A szentek társalgása Istennel is érthetetlen. Egy éjjel közölte vele az Úr, hogy meg fog halni. Aznap nem kelt fel az ágyból. Cellájának ablaka nyitva volt és a kertre nézett. Csendesen énekelgetni kezdett. Udvarhölgyei, akik a kolostorban is vele maradtak, álmélkodtak, mert azelőtt sohasem énekelt. És ő magyarázatul ezt mondta, a kertre mutatva:

- Egy kis madártól tanultam a dalt örömben, hogy meghalok.

Így halt meg Magyarországi Szent Erzsébet hat évvel az után, hogy lemondott minden földi jóról és önmagát Jézusnak ajánlotta.

Sancta Elisabeth, mater pauporum. Ora pro nobis

Sancta Elisabeth, Deum timens ab infantia

Sancta Elisabeth, Dei cultrix ferventissima

Sancta Elisabeth, dilecto Jesu discipulo devota

Sancta Elisabeth, divinis visionibus saepius consolata

Sancta Elisabeth, orphanorum nutrix

Sancta Elisabeth, omnium desolationum consolatrix

Sancta Elisabeth, facultates omnes pauperibus elargita
Sancta Elisabeth, a subditis injuriis et contumeliis affecta
Sancta Elisabeth, in adversis patientissima
Sancta Elisabeth, lanam et linum pro pauperibus vestiendis operata
Sancta Elisabeth, peregrinorum et infirmorum hospita...
*Ora pro nobis!*¹¹⁷
 Szent Erzsébet, szegény betegek gyógyítója, könyörögi érettünk!
Agnus Dei
*Ora pro nobis, Beata Mater Elisabeth!...*¹¹⁸

*

„B” MELLÉKLET (IX.)

A többi már nem is nagyon érdemes elmondani. Pókhálós szobában élek, és ha befejezem életem, szemétdombra dobnak, mint egy elhasznált cipőt. Hol hibáztam el? Ám nem akarok adósa maradni azoknak, akik egyszer olvasni fogják jegyzéseimet. Száraz jegyzőkönyvnek szántam, amit írtam: a tények kíméletlen felsorolásának. Ezeknek a tényeknek a dolgában még két kérdés merül fel: I. Gondoskodtunk-e tisztességes szülőhelyről Szent Erzsébet számára? II. Sikerült-e Patakon gátat vetnünk a babonáság terjedésének? Mind a két kérdésre felelni próbálok.

Apák! Ne ígérjétek könnyelműen gyermekeiteknek! Életem első csalódása az volt, hogy apám nem vitt magával Pozsonyba, holott megígérte. Isten képét már megingatták bennem. Most apám képe is megingott. Ő maga ingatta meg lelkemben saját képét. Miért utazott el Pozsonyba, ahová engem, a jó famulust, nem vitt el? Ezt kell még elmondanom. Apámnak nem volt igaza, amikor a magas tanári műveltség ormáról leintette anyámat, mondván, hogy nem is fontos, hol született Erzsébet. Radosy Gyuri bácsi, aki a „moderneket” előreküldte a csatába, százszor jobban értett a ravasz hadicselekekhez, mint a Hármass Bizottság tagjai. A liliumtipró vén farizeus nem ok nélkül adta ki a parancsot Vitéz Geyzának, hogy rajzolja le a sírfeliratot és a kővitét, még mielőtt mi szétrombolnánk. Előrelátó volt és bölcsen tudta, hogy Szent Erzsébet nem maradhat szülőhely nélkül. És ügyesen értett ő a cselhez is, amely Pintér Vazul filozófiájában játszott elméleti szerepet. Egy nap levelet írt Patak katolikus plébánosához és engem ért a különös szerencse, hogy a levelet kézbesíthettem.

Apám hozta haza egy nap a kollégiumból a pecsétes levelet, meglobogtatta és rám bízta. Láttam mindjárt, hogy hivatalos levél. A piros pecséten látható volt a kollégium alapításának éve: „1531” és a „Huta” nevű régi épület képe. A címzés így szólt: „Tisztelendő és nagyságos Grexa Leó róm. kath. plébános pápai kamarás úrnak.” Nem nagy kedvem volt ehhez a látogatáshoz. A „vár-

lyukaktól” nem féltem úgy, mint a „szoknyás paptól”. Még sohasem beszéltem életemben pápista pappal. De mennem kellett, apám sürgetett és azt is mondta, kérjek választ, anélkül haza ne jöjsek; legyek szemfüles, ezért viszem én a levelet Maklár főpedellus helyett.

Grexa plébános elhanyagolt külsejű öregember volt. A vállán és a hátán úgy kifakult a fekete reverendája, hogy lilának látszott. Estéit rendszerint a várban töltötte a hercegnél, ahol mindig akadt egy harmadik a tarokkpartinhoz. Ha pedig nem akadt, akkor tokaji bor mellett elsakkozgatott Walther-Wind herceggel. A Szent-negyedből csak ritkán tette ki a lábát, én csak egyszer láttam őt az utcán. Úgy élt ott, mint a pápa a Vatikánban, önkéntes fogolyként. De ő inkább lustaságból maradt egyhelyben, mert nagyon kényelmes ember volt. Beszélték, hogy semmi sem hozta ki jobban a sodrából, mint az, ha a herceg megmattolta.

Félénken mentem be hozzá az emeletes sárga plébániaépületbe a várkert közelében. Pattanásos orra céklavörös volt. Olyan nagy görbe orrot még sohasem láttam. Domború szemüveget akasztott rá és úgy olvasta el Radosy Gyuri bácsi levelét, lassan és figyelmesen. Irtóztam a szent szobroktól, amelyekkel tele volt a szobája. Vártam már, hogy mondjon valamit, de még mindig olvastam, talán többször is elolvasta a levelet. A szemüveg mögött megdagadt és valósággal szétfolyt álmos, nagy szeme. Közben hurutosan hápogott, mint az olyan öregek, akik nehézlégzésben szenvednek.

– Mondd meg, fiacskám – szólalt meg végre –, hogy én soha semmiféle rózsáról nem hallottam. Közöld ezt a nagytiszteletű tudós tanár urakkal.

A szavai megleptek, hiszen én úgy tudtam, hogy ő bujtogatta a népet „Szent Erzsébet rózsájának” meséjével.

– Tessék ezt, kérem szépen, megírni! – mondtam.

De a kampós orrú öreg plébános semmi jelét nem mutatta, hogy válaszevelet kíván írni.

– Mondd, édes fiam: te tudsz netalán valamiféle rózsáról, amely télvíz idején kinyílt a kertben?

– Láttam is! – feleltem bátran, határozottan.

Ő megpaskolta jóindulatúan arcomat, mint a pápista püspök a bérmálkozókat.

– Huncut fiúcska vagy te! – mondta nevetve. – Te engemet falnak akarsz állítani. De nem oda Buda! Én nem vagyok uborkafa, amelyre fel lehet mászni.

Homályos szavait az uborkafáról végkép nem értettem. Elképedve néztem rá: Az az ember beszél így, aki keresztapám szavai szerint Szent Erzsébet imádsására biztatta a lizskai asszonyokat és megparancsolta nekik, hogy szűzmáriás zászlóval vonuljanak Korodáné háza elé a rózsához! Könyörögtem neki, hogy írja meg mindezt levélben. De ő nem állt kötélnek. Barátságosan kiteszkolt az ajtón.

– Ha tegnap jöttél volna, édes kisfiam, akkor megkínáltalak volna cseresznyés réteessel.

De az utolsó percben mondott valami üzenetfélét: bármikor jöhetnek a tanár urak, ő mindig szívesen rendelkezésükre áll.

– Akár szegfű, akár rózsza a tanár urak kedves virága – tette hozzá, hurutosan nevetve.

Ma sem tudom, kiváló komédiás volt-e Grexa plébános. Vagy eltemetkezve a Szent-negyedben, csakugyan híret sem hallotta Szent Erzsébet pataki rózsájának? Látogatásom mégsem volt eredménytelen. Mindent szórul szóra el kellett mondanom apám jelenlétében Radosy Gyuri bácsinak. Jóságos búzavirágkék szemével megértően mosolygott. Megdicsért és másnap apámmal együtt meglátogatta Grexa plébánost. Ma sem értem, miért nem repedtek meg a falai a kálvinista öreg pataki kollégiumnak!

A pozsonyi utazás tervét ott főzték ki a katolikus plébánián. Az egész a Gyuri bácsi ötlete volt: el kell adni Szent Erzsébet születési jogát a pozsonyi nagyprépostnak! Az adásvétel annál könnyebbnek látszott, mert azon az alapon, hogy Szent Erzsébetet négyéves korában a pozsonyi várból vitték el menyasszonynak Tübingiába, Pozsony, ez a régi koronázóváros, szerette minél jobban kisajátítani magának Szent Erzsébetet. Grexa plébános vállalta a közbenjárást a nagyprépostnál. Erőt vett hallatlan lustaságán és előreutazott Pozsonyba, hogy ott előkészítse a tárgyalásokat.

Nem felejttem a napot, amikor megérkezett a sürgöny Pozsonyból a hírrel, hogy utazhatnak a Hármass Bizottság tagjai, a nagyprépost várja őket. Én akkor még azt reméltem, hogy engem is elvisznek magukkal, hiszen apám megígérte. Súlyos csalódásomban megismertem az első harag keserű és édes ízét. Becsapottnak éreztem magam, megcsaltnak, elárultnak. Csak addig voltam jó, amíg a föld alatt kellett bujkálnom, „famulusként figurálnom”? Kinyíltak lelkemben, az első harag hevületében, az irigység, a döllyf, a bosszúvágy, az önhittség és mindenfajta szenvedélyek virágai. Ettől fogva estem oktalan öndicséretbe: önző, kérkedő és türelmetlen lettem. Napokig sírtam, belebetegedtem, hogy engem nem vittek el magukkal Pozsonyba.

Úgy tettem, mintha engem most már nem is érdekelne, hogy sikerül-e eladni Pozsonyban Szent Erzsébet „születési jogát”. Pedig, amíg távol voltak, egy héten át, semmi egyébre nem tudtam gondolni, egyedül arra, vajon mit pusmoghatnak apámék a nagyprépostnál. Sajgott a szívem, hogy nem láthatom, miként fog kezdet keresztpapát a pápista főpappal. És talán még Esztergomba is ellátogatnak a hercegprímáshoz!... Ki tudhatta? Hiszen minden a legteljesebb titokzatosságban történt és engem is azért zártak ki ebből az utazásból, mert esküvel fogadott titkokat vittek magukkal Pozsonyba.

Ezek a „titkok” apám diákkori sárga bőrtáskájában voltak. Elutazásuk előtt való napon, míg apám ebéd után szundikált, én kilestem a titkokat. Ki-

nyitottam a sárga táskát, mindent kiszedegettem belőle. Jól ismertem apám szokásait: hosszú meggyfa szárú pipája akkor alszik ki, amikor szundikálni kezd, és amikor elejti a pipaszárat, legalább negyedóráig mély álomba merül. Ezt a negyedórát használtam ki bőröndje átkutatására.

Mindenekelőtt találtam benne egy Jegyzőkönyvet. Ebben a Hármas Bizottság tagjai ünnepélyesen kijelentik, hogy Erzsébet magyar királylány pataki születésének bizonyágára nincsen semminő adat. Hetekig kutattak II. András király hajdani várában, életveszélyes vizsgálataik a föld alatti traktusokban nem járt semmi eredménnyel: „Leglelkiismeretesebb kutatómunkánk folyamán egyetlen olyan bizonyítékot sem sikerült találnunk, amely Árpád-házi Erzsébet itteni születésére utalna, vagy azt bizonyítaná. Ezt felelősségünk tudatában kijelentjük, állításunkat alább a Tekintetes Kollégium pecsétjével és aláírásainkkal megerősítjük abban a valószínű feltevésben, hogy a nevezett királylány születési helye a Pozsonyi Királyi Vár...” Mikor ekkora hazugságot leírva láttam, gyermeki lelkem elszörnyedt. A leírt szó százszorosan visszhangozza a hazugságot. Akkor még nem tudtam, hogy elhithető hatalma is óriási.

Apám aláírását látva az „ünnepélyes lemondó okiraton”, amint ezt egymás közt később bizalmasan emlegették, megszeppentem. Az atyai kép, és vele együtt egy egész világ, még jobban inogni kezdett lelkemben. De nem tűnődhettem érzéseim fölött. Tovább turkáltam a sárga táskában. Megtaláltam derék tanárom, Vitéz Geyza rajzait a kővitézőről és magát a sírfeliratot. Elképedve tartottam kezemben az ünnepélyesen lepecsételt és a Hármas Bizottság tagjain kívül Radosy Gyuri bácsi kézjeggyel is megerősített Jegyzőkönyv arcpirító cífolatát. Ez is árucikk volt a bőröndben.

És kődarabokat is találtam. A sánta Balog kihalászta a Bodrogból? Vagy lemászott értük kötélén a sötét kútlyukba? Sohasem tudtam meg. Csak néztem ámultan a kődarabokat és egy új érzés kezdte kibontani szárnyait lelkemben: szégyelltem magam apám, keresztapám, Pintér Vazul, Ferentz Áron és az egész kollégium helyett, sőt a Szent-negyed és Grexa plébános úr helyett is. De ez sem volt gyógyír fájdalmamra. Apám horkolását hallottam, gyorsan bezártam a sárga táskát, a könnyeim megeredtek és hangosan sírni kezdtem. Apám felébredt.

– Mi bajod, Misi?

Bógvé, jajgatva feleltem és tenyerembe rejtettem arcomat:

– Az a bajom, édesapám, hogy nem visznek el engemet Pozsonyba... Pedig megígérte!

Aznap, amikor a Hármas Bizottság a sárga táskával elutazott a reggeli gyorsvonattal Budapestre és Pozsonyba, röpiratot kezdtek osztogatni Patak utcáin és házaiban. Ugyanaz a nyomda nyomtatta Újhelyben, amelyik nemrégén a névtelen röpiratot adta ki, amely versben és prózában „önfertőző farizeusnak” nevezte Gyuri bácsit. Az új röpiratnak nagybetűs címe volt: *Erzsébet királylány*

Pozsony várában született és sohasem élt Patakon! A Hármas Bizottság műve volt. Olyan biztosak voltak a pozsonyi tárgyalások sikerében, hogy meg sem várták az eredményt, hanem kidobták Patak utcáira a röpiratot. Voltaképpen a röpiratnak nem is volt köze a pozsonyi utazáshoz, hanem azt a célt szolgálta, hogy széttépje a rózsalegendát és meggátolja a babonáság elburjánzását. Apám sárga táskájában nem láttam belőle egyetlen példányt sem.

Mohón olvastam el. Keresztapám szavaira véltem ráismerni ott, ahol a XV. századbeli ferences hitszónokot, Temesvári Pelbártot cáfolta a röpirat: „Azon évben, mikoron ezen huncut csuhás elhíresztelte egy prédikációjában, hogy Erzsébet Patakon született, városunkban még állt a ferences kolostor. Lett légyen vala a gyöngelméjű királylány ferencrendi apáca, az agyafúrt Pelbárt csuhás a pataki ferenceseknek akart hízelegni azon képtelen állítással, hogy Erzsébet városunkban született. A pataki ferenceseknek ugyanis érdekükben állt, hogy ha kell, még vakmerő történeti hamisítás árán is megkaparintsák maguknak Erzsébetet, mint eb a csontot...” – kétségtelenül Zala Bertalan stílusa volt.

Az a rész pedig, amely Szent Erzsébet agytekervényeinek betegségét taglalta, nyilvánvalóan Pintér Vazul tollából származott. A királylány személyéhez fűződő csodatettek dolgában ráismertem apám költői stílusára: „Ezek az öszses pápista csodatettek a középkor szellemi sötétségének színes szappanbuborékjai. Ilyennek kell tekintenünk a Jézus Krisztust kigúnyoló úgynevezett »rózsacsodát« is... Azt pedig, hogy Erzsébet a halálos ágyán madarakkal társalgott, majd akkor hisszük el, ha városunk verebei megtanulnak latinul és Horatius nyelvén fognak csicseregni...”

Ferentz Áron alapos jogászai fejtegetésére vallott az a szakasz, amely a „születési jog”, a *jus nascendi* fogalmát határozta meg azzal a végső következtetéssel, hogy Patakon ez sohasem illette meg Árpád-házi Erzsébetet.

Volt nagy öröm, amikor a Hármas Bizottság négy tagja visszaérkezett Pozsonyból. Feltűnés nélkül tervezték az érkezést, de ebből semmi sem lett. Majdnem az egész kollégium, a diákság és a tanári kar ott tolongott az állomáson, amikor Budapest felől befutott a gyorsvonat. Apám hozta sárga táskájában az 1200 darab Mária Terézia aranytallért, amely ettől a naptól fogva Pozsonyi Alapítvány címen került be a kollégium költségvetésébe. Sikerült a diákságot is megtéveszteni, amely úgy tudta, hogy a felekezeti béke és a nemzeti összetartás jegyében Pozsony városa külön alapítvánnyal járult hozzá a pataki kollégium fenntartásához.

Este nálunk gyűltek össze a tanár urak. Anyám „Krisztus lábát” sütött, pincénkől a legjobb hordóból szívtam ki a bort az üveglopóval. Többen voltak, mint máskor; beállítottak olyanok is, akik még sohasem vizitáltak nálunk. Megrökönyödésünkre betoppant régi háziorvosunk, az öreg dr. Hun Miklós is annak jeléül, hogy már nem neheztel ránk. Vaskalaposok és modernekek együtt vigadtak, koccintgattak. Ott volt öreg tornatanárunk, Elek Tódor, és beállított

fesztelen mosollyal Fodor Ferkó, a kis természetrajztanár. Horkay Béla magával hozta a református papot. És persze otthonunk díszeként megjelent maga Radosy Gyuri bácsi is, szép búzavirágkék szeme ragyogott. Vató János énektanárunk hamar pityókás lett és török sípján nyagगतott egy régi magyar nótát, amely épp olyan bús volt, mint Vitéz Geyza. Ferentz Áron és Pintér Vazul a jól végzett munka tudatában düllesztették mellüket, keresztapám mellett, aki fesztelenül kiáltotta:

– Most már szavalhat, amit akar az a hibbant Csengetyű Illés!

Mindenki nálunk volt, akinek csak némi kis szerepe volt a történetekben, csak ketten hiányoztak: Balog, a forradalmár és Grexa, a római katolikus plébános. Valaki elszaladt cigányokért. Hajlongva beállítottak a muzsikások és halkán zenélni kezdtek, jó magyar szokás szerint. A tanár urak vidáman poharazgattak és fenékgig hörpintették poharukat a pápista pozsonyi nagyprépost, Séta Jusztinián egészségére.

– Tartsa meg soká az Isten – mondták, az 1200 darab Mária Terézia aranytallérra gondolva.

Szent Erzsébetet „Erzsi néninek” nevezték, a rózsáról egy szót sem szóltak. Keresztapám szokása szerint most is épp csak a nyelve hegyét mártotta bele a borospohárba, de buzgón falta a „Krisztus lábát”. Bár nem szerette a zenét és idegen volt számára a füstös képű muzsikus cigány, parancsolgatni kezdett a cigányprímásnak:

– Húzza el még egyszer Erzsi néni nótáját! – És a cigány játszott, a társaság vígan énekelte: „Adj egy csókot, aranyhajú,

Galambszívű Erzsikém!...”

Bennünket, gyerekeket, aludni kergettek. De nem tudtunk aludni. A társaság hajnalig mulatott és a cigány szüntelenül játszott: a muzsika halkán züm-mögött, mintha száz szúnyog repdesne a fülünk körül... Aztán lassan feledés borult mindenre, a diadalmámor is elmúlt.

Jött a nyár, aztán az ősz meg a tél. Elmúlt az év és senki sem beszélt többet sem a rózsáról, sem Szent Erzsébetéről. Városunkban 1907. november 19-én, Erzsébet napján sem történt semmi különös. Grexa plébános állta az alkut: éppen csak szokásos reggeli miséjén mormogta el Szent Erzsébet nevét Árpád-házi Szent Erzsébet pataki születésének 700. évfordulóján!¹¹⁹

A nagy ünnepség a *jus nascendi* nevében Pozsony városában volt, a szent új szülőhelyén. Nagy fényvel és pompával ünnepelték a szent magyar királylányt, betegek és szegények istápolóját, leprások és ótvarosok anyját. Az ünnepségen ott volt az egész hivatalos Magyarország, megjelent ősz pofaszakállával maga a király, Ferenc József is, részt vett az ünnepi díszmisén érsekek, püspökök és miniszterek közt.¹²⁰

Pozsony várának szülöttjéről maga Séta Jusztinián¹²¹ nagyprépost mondta a megemlékező szentbeszédet a hajdani koronázási templomban, a Szent Ist-

ván király által alapított Szent Márton-székesegyházban, míg magát a misét fényes papi segédlettel az esztergomi érsek, Magyarország bíboros hercegprímása celebrálta...¹²²

...Gyakran van dolgom mostanában a szovjet határon, ahol exportsertéseket mázsálok, zsebemben a kiküldetési rendelvénnyel. Látszanak az ungvári hegyek, Munkács felől a Kárpátok fenyőinek illatát hozza a szél. A vonat ablakából gyakran látom Patakot, szép kis szülővárosomat, és látom a Bodrog partján a várat. Elfog a kísértés: le kellene szállni a vonatról és kóborolni a régi utcákon, megnézni az öreg kollégiumot és a várat. De nem merek. Félek. Félek a múltamtól, gyermekkorom árnyékalakjaitól. Meghaltak vagy szétszórta őket az események szele. Vató János, derék énektanárunk, egy teli hordó bornál fejezte be életét. Apám régóta halott, anyám Debrecenben él az egyik leánytestvéremnél, unokák és dédunokák közt a Hortobágy közelében. Ferentz Áron a két világháború közt kihajózott Indiába és onnan Tibetbe ment, ahol egy lámakolostorban tűnt el. Pintér Vazul a tiszta ész nevében költözött át a másvilágra. Vitéz Geyza bús képű rajztanárunkat Kun Béla kommunizmusa után részeg katonatisztek véletlenül agyonlőtték. Radosy Gyuri bácsi még a boldog Osztrák–Magyar Monarchiában halt meg; a klikkje szétszéledt, de unokák és dédunokák, akiket én már nem ismerek, itt-ott tartják még a dogmák frontját a népi demokráciában. De a kollégiumban a marxizmus és a leninizmus a legfőbb tantárgy!

Egyedül keresztapám él és virul, kiválasztva hosszú életre. Kun Béla kommunizmusa után egyházi felettesei nem tudtak szemet hunyni forradalmi viselkedése fölött, hiszen református lelkész létére nem kevesebbet kívánt, mint az iskolai vallásoktatás betiltását és a templomok 65 százalékának államosítását kultúrintézmények számára. Állásvesztésre ítélték, de liberális összekötetései révén rögtön állást kapott Budapesten a városi főkönyvtárban. A két világháború közt a tudományos művek egész sorát írta, egyháztörténelmi műveket, amelyekbe sikeresen szőtte bele saját egyházellenes nézeteit.

Ma a Magyar Népköztársaság tiszteletreméltó tudósa ő, a forradalmi gondolat és a marxizmus régi harcosa. Budapesten él, az egyháztörténet Kosuth-díjas díszdoktora, egyetemi tanár, magas kora miatt saját kérelmére nemrég nyugdíjazták. Ebből az alkalomból megkapta a Szocialista Munka Nagy Érdemrendjét a vörös csillaggal. Budán már régebben utcát neveztek el róla. A legkiválóbbak szerencséje ez, már életükben utcát vagy szobrot kapnak. De Zala Bertalan szobrát még nem állították fel.

Ó, miért nem az osztrák határon kell mázsálnom az exportsertéseket? Akkor nem jönnék vissza Budapestre. Szerencsétlen házasságom egyetlen gyümölcse, a leányom már 1944-ben elmenekült az oroszok elől a férjével együtt, aki mérnök. Párizsban élnek. Hívnak, azzal biztatnak, hogy ott megint kezembé vehetem az ecsetet. Mennék, jaj!, mennék hozzájuk. Boldogan állítanám fel

festőállványomat én is a Montmartre tetején, lefesteném végre én is egyszer a Szajna-partot, a Pont Neuföt! De nem kapok útlevelet.

Milyen kár, hogy csak a Szovjetunióba szállítjuk sertéseinket! Ha Ausztria felé is volna exportunk, akkor elbújnák a disznók közé, rőfögnék, hentelegnek a pizsokban... a disznókkal együtt elhagynám Magyarországot, ahol megfulladok.

Az életemet valahol elrontottam. Nem tudom, hol. De már gyanítom, hogy a sánta Balognak nem volt igaza. A világ történelme nem osztályharcok története, hanem valami más. Az emberek időnként valami miatt megharagusznak a szentekre, aztán kibékülnek velük.

TIZEDIK FEJEZET

„KI VAGY TE?”

A tudós három napja senkivel sem beszélt, mozdulatlanul feküdt ágyában. Dr. Müller azt mondta, hogyha szerencséje lesz, akkor tüdőgyulladásban néhány nap alatt elpusztul. Mégis mindent elkövettek, hogy életben tartsák. Vért és szérumot adtak neki, a csövet a lábába döfték. Antibiotikumot kapott a tüdőgyulladás megakadályozására.

Posta Erzsinek már nem kellett iskolába mennie, megkezdődött a nyári vakáció. Egész nap ott ült a beteg ágya mellett és minden kívánságát leste. A beteg tudós kicserepesedett csúf szájából nyál folyt, Erzsik egy darab vattával letörülte. Szótárral a kezében még mindig a francia könyvet olvasta. Bizonyos szavakat kijegyzett franciául és németül a kéziszótár segítségével. Ezeket fennhangon mondogatta, hogy megtanulja:

- *Le désert: die Wüste... jeűner: fasten... la miséricorde: das Erbarmen...*¹²³

És utánamondta magyarul is:

- A puszta... böjtölni...

Itt megakadt. Már magyarul nem jutott eszébe, hogy *das Erbarmen* mit jelent. Még nem tudta, hogy az ember így kezdi elfelejtani anyanyelvét.

- Bácsika!

Nyögés hallatszott. A tudós félig kinyitotta a szemét és Erzsire pillantott.

- Hallom, Aranyoskám.

- Bácsika, mit jelent magyarul az, hogy *das Erbarmen*?

- Kérdezd meg, Aranyoskám, Pintér Vazultól... Megmondja ő akkor is, ha nem tudja...

A haldokló vigyorgott. Egy sárga nagy fog kilátszott fekete szájüregéből. Erzsik megrettent ennek a mosolynak a csúnyaságától. De hűségesen ott maradt továbbra is a „férfi 6-osban” az aggastyán mellett, aki a maga módján időnként hálásan pislogott rá és megszólalt:

- Köszönöm, Aranyoskám.

Erzsinek ez jólegett. Mankóját odatámasztotta az öregember ágyához és tovább olvasott.

Egy nap megkérdezte Mária Alfonztól:

- *Liebe Schwester*, hogy kell letörni a fiola fejét, hogy meg ne sebezzük az ujjunkat?

A főnővér épp készülődött, hogy gyógyszerrel fecskendezzen be a beteg karjába.

- Így, ni! - mondta. - De miért akarod tudni, *Elise*?

- Ápolónő szeretnék lenni.

- Te?...

Az apáca a leány hiányzó lábára pillantott. Erzsi észrevette.

- Az nem baj, nem számít - mondta.

Mária Alfonz sápadt, szigorú arcán mosoly suhant át, azoknak fősvény mosolya, akiket eltompított a sok emberi szenvedés látványa. Megígérte, hogy majd szól dr. Müllernek.

- Köszönöm, *liebe Schwester*. Én... én mosolyogni akarok a betegekre. Hátha kinyílik tőle az élet rózsája...

Estére felszökött a magyar menekült aggastyán láza. Félig öntudatlan állapotban orráról tépdeste a vastag hegyes szőröket.

Erzsi gyöngéden megfogta az elaszott csontvázkezet.

- Ne bántsa az orrát, bácsika.

Csipeszt hozott, a szőröket kicsipkedte. A beteg csendben maradt, zihálva lélegzett. Boldogan mosolygott. Kék lámpafényben este is látta Szolnok-Dobokát. Néha az anyja hangját is vélte hallani nyolcvanhat év és Erdély messzeségéből. A hang édes és ismerős volt, a szívébe nyilallt. A *Spitalskindéhez* és más hangokhoz hasonlított, olyanokéhoz, akik életében jók voltak hozzá és szerették. De ilyenek kevesen voltak. És csak elmosódottan látta a múlt kódében azt az ismeretlen, szakállas férfit, aki állítólag az apja volt, de őt sohasem tekintette a fiának. Nehéz munkájában hajnaltól estig görnyedő mosónő törvénytelen gyerekeként karolták fel őt a pápista papok. Vénájában tükkel és csövekkel, lázas félálomban motyogta:

- Becses zsákmány lettem volna nekik... De idejében megszőktem előlük...

Jobb felől a szérum csepegett, balról az átömlesztett idegen vér csörgedezett. Mindez a kórházi rend nevében mintegy gépiesen történt. Dr. Müller alkalmazkodott Richter jezsuita atya szilárd véleményéhez, hogy a haldoklást semmiképpen sem szabad siettetni, inkább halogatni kell, mert hátha van még remény az örök üdvösségre. A beteg olyan volt, mint egy összedrótózott törött kancsó.

- Én mindent elkövettem, hogy kijózanítsam az emberiséget... - folytatta lázas monológját.

Erzsi ott ült mellette.

- Jól tette, bácsika.

- Az emberi természet önámítás... Az ember által teremtett isteni kép csak illúzió... De Séta Jusztinián becsülettel megfizette az ezerkétszáz aranytallért... Valódi Mária Terézia-tallérok voltak...

- És maradt még belőle a bácsikának?

- Hol van az már, Aranyoskám!... A vén Radosy elherdálta... Értett hozzá a szoknyavadász ...a huncut farizeus!... Én hiába tiltakoztam... A vaskalapos klikk megvásárolta a pozsonyi aranyakból Walther-Wind herceg tokaji szőlőjét... Már az első évben megevett mindent a peronoszpóra... aztán jött a filoxéra... öt évig nem volt szüret... Elűsztak a nagyprépost aranyai...

- Mi az a peronoszpóra, bácsika?

- Penészgomba... Felfalja a szőlőlevelet...

Aztán azt is megmagyarázta, hogy a filoxéra: levéltetű. De a nyelve már nehezen forgott. Örült, hogy megoperálták. A műtétől minden beteg új életet remél. Ő is azt remélt. Új életet. És éles elmével látta, hogy operált beteget nem ebrudalhatnak ki a kórházból, elmúlt feje felől a veszély, hogy Wienerneustadtba vigyék, a magyar menekült-*Lagerbe*. Remélte, hogy néhány nap múlva felkelhet, és aztán majd hamar összeszedi magát, hiszen megoperálták és meg fog gyógyulni.

Kitervezte magában, hogy a szabadkőművesek bécsi nagypáholyához fordul és a bécsi egyetemen fogja megtartani első előadásait a magyar forradalomról. Már képzeletben látta magát az előadói emelvényen fehér szakállas bécsi professzorok társaságában.

Érezte, hogy valami zörög a feje alatt. Zebulon irkafirkáinak szétszóródott lapjai.

- Még mindig nem írt az öcskösöm?

- Nem kaptunk választ, bácsika.

Új életében, amelyet nyolcvanhat éves korában akart elkezdni a Szabad Világban, fontos szerepet szánt keresztfiának. Az ő segítségével akart Bécsbe menni és kapcsolatba lépni a bécsi egyetem rektorával.

- Másképpen tartsd a kezekben a könyvet, Aranyoskám... Szúrja a szememet a borítéklapja...

A francia könyv színes fedelére mutatott, a címlapra, amelyen, aranykoronával a fején, egy hermelinköpenyes fiatal nő látszott, és palástjából piros és fehér rózsák hullottak.

- Nem tetszik a kép a bácsikának?

- Sohasem kedveltem a népbutítást és a szenteket... - felelte a haldokló.

Selypítve beszélt, a mesterséges táplálkozástól és a betegségtől vörösre dagadt nyelve miatt.

Erzsi megmondta neki, hogy a könyv Szent Erzsébetről szól.

A tudós a mennyezetet nézte. Szemében a szenvedés titka örvénylett.

– Tudom – mondta kurtán.

Aznap hiába szólt hozzá a *Spitalskind*. Mozdulatlanul feküdt az összedrótózott kancsó, félig nyitott szemmel, és nem felelt neki.

Egy nap rozoga, szürke kis gépkocsi állt meg a kórház előtt, francia gyártmányú, de svájci rendszámmal. A franciák ezeket a makacs és elpusztíthatatlan kiskocsikat „Két Lónak”¹²⁴ nevezik két lóerős motoruk miatt. Beteges külsejű öregember szállt ki belőle, görnyedt testtartással. Éles szemével gyanakodva nézett szét maga körül. Már egy lépésről is áradt belőle a dohányfüst. Körmei sárgák voltak a sok cigarettától. Kopasz fejére hátulról, a nyaka és a füle felől felfésülte feketére festett haját; ibolyaillatú kenőccsel fényesre kefélt. Mária Alfonzot a hajdani bécsi fiakkeresekre emlékeztette, akik a Grabenen állomásoztak és hiúk voltak külsejükre, mert Bécsben sok a csinos nő.

– *Ich suche den Professor Bartholomäus Zala*¹²⁵ – mondta rossz német kiejtéssel.

– *Er lebt noch*¹²⁶ – felelte az apáca.

– Svájcból jöttem. Hívott. Én vagyok a keresztfia.

– *Ja, so?*¹²⁷

Már esteledett. Az udvaron álltak, a bejáratnál.

„*Er ist sein Täufling. Wie ein alter Kerl!*”¹²⁸ – mondta magában az apáca és beakarta vezetni, de a jövevény révetegen állt és nem mozdult. Idegesen szívta cigarettáját, sajnálta eldobni.

– *Wirklich unrettbar?*¹²⁹ – kérdezte, és távolabb a kertben füstölgő rőzselángot nézte.

Mária Alfonz szürkén és sápadtan bólintott, minden részvét nélkül. A dolgok természetes rendjének tartotta a halált, természetesebbnek, mint az életet.

A látogató belépett a „férfi 6-osba”. Megállt a beteg ágya mellett. A férho mály elrejtette a valóságot. Minden lehetséges volt. De Mária Alfonz felkattintotta a villanykapcsolót és az erőszakos fényben egyszerre élesen jelent meg a haldokló. A jövevény nem ismerte meg. Csontig-bőrig lesóványodott idegen szörnyeteg tekintett rá a párnáról. Már csak félig ember. Szótlanul állt és nézte a haldokló arcát és a testét, amely soványan és elcsigázottan bár, de kidomborodott a kórházi takaró alatt. És lassan vonaglott.

Eszébe jutott gyermekkor: Patak és a sok lármás, viharos este, amikor Zala Bertalan átjárt hozzájuk viharköpenyében és istállólámpásával. Mint csipegő csirkék, jöttek vele a leányai, hárman, és mindig szótlanul, bánatosan, a felesége. De még inkább a selyemhernyókra emlékezett. Kis gimnazistatársai javarészt gyűjtöttek selyemhernyót, a kis Fodor Ferkó, a természetrajztanár biztatására. Gyűjtött ő is, tenyésztette ő is a hernyókat, mert jó pénzért el lehetett adni egy újhelyi kereskedőnek. Az volt a legegyszerűbb módja a gyűjtésnek, hogy papírdobozban friss eperfalevéllal táplálta őket, és amikor begubóztak, egy-kettő kivételével forró vízzel le kellett önteni a selyemgubókat; ezekből lett

a selyemfonál. Az ügyes tenyésztő tudta, melyek azok a gubók, amelyeket nem kell leforrázni, és ezekből lepke kelt ki. De az ő hernyói sohasem gubóztak be. Hiába táplálta őket eperfalevéllal. A hernyók kezdtek ellustulni és szundikálni az eperfalevélen, elernyedtek, elefántcsontszínüket elvesztették, ráncosodtak, megszürkültek, aztán soványodtak és vonaglottak... Egy reggel pedig nem mozdultak többé. Olyanok voltak, mint ez az öregember itt az ágyban.

– Keresztapa! – szólalt meg magyarul.

A beteg nyögött. Pislogott, mint a fába szorult féreg. Nézte az idegent, nem ismerte meg. De egy idő múlva kitalálta, hogy csak ő lehet, az „öcskös”.

– Zebulon...

Nézték egymást egy ideig. A látogató erőt vett magán és az ágy fölé hajolt. Homlokon csókolta a haldoklót.

– Mindenki mondja, hamarosan meg fog gyógyulni.

– Tudom – felelte a beteg.

Aztán mocoogni kezdett az ágyban.

– Itt van az irományod a fejem alatt... Elhoztam... Az anyád küldi Debrecenből... Szeréna...

Behunyta szemét és a sötétségbe menekült. Úgy tett, mintha aludna.

A *Spitalskind* is ott állt az ágnál, mankójára könyökölve. A párna alól kikortorta az „irkafirkát” és odaadta a látogatónak.

– *Danke schön.*¹³⁰

– Én is magyar vagyok – mondta Erzsé.

De a látogató úgy tett, mintha nem hallotta volna. Irtózott a betegől, mert minden betegségtől irtózott, és a kórháztól, a haláltól is. Nem ok nélkül halogatta hónapok óta az utazást Bázeltől Kismartonba. Voltaképpen magyar földön volt, a régi Magyarország területén, ahol bár németül beszéltek, magyar volt a levegő, mint Sopronban és a Dunántúlon. Három éve hagyta el Magyarországot szabályszerű kivándorlási útlevelemmel. Lemondott a lakásáról a titkosrendőrség javára és aláírt egy kötelező nyilatkozatot, hogy tíz évig nem óhajt visszatérni Magyarországra. Így menekült el a „pokolból”, de három év alatt a pokol megszépült emlékeiben.

Irkafirkáit összegöngyölte és a hóna alá csapta. Figyelmesen nézte a haldokló lecsukódott szemét, koponyájának élesen kirajzolódó vonalait, az ereket a vékony bőr alatt. Úgy figyelte, mintha le akarná rajzolni.

Erzsének valami nem tetszett. Magukra hagyta őket.

– Zebulon... Mi... mi újság Patakon?

– Bázeltől jövök, nem Patakról. Különb is mindent megírtam Patakról... azaz talán nem mindent, ezeken a lapokon. Itt, ni! Elolvasta?

A beteg kinyitotta rémítő szemét és a sűrűn teleírt kéziratlapokra pillantott.

- Más dolgom volt... A... a bajommal törődtem... De most már nincs semmi bajom. Megoperáltak... Neked ki mondta, hogy meg fogok gyógyulni? Az orvos?

- Nem. Az ápolónő.
- Hol beszéltél vele?
- Az imént az udvaron.
- Mit mondott, mi... mi bajom *volt*?
- Bélhurut.

A haldokló kicsit megemelte a fejét, elgondolkozott.

- Úgy?... Tehát csak bélhurutom volt?
- Öregkorban néha veszélyes.
- De már túl vagyok a veszélyen... Igaz?
- Igaz.
- Azért jöttél, nemde, hogy... hogy elvigyél engem innen?
- Azért jöttem - felelte mogorván a látogató.
- Zebulon!... Hová akarsz elvinni?
- Mihelyt meggyógyul, Svájcba viszem.
- Megvárod itten a gyógyulásomat?
- Megvárom - hazudott megint Zebulon.

Az aggastyán szeme nyitva volt. Valamin törte a fejét.

- De előbb... előbb el kell jönnöd velem Bécsbe... ott akarom megkezdeni előadásaimat...

- Miről?
- Ami történt, arról.
- A rózsáról?
- Micsoda rózsáról beszélsz... Zebulon?
- Amit együtt téptünk le Korodáné kertjében.

A haldokló hallgatott egy ideig, aztán ezt mondta:

- Jól tettük... De... de fáradt vagyok... Most hagyj... aludni akarok...

Behunyta szemét, nem szólt többet. Keresztfia az ágy fölé akasztott üvegpalackban a zöld szérumot nézte, amint lassan belecsepegett a csőbe. A „férfi 6-osban” most csak egy beteg volt: a haldokló. A többieket miatta máshol helyezték el. A csendben szinte hallatszott a szérumcseppek koppanása.

Zebulon festett fekete tincseit piszkálta a feje búbján, nézte keresztapját, szólt hozzá, de feleletet nem kapott. Leült a székre, amelyen Posta Erzsike szolgált a beteg mellett üldögélni és kigöngyölte a kéziratcsomót. Olvasni kezdte: „Pókhálós szobában élek, és ha befejezem nyomorult életem, szemétdombra dobnak, mint elhasznált cipőt. Vagy igaz-e tán, amit egy barátom mondott rólam? Finom svájci óra vagyok, amely sötét pincében ketyeg. És néha elfelejtik felhúzni a svájci órát. De erre azt felelem: Egyszer minden óra végleg lejár. Hol hibáztam el? Hol hibáztam el az életemet?...”

A burgenlandi kórház fullasztó betegszobájában a haldokló mellett csak egyet tudott: azt, hogy választ erre a kérdésre azóta is hiába vár. Minden reménytelennek látszott körülötte. Iszonyodva nézte a haldokló sovány, csúnya arcát és arra gondolt, hogy reá is elkerülhetetlenül ugyanez az ízléstelen sors vár és a sírgödör. Minél tovább olvasott, annál ingerültebb haragot érzett Zala Bertalan iránt.

A haldokló kinyitotta szemét és akadozó hangon megszólalt:

– Bécsi előadásomban két csirkefogót fogok leleplezni... Hallod... Zebulon?

– Hallom – felelte a látogató és nem hallgatott oda. Ezt olvasta éppen: „Azokat a röpködő angyalokat pedig töröld le, mert olyanok nincsenek. Érted?...”

– Az egyik Aquinói Szent Tamás volt... Hazugságaival tönkretette mindazt, amit... amit egy jószívű derék ember... Jézus tanított az embereknek...

„Egy nap megint megnézte a képet, Montorfano Golgotáját, amelyet szorgosan másoltam. Nem festettem Jézus feje köré glóriát, mert megértettem, hogy a szentek dicsfénye csupán káprázat. A festő szeme pedig nem káprázhat...”

– A másik gonosztevő, az... az Sztálin volt... Az meg Marx tanításait tette tönkre...

A látogató belemélyedt olvasmányába. Egy-egy szó szíven döfte. Talált olyan szavakat is, amelyek repedt üstként zörögtek és sértették a fülét.

– Halálom percéig küzdeni fogok a hazugságok ellen – mormogta Zala Bertalan végérvényesen, mintegy összegezve életének tetteit.

Aztán jajgatni kezdett. Jelentkeztek az esti fájdalmak. Nyílt az ajtó. Richter jezsuita atya jött be. Nem köszönt, nem szólt. Breviáriumát olvasta és rá sem nézett az idegen jövevényre. Fel s alá sétálgatott a „férfi 6-osban”.

Ember Mihály, akit a haldokló Zebulonnak szólított, most már csak saját magával, saját elromlott életével törődött. Egymás után szívta az erős cigarettákat, a hamut a linóleumpadlóra szórta.

Bejött az éjszakai ápolónő, Johanna Spitz, hogy az esti adag morfiomot beadja a betegnek. Felháborodottan tiltakozott a cigarettafüst ellen és kikergette a látogatót. Kifelé menet Zebulon találkozott a féllábú kislánnyal. Erzsi félénken félrehúzódott, szeretett volna elbújni előle. Az idegen szerencsére továbbment. Hóna alatt vitte az iratait. Bekopogtatott a főorvosi szobába. Dr. Müller még ott volt.

– Miért hagyják kínlódni a beteget? Hiszen tudják, hogy menthetetlen! – olyan hangon kérdezte, hogy a főorvos kurtán felelt.

– Enyhítjük szenvedését kötelességünk szerint.

– Odaát a vasfüggönyön túl nem minden rossz, amit csinálnak. Van egyfajta humanizmus a gyógyításban, de azt maguk itt nem ismerik el! Hallotta?

– Arra gondol, hogy öljük meg a beteget?

– Arra! – felelt a svájci jövevény és sietve távozott.

Beült a „Két Lóba”, keresett egy szállodát: *Gasthaus zur Goldene Krone*.¹³¹ Bezárkózott szobájába és tovább olvasott. Egy idő múlva kopogtak.

– *Herein!*¹³²

A jezsuita atya lépett be, feketében, sápadtan. Mostanában megint lázas volt. Régi maláriája újult ki, amely megmentette az életét Mao Ce Tung vörös kínai birodalmában, különben Nanking piacán kitepték volna az ő szívét is. Azonfelül fáradt volt. Mert a nevezetes nap óta, amikor a magyar menekült beteg kikergette a szobából, éjjel-nappal ezért a nyomorult betegért imádkozott. Egy hang, amelyben Isten angyalának hangját vélte felfedezni, beleszólt egy nap a gondolataiba és közölte vele, hogy egy dolga van még itt a földön, ezért nem hagyta őt elveszni az Úr Kínában: meg kell mentenie a haldokló aggastyán lelkét.

Mihály János Zebulon éppen itt tartott olvasmányában: „Keresztapám tiltakozott: – Világteremtő? Nem! Legfeljebb világépítő vagy világrendező!” Bár nem hitt Istenben, ez annyira felingerelte, hogy a kéziratlapokat belesapta a táskájába. Kezdte bedobálni fogkefét, borotvaszerszámát, az ibolyailatú hajkeféjét. Ekkor kopogott az ajtón Richter atya.

– Bocsánat a késői zavarásért. Hallottam, hogy ön a keresztfia a betegnek. Kinyomoztam, hol lakik. Ezért jöttem.

– Mivel szolgálhatok? – kérdezte Zebulon hidegen.

– Látom, csomagol. Utazni akar?

– Igen.

– Ne tegye. Segítsen nekem. Mentsük meg együtt a keresztapját.

– Nem segíthetek önnek, mert én nem hiszek a halhatatlan lélekben.

– De imádkozni tud talán? Vagy elfelejtette már a Miatyánkot?

– Elfelejtettem.

– Ön menekült? – kérdezte a jezsuita rövid gondolkozás után.

– Emigráns.

– Elhagyta tehát Magyarországot, mert nem tudott élni a kommunista istentelenségben.

– És itt sem tudok élni.

– Nem tud élni, mert hit nélkül nincs remény és remény nélkül nincs élet. De mégsem kommunista, nem élteti az istentagadás lázadó hite. Egy harmadik világot akar. De jegyezze meg magának, olyan nincsen.

Zebulon a vállát vonogatta.

– Önök kétezer éve nem tudtak tenni semmit az emberi szenvedés megszüntetésére. Mégis tagadják az orvostudománynak azt a jogát, hogy reménytelen esetekben megszüntesse. Menjen, és azzal mentse meg keresztapámat, hogy szól az orvosnak és megkéri, adjon neki dupla adag morfiomot!

– A kereszténység sohasem vállalkozott a szenvedés megszüntetésére. Ez ellentétben állna a megváltás tényével. De irányt adtunk neki.

Zebulon legyintett.

Richter atyát hirtelen fáradtság fogta el. Lázás volt, vacogott.

– Megyek a kápolnába, folytatom imámat. És belefoglalom önt is, szerencsétlen testvérem. *Ach, mein armer Bruder!*...¹³³ Urunk, te alkottad az eget és a földet, meg a tengert és mindazt, ami bennük van. Nyújtsd ki kezedet, hogy gyógyulások, jelek és csodák történjenek szent szolgád, Jézus által!

Kiment és Zebulon egyedül maradt a szállodai szobában. Nem utazott el. Lement a *Gasthaus zur Goldene Krone* vendéglőjébe. Evett egy pár bécsi virslit és megivott egy liter bort. Ettől el tudott aludni és nem olvasott aznap éjjel tovább. Délelőtt visszament a kórházba, vitte a kéziratcsomagot is.

A féllábú kislány kimenekült a „férfi 6-osból”, amikor ő belépett. Leült a *Spitalskind* székére az ágy mellé és folytatta az olvasást. A haldokló élet és halál partjai közt szendergett. Időnként bejött a szobába Richter atya, rózsafüzérrel és imakönyvvél. Halkan mormolta az imádságot. De nem szólt egy szót sem, nem zavarta sem a haldokló beteget, sem az olvasó idegent. Néhányszor oda s vissza végigsétált a szobán, aztán kiment.

Zebulon épp ezt olvasta:

„Keresztapám ráförmedt:

– Maga él?

Vékony cérnahangján így felelt Korodáné:

– Hála legyen a jóságos Szent Erzsébetke királylánynak, aki érdemtelenül visszaadta életemet, egészségemet... Rózsát fakasztott, imádkozott értem a Jézuskánál...

Keresztapám kínjában harsányan nevetett...”

Aztán ezt is olvasta:

„Korodáné fölemelte a piszkavasat, a korhadt gerendákra mutatott, fel a magosba.

– Én nem vagyok tanult asszony, de egyet biztosan tudok. A másvilágon sokan vannak, sokkal többen, mint idelent a földön. És azoké a hatalom, akik többen vannak. Ott fenn!...”

Néha halkan zörrent a kilincs, az ajtó résén bekukucskált Erzsi. De mikor látta, hogy Zebulon ott ül az ágy mellett, visszahúzódott. Egyébként senki sem törődött már a haldoklóval. Az orvosi vizit napok óta elmaradt, a lázát senki sem mérte, csak megkapta napjában háromszor a fájdalomcsillapító injekciókat.

És Mihály János Zebulon egyre olvasott. Belemerült saját régen látott kedves írásművének olvasásába. Észre sem vette, hogy időnként Richter atya sápadtan megjelent és végigsétált a szobán. Mária Alfonz csak akkor jött be, amikor a beteg jajgatni kezdett és csillapítót kért. Este, mielőtt Johanna Spitz megérkezett volna, Zebulon a végére érkezett annak, amit négy évvel ezelőtt írt, amikor még exportsertést mázsált a szovjet–magyar határon.

A haldokló fölé hajolt.

- Keresztapa...

A beteg nyöszörgött, de nem felelt. Már nem volt ereje hozzá.

- Hallja, amit mondok?

Újabb nyögés hallatszott. A beteg szeme nyitva volt. A pontot nézte a menyegyzeten. Keresztfia sápadtan turkált festett hajában. Tudta, hogy tilos, de nem bírta tovább: rágyújtott. Nyelte és fújta a cigarettafüstöt.

- Keresztapa!... Maga elvette tőlem az angyalokat és a szenteket... A halhatatlan lelkemet is elvette... Mondja meg, mit adott értük cserébe!

Látta, hogy a beteg ébren van. Makacs hallgatása felháborította. Suttogó hangon folytatta szemrehányásait:

- Ha maga nem felel, akkor én megmondom, mit kaptam értük cserébe. A szputnyikot kaptam. Hallja? A szputnyikot!

Erre sem szólt semmit sem a haldokló. A keresztfiú pedig, aki mindig mindenben vele „figurált”, egyre dühödtebben beszélt, egészen közel hajolva a párnához.

- Ha netalán mégis volna halhatatlan lelke, akkor nemsokára találkozni fog Häckellel. Kívánom, hogy sikerrel fejtsék meg a *Welträtsel*.

Zala Bertalan megszólalt:

- Küldd be a féllábú kislányt... az én Aranyoskámat...

Zebulon kegyetlenül tovább faggatta.

- Cselhez akar folyamodni, mint Pintér Vazul! Nem! Hanem feleljen: hol a maguk rendje és célszerűsége? Talán az a rend és az a célszerűség, hogy én itt állok kifosztottan? Egyetlen leányomat és unokámat is elvesztettem már. Nincs hazám, nincs családom, nincs művészi tehetségem. A képek, amelyeket festek, csapnivalók! Hát ez a *reine Vernunft*?

Az aggastyán csak nyögött.

- Párizsban a place du Tertre-n¹³⁴ nem tudtam eladni egyetlen nyomorult vászنامat se! Eschenbachban a *Kursaal* freskóit egy kommunista menekült magyar festővel festették meg, annak a terveit jobbnak találták, mint az enyéimet!... Maga kirabolt engem, keresztapa! Adja vissza, amit elvett tőlem... De nemcsak tőlem vette el, hanem az egész szerencsétlen világtól. Maga miatt süllyedt ez a világ ilyen rettenetes szerencsétlenségbe, nyomorúságba!... Maguk megölték a szenteket, akik tudtak másokért is szenvedni. De büszkék vagyunk nagyszerű kórházainkra, ahol nagyképű orvosok és kőszívű ápolónők segítségével meghosszabbítják a szenvedést. A maga szenvedését is!... Hallja? Keresztapa, magához beszélek!

Zala Bertalan ellaposodott nagy szája lassan mozgott. De dagadt nyelve üresen forgott, szavak nélkül.

- Maguk észrevették, hogy az ember halandó és ezért nem lehet boldog. Ó, micsoda zseniális felfedezés volt!... Kitalálták hát az ember helyett az emberi-

séget! Mert ha az ember nem lehet boldog, akkor majd boldog lesz az emberiség!... Kieszelték, hogy nem az embert, hanem az emberiséget kell boldogítani, embernek azután nem az embertársáért, hanem az emberiségért kell dolgoznia, megdöglenie! Ez a maguk új hősi halála. Ebben az erőszakos emberboldogításban nem ismernek könyörületet! Kitalálták, hogy nem a fáért, hanem az erdőért kell dolgozni. Ó, szegény, nyomorult fák! Ledöntenek, ha ösvényre van szükség az erdőben! Baltával vágnak a törzsetekre az erdő kedvéért! Hogy fejlődjön az erdő, mert fejlődnie kell az emberiségnek! Meg tüzelő is legyen a konyhában! Tolvaj!... Gonosz favágó!

Felejtette tettének minden kegyetlenségét. Biztos volt benne, hogy a beteg hallja minden szavát, csak nem akar felelni. Ettől még jobban felháborodott. Felugrott és félig önkívületben megrázta a vaságyat.

- Megytek! Egy percre sem maradok tovább. A zsidók Jeruzsálem falainál sírtak. Én elmegyek sírni a vasfüggöny alá!

És rohant kifelé. Az ajtóból még visszaszólt:

- Hallja, keresztapa?... Megsiratom magamat és magát... és megsiratom Magyarországot és a szenteket. A magyarok összes eladott szentjeit!...

Izgalmában az ajtót becsapta maga mögött. Posta Erzsi a folyosón látta feldúlt tekintetét. Ettől a tekintettől és a bagóval kevert ibolyaszagtól irtózott fogta el: bemenekült az egyik szobába. Ő pedig futott, menekült. Zsebéből, mint az őszi falevelek, kihullottak a padlóra a sűrűn teleírt papírlapok. A kórház kapujában találkozott a jezsuitával. Megtorpant. Valamivel nyugodtabban ezt mondta neki:

- Már tudom, hol rontottam el. Ott, amikor Montorfano képéről letörültem a négy angyalt.

Richter atya nem értette. Azt gondolta, hogy megbolondult. Sajnálkozva nézett utána. Látta még, amint beugrik az ütött-kopott szürke kocsiba. Begyújtotta a motort és nagy zajjal elrobogott. Többet nem jött vissza Kismartonba.

Posta Erzsi lábujjhegyen bement a „férfi 6-osba”, ahol egyedül feküdt az aggastyán, csövekkel, drótokkal, tűkkel, flastromokkal, véres és sérült paplakkokkal. Megneszelte a közeledő lépteiket. Senki másnak nem voltak ilyen ütemű lépteik: a félláb és a mankó felváltva kopogott.

- Aranyoskám... Csakhogy itt vagy...

Csontvázkezét kinyújtotta és megfogta a sánta kis magyar leány kezét. Síralmasan jajgatni kezdett, a könnyei potyogtak.

- Jaj, jaj!... ne haragudj rám...

- Dehogyan haragszom én, bácsika.

- De bizony én téged sokszor megbántottalak... kegyetlenül megbántottalak... durva voltam hozzád... Pedig te olyan jó vagy... áldott jó szíved van... Bocsáss meg nekem, Aranyoskám...

- Nem bántott engemet soha semmivel sem a bácsika. Nincs nekem semmi megbocsátanivalóm.

- Mondjad, hogy megbocsátasz.... Mondod?

- Mondom.

- Nem hallom... egyre gyöngébben hallok, mintha... mintha nem is itt lennék a kórházban, hanem vinnének... vinnének Wienerneustadtba... a *Lagerbe*... Hangosabban mondd, hogy megbocsátasz nekem.

És Erzsi hangosan mondta:

- Megbocsátok a bácsikának.

A haldokló ettől megnyugodott és elaludt. Posta Erzsi egész éjjel ott maradt mellette.

Mikor az ablakok kezdtek világosodni és odakint a kórház kertjében csi-sergett már az első rigó, a haldokló ereje egy percre visszatért: csobbant egyet, mint a hullámozó tenger, amikor egy gyöngé hab a part sziklájához ér. Kinyitotta szemét és Posta Erzsire nézett. Annak a zavaros ismeretlen birodalomnak a mélyéről, amely rettenetes tekintetében örvénylett, ezt kérdezte:

- Ki vagy te?

- Hát nem ismer meg, bácsika?... Én vagyok, a *Spitalskind* vagyok. Vigyázok a bácsikára.

- Úgy?... Te vagy?... Szóval te vagy...

Örvénylő tekintetének mélyéről a hajnallal vegyülő kék kórházi lámpafényben még mindig Erzsit nézte, a kislány jóságosan mosolygó arcát, az ifjúság tündöklését és szépségét és még valamit. Aztán megkérdezte:

- Mi a neved? Hogy hívnak?

- Erzsi vagyok... Posta Erzsébet...

- Erzsébet? - kérdezte akadozó nyelvvvel csodálkozva a haldokló.

- Igen, Erzsébet.

- Te?... Te Erzsébet vagy?... Erzsébet?... Erzsébet?... És... és hol születted?... Patakon-e vagy Pozsonyban?

Erzsi azt felelte, hogy ő sem Patakon, sem Pozsonyban nem született, hanem Budapesten született a Bartók Béla út közelében a régi tisztviselőkórházban. De a haldokló másképpen hallotta. A messzeségben, ahová szelíd és erős hullámok láthatatlan hajjai sodorták, a *Spitalskind* édes hangja ezt felelte neki:

- Mindegy, hol születtem, Patakon-e vagy Pozsonyban. Az én szülőhelyem az emberek szívében van...

És Richter atya, bár lázas volt és rázta a malária, ezen az éjszakán is a kórház kápolnájában virrasztott, az oltár előtt egy szál pislogó gyertyalángnál térdelve. Most is arra gondolt, hogy a kínai hóhér nem őt fejezte le Nanking piacán, és szüntelenül imádkozott a nyomorult magyar menekült betegért.

Magyarországi Szent Erzsébet születésének 750. évfordulóját a magyar forradalom leverése után egy évvel ünnepi hét keretében a szent szülővárosában, Sárospatakon ünnepelték 1957 novemberében. A Magyar Püspöki Kar 1957. október 16-án kelt körlevele *Sárospatakot* jelölte meg Szent Erzsébet születési helyéül: „Tanulni fognak tőle mindig – mondta többi közt a körlevél – a leányok szűzi tisztaságot és tartózkodó szemérmét, az asszonyok hitvesi hűséget, a szenvedők türelmet, mindkét nemű és minden rangú keresztények komoly életfelfogást és irgalmas szeretetet. Léhaság és bűn visszavonul ott, ahol tisztelik emlékét és feltűnik képe, mosollyal arcán és rózsákkal kötényében.”¹³⁵

VÉGE

JEGYZETEK

SZENT OPTIKA

- 1 „Ez egy olyan vallásháború, amely szembeállítja a kontinenseket.” Idézet François Mauriac (1885–1970) francia író *Veszélyben van a keresztény civilizáció?* című, Brüsszelben tartott előadásából.
- 2 Brüsszel egyik jelképe, egy kis bronz szökőkút-szobor, amely a kút medencéjébe pisilő kislányt ábrázol.
- 3 bizonyosság, tanúságtétel (lat.)
- 4 tény (lat.)
- 5 Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök 1918. január 8-án meghirdetett tizennégy pontja.
- 6 Bod Máté alakját a szerző Szepesi Korotz Györgyről mintázta, aki az 1570-es években született Szepsiben. Először Sárospatakon tanult, majd fiatalon Bocskai István írnoka lett Kassán. 1610-től Marburgban, Heidelbergben és Oxfordban tanult. Hazatérve tanított Göncön, Sárospatakon, Kassán. Később pap lett Tokajban. Szenczi Molnár Albert biztatására lefordította magyarra I. Jakab angol király *Bazilikon doron* című művét. Korotz a Nyáry család szolgálatában Nagykállóban halt meg 1630-ban.
- 7 Utalás a marburgi protestáns egyetemre, ahol Szepesi Korotz György tanult.
- 8 Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Rákóczi György vezette csapatai 1619. november 27-én elfoglalták Bécs elővárosát, Ebersdorft, és elkezdték körülzárni Bécset.
- 9 Rákóczi György (1593–1648).
- 10 Levinus Hulsius vagy Levin Hulsius (Gent, 1546 – Frankfurt am Main, 1606) fia, Friedrich Hulsius (kb. 1601–1635) metsző és kiadó (Hulsius Erben) Frankfurt am Mainban.
- 11 René Descartes (1596–1650) francia filozófus, természettudós és matematikus 1617 és 1621 között hadmérnök-tisztként a harmincéves háborúban különböző hadseregek szolgálatában állt. Bucquoy gróf (Charles de Longueval) seregével 1621-ben részt vett Érsekújvár ostromában.
- 12 I. Károly (1600–1649).
- 13 A *Bazilikon Doron* (ógörög, királyi ajándékot jelent) a kormányzásról szóló értekezés, amelyet VI. Jakab skót király (később I. Jakab angol király) írt 1599-ben. Magyar fordítását Szepesi Korotz György készítette, 1612-ben Oppenheimben adták ki.
- 14 Lósy Imre nagyváradai püspök (1625–1633).
- 15 Pázmány Péter bíboros elindította boldoggá avatásuk eljárását 1628-ban.
- 16 Johannes Kepler (1571–1630) német csillagász, matematikus és asztrológus, 1600–1612 között Prágában élt. Az 1611-ben feltalált Kepler-távcső a Galilei-távcső továbbfejlesztése.
- 17 Johann Fischart vagy Visartus Donatus (kb. 1545–1591) német ügyvéd, teológus, szatirista, protestáns publicistának *Fides Jesu et Jesuitarum* című jezsuitaellenes művét többször kiadták. Az első 17. századi kiadását Hieronymus Galler nyomtatta ki Oppenheimben 1610-ben, a kiadás költségeit Levinus Hulsius özvegye viselte, aki Szenczi Molnár Albertnek több művét kiadatta. Az 1610-es latin kiadás alapján a művet Kecskeméti C. János fordította magyarra, ami 1619-ben jelent meg Bártfán.
- 18 Az ógörög mitológiában Hadész szolgálói, akik az alvilágból feljárnak a földre, és a rokonyilkosságot, vérontást, jogtalan erőszakot büntetik: áldozatukat kérlelhetetlenül üldözik és az örületbe kergetik. A rómaiak fúriáknak nevezték őket.
- 19 Zsófia asszony, Gadóczy Valent/Bálint özvegye, a Pázmány Péter által 1628-ban indított vizsgálat második tanújaként azt vallotta, hogy Kassán tartózkodott, amikor a három papot meggyilkolták, s az ő udvarára nyílt annak a háznak egy ablaka, ahol a gyilkosság történt.
- 20 Kálvin János (franciául: Jean Calvin, 1509–1564) francia származású svájci reformátor.
- 21 Johann Philipp Pareus (1576–1648) filológus, református tanár magyar humanista antológiája: *Deliciae poetarum Hungaricorum. Nunc primum in hac Germania exhibitae a Job. Philippo Pareo*. Frankfurt, 1619.
- 22 SZEPESI KOROTZ György, *Disputatio philosophico-theologica de transubstantione et de ubiuitate carnis Christi*, (Heidelberg, 1611).

- 23 A Második Helvét Hitvallás lefordítását Bethlen Gábor fejedelem kezdeményezte és támogatta, de nem ő készítette.
- 24 szeptemberben
- 25 Bocskai István (1557–1606), 1605 és 1606 között erdélyi fejedelem, vízkórban, azaz ödemában halt meg.
- 26 Görög, majd római város, ma Marseille. Massilia négy és fél hónapos ostroma Caesar polgárháborúja során Kr. e. 49-ben.
- 27 Gadóczy Valent vagy Bálint.
- 28 A Király Képe a helytartó, itt: Dóczy András, Kassa és Felső-Magyarország királyi főparancsnoka.
- 29 Trója elfoglalása után Odüsszeusz közel jár hazájához, amikor Poszeidón isten haragjában vihart zúdítt rá, ami elsodorja a phaiákok szigetére, ahol Athéné istennő sugallatára először Alkinoosz király leánya, a „hókarú” Nauszika veszi oltalmába, majd maga a király.
- 30 Jásztót 1619. szeptember 12-én Bethlen István seregének Széchy György és Bakos János vezette része feldúlta.
- 31 A kassai szín toposz, említi például Jókai Mór *Szép Mikhál* című regényének 28. fejezetében: „Mivelhogy Kassán abban az időben [...] az asszonyi arcoknak mind valami sajátságos sárgás halovány színe volt [...] országszerte úgy hitták, hogy kassai szín.” Forrásként Johann Christof WAGNER *Christlich- und Türckischer Staedt- und Geschicht-Spiegel* című művére (1687) hivatkozik.
- 32 Kárminfesték az ajak és az arc pirosítására.
- 33 Káthay Mihály (? – Kassa, 1607. január 12.) erdélyi kancellár.
- 34 Ausztráliát 1606-ban holland hajósok fedezték fel.
- 35 Alvinczi Péter (Nagyenyed, 1570 – Kassa, 1634. november 26.) református lelkész, hitvitázó.
- 36 Hét francia költőből álló, 16. századi humanista irodalmi irányzat.
- 37 A második prágai defenesztráció: 1618-ban az elégedetlen protestáns rendek összeesküvői II. Ferdinánd két követét kidobták a Hradzsín-kastély ablakán.
- 38 Noha a középfranciában már létezik a szó, egyes feltételezések szerint a *defenestrate* (az ablakon kívül) szót először angolul használták az 1618-os prágai eseménnyel kapcsolatban. A középkorban és a kora újkorban az ellenség ablakon kidobása nem volt ritka.
- 39 Páli Szent Vince (1581–1660) római katolikus áldozópap, a lazarista rend és a vincés család szerzetesközösségeinek alapítója.
- 40 Az „ötödik hadoszlop” kifejezés a spanyol polgárháború (1936–1939) után terjedt el, amikor annak végén, Madrid ostromakor Franco tábornok négy hadosztállyal támadta a fővárost és különleges osztagokat (az ötödik hadoszlopot) juttatott be a városba, amelyek szabotázsakciókat hajtottak végre és belső ellenállásra szervezték a lakosságot a frontvonalak mögött.
- 41 François Leclerc du Tremblay de Maffliers, szerzetesi nevén József atya (franciául: Père Joseph, 1577–1638) francia nemes, Mafflier bárója, majd kapucinus szerzetes, Richelieu bíboros főminiszter bizalmas munkatársa, ügynöke, hírszerzője.
- 42 Dreux, város Párizstól 80 km-re nyugatra. Itt telepedett le Rab Gusztáv.
- 43 Henri DANIEL-ROPS, *L'église des temps classiques: L'ère des grands craquements* (Paris, Fayard, 1958) című egyháztörténeti könyvének első fejezete.
- 44 Tommaso Campanella (1568–1639) filozófus, domonkos szerzetes.
- 45 Georg Hoefnagel (1542–1601) flamand festőművész és miniaturista ábrázolása után Egidio van der Rye (1555–1605) festő Kassa-látképének rézmetszete megjelent Georg BRAUN és Franz HOGENBERG *Civitates Orbis Terrarum* című művének hatodik kötetében (Köln, 1617).
- 46 harmadik rend (fr.)
- 47 jó ember, derék férfi (lat.)
- 48 A pilis vagy más néven tonzúra a hajnak a fej hátsó részén, kerek alakban történő lenyírása vagy kiborotválása a katolikus papság és szerzetesség körében a II. vatikáni zsinat (1962–1965) előtt.
- 49 Szókratész mondja Platón *Gorgiasz* című művében (469a–479e).

- 50 ALVINCI Péter: *Egy tetetes, neve vesztett pápista embertől S. T. D. P. P. től küldetett színes öt levelekre rend szerint való felelet Alvinczi Pétertől a kassai m. ekklesia lelki pásztorától* (Debrecen: Rheda Pál, 1609); ALVINCI Péter, *Tükör* (Kassa, 1614).
- 51 Gonzaga Szent Alajos (Castiglione delle Stiviere, 1568 – Róma, 1591) lombardiai örgrófi család sarja, aki a világi életről lemondva jezsuita szerzetes lett. Korai halála után mintegy másfél évtizeddel boldoggá, majd később szentté avatták.
- 52 feloldozás, bűnbocsánat (lat.)
- 53 hegedű
- 54 Lorántffy Zsuzsanna (1600 körül – 1660) Rákóczi György felesége 1616-tól.
- 55 Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1607–1608).
- 56 Utalás a Kassa címerében lévő liliomokra.
- 57 Rákóczi Pál (1596–1636) a család katolikus ágát vitte tovább, élénk kapcsolatot tartott fenn jezsuitákkal.
- 58 Bellarmin Szent Róbert (1542–1621) itáliai jezsuita szerzetes, bíboros.
- 59 aranykapu (lat.)
- 60 Göröngyös úton a csillagokig. Jelentése: minden emelkedés küzdelemmel jár.
- 61 Cocitus vagy Kocitusz (ógörög) a siralom folyója az alvilágban az ógörög mitológiában. A Cocitus folyó az egyik folyó volt, amely körülölelte Hádészt. Cocitus, az alvilághoz kapcsolódó többi folyóval együtt, az ókori szerzők gyakori toposza, pl. Vergilius, Homérosz, Cicero, Aiszkhülosz, Apuleius és Platón említette. Dante Poklának kilencedik körében gyötrődnek a Cocitus folyó jegébe fagyva az árulók, akik a bennük bízókát megcsalták.
- 62 Antonio Mancinelli (1452–1505) humanista tanár, Velencében, Rómában és Orvietóban tanított. Cicero, Hérodotosz, Horatius, Juvenalis, Suetonius, Vergilius és sok más antik szerző kiadásait készítette. Egyes történetírók szerint a VI. Sándor pápa elleni szónoklatai miatt a pápa levágatta egyik kezét és kivágatta a nyelvét.
- 63 bő ruha
- 64 Caius Sallustius Crispus (Kr. e. 86 körül – Kr. e. 35 körül) római politikus, történetíró. Első műve, a *Catilina összeesküvése* (*De coniuratione Catilinae* vagy *Bellum Catilinae*) beszámoló Lucius Sergius Catalina kísérletéről a Római Köztársaság megdöntésére Kr. e. 63-ban.
- 65 Ferrarai Lardus Tádé egri püspöki kormányzó (†1512). Reneszánsz sírköve Kassán van.
- 66 A görög mitológia szerint Amphiónt Hermész tanította zenélni és egy aranylírát adott neki. Testvérével felépítette a falat Thébai fellegvára, a Kadmea körül: lírajátéka hallatán a kövek maguktól siklottak a helyükre.
- 67 Odüsszeusz örültséget tettett, hogy ne kelljen háborúba mennie Trója ellen.
- 68 Az Orsini családból származó III. Miklós pápa (1277–1280) ismert volt túlzott nepotizmusáról: három legközelebbi rokonát (unokaöccsét) bíborosi rangra emelte, és másoknak is fontos állásokat adott. Ezt a nepotizmust Dante és a korabeli szerzők egyaránt megörökítették, és kinevezett rokonait *de filiis Ursi* – a medve kölykeiről – nevezték.
- 69 VIII. Bonifác pápa az Orsinik támogatásával került pápai trónra, és legfőbb célja volt, hogy a pápaság hatalmát megerősítse a világi uralkodókkal, elsősorban IV. Fülöp francia királlyal szemben. A szimónia (latinul *simonia*) az egyházi és lelki javak árulása és vásárlása pénzért.
- 70 VI. Sándor pápa, eredeti nevén Rodrigo Borgia (1431–1503).
- 71 Rodrigo Borgia Lucrezia nevű leánya.
- 72 A Római Köztársaság egyik törvénye.
- 73 A Kr. e. 6. századi Phalarisz szicíliai türannosz az ellenségeit rézökörben elevenen megsütötte.
- 74 Nápolyból származó lendületes ritmusú dalforma, a 16. század első harmadáig volt népszerű.
- 75 Claudio Giovanni Antonio Monteverdi (1567–1643) itáliai zeneszerző, kórusvezető és pap, 1590 és 1613 között a mantovai udvarban működött. Magyarországon is járt: ugyanabban az esztergomi táborban, ahol a haldokló Balassit ápolták. Passuth László 1957-ben róla írt regényt adott ki *A mantuai herceg muzsikusa* címmel, tehát ez a magyar kulturális életben közkeletű információ volt a 20. század közepén.

- 76 A 15. század végén és a 16. század elején népszerű itáliai világi dal. Általában a frottola négy szólaból álló kompozíció. Hangszeres kísérettel és a nélkül is előadható.
- 77 Idősebb Plinius szerint a Kr.e. 95-ben consul Quintus Mucius Scaevola (Kr. e. 140–82).
- 78 A cariai Salmacis forrás vize elpuhította azt, aki megfürdött benne.
- 79 Főkapitányok palotájának (Rákóczi-ház) utcai dísztermében XVII. századbeli barokk kandalló van, kőkeretébe vésett következő latin disztichonos verssel: „Hasce Fides Pietas Spes et Pax incolat aedes, Descendat celso gratia blanda polo, Bornemisza tuum celebret post funera nomen, Posteritas famae clara trophea manent.” Magyarul: „E házban a hit, a jámborság, remény és béke lakik. Szálljon reá a magasságból a kedves kegyelet. Bornemisza! ez magasztalni fogja nevedet halálod után s hírednek fényes diadaljele marad.” Wick Béla, *Kassa története és műemlékei* (Kassa, 1941) 427–428.
- 80 Idézet II. Ulászló 1502-es okleveléből. Közli pl. KEMÉNY Lajos, „Kassa város czimerlevelei”, *Turul* 23, 4. sz. (1905): 167–172.
- 81 Lucius Cornelius Sulla Felix (Kr. e. 138–78), közismert nevén Sulla, római tábornok és államférfi, megnyerve a polgárháborút a köztársaság első embere lett. Pheraei Jason Thesszália uralkodója II. Philipposz makedón király hatalomra kerülése előtt.
- 82 Szamoszi Pitagorasz (Kr. e. 570 körül – Kr. e. 495) ión származású, preszókratikus filozófus és matematikus, a pitagoreus filozófiai iskola megalapítója.
- 83 Publius Rutilius Rufus (Kr. e. 158 – Kr. e. 78 után) római államférfi, katona, szónok, a Rutilia nemzetség története, valamint Gaius Julius Caesar nagybátyja. A legmagasabb politikai tisztséget akkor érte el, amikor Kr. e. 105-re konzulnak választották.
- 84 Lüsandrosz a spártai flotta parancsnoka volt az athéniak elleni aigospotamoi csatában Kr. e. 405-ben, amely eldöntötte a peloponnészoszi háború végkimenetelét, miután Lüsandrosz a következő évben Athént is bevette.
- 85 Eisleben: Martin Luther (1483–1546) itt született és hunyt el.
- 86 Titus Manlius Imperiosus Torquatus a Római Köztársaság híres politikusa és tábornoka volt a Kr. e. 4. században.
- 87 Német eredetű szó: poroszló, fogdmeg.
- 88 Forrás: HENNIG Alajos, *A három kassai vértanú, Kőrösy Márk, Pongrácz István és Grodeczky Menyhért élete és szenvedése* (Budapest, 1898).
- 89 Alfeus fia a vámos Máté, Máté evangéliumában.
- 90 Béljésló, tágabb értelemben jós, jelmagyarázó.
- 91 Gonzaga Szent Alajos.
- 92 KERÉKES [Márton], *Virtus purpurata athletarum Cassoviensium seu trium martyrum Marci Crisini, Stephani Pangracz, Melchioris Grodeczii vita et mors gloriosa a perillustri Rhetorica Cassoviensi dicata anno 1733...* (Cassovia: Typ. Acad. 1743).
- 93 Krotóni Alkmaión, Peirithosz fia, Püthagorasz tanítványa volt a Kr. e. 5. században, orvos, természettudós és filozófus. Foglalkozott meteorológiával és asztrológiával is.
- 94 Sulpicius Gallus katonai tribunus megjósolta a pydnai csata napját (168. szept. 4.) megelőző holdfogyatkozást. Id. Plinius: *Naturalis historia* 2. könyv, 10. fejezet.
- 95 Kálvin huszonhat éves korában, 1535-ben írt műve az *Institutio Christianae religionis* (A keresztény vallás rendszere).
- 96 Gondolkodom, tehát vagyok (lat.)
- 97 Arisztotelész Kr. e. 4. századi filozófus. Aquinói Doktor: Aquinói Szent Tamás 13. századi itáliai teológus, skolasztikus filozófus.
- 98 Hecato vagy Rodoszi Hecaton (Kr. e. 100 körül) sztoikus filozófus.
- 99 Odüsszeusz.
- 100 Kimón (Kr. e. 510 k. – Kr. e. 449) Miltiadész fia, athéni hadvezér és államférfi.
- 101 Jó, rendben.
- 102 Gaius Asinius Pollio római szenátor és szónok volt a principátus idején.

- 103 A Domus Flavia vagy Flavius-palota hatalmas területű császári palota az ókori Rómában, a Palatinuson. Kr. u. 81-ben kezdték az építését. Központja a 60 méter hosszú, téglalap alakú udvar, az ún. perisztílium volt, amelyet numídiái márványoszlopok sora vett körül.
- 104 Jugurtha (Kr. e. 160 – 104) Numídiá királya volt, háborút viselt Róma ellen.
- 105 Quintus Hortensius Hortalus (Kr. e. 114–50) híres római jogász, neves szónok és államférfi.
- 106 Szolón (kb. Kr. e. 630 – 560) athéni államférfi, törvényalkotó és költő.
- 107 Átok rád/átkozott légy (lat.)
- 108 Isten báránya (lat.)
- 109 *La Crise de la conscience européenne* (Az európai lelkiismeret válsága) a címe Paul Hazard politikatörténeti esszéjének, amelyet 1935-ben közölt Párizsban.
- 110 A *Cid* költője Pierre Corneille (1606–1684) francia drámaíró. Jean Rotrou (1609–1650) francia költő és tragédiáíró.
- 111 A görög mitológiában Danaosz király ötven leánya.
- 112 Balassi Bálint verse.
- 113 más nevei: Küréné, Kiréné
- 114 Balassi Bálint elkészítette Edmund Campianus (1539– 1581) angol jezsuita *Rationes decem* (1581) című munkájának magyar fordítását. A könyv tíz részéből Balassi csak hétnek a fordításával készült el, befejezetlen fordításkéziratát a jezsuita Dobokay Sándor, halálos ágyán gyóntatója, vette magához, fejezte be és adta ki: *Campianus Edmundnak, Jesus neve alatt vitézkedett teológusnak és nem régen Angliában a közönséges keresztyén hitért mártýromsággal koronázottnak tíz magyarul írott okai, kikben azt adja tudtukra az angliai tudós akadémiкусoknak, mi vitte őtet arra, hogy egyedül az egész Angliában lakozó Calviniaknak [...] bajt mért legyen küldeni* (Bécs, 1606, 1607).
- 115 Mt 24,28; Lk 17,37.
- 116 PÁZMÁNY Péter, *Alvinci Péternek sok tétovázó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid keresztyéni szelídséggel való megrostálása* (Pozsony, 1609).
- 117 Idézet ugyanonnan.
- 118 Polybios (kb. Kr. e. 200 – kb. Kr. e. 118) görög történetíró, *Történelem* című művében a Kr. e. 264–146 közötti időszakot öleli fel, leírja az első és a második pun háborút.
- 119 A Kr. e. 6. században élt Biast és Periandert évszázadokon keresztül híres bölcsként emlegették.
- 120 Hadrianus császár tivoli villájának épületei.
- 121 A keleti germán népek egyike a 3–6. században.
- 122 helyesen: keréklakatos puska
- 123 madárcsőralakú a markolat
- 124 mindenki anyja (lat.)
- 125 Cimber: ókori germán nép.
- 126 Domitius Ulpianus (Türosz, 170 körül – Róma, 228) föníciai származású, az egyik leg többre becsült római jogász.
- 127 Titus Livius *Ab urbe condita* című művében írt a Kr. e. 503-ban konzul Menenius Agrippa működéséről (II. 32, 8).
- 128 Forrás: HENNIG Alajos, *A három kassai vértanú, Kőrösy Márk, Pongrácz István és Grodeczky Menyhért élete és szenvedése* (Budapest, 1898).
- 129 Krisztus lelke (lat.)
- 130 Krisztus lelke, szentelj meg engem! (lat.) Az *Anima Christi* (Krisztus lelke) középkori eredetű ima kezdete. Sokáig azt hitték az imádságról, hogy Loyolai Szent Ignác állította össze, ahogyan az *Exercitia spiritualia* (Lelkigyakorlatok) elején írja, és gyakran hivatkozik rá.
- 131 Krisztus teste, ments meg engem! (lat.)
- 132 Krisztus vére, tisztíts meg engem! (lat.)
- 133 Ne engedd, hogy elszakadjak tőled! (lat.)
- 134 A gonosz ellenségtől oltalmaz engem! (lat.)

- 135 Halálom óráján hívj magadhoz engem! (lat.)
 136 Halálom óráján, halálom óráján (lat.)
 137 Mindörökkön-örökké. Ámen. (lat.)
 138 Philippe Alegambe (1592–1652) belga jezsuita pap és bibliográfus. Az itt említett művét, a *Mortes Illustres et gesta eorum de Societate Iesu* (Romae: Varesius, 1657) címűt a szerző halála után Nádasai János egészítette ki és adta ki. A 310–314. oldalon olvasható a Pongrácz István és Grodecz Menyhért vértanúságáról szóló rész.
 139 Halálunk óráján (lat.)
 140 A 129. zsoltár kezdete: A mélységből. (lat.)
 141 Cornelius Jansen *Augustinus* című műve posztumusz, 1640-ben jelent meg.
 142 Ez egy vallásháború, amely egymás ellen fordítja a földrészeket. (fr.)
 143 Sicyon vagy Sikyon ókori görög városállam volt Peloponnészosz északi részén, Korintosz és Achaja között, Korintia mai területi egységének területén. Monarchia a trójai háború idején, a várost számos zsarnok uralta az archaikus és a klasszikus korszakban, majd a Kr. e. 3. században demokráciává vált. A Sicyont az ókori görög művészethez való hozzájárulásáért ünnepelték, számos híres festő és szobrászművész alkotásával.
 144 július
 145 lélek ábrája (lat.)

A PATAK RÓZSÁJA

- 1 Ez a története egy Magyarországról jött hölgynek, aki annyira szerette Jézust, hogy az saját szolgálatára hívta. (fr.) Edmond FARAL et Julia BASTIN, *La Vie de sainte Elysabel, Œuvres complètes de Rutebeuf* (Paris: Picard, 1969) t. II, 101–166.
 2 francia verses elbeszélés (fr.)
 3 kórházi gyerek (ném.)
 4 gumi, kaucsuk
 5 Elise, ne olyan szelesen! (ném.)
 6 Lányom, menj, imádkozz! (fr.)
 7 Menj, imádkozz az apádért! – Hogy méltó lehessen látni egy hattyú röptű angyal elhaladását (fr.)
 8 Ó! Ezek a magyar tétlenek! (ném.)
 9 Nem! (ném.)
 10 Professzor úr! (ném.)
 11 görcs (lat.)
 12 nővér (ném.)
 13 Köszönöm, asszonyom! (ném.)
 14 Arany János *Tetemre hívás* című művében halva találták Bárczi Benőt „a radványi sötét erdőben”.
 15 Zoványi Jenő (1865–1958) református egyháztörténész, teológus, egyetemi tanár, a történettudomány doktora, Rab Gusztáv keresztapja. Zoványi Jenő felesége Zsuzsanna, két lánya Ilona és Klára. DIENES Dénes, *A Sárospataki Református Kollégium története* (Sárospatak, 2013) 140.
 16 A 42. zsoltár, nem budapesti műdal.
 17 Radácsi György (1846–1928) református teológiai tanár. 1873-tól rendes tanár a főgimnáziumban, 1877-ben megválasztották a teológiai akadémia bibliai tudományok tanszékére. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak választmányi tagja 1915-ig, a Tiszáninneni Református Egyházkerületnek 1892-től tanácsbírája, 1896-tól főjegyzője is, az egyetemes konventnek előbb pót-, 1896-tól rendes tagja és jegyzője, az egyetemes tanügyi bizottságnak szintén tagja volt. A sárospataki irodalmi körnek egy ideig jegyzője, később másodelnöke is volt. DIENES, 2013, 139.

- 18 Giovanni Donato Montorfano (Milánó, 1460 körül – 1502 körül) Lombardia területén működő itáliai festőművész. Leghíresebb műve a monumentális *Keresztrefeszítés* freskó, amelyet a milánói Santa Maria delle Grazie refektóriumában festett, Leonardo da Vinci *Utolsó vacsorájával* szemben. Az 1495-ös dátum és Montorfano aláírása egyértelműen látszik Magdolna lábánál, a kereszt alatti táblán: ez az egyetlen mű, amelyet a művész aláírt és keltezett.
- 19 Mézeskalács.
- 20 Harsányi István (1874–1926) teológiai tanár, könyvtáros, irodalomtörténész. DIENES, 2013, 169–170.
- 21 Rác Lajos (1864–1934) filozófiát tanított tizenhét évig a gimnáziumban, majd huszonhárom évig az akadémián. DIENES, 2013, 138.
- 22 Tiszta józan ész! (ném.)
- 23 Finkey Ferenc (1870–1949) 1893–1915 között tanított Sárospatakon. DIENES, 2013, 126.
- 24 Ernest Haeckel (1834–1919) német zoológus és filozófus műve. Magyar kiadása: *Világproblémák: népszerű tanulmányok a monisztikus filozófiáról* (Vass József Könyvkiadóhivatala, 1905).
- 25 Kún Zoltán a főiskola orvosa 1878-tól. DIENES, 2013, 152.
- 26 Felsőváros, a német Hofstadt vagy Hochstadt szóból származik.
- 27 Mit érdekl a lelkem? És honnan tudja, hogy ilyen fekete dolgaim vannak? (ném.)
- 28 Mi az? (ném.)
- 29 A pokolba (ném.)
- 30 huszártorony (ném.)
- 31 tartománygróf (ném.)
- 32 trubadúrköltők (ném.)
- 33 Wartburgi énekes háború (ném.). Középnémet dalversek gyűjteménye a 13. századból. Eltérő változatok kerültek elő késő középkori kéziratokban (pl. a Codex Manesse).
- 34 A 13. századi Klinsor von Ungerlant Wolfram von Eschenbach ellenfele a wartburgi énekes háborúban.
- 35 Zsírban lágyra süített, pogácsa nagyságú kerek, édes kelt tészta, melyet lekvárral fogyasztanak, más néven talkedli.
- 36 A kivétel nem erősíti a szabályt (lat.). Az eredeti latin mondás: *exceptio probat regulam*, azaz a kivétel erősíti a szabályt.
- 37 Utalás Horatius *Ars Poetica* 139. sorára „parturient montes, nascetur ridiculus mus”, azaz „vajúdnak a hegyek, s születik egy neveléses egér”.
- 38 Az eredeti: „Frailty, Thy Name is Woman”. Shakespeare: *Hamlet*, 1. felvonás, 2. szín.
- 39 Kiss Elek tornatanár 1879–1928 között. DIENES, 2013, 203.
- 40 iskolai altiszt, hivatalsegéd
- 41 Mit kíván, Johanna nővér?
- 42 Walther von der Vogelweide (1170 körül – 1230 körül) minnesänger volt, aki szerelmes és politikai dalokat komponált és adott elő középnémet nyelven. Wolfram von Eschenbach (1160/1180 körül – 1220 körül) német lovag, költő és zeneszerző, a középkori német irodalom egyik legjelentősebb epikus költője.
- 43 A kemenate (a latin *caminus*, azaz kályha, kandalló szóból) fűtött nappali szobát jelent.
- 44 Natura non facit saltus (lat.), azaz „a természet nem ugrik”, a természetfilozófia egyik fontos elve volt. Axiómaként jelenik meg Gottfried Leibniz 1704-ben írt és 1765-ben megjelent művében, a *Nouveaux essais sur l'entendement humain*-ben. IV, 16: „la nature ne fait jamais des sauts”.
- 45 segítő, tanítvány (lat.)
- 46 Utalás a franciaországi Lourdes közelében 1858-ban bekövetkezett Szűz Mária-jelenésekre.
- 47 Ilyefalvi Vitéz Géza (1871–1931) statisztikus, egyetemi tanár. 1896–1913 között a sárospataki református jogakadémián a közigazgatási jog és statisztika tanára. DIENES, 2013, 204.
- 48 gyakorlati ok (ném.)
- 49 ítélet (ném.)
- 50 Francis Bacon (1561–1626) angol filozófus államférfi, legfőbb ügyész és lordkancellár. Munkáinak köszönhető a tudományos módszer, az empirizmus fejlesztése. Az 1620-ban kiadott *Novum Organum* című

- munkájában Bacon bemutat egy új logikai rendszert, amely felülmúlja a szillogizmus régi módszereit: a dolog lényegének megtalálása a redukció egyszerű folyamata és az induktív érvelés alkalmazása.
- 51 Teremtés könyve 27,46
- 52 Gruska Lajos (1865-1929) plébános, pápai prelátus, címzetes apát.
- 53 Az „Écrasons l'infâme!” (fr.), azaz „Zúzzuk szét a tudatlanságot!” kifejezés Voltaire leveleinek gyakori záróformulája. Ezzel felhívta címzettjét, hogy csatlakozzon hozzá a vallási obskurantizmus elleni küzdelemben.
- 54 Asszonyom... kérem... küldjék be hozzám a kórházi gyereket... (ném.)
- 55 Megértette? (ném.)
- 56 Enni kell. (ném.)
- 57 Megérdemelte az angyalok kenyerét. (fr.)
- 58 *Auctor rhythmicus de Vita S. Elisabethae landgraviae Thuringiae. In: Scriptorum rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum*, tom. 2., ed. Johann Burchard MENCKEN (Leipzig: Johann Christian Martin, 1728) XXVIII, 2033.
- 59 A kabátját és a kancsóját
Teljesen megtöltötte
Hússal, tojással és lepénykenyérrel (ném.)
- 60 „Csodálkozva látta, hogy meghajlik a terhe súlya alatt, és így szólt hozzá: »Lássuk, mit viszel« és ezzel egyidejűleg kinyitotta a köpenyt, amelyet [Erzsébet] egészen ijedten a melléhez ölelt; de csak fehér és vörös rózsák voltak, a legszebb, amit életében látott: ez annál is inkább meglepte, mivel már nem volt virágidény.” M. de MONTALEMBERT, *Histoire de sainte Élisabeth de Hongrie* című műből idéz Jules MONGES *Étude sur la rose* című beszéde (Marseille, 1884, 15. oldal) alapján.
- 61 Codex Heidelbergensis CXIII és CV.
- 62 Semmi rózsza? (ném.)
- 63 Perényi Péter (1502–1548).
- 64 A vár 1875-től a Windisch-Grätz család tulajdona lett, a várkastélyt erősen átépítették.
- 65 Windisch-Graetz Lajos (1882–1968) nagybirtokos, miniszter.
- 66 Alfred Candidus Ferdinand zu Windisch-Grätz herceg (1787–1862) császári és királyi tábornagy, az 1848–1849-es magyar szabadságharc egy időszakában a császári csapatok főparancsnoka.
- 67 1906-ban történt.
- 68 Ludwig FEUERBACH, *Das Wesen des Christentums* [A kereszténység lényege] (Leipzig, 1841).
- 69 Ember az embernek istene. (lat.) Idézet Feuerbach *Das Wesen des Christentums* [A kereszténység lényege] című művéből. Feuerbach szerint Isten a halhatatlanság, tökéletesség, boldogság és egyenlőség iránti minden vágy összessége, aki nem ismeri fel ezeket saját vágyaként, hanem egy istenségre veríti ki őket.
- 70 Imígyen szóla Zarathustra. (ném.)
- 71 Mít mond? (ném.)
- 72 Szanhedrin (arám): főtanács, a zsidóság legfőbb törvényhozó testülete, a Jézust halálra ítéelő bíróság.
- 73 Hagyjuk őt békén (ném.)
- 74 A *Cronica Reinhardsbrunnensis* kb. 1340–1350 között készült. A latin névtelen prózai krónika főként a reinhardsbrunni bencés kolostor története, amely szélesebb időrendbe ágyazódik. A *Cronica* egyesíti és körvonalazza a kolostori, tübingiai és császári történelmet. Beágyazza a tübingiai tartománygróförsöket a császári történelembe, hangsúlyozza nemes származásukat és kiemeli Reinhardsbrunn alapítóinak családját.
- 75 A *Commentarii de bello Gallico* (lat., magyarul: Feljegyzések a gall háborúról/A gall háború) latin nyelvű művet Caius Iulius Caesar írta harmadik személyben galliai tevékenységéről, és annak összefüggéseiről.
- 76 Isteni kegyelem/Isteni fegyvernyugvás (lat.)
- 77 Párizsi Szent Dénes 3. századi keresztény vértanú. Legendája szerint Párizs (akkor Lutetia) püspöke volt, hitéért lefejezték. Dénes a kereszténység legismertebb cefalofór (gr., levágott fejét hordozó) szentje, legendája szerint a lefejezett püspök felkapta a fejét és több mérföldet tett meg, miközben prédikációt mondott a bűnbánatról.

- 78 Isten nagyobb dicsőségére (lat.)
- 79 Szent Campion Ödön (1540–1581) angol katolikus jezsuita pap és vértanú. Hazaárulásért elítélték, Tyburnben felakasztották és felnégyelték.
- 80 Kísértésekben el ne hagyj (lat., ford. Fujtényi Kászon). A *Veni Creator Spiritus* (lat. Szentlélek Isten, szállj reánk) pünkösdi egyházi ének második versszakának első sora.
- 81 Ne érje népedet veszély (lat., ford. Fujtényi Kászon). A *Veni Creator Spiritus* (lat. Szentlélek Isten, szállj reánk) pünkösdi egyházi ének második versszakának utolsó sora.
- 82 Rosszabb vagy, mint az oroszok! (ném.)
- 83 1225-ben.
- 84 *Auctor rhythmicus de Vita S. Elisabethae landgraviae Thuringiae*. In: *Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum*, tom. 2., ed. Johann Burchard MENCKEN (Leipzig: Johann Christian Martin, 1728) § XX.
- 85 Mi az? (ném.)
- 86 jelenség (lat.)
- 87 Pierre Bayle (1647–1706) filozófus, író, lexikográfus.
- 88 Zakariás próféta nyolc látomása: Zak 1,7 – 6,15.
- 89 A szellem és a lelkiismeret felszabadítása (ang.)
- 90 Péter apostol második levele 2,22.
- 91 Utalás Hans Memling *Utolsó ítélet* című képére.
- 92 I. Miklós Mirkov Petrović-Njegoš király (1841–1921), Montenegró egyetlen királya. Fejedelmként 1860-tól 1910-ig, királyként 1910-től 1918-ig uralkodott.
- 93 indulásra kész (ném.)
- 94 Ó, a gyönyörű rózsák! (ném.)
- 95 Korintusiaknak írt II. levél 7,10.
- 96 1420-ban Hans Russ alapítványt hozott létre a kórház felállítására Blaubeurenben. Az épület magja az 1430-ban épült kórházi kápolna, ebben van tübingi Szent Erzsébet freskóciklusa.
- 97 John Stuart Mill (1806–1873) angol filozófus, politikai közgazdász, parlamenti képviselő és köztisztviselő. A klasszikus liberalizmus történetének egyik gondolkodója. Mill 1841-től levelezett Auguste Comte-tal, a pozitívizmus és a szociológia megalapítójával.
- 98 Az agnoszticizmus egy olyan filozófiai ismeretelméleti nézet, amely szerint a valóság végső dolgai, Isten vagy istenségek (felsőbb hatalmak) létezését nem lehet megismerni, nem tudhatjuk, hogy léteznek-e vagy sem, és e nélkül a tudás nélkül kell élni a világban.
- 99 Id. Alexandre Dumas *Les Trois Mousquetaires* című regénye (1844) egy 18 éves fiú, d'Artagnan kalandjáról szól, aki Párizsba érkezik, hogy karriert kezdjen muskétásként. Összebarátkozik Athossal, Port-hossal és Aramisszal, XIII. Lajos király három muskétásával. Ez a négy férfi szembeszáll Richelieu bíborossal és ügynökeivel, hogy megmentse Ausztriai Anna francia királyné becsületét.
- 100 Az emberi koponya mérésével foglalkozó áltudomány, mely 1810–1840 között volt különösen népszerű.
- 101 Rossz hír, vész hír, lesújtó hír a bibliai Jób nevéből.
- 102 Bíró Mihály plakátjának vörös kalapácsos embere az 1910-es évek elején a fennálló társadalmi rendszer elpusztítására irányuló forradalmi, szociáldemokrata törekvéseket jelenítette meg.
- 103 A ma már Laskai Osvát ferences teológusnak tulajdonított *Biga Salutis* című háromrészes prédikációs gyűjtemény *Sermones de Sanctis*, 1497-ben megjelent kötetében ír Szent Erzsébet szülőhelyéről (Pars aestiva rész, 108. beszéd): Erzsébet, Andrásnak, Magyarország királyának lánya Sorospathach-on született és pompában dajkáltatott...
- 104 Martin von COCHEM, *Verbesserte Legend Der Heiligen. Das ist eine schöne, klare und anmüthige Beschreibung des Lebens, Leydens und Sterbens Von Den lieben Heiligen Gottes, auff alle und jede Tag des gantzen Jahrs* (Köln und Frankfurt, 1726) 1134–1136.
- 105 Titokban (lat.)
- 106 I. Frigyes német–római császár (Rótszakállú Frigyes) halálának pontos körülményei tisztázatlanok.
- 107 Téged, Isten, dicsérünk (lat.) keresztény himnusz.

- 108 George Berkeley (1685–1753) az ír anglikán egyház püspöke, filozófus. Az anyagi szubsztancia létezését tagadó elméletét immaterializmusnak nevezte, később szubjektív idealizmusnak hívták.
- 109 Csend! Pihenj! (ném.)
- 110 1709. október 25-én I. József császár Sárospatakot és a megrongált várat a regéci uradalommal együtt főudvarmesterének, Leopold Donát Trautson hercegnek adományozta 150 ezer forint értékben zálogul.
- 111 Ferdinand Bretzenheim 1807-ben megszerezte az elkobzott Rákóczi-birtok egy részét, köztük Sárospatakot és Regécet.
- 112 Nem tárgyalok lázadókkal (ném.)
- 113 A Wesselényi-összeesküvés főnemesi konspiráció I. Lipót király ellen 1664–1670 között.
- 114 vadász (ném.)
- 115 1926-ban robbant ki a botrány.
- 116 Szegények anyja (lat.)
- 117 Szent Erzsébet, a szegények anyja. Könyörögi érettünk! / Szent Erzsébet, aki gyermekkorodtól félted Istent / Szent Erzsébet, aki Istennek szolgáltál / Szent Erzsébet, Jézus áhítatos kedves tanítványa / Szent Erzsébet, akit isteni látomások gyakran vigasztaltak / Szent Erzsébet, árvák ápolója / Szent Erzsébet, minden nélkülöző vigasztalója / Szent Erzsébet, aki minden vagyonodat a szegényeknek adta / Szent Erzsébet, kedves a jogfosztott és megrágalmazott alávetettekhez / Szent Erzsébet, nehézségekben türelmes / Szent Erzsébet, gyapjú- és vászonruhát adtál a szegényeknek / Szent Erzsébet, zarándokok és betegek befogadója, könyörögi érettünk! (lat.) Szent Erzsébet-litánia a Lyon-i ferences harmadrendi Szent Erzsébet-kolostorból. Közli: Charles de MONTALEMBERT, *Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie, duchesse de Thuringe (1207–1231)*, (Debécourt, 1841) 398–399.
- 118 Isten Báránya / Könyörögi érettünk, Szent Erzsébet! (lat.)
- 119 „Szent Erzsébet születésének ünnepét Sárospatakon a főgimnáziumban tartották”, *Zászlónk* 6, 4. sz. (1907. december 15.): 96.
- 120 I. Ferenc József nem vett részt személyesen az ünnepségen, személyének képviselőjeként Frigyes királyi herceget küldte. „A pozsonyi ünnep”, *Az Ujság* 5, 274. sz. (1907. november 19.): 8.
- 121 Komlóssy Ferenc pozsonyi prépost mondta a beszédet.
- 122 Balás Lajos rozsnói püspök mondta a nagymisét.
- 123 sivatag, böjt, irgalom franciául és németül
- 124 A Citroen 2CV egy léghűtéses, orrmotoros, elsőkerék-meghajtású autó, amelyet 1948-ban mutattak be és 1990-ig gyártottak.
- 125 Bartholomäus Zala professzort keresem (ném.)
- 126 Még él (ném.)
- 127 Igen? (ném.)
- 128 A keresztfia. Mint egy öregfiú (ném.)
- 129 Tényleg menthetetlen? (ném.)
- 130 Köszönöm. (ném.)
- 131 Aranykorona fogadó (ném.)
- 132 Jöjjön be! (ném.)
- 133 Ó, szegény bátyám! (ném.)
- 134 Tér a Montmartre-on.
- 135 A Magyar Püspöki Kar közös körlevele: „Amit Szent Erzsébettől tanulhatunk”, *Új Ember* 13, 26. sz. (1957. november 24.): 1.

RAB GUSZTÁV SZENT OPTIKA ÉS PATAK RÓZSÁJA CÍMŰ REGÉNYEINEK KONTEXTUSAI

A két regényt összekapcsolja egyrészt közös színhelyük, Sárospatak, másrészt némileg rokon témájuk, a katolikus-protestáns felekezeti ellentét, hit és hitetlenség problémája, szoros összefüggésben az aktuális kortörténeti beágyazottsággal.¹ A két említett motívum rendkívül fontos volt Rab életében, aki Rohoska József Gusztáv néven 1901. május 14-én született Sárospatakon tudós református papi családban.² Édesapja, Rohoska József (Kunhegyes, 1871 – Budapest, 1938) a sárospataki Református Kollégium Theologiai Akadémiáján vallásbölcészetet és újszövetségi kánontörténetet tanított,³ ötször volt dékán, kétszer közigazgató, a reformáció 400. évfordulóján, az egyházkerületi közgyűlésen ő tartotta az ünnepi megemlékezést.⁴ Édesanyja Peremartoni Nagy Borbála (Sárospatak, 1880 – Budapest, 1972). Gusztáv volt a legidősebb gyermekük, akinek hat testvére született.⁵ Anyai nagyapja Peremartoni Nagy Gusztáv (Gyöngyös, 1844 – Erdőbénye, 1900) sárospataki református teológiai tanár 1868-tól haláláig. Keresztapja Zoványi Jenő (Szilágyzovány, 1865 – Budapest, 1958) református egyháztörténész, teológus, egyetemi tanár, a történettudomány doktora, a 20. század első felének jelentős református egyháztörténésze,

1 Köszönöm Szentimrei Márk, Éger Gábor és Kelecseny Mónika segítségét a sárospataki források, Szokol Réka, Siptár Dániel és Szabó Zsófia segítségét néhány jezsuita vonatkozás feltárásában.

2 Az életrajz adatainak fő forrásai: 1. Rab Gusztáv 1962 decemberéből származó önéletrajza, 2. testvérének, Rohoska Ilonának 1969. szeptember 25-én írt feljegyzése; 3. a Petőfi Irodalmi Múzeum Rab Gusztáv-hagyatéka. Rab 1962-es önéletrajzát itt közöltem: Tüskés Anna, „Novellák Rab Gusztáv hagyatékából (1958–1963): Önvallomás, A kaszibai asszonytól”, *Tempevölgy* 10, 4. sz. (2018): 91–111. Rab életéről és munkásságáról ld.: Tüskés Anna, „*en-nemzetem különbi híre-sorsa*” *Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből* (Budapest: reciti, 2020), 197–270; Tüskés Anna, „Gyermekei a könyvei voltak» Rab Gusztáv élete és munkásságának második korszaka (1950–1963)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122, 3. sz. (2018): 288–316.

3 Id. Rohoska József iratai: 1. a Sárospataki Református Kollégium Levéltára: tanári kinevezésével kapcsolatos hivatalos iratok; 2. a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Kézirattár (továbbiakban SRK TGyK): több autográf írása maradt fenn, zömmel történeti és egyháztörténeti munkák, vázlatok, ünnepi beszédek, fegyelmi eljárásának néhány hivatalos dokumentuma. DIENES Dénes – UGRAI János, *A Sárospataki Református Kollégium története* (Sárospatak: Hernád Kiadó, 2013), 137; KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Árpád összeáll., „A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) egyetemi tanárainak életrajzi adattára és életútleírása”, in *Hit – tudomány – közelet: A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2014), 157.

4 TUDÓS István – ROHOSKA József, *Imádság és beszéd a reformáció négy százados ünnepén* (Sárospatak, 1918); BARCZA József, „Rohoska József progresszív nézetei 1918–1919-ben”, *Sárospataki Füzetek* 1. sz. (2001): 31–42.

5 A családtörténethez ld.: RAB László, *A Rohoska család*, SRK TGyK, Analekta 7825.

többek között Miskolci Csulyak István (Tolcsva, 1575 – Olaszliszka, 1645) életének és munkásságának feldolgozója,⁶ 1901-től Sárospatakon egyháztörténetet tanított, 1904-től a Sárospataki Irodalmi Kör ügyvivő elnöke.

A teológiai témájú beszélgetések gyakoriak lehettek otthonukban. Gusztáv apja és keresztapja egyaránt összetűzésbe került a Református Kollégium vezetésével, amely különböző okokból és időben mindkettőjüket elbocsátotta. Zoványi Jenőt 1908-ban Kálvin Jánosról írt bírálata miatt mozdították el állásából, de már 1906-ban fegyelmi eljárás folyt ellene.⁷ Néhány évig a fővárosnál volt levéltári tisztviselő, míg ügye tisztázódott: 1912-ben a konventi bíróság fölmentette a vádak alól, és tanszékeire visszahelyezendőnek ítélte. 1914-ben Zoványi újra megkezdte előadásait Sárospatakon, s még ugyanebben az évben kinevezték a debreceni egyetemre az egyháztörténelem tanárának. A Magyar Tanácsköztársaság alatt 1918–1919-ben tanúsított magatartásáért azonban 1920-ban a református konventi bíróság megfosztotta „jelkészi jellegétől”, 1922-ben nyugdíjazták. Az egyháztörténeti tanszéket vezető Rohoska Józsefet az 1919. március 15-ei beszédei, a Zemplén vármegyei direktóriumnál tanítóságra történt jelentkezése és a *Népakarat* című közlöny 1919. április 19-i számában megjelent *Húsvéti beszéd* című cikke miatt a Tanácsköztársaság bukása után tiltották el az egyházi hivatalviseléstől.⁸

Rohoska József és családja 1902-ben két tanártársával együtt megvette az angol internátussal szembeni telket, oda építkeztek.⁹ Rohoska pere és elmozdítása után a házat eladták, és a család a Szemere utca 9. szám alá, Gusztáv anyai nagypapjának, az 1900-ban elhunyt Peremartoni Nagy Gusztávnak a házába költözött. Gusztáv Sárospatakon végezte elemi iskolai tanulmányait, majd hat osztályt járt ugyanott a Református Kollégiumban, ahol jeles diák volt.¹⁰ A gimnázium utolsó két évét Miskolcon végezte.¹¹

1920-ban Budapestre költözve jogot tanult, majd 1923-ban abbahagyta egyetemi tanulmányait. Ekkor vette fel a Rab Gusztáv írói, illetve újságírói nevet. Regényírással még Sárospatakon kezdett el foglalkozni: *Mocsárláz* című első regényét folytatásokban közölte a *Nyugat*, s 1922-ben megnyerte vele az Athe-

6 „A zempléni ref. dioecesis zsinatai Miskolczi Csulyak István esperes idejében (1629–1645): Első közlemény”, *Történelmi Tár* 10 (1909): 184–211; „Miskolczi Csulyak István esperesi naplója és leveleskönyve”, *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 10 (1911): 26–142.

7 A *Kálvin-Warga-Zoványi* ügy felvilágosító iratai: Egy irat kivételével Zoványi Jenő tollából, (Miskolc, 1908).

8 Jegyzőkönyv, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Kézirattár, Analekta 4407; BARCZA, „Rohoska József...”, 31–42; BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor, „A Tanácsköztársaság és a pataki Kollégium: Buza László emlékei 1919-ről”, *Zempléni Múza* 2005. ősz, 79–84.

9 RAB László, *A Rohoska család*, SRK TGYK, Analekta 7825.

10 A Sárospataki Református Kollégium Levéltár iratai alapján.

11 RAB László, *A Rohoska család*, SRK TGYK, Analekta 7825.

naeum Kiadó első díját, már Rab Gusztáv néven.¹² 1923-tól a *Világ*, majd *Az Est* lapoknál dolgozott különleges tudósítóként, úgynevezett utazó főriporterként. Az 1930-as évek második felében második felesége, Kochanovszky Olga ösztönzésére nagyrészt felhagyott az újságírással, hogy legyen ideje szépirói tevékenységet folytatni. 1938-tól a második világháború végéig nyolc regénye jelent meg magyarul, valamint német és olasz fordításban. 1949-ben kizárták az Írószövetségből, szilenciumra ítélték; 1949–1956 között a Keleti Főcsatorna építkezésén dolgozott földmérőként. Néhány éven belül geodéziai technikus, brigádvezető lett, s mérnöki munkát végzett. Ezen időszakra esik titkos katolizálása.

Áttérésének körülményeiről néhány évvel később így írt az Újszövetséget magyarra fordító Békés Gellért bencés szerzetesnek, a római *Katolikus Szemle* főszerkesztőjének: „Apai és anyai ágon régi református papi családból származom, annak a liberális protestantizmusnak emlőin nevelkedtem, amely szövetkezett a XIX. század atheista filozófiai irányzataival és a marxizmuson át a leninizmushoz vezetett. 1952-ben Hajdúnánáson egy este bezárt templomban, ahol csak egy szál gyertya égett az oltáron és odakint egy öreg parasztasszony őrködött, visszatértem a keresztvízhez. Nem sokkal később, éjszakánként titokban, megírtam *Szent Optika* című regényemet.¹³ Ebből az alkalomból, hogy személyes kapcsolat támadt köztünk, nem hallgathatom el, hogy mit jelentett számomra, földmérőként télen-nyáron a hortobágyi pusztában, a Szentírás remek magyar fordítása. Engedje meg, hogy hálás köszönetet mondjak és szívből gratuláljak. (A barna kötésű könyvet, nem sokkal az Egyházba való visszatérésem után, annak a „Tiszapócsnak”¹⁴ kis szőke káplánjától kaptam ajándékba, amelyről *Utazás az ismeretlenbe* című regényemben beszélek.)”¹⁵ Rab Gusztáv az ugyancsak bencés szerzetes Gácsér Imrének kicsit másképp fogalmazott levelében a katolizálásáról: „Protestáns papi családból származom, református teológiai tanár volt az apám és anyai nagyapám, az úgynevezett liberális protestantizmus képviselői, amely utat nyitott az elvallástalanodásnak, a hitetlenségnek, majd az istentelenségnek. Ez a meggyőződés vallási kérdések felé terelte érdeklődésemet, 1952-ben titokban Hajdúnánáson katolikus lettem.”¹⁶ Katolizálásában jelentős szerepe volt az 1950-es évek elején földmérőként a Keleti Főcsatorna építkezésén megismert egyik kitelepített papnak és talán második feleségének, a mélyen vallásos Kochanovszky Olgának is. Erről a papról külön regényt kezdett írni Rab *Elveszett álláspontok* címmel, melynek 130

12 BALASSA József, „Rab Gusztáv regénye”. *Világ* 14, 51. sz. (1923. március 4.): 5; *Révai Nagy Lexikona*, 20. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1927, 761; n. n. „Egy idegbeteg ember plágiumvádja a »Mocsárláz« szerzője ellen”. *Pesti Napló*, 1923. május 25., 2.

13 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. január 16. első levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

14 Utalás az *Utazás az ismeretlenbe* című regényének fő helyszínére, s. a. r. Tüskés Anna, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.

15 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. január 26. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

16 Rab Gusztáv levele Gácsér Imrének, Chaudon, 1959. május 30. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

oldalal gépirata fennmaradt a hagyatékában.¹⁷ Főszereplője Vargha Kázmér cisztercita szerzetes, papi nevén Vidor-Hilarius atya.

A „liberális protestantizmus” kifejezés értelmezését és pontosítását segíti Barcza József tanulmánya Rohoska József nézeteiről, melyet 1989-ben írt a Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége felkérésére erkölcsi rehabilitáció céljából: „Progresszív nézetei az egyháztörténelem és az újszövetségi tudományok művelése közben alakultak ki, már századunk legelején. A jobbgyrendszert elítélő és a presbiteri egyházigazgatás szorgalmazása által a feudális társadalommal szembeforduló magyar puritánusokhoz hasonlóan forradalmi tanokat hirdetett, de maga nem volt forradalmár. Mondanivalója 1918/19-ben korábbi tanításai konzekvenciáinak aktuális levonása volt.”¹⁸

Rab 1949 és 1956 között két regényt írt az asztalfiókja számára: a *Szent Optika* címűt a három kassai vértanúról, és az *Utazás az ismeretlenbe* címűt az 1950–1951-ben Budapestről kitelepített emberek sorsáról. Írói munkásságának teljes ellehetetlenülése miatt 1958 februárjában feleségével Franciaországba emigrált. A *Patak rózsáját* itt fejezte be 1960-ban. 1963 januárjában bekövetkezett haláláig három regényének négy nyelven összesen kilenc kiadása jelent meg Nyugat-Európában és Amerikában.

Rab szerény franciaországi életkörülményein – lakhatás, orvosi ellátás tekintetében – többen próbáltak javítani. A Münchenben élt Bolváry Géza (1897–1961) filmrendező felvetette Rab regényei megfilmesítésének ötletét, amihez Rab elküldte neki négy regényének – az *Éji lepke*, a *Mentont ajánlanám*, a *Diana társadalma* és a *Szent Optika* – filmvázlatát.¹⁹ A négy közül Bolváry a *Mentont ajánlanám* címűt gondolta a leginkább megvalósíthatónak. Mint írta „A *Szent Optika* mint kosztümfilm igen drága produkció és mint vallásos film nem számíthat a publikum minden rétegének érdeklődésére.”²⁰ Újabb regényeivel (*Szent Optika*; *A verebek*; *Patak rózsája*) Rab több francia könyvkiadónál próbálkozott (Librairie Stock, André Bay; Éditions Robert Laffont; Éditions Gallimard; Éditions du Seuil, Michel Chodkiewicz; Éditions Albin Michel; Desclée de Brouwe & Cie), de sikertelenül. Hagyatéka – benne hét, korábban kiadatlan magyar nyelvű regénykézirattal – 2013-ban került a Petőfi Irodalmi Múzeumba.

17 A regény első fejezetét közöltem: Tüskés Anna, „Rab Gusztáv és az Elveszett álláspontok”, *Vigilia* 84, 2 (2019): 121–126.

18 BARCZA, „Rohoska József...”, 31–42.

19 Rab Gusztáv levele Bolváry Gézának, Chaudon, 1958. november 11. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

20 Bolváry Géza levele Rab Gusztávnak, München, 1958. november 20. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

I. SZENT OPTIKA

I.1. Cselekmény

A regény a 17. századi magyar történelem egy kevésbé ismert eseményét, az 1905-ben boldoggá avatott három kassai vértanú történetét és haláluk utáni csodás megjelenéseik motívumát dolgozza fel. A Mindszenty József bíborosnak ajánlott regény a fiktív kerettörténet szerint egy elhunyt idős férfi örökösei által egy régi ládában megtalált, 1628-ból származó latin kézirat fordítása, kiegészítve az ahhoz fűzött fordítói magyarázatokkal. A kézirat fiktív szerzője, Bod Máté sárospataki tanár *Tanúbizonyosságában* leírja, hogy mit élt át Kassán 1619 szeptemberében, a harmincéves háború kezdetén, amikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelem csapatai lerohanták a várost Rákóczi György generális vezérletével. Bod a generális barátja és bizalmasa, s a Kassán élő Zsófia nevű nénje kérésére megpróbálja megmenteni a szomszéd Királyi Házban fogva tartott három katolikus pap életét, ami azonban egyedül a protestáns hitre való áttérésükkel lenne lehetséges. Bod a retorika és a kontroverz teológia tanára, a *Fides Jesuitarum* szerzője, nem érti Grodecius (Grodecz Menyhért), Chrysinus (Kőrösi Márk) és Pongracius (Pongrácz István) erőteljes tiltakozását. Többszöri térítési kísérlet után magára hagyja a jezsuitákat, hogy újabb haladékokat kérjen számukra, de mire visszaér, a hajdúk megkínózzák és megölik őket. Két nap múlva Bod a nénjével megkeresi a sírokat a Királyi Ház udvarán, majd néhány nap múlva a szomszédos kápolnában csodás jelenést látnak: a három pap él. Bod ekkor megrendül hitében, és egy évre megnémul. Később ismét hadba vonul; az érsekújvári csatában találkozik Descartes-tal, akinek elmondja a csodás eseményt, s aki szerint az emberi gondolkodás egyszer biztosan magyarázatot fog találni a rendkívüli jelenségre.

A „főszöveg”, a fiktív latin kézirat magyar fordítása első személyű elbeszélés, amely visszaemlékezés formában íródott: a sárospataki protestáns tanár részben visszatekint az 1619. őszi eseményekre, részben tíz év távlatából értékeli azokat. A hitét és hivatását komolyan vevő tanár lelkiismeretének egyetlen szégyenfoltja a hécei zsellérlánytól született „fattyú pulyája”. A latin *Testimonium* írója kommentálja az előadott történetet: értelmezi az eseményeket, és tudósít saját akkori belső lelkiállapotáról. Bod nemcsak elbeszéli az átélt eseményeket, hanem igazolást keres arra, hogy mindent megtett a három katolikus pap életének megmentéséért. A vértanúk csodás megjelenése látomásban haláluk után egy héttel teljesen megzavarja Bod addig szilárdnak vélt protestáns világvégét, aki próbál tudományos magyarázatot keresni a jelenségre. Végül Descartes biztatására elfogadja, hogy bizonyosan van természetes magyarázat, csak a tudomány még nem ismerte fel. A latin kézirat magyar fordítását magyarázatok kísérik külön fejezetekben: ezek célja a „17. századi” szöveg azon

részleteinek megvilágítása, amelyek a 20. század közepi vagy későbbi olvasó számára nem feltétlenül tartoztak az általános műveltséghez.

I.2. Kéziratok, korai recepció

A regénynek két szövegváltozata található a hagyatékban. Az 1956 nyarára elkészült első változat négy, 270 gépelt lap terjedelmű másolatban (k1) maradt fenn, amiből három javítatlan (k1a–c), a negyedik autográf tintajavításokat tartalmaz (k1d). A regény első, ideiglenes címe *Virtus purpurata* volt, Kerekes Márton azonos című, a kassai vértanúkkal foglalkozó 1733-as műve nyomán.²¹ A második változat a 216 lapos gépirat, mely öt másolatban található a hagyatékban (k2), s amely figyelembe veszi a korábbi gépirat kéziratos javításait. Az utolsó oldalon az „1960. június 15.” dátum olvasható. A gépiratok mellett a hagyatékban található egy, a három kassai vértanút ábrázoló újságkivágat²² és egy darabka „A kassai vértanúk ereklyéihez érintett szövetből”.²³ Idegen nyelvű fordítása nem készült a regénynek, mert az archaizáló stílus miatt nem akadt vállalkozó a fordításra.²⁴

A regény első olvasóira így emlékszik Rab 1961-ben Békés Gellértnek írt első levelében: „1955-ben odaadtam a regényt olvasásra dr. Papp Imrének, a budapesti teológiai szeminárium akkori spirituálisának,²⁵ aki nyári szabadságán a Balaton mellett továbbadta egy egyetemi tanárnak. Nevetve mesélte később Papp Imre, hogy barátja mindenáron olvasni, látni akarja Bod Máté latin kéziratát és ő hiába próbálta meggyőzni róla, hogy ilyen kézirat nincs, az egész csak írói lelemény, a tudós nem akarta elhinni.”²⁶ Újabb levelében Rab részletesen leírja a kiadás megghiúsulásának körülményeit: „Alig pár órája feladott levelem egy kis tévedését gyorsan kijavítom. Nem 1955-ben, hanem 1956 nyarán adtam oda a kéziratot dr. Papp Imrének, tehát a forradalom küszöbén. Csodálatosképpen egyetlen teológiai tévedést sem talált benne és az ő rábe-

21 KERÉKES [Márton], *Virtus purpurata athletarum Cassoviensium seu trium martyrum Marci Crisini, Stephani Pangracz, Melchioris Grodeczii vita et mors gloriosa a perillustri Rhetorica Cassoviensi dicata anno 1733...* (Cassoviae: Typ. Acad., 1743).

22 A kép Enrico Bottoni római festő az 1905. évi boldoggá avatásra készült ovális festményének téglalap alakú változata. Az eredeti ovális festmény a Magyarországi Jezsuita Rendtartomány tulajdonában van, a Párbeszéd Háza lépcsőházában lóg. A téglalap alakú változaton az angyalok más szögben helyezkednek el.

23 Pecsétje: Collegium S. J. Cassoviense. A hátoldalon a kassai jezsuita kollégium pecsétje látható, tehát feltételezhető, hogy az 1939–1945 közötti években készült, amikor Kassa magyar fennhatóság alatt állt, és ott magyar jezsuita kollégium működött.

24 Rohoska Ilona feljegyzése a regénykéziratok mellett: „Az angol kiadónál is van példány, de a nyelvezetet nem tudják eredeti, klasszikus formában lefordítani. Ezért nem jelent meg eddig. 1963. IX. 26. Egy példányt elvittem M. Gara részére. 1963. X. 5.” PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

25 Papp Imre (1918–1978) 1958-ban a Hittudományi Akadémia magántanára, 1959-től Kecelen lelkész, 1963-tól Baja-Belvárosban káplán, 1969-ben betegség miatt nyugalmába vonult.

26 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. jan. 16. első levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

szélésére léptem ki – azóta tudom, hogy nem egészen okos – passzivitásomból. Rábeszélte, hogy egy részletet ajánljak fel közlésre a *Vigiliának* és a kéziratot tovább adta Ijjas Antalnak, az *Új Ember* és a *Vigilia* egyik főmunkatársának.²⁷ Ijjastól nagyon lelkes levelet kaptam, Papp Imre meghívott mindkettőnket magához a szemináriumba, ott választott ki egy részletet Ijjas. A »moszkvai olvadás« olyan gyors volt, hogy az eszmecsere után felajánlottam kísérletképpen, hiszen komoly reményem a kiadásra nem volt, a Magvető nevű aránylag leg-színvonalasabb állami könyvkiadónak a *Szent Optikát*. Óriási meglepetésemre a regénykéziratot hamar elolvasták és szerződést kötöttek kiadására: Hegedüs Géza kommunista igazgató²⁸ írta alá a szerződést [...], sőt kifizetett rá óriási előleget. Ámde október 23. és ami utána következett, mindent felborított. A *Vigilia* nem merete közölni a kiválasztott részletet, a Magvető igazgatóját elcsapták, regényem főlektora és felelős kiadója táviratilag kért, hogy jelenjek meg nála és könyörgött, hogy azonnal vigyem el, sőt tüntessem el a kéziratot, adjak helyette bármi mást cserébe. Ezt az ugyancsak kommunista párttagot Tóbiás Áronnak hívják, két nap múlva letartóztatták, miután én a kéziratot ész nélkül visszavettem és elrejtettem.²⁹ Az érte kapott előlegből tudtuk, feleséggel együtt, előkészíteni elutazásunkat elsőosztályú gyorsvonati jeggyel. Tóbiást egy évi börtönre ítélték, nekünk sikerült hőseim segítségével elhagynunk Magyarországot.³⁰

A római *Katolikus Szemle* 1961-ben részletet közölt a *Szent Optikából*.³¹ A közlés előtt Békés magyarázatot kért egyes részletekhez, és kisebb változtatásokat javasolt: „Volna azonban néhány tiszteletteljes kérésem a szerzőhöz. Az első az, hogy az általad megfogalmazott bevezető sorokhoz – amelyeket külön betűtípussal szedünk, mint legutóbbi számunkban a *Város* c. regényrészlet előtt is tettük, – jó volna hozzáfűzni, hogy Bod Máté kinek számol be a három pap vértanúságáról, t. i. egyszer az angol király, máskor Carthesius, harmadszor pedig a »tokaji pap« szerepel. Hálás volnék azért is, ha a második lapon, az utolsó előtti bekezdés végén, csak ennyit mondanál: »lapjait kitépték, dolguk végzéséhez használták, majd eldobálták a kőpadlón.« Azt hiszem megérted, hogy nem személy szerint van kifogásom a »pázmányi« nyelvezet ellen, csak esetleges kicsinyes félreértéseket szeretnék elkerülni. Az első ember-

27 Ijjas Antal (1906–1980) újságíró, író. 1944-ben a szegedi egyetemen egyháztörténetből doktorált. A Magyar Nemzet cikkírója, alapításától az Új Ember munkatársa, 1957–1966 között, nyugdíjazásáig főmunkatársa, haláláig cikkírója.

28 Hegedüs Géza (1912–1999) író, újságíró, költő, színházi szakíró, kritikus, egyetemi tanár, 1955–1957 között a Magvető Könyvkiadó igazgatója.

29 Tóbiás Áron (1927–2017) író, újságíró. 1955-től a Magvető Kiadó szerkesztője. Az 1956-os forradalom idején a Szabad Kossuth Rádió szerkesztőbizottságában dolgozott. A forradalom leverése után az ún. „kis íróperben” egyéves börtönbüntetésre ítélték.

30 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. január 16. második levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

31 Rab Gusztáv, „Szent optika: Regényrészlet”, *Katolikus Szemle* 13, 1. sz. (1961): 33–41.

pár előtti bűnnel kapcsolatban, csak az érdekel, hogy ez is a latin kéziratból való-e, meg az, hogy ezt Szent Pál is bizonyítja, stb. Tudom, hogy volt egy ilyen teória, de ma a paleontológia korában más az ősszülőkkel kapcsolatos bibliai magyarázat. Nem ártana tehát ide is egy rövid megjegyzés, hogy ez az eszmefuttatás is a latin kéziratból való. Elnézésemet kérem ezekért a »szerkesztői« bogarászásokért.”³²

I.3. Szövegváltozatok, valóság és fikció

A latin kézirat megtalálásának körülményeit bemutató *Bevezetést* követő huszonkét fejezet az 1619. szeptemberi kassai eseményeket beszéli el, amit néha megszakít a „fordítói magyarázat”. A *toldalék* című huszonharmadik fejezet Bod életének eseményeit foglalja össze az 1619 után eltelt tíz évben.

Az 1956-ban elkészült első, és az 1960-as franciaországi változat közötti fő különbség az, hogy a második változatban Rab kiegészítette az elbeszélést a nyugat-európai művelt olvasót segítő utalásokkal. Ilyen maga a mottó, ami idézet François Mauriac (1885–1970) *Veszélyben van a keresztény civilizáció?* című, 1948-ban Brüsszelben tartott előadásából. Számos hasonlat a nyugat-európai olvasót célozza meg, mint például a kassai dóm párhuzamba állítása a chartes-i székesegyházzal: „Kassa a magyar Chartres”, vagy „A Szent Mihály-kápolna felől dudaszó hangzott és vad sivalkodással csődültek befelé a városkapun újabb csapatok, mint egykor Massiliában”, ami utalás Julius Caesar katonáinak az ókori Marseilles bevételekor tanúsított magatartására. A harmincéves háború kezdete körüli időszakot többek között így jellemzi Rab: „Shakespeare és Cervantes szelleme letűnt, a francia Pléiade is, de a Rajnán túl Malherbe költészete él. Közép-Európa elindult a barbárság és a nyomor szakadéka felé. A prágai Hradzsín ablakából már kidobták a két minisztert. Franciaországban megszületik egy új szó, ebből az alkalomból. Ez a szó: *défenestration*, hamarosan elterjed az egész világon és él ma is. Medici Mária kora az.”

A főszereplő figurájában Rab egy valóságos személy életrajzi adatait keverte fiktív motívumokkal. Bod Máté alakjának legtöbb elemét Szepsi Korotz György életrajzából merítette, aki az 1570-es években született Szepsiben.³³ Először Sárospatakon tanult, majd fiatalon Bocskai István írnoka lett Kassán.

32 Békés Gellért levele Rab Gusztávnak, Róma, 1961. január 11. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

33 Életéről, tanulmányairól és munkásságáról ld. pl.: BOD Péter, *Magyar Athenas* (1766), 264–265; SOLTÉSZ János (többekkel Szombathi János után), „A sárospataki főiskola tanárainak életrajza: XVIII. Szepsi Korotz György 1613-1616 körül”, *Sárospataki Füzetek* 8. (1864): 808–814; HELTAI János, „Adattár a heidelbergi egyetemen 1595-1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóik”, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* (1980): 328 (243–346); BITSKEY István, „Bocskai alakja a magyar irodalomban”, *Kisebbségkutatás* 13, 3 (2004): 359, 361 (357–364); Gyulai Éva, „Anser et Aquarius: Bocatius hexastichonja Mágocsy Ferenchez és Alaghy Ferenchez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 121, 4. sz. (2017): 525–528 (511–531).

1610-től Marburgban, Heidelbergben és Oxfordban tanult. Hazatérve tanított Göncön, Sárospatakon, Kassán, később református lelkész lett Tokajban. Verseket írt, és Szenczi Molnár Albert biztatására magyarra fordította I. Jakab *Bazilikon doron* (Királyi ajándék) című művét,³⁴ ami 1612-ben jelent meg Oppenheimben. Szepsi Korotz a Nyáry család szolgálatában, Nagykállóban halt meg 1630-ban. Ezen valós adatokból Rab felhasználta a szepsi gyermekkor, a Bocskai melletti írnokoskodás, a marburgi tanulmányok, a verselés és a *Királyi ajándék* fordításának motívumát. Bod alakjának néhány további elemét nem Szepsi Korotz életrajzából merítette: 1. Nincs tudomásunk arról, hogy Szepsi Korotz Kassán lett volna 1619 szeptemberében és szemtanúja lett volna az eseményeknek. 2. A *Fides Jesu et Jesuitarum* című mű fiktív szerzősége.³⁵ Ezt a jezsuitaellenes könyvet Johann Fischart/Visartus Donatus (kb. 1545–1591) német ügyvéd, teológus, protestáns publicista írta, s többször kiadták 1573-tól. Az első 17. századi kiadását Hieronymus Galler nyomtatta ki Oppenheimben 1610-ben, a kiadás költségeit Levinus Hulsius özvegye viselte, aki Szenczi Molnár Albertnek több művét kiadatta. Az 1610-es latin kiadás alapján a művet Kecskeméti C. János fordította magyarra, ami 1619-ben jelent meg Bártfán. Szepsi Korotz György tehát nem szerzője, de még csak nem is fordítója a *Fides Jesu et Jesuitarum* című műnek, de Kecskeméti fordításához üdvözlő verset írt.³⁶ 3. A találkozás Descartes-tal Érsekújvár ostrománál 1621-ben. Nincs arról adat, hogy Szepsi Korotz részt vett volna az ostromban. 4. Rab Rémus Albert tokaji papnak tulajdonítja a *Deliciae poetarum Hungaricorum* című magyar humanista antológia kiadását, benne a főszereplő versével. Ebben a Frankfurtban 1619-ben kiadott műben valóban szerepel vers Szepsi Korotz Györgytől,³⁷ de a könyvet nem a tokaji pap, hanem Johann Philipp Pareus (1576–1648) német filológus, református tanár adta ki.

Rab bizonyosan jól ismerte Szepsi Korotz György életrajzát, már csak azért is, mert keresztapja, Zoványi Jenő adta ki a marburgi egyetemen tanult magyarországi diákok névsorát *A marburgi egyetem magyarországi hallgatói 1859-ig* című, az *Irodalomtörténet*-ben 1955-ben megjelent tanulmányában.³⁸

Bod Zsófia nevű nénye valós személy: Zsófia asszony, Gadóczy Valent/Bálint özvegye, a Pázmány Péter által a kassai vértanúkkal kapcsolatban 1628-

34 VINCZE Hanna Orsolya, „A Királyi ajándék fordítói és fordításai”, *Korunk* 3. f. 21, 3. sz. (2010): 40–46.

35 VÁSÁRHELYI Judit, „Egy jezsuita-ellenes vitairat és magyar fordítója”, *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve* (1981): 253–272.

36 KECSKEMÉTI C. János, *Fides Jesu et Jesuitarum, az az az mi vrmnk Iesvs tvdomanyanak az iesuitak tudomanyaval valo özve vetése, mely Donatus Visartus által a Szent Irasbol, paterek es iesuitak könyveiből szedegettetet, es az hitnek bizonyos agaira rendeltetet* ([Bártfa]: 1619). RMK I. 484

37 Johann Philipp PAREUS (kiad.), *Delitiae poetarum hungaricorum*, (Frankfurti: Impressis haeredum Jacopi Fischeri, Excudebat Nicolaus Hoffmann, 1619): 504–505.

38 ZOVÁNYI Jenő, „A marburgi egyetem magyarországi hallgatói 1859-ig”, *Irodalomtörténet* 43, 3. sz. (1955): 345 (344–349).

ban indított vizsgálat második tanúja. Azt vallotta, hogy Kassán tartózkodott, amikor a három papot meggyilkolták, s az ő udvarára nyílt annak a háznak egy ablaka, ahol a gyilkosság történt.

A történelmi személyiségek nevét Rab nem változtatta meg: Bocskai István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, Rákóczi György (1593–1648) a cselekmény idején Bethlen hadvezére, Alvinczi Péter (1570–1634) kassai református lelkész, René Descartes (1596–1650) francia filozófus, természettudós és matematikus, aki 1617–1621 között hadmérnök-tisztként részt vett a harmincéves háborúban különböző hadseregek szolgálatában, és Bucquoy gróf (Charles de Longueval) seregével 1621-ben Érsekújvár ostromában. A fordítói magyarázatban szerepel Forgách Zsigmondné Pálffy Katalin nádorné, aki a fejedelemmel lejtett táncáért cserébe megkapta a hozzájárulást a vértanúk testének kihantolására és elszállítására.³⁹

I.4. Stílus, források

Az egyik legfontosabb stílusalakzat a regényben a hasonlat, amelyek egy része széles antik forráskörből táplálkozik, például: „A lydiai pásztor nem undorodott jobban a pézsmaszagtól, mint én a pápista papok feje búbjától.” A hasonlatok másik része a nyugat-európai olvasót célozza, hogy az elbeszélés helyszínét a Magyarországhoz kapcsolódó általános tudás, például a tokaji bor említése által közelebb vigye hozzá: „Grodecius kék szeme úgy csillogott, mint Tokaj hegyén szüretkor a vincelléré, aki örül a bő termésnek.”

A véres kassai események elbeszélésébe néhol humoros-ironikus részletek vegyülnek. Ilyen például, amikor a *Fides Jesuitarum* szerzője bevallja, úgy írta művét, hogy még életében nem találkozott jezsuitával: „Jezsuitát, bevallom, én még ekkor sohasem láttam, bár megírtam nevezetes könyvemet hitük és erkölcsök ellen. Tetteik nyomán ítélt meg a viperákkal fajtalankodó Erinnüszök korcs ivadékait. Cáfolhatatlan adatokat közöltem arról, hogy azért nyírják ki fejük búbját, ahol a gonosz ész lappang, mert a nyomukban járó ördögnek mutatták tükörként a pilist.” Ez az alaptalan jezsuitaellenesség bírálata.

Egy másik humoros, és jelentéssel bíró részlet, amikor leírja a Királyi Ház hajdúk által szétvert kápolnájában látottakat, és egy földön heverő feszületet ruhája alá rejtve elhoz onnan, ami mindaddig nyomja oldalát, amíg szobája magányában ki nem veszi: „feszület hevert a padlón, rajta az Úr átszögezett teste. A tárgyak megbecsülésének szeszélyéből fölemeltem és dolmányom alá dugtam a feszületet és miként a tolvaj, kiosontam a házból. [...] Georgius szobája felé igyekezve, dolmányom alatt odébb toltam a pápista feszületet. Ké-

39 BÁTHORY Orsolya, „Csak egy tánc volt...” Forgách Zsigmondné Pálffy Katalin és a kassai vértanúk”, in A nők és a régi magyarországi vallásosság, Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok (Budapest: MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015), 37–46.

nyelmetlenül nyomta bordámat. Nem tudtam, mitévő legyek vele. Az összetört kápolna padlójáról nem azért ragadtam fel, hogy prédára vessem. Pedig szerettem volna szabadulni tőle, rejtegetése kényelmetlen volt. Minden percben Reá kellett gondolnom. A pápista ezüst szobrocskára, amelynek kezét-lábát keresztre szögezték. Tudtam róla, hogy semmi egyéb, csak hideg tárgy, ötvös keze faragta, kalapálta. Gyermekkorom óta heves ellenszenvet neveltek belém mestereim a kereszttel szemben, még inkább akkor, ha torz embertest van rajta. Marburgban és Heidelbergben egyaránt Pareus véleménye volt a mérték: »Taszítsd le a toronyról a pápisták keresztjét és dobd a szemétre!« »Ne a halott Krisztust, hanem az elevent imádd!« A haláltól elfordulva, nekem az eleven élet tetszett. De a bordámat piszkálgató kereszt mégsem hagyott békén.” A mives tárgyak és szellemi értékek iránt vonzódó Bod protestáns hite ellenére katolikus könyveket és templomi felszerelést – „faragott képet” – ment meg a hajdúk pusztításától.

A fordítói magyarázatok nem korlátozódnak az antik irodalom és történelem, valamint a 16–17. századi egyháztörténet elemeinek magyarázatára; néha párhuzamot vonnak a 17. század eleji és a 20. századi kortárs események között. Az értelmezést segítő motívum a regény ajánlása Mindszenty József bíborosnak, aki az első változat születése idején az ÁVH háziőrizetében volt, a második változat keletkezésekor az amerikai nagykövetségen élt menedékben. A modern szavak, kifejezések a regény keletkezés korának nyelvezetét érzékeltetik. Ilyen például a „fifika”, az „ötödik hadosztály” és a „gumipójáca”.

A hagyatékban fennmaradt újságkivágaton túl Rab számos történeti forrást is felhasznált, némelyikből szó szerint idéz a fordítói magyarázatokban. A 17. század első felének európai történelmi folyamataihoz egy francia munkára utal: Paul Hazard *La Crise de la conscience européenne* (Az európai lelkiismeret válsága) című, 1935-ben Párizsban közölt híres politikatörténeti esszéjére.

Az elbeszélés fő helyszíne Kassa városa, melynek utcaneveit, városrészeit és környékét Wick Béla *Kassa története és műemlékei* című, 1941-ben megjelent műve alapján írta le Rab.⁴⁰ Innen meríthette például a „kassai szín” szókapcsolatot, ami a kassai asszonyok halvány, beteges arcszínére utal. Ez a toposz 19. századi irodalmi művekben is előfordul, például Jókai Mór *Szép Mikhál* című regényének 28. fejezetében (1877), de valószínű, hogy Rab Wick Béla könyvéből vette át, mint több más elemet. Felidézte a regényben Kassa korabeli látképét a *Civitates Orbis Terrarum* című mű 1617-ben Kölnben megjelent hatodik kötetéből: „Kassa olyan ebben az időben, mint Van der Rye belga festő képén: csipkés hegyek háttérében várfalakkal körülkerítve, tornyok sokasága.” Kassán kívül az elbeszélő említi gyermekkorai színhelyét, Szepsit és otthonának városát, Sárospatakat.

40 Wick Béla, *Kassa története és műemlékei* (Kassa, 1941).

A kassai vértanúkról szóló források közül Rab főként Hennig Alajos *A három kassai vértanú, Kőrösy Márk, Pongrácz István és Grodeczky Menyhért élete és szenvedése* című, 1898-ban megjelent művet tanulmányozta, többször szó szerint átvett belőle részleteket.⁴¹ Ebből merítette többek között a vértanúk külsejének leírását, megemlítve a Henning által közölt, Sárköz község plébániáján őrzött portrékat. Henning könyvének kívül más munkákat is ismerhetett, például Komárik István, Lányi Ede és Meszlényi Antal munkáit a kassai vértanúkról.⁴² A regényben két konkrét művet említ: 1. Philippe Alegambe (1592–1652) belga jezsuita bibliográfus *Mortes Illustres et gesta eorum de Societate Iesu* (Romae: Varesius, 1657) című művét, amit a szerző halála után Nádaszi János magyar jezsuita egészített ki és adott ki;⁴³ ebben a 310–314. oldalon olvasható a Pongrácz István és Grodecz Menyhért vértanúságáról szóló rész. 2. Kerekes Márton (1693–1741) jezsuita szerzetes *Virtus purpurata* című, a kassai vértanúkról 1733-ban, majd 1743-ban megjelent művét.⁴⁴ Rab Gusztáv a sárospataki Református Kollégiumban tanult latint és négy éven át görög nyelvet, modern idegen nyelvként pedig németet, tehát olvashatta ezeket a forrásokat.

A regény stílus- és retorikai elemei között számos, a 17. században is kedvelt alakzat található. Gyakori a megszólítás, melynek hat különböző címzettje van: „Erdély grófja” – Rákóczi György; „Hágából fegyverrel magyar földre tévedt francia tudós” – Descartes; „Jakab angol király koronás utóda” – I. Károly; „Tokaj papja” – Rémus Albert; „Várad püspöke” – Lósy Imre nagyváradi püspök 1625–1633 között; „Esztergom bíboros érseke” – Pázmány Péter bíboros, aki elindította a kassai vértanúk boldoggá avatásának eljárását 1628-ban. Az első fejezetben mindegyiküket egymás után egyenként megszólítja, majd a további fejezetekben a kontextushoz illően egyet-egyet szólít meg közülük. A regénybeli elbeszélő célja hiteles tanúbizonyságot tenni az átéltekről a boldoggá avatási eljáráshoz.

Kedvelt retorikai elem a körülírás. „Prágai csillagász”-ként kilencszer, „prágai tudós”-ként egyszer utal az 1600–1612 között Prágában élt Johannes Kepler (1571–1630) munkásságára, s főként az 1611-ben feltalált Kepler-távcsőre, a Galilei-távcső továbbfejlesztésére. Lorántffy Zsuzsannát (1600 körül – 1660),

41 HENNIG Alajos, *A három kassai vértanú, Kőrösy Márk, Pongrácz István és Grodeczky Menyhért élete és szenvedése* (Budapest, 1898).

42 KOMÁRIK István, *A három kassai vértanú. Kőrösy Márk, Pongrácz István, Grodecz Menyhért* (Budapest: Stephaneum Ny., 1904); LÁNYI Ede, *A kassai vértanúk. B. Kőrösi Márk István kanonok, B. Pongrácz István és Grodziecki Menyhért jézustársasági áldozópapok* (Kalocsa: Árpád Ny., 1920); MESZLÉNYI Antal, *Üldözni fognak titeket. A három kassai vértanú* (Budapest: Stephaneum Ny., 1944).

43 TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai: Nádaszi János* (Budapest: Universitas, 1997), 142–143.

44 *Virtus purpurata athletarum Cassoviensium seu trium martyrum Marci Crisini, Stephani Pangracz, Melchioris Grodeczii vita et mors gloriosa.*

Rákóczi György feleségét „nemesszívű hitves”-nek, „a Magyar Pallas Athéné”-nek nevezi Rab.

A regényben számos utalás található antik görög–római mitológiai alakokra, bibliai szöveghelyekre, a 16–17. századi vallási vitákra és az akkori élet számos területére. A görög mitológiából Rab többször említi például Odüsszeuszt különböző kontextusban: „Sírva fakadtam, mint Ulysses a phaiakok földjén”; vagy máshol „A bátor ithakai királynál senki sem sírt többet és keservebben”; „Tudod-e, hogyan akart menekülni a biztos halál elől Ulysses? Őrültnek tette magát. Egy szamarat és egy bikát fogott az eke elé és söt vetett búzamazag helyett. De ekéje elé odatették a barázdába újszülött fiát és Ulysses ügyesen elkerülte gyermekét. Így derült ki, hogy nem is bolond.” Egy másik motívum a görög mitológiából a Cocitus vagy Kocitusz, az alvilági siralom folyója. Számos utalás található antik művekre, például Platón: *Gorgiasz*, Sallustius: *Catilina összeesküvése* (*De coniuratione Catilinae* vagy *Bellum Catilinae*), Titus Livius: *Ab urbe condita* című munkáira.

A 15–17. századi európai egyháztörténet és a hitviták számos katolikus és protestáns szereplőjét felvonultatta Rab a regényben. Felidézi például Antonio Mancinelli (1452–1505) humanista tanár életének azt az részletét, miszerint VI. Sándor pápa levágatta egyik kezét és kivágatta nyelvét az ellene irányuló szónoklatai miatt. Felidézi Tommaso Campanella (1568–1639) filozófus, domonkos szerzetes alakját, aki „ki meri jelenteni, hogy az egyház minden tudományos haladásnak ellensége”. Gonzaga Szent Alajosról (1568–1591) így ír: „Jóízű nevetéssel együtt szidalmaztuk Castiglioni grófját, aki ördögűző jezsuita lett oly feslett ifjúság után, hogy nem átallotta csókolgatni egy bukott szűz árnyékát a falon.” Páli Szent Vince (1581–1660) „a felebaráti szeretet és az emberi könyörületesség nagy szentje”-ként jelenik meg. Cornelius Jansen személyét is felvillantja Rab: „Bod Máté és Jansen kortársak. A *Testimonium* egykorú az *Augustinusszal*.” Luther és Kálvin életének vagy munkásságának egy-egy eleme mellett náluk jóval hangsúlyosabban ábrázolja Rab Alvinci Péter kassai prédikátor személyét, munkásságát és szerepét a három katolikus pap megölésében. A három jezsuita közül Bod Pongrácz Istvánnal tud érdemben beszélgetni, aki idéz Pázmány Péter *Alvinci Péternek sok tétovázó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid keresztyéni szelídséggel való megrostálása* című, 1609-ben Pozsonyban kiadott művéből.

Általában elmondható, hogy Rab nagy lexikai tudással ábrázolja a 17. század első negyedének Közép-Európáját. A zenekedvelő prágai Grodecius kapcsán például különféle zenei formákat és zeneszerzőket említi: „Békében együtt hallgatnánk a villanellát... Vagy tán jobban kedveled Mantuát? Ismered a frottola-zenét?” Ezek az utalások nem minden esetben illeszkednek az elbeszélés idejéhez: a villanella Nápolyból származó, a 16. század első harmadáig népszerű dalforma, a frottola a 15. század végén és a 16. század elején népszerű itáliai

világi dal, tehát mindkettő jóval a cselekmény ideje előtt volt elterjedt. Mantua vizsont utalás az 1590 és 1613 között a mantovai udvarban működött Claudio Monteverdire (1567–1643), aki Magyarországon is járt: ugyanabban az esztergomi táborban, ahol a haldokló Balassi Bálintot ápolták. Passuth László 1957-ben róla írt regényt adott ki *A mantuai herceg muzsikusa* címmel, tehát ez az adat közkeletű volt a magyar kulturális életben a 20. század közepén.

A várostörténetek és a kassai vértanúkról szóló források alapján elbeszélte történetet Rab számos fiktív vagy részben fiktív elemmel egészítette ki. Ilyen például, hogy Pongrácz István két jezsuita könyvet ad át Bodnak, hogy megmentse azokat a hajdúk pusztításától: Roberto Bellarmino (1542–1621) pontosan meg nem határozott művét és Edmund Campianus (1539–1581) *Ratioes decem* (1581) című munkájának magyar fordítását. Mindkét jezsuita szerző a kontroverz teológia jeles képviselője volt. Campianus kapcsán az olvasó a valóságnak megfelelően megtudja, hogy Balassi Bálint elkészítette a könyv tíz részéből hétnek a fordítását, és halálos ágyán a befejezetlen fordításkéziratot gyóntatója, a jezsuita Dobokay Sándor vette magához, aki azt befejezte és kiadta Bécsben 1606-ban és 1607-ben.⁴⁵ Egy másik fiktív elem az elbeszélés elején, a hetedik fejezetben, hogy Bod kísérője, Dávid viceporkoláb szétzúzta a kassai Királyi Ház kandallóját, melynek ez volt a felirata: „Hasce Fides Pietas Spes et Pax incolat aedes”, azaz „E házban a hit, a jámborság, remény és béke lakik”. A feliratos kandalló elpusztítása előre vetíti az eseményeket. Ez a kandalló ma is létezik a Rákóczi-házban, Wick Béla Kassa-történetében közli a fényképét és teljes feliratát magyar fordítással.⁴⁶

II. PATAK RÓZSÁJA

II.1. Cselekmény

1957 tavaszán az ausztriai Burgenland fővárosában, az eisenstadti (kismartoni) kórházban haldoklik egy nyolcvanhat éves magyar férfi, aki a magyar forradalom leverése napján, 1956. november 4-én egyedül vágott neki az osztrák határnak a menekültek áradatában. A férfi neves protestáns egyháztörténész, akit egyházellenes megnyilvánulásai miatt a két világháború között eltávolítottak tisztségéből, tagja lett a kommunista pártnak, ellensége a kereszténységnek, s

45 CSONKA Ferenc, „A Tíz okok mint fordítás”, in *Campianus Edmondnak tíz okai*, ford. BALASSI Bálint, DOBOKAY Sándor, Bécs: 1607, szerk. és a hasonmás szövegét gondozta HARGITTAY Emil (Budapest: Universitas, 1994), 213–233; HELTAI János, „A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében 1601–1655”, in HELTAI János és TASI Réka (szerk.), „Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának előradott özöne...” *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról* (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005), 132 (115–174).

46 WICK, *Kassa története...*, 427–428.

mint szabadgondolkozó hirdeti meggyőződését. A férfit egy tizenöt éves, féllábú magyar kislány, Posta Erzszi, a kórház megtúrt lakója ápolja. A lány szüleivel együtt 1952-ben menekült el Magyarországról a kommunista rendőrség elől. A vasfüggöny átlépésekor egy akna megölte apját és anyját; egyedül ő maradt életben. Az idős férfi egy régi könyvön és egy fogkefén kívül egy csomagot hozott magával keresztfiának, aki már régebben elhagyta az országot, és Svájcban él. A keresztfiú korábban neves festőművész volt, de mivel nem akarta szolgálni a szovjet–magyar határon. A csomagban a fiú titkos naplója van, amelyben leírja, hogyan vesztette el keresztény hitét a keresztapja révén, aki arra tanította, hogy az ember Istent a saját képére teremtette. Elmondja továbbá, miképpen adta el keresztapja Szent Erzsébet „születési jogát” a katolikus Pozsonynak, hogy a protestantizmus fellegethárát, Sárospatakot, megszabadítsák ettől a nyomasztó tehertől. A napló, melynek tartalmát a menekült férfi sem ismeri, egy, a 20. század elején, Patakon lejátszódott csodás történetet is tartalmaz: egy téli napon egy évek óta beteg asszony kertjében kinyílik „Szent Erzsébet rózsája”, és a beteg ettől meggyógyul. A város vezetői összefognak, hogy eltüntessék az összes bizonyítékot, amelyek Árpád-házi Szent Erzsébet pataki születése mellett szólnak.

II.2. Keletkezéstörténet, szerzői reflexió

A hagyatékban a regénynek két gépiratos változata található. A korábbi, sok tintaírású autográf javítást tartalmazó, 242 lapos gépirat utolsó oldalán olvasható dátum: „1960. április 25.” (k1). A későbbi, 157 lapos gépirat figyelembe veszi a korábbi gépirat javításait (k2), s nincs dátuma. A téma feltehetően még magyarországi tartózkodása során felkeltette Rab figyelmét: a gépiratok mellett található, „Forrásmunkák, jegyzetek” feliratú zacskó tartalmaz három újságkivágatot az *Új Ember* 1957. novemberi és decemberi számaiból, amelyek Szent Erzsébettel kapcsolatosak.⁴⁷ A zacskó tartalmazza még Pozsony leírását a *Pallas Nagy Lexikon*ából kigépelve, valamint egy piros tintarajzot: Sárospatak vázlatos térképét a regényben említett helyszínnel.

Erről a regényéről írta Rab 1961 novemberében francia fordítójának, Berki Erzsébetnek: „Összes írásaim közt legközelebb áll szívemhez, mert ugyanott születtem, ahol Szent Erzsébet: Patakon, azaz Sárospatakon. [...] Három különböző stílus, három különböző hang egybeolvadása a regény. I. Az író elbeszélő hangja, tehát olyan, mint a *Voyage dans le Bleu*-ben: tárgyilagos, hideg, szigorú, mondhatnám flaubert-i. II. A Szent Erzsébetről szóló ifjúsági képeskönyv lel-

47 KUNSZERY Gyula, „Szent Erzsébet szülővárosában”, *Új Ember* 1957. november 17., 3.; n. n. „A Magyar Püspöki Kar közös körlevele: Amit Szent Erzsébettől tanulhatunk”. *Új Ember*, 1957. november 24., 1.; n. n. „Ünnepi szentmise Szent Erzsébet emlékezetére”. *Új Ember*, 1957. december 1., 1.

kes, naiv hangja. III. A keresztény hitéből kiábrándult, Isten létezését komoran tagadó, az abszurd-filozófiára hajló, tönkretett életű főszereplő hangja. Én igyekeztem három különböző hangot megütni, ez kívánatos a fordításban is. Látni fogja a regény bonyolultnak látszó, de lényegében egyszerű szerkezetét: „A” melléklet formájában a mesekönyv, „B” melléklet formájában a főhős naplója, első-személyben.”⁴⁸ A regényből Rab életében még részlet sem jelent meg.⁴⁹

II. 3. Tér- és időszerkezet, előképek

A tíz fejezetből álló elbeszélés három idősíkon és helyszínen történik: 1956 telén és 1957 tavaszán a kismartoni kórházban; 1906–1907-ben Sárospatakon; egy Szent Erzsébet életét gyermekeknek elbeszélő francia könyvben, amiből Posta Erzsi franciául tanul. A cselekmény kiindulópontja, hogy a főhős, a kórházban ápolat idős férfi unokaöccse, a szovjet–magyar határon disznókat mázsaló fiatalember Sárospatakon vonattal áthaladva felidézi ott töltött gyermekkorának emlékezetesebb eseményeit.

A szereplők közül több valós személyekkel azonosítható: Rab saját magáról mintázta a fiatalembert, az idős férfit keresztapjáról, Zoványi Jenőről, a sárospataki gyermekkor alakjait saját családjáról és sárospataki tanáiról. A tanárok jelentős része ugyancsak azonosítható valós személyekkel, az ábrázolt történelmi, társadalmi valóság lényegében hiteles korrajznak tekinthető, leszámítva a „rózsacsodát”. Rab részletesen bemutatja tanárai és családtagjai világszemléletét, értékrendjét. Rajtuk kívül azonosítható személy például Walther-Wind herceg, a pataki vár aktuális ura, akinek alakját Windisch-Graetz Lajos (1882–1968) ihlette. Amikor a herceg másodszor fogadja a Szent Erzsébet születésének várbeli nyomait megsemmisíteni akaró küldöttséget, éppen külföldi papírpénzeket vizsgál, bevallottan pénzhamisítás céljából. Windisch-Graetz az 1920-as évek közepén valóban a frankhamisítási per fő vádlottja volt, amelyet Rab jól ismerhetett újságíró korából.

A cselekmény menete három párhuzamos síkon fut, s a három szál csak a regény végén kapcsolódik össze. A helyszínek valóságok: Sárospatak és Kismarton. A sárospataki városrészek, természeti elemek és a környékbeli területek ma is léteznek, pontosan azonosíthatók: tokaji hegy, Hegyalja, Bodrog folyó, pataki vár, újhelyi Koporsóhegy, Királyhegy, radványi erdő.

48 Rab Gusztáv levele Berki Erzsébetnek, Dreux, 1961. nov. 22. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

49 Részletet közöltem belőle: Tüskés Anna, „Rab Gusztáv Patak rózsája című regényéről”, *Orpheus Noster* 2. sz. (2019): 97–104.

II. 4. Stílusalakzatok

Ahogy Rab más regényeiben, itt is hangsúlyos szerepet kapnak különféle festmények. A főhős kisgyermekként másolatot készít Giovanni Donato Montorfano (Milánó, 1460 körül – 1502 körül) Lombardia területén működő itáliai festő leghíresebb művéről, a monumentális *Keresztrefeszítés* freskóról, amelyet a milánói Santa Maria delle Grazie refektóriumában festett 1495-ben, Leonardo da Vinci *Utolsó vacsorájával* szemben. A lelkes és tehetséges másolót keresztapja utasítja, hogy a Krisztus feje körüli glóriát és az angyalokat törölje képéről: „Csodálóm fényes jövőt jósoltak nekem. Nem értették, hogy ilyen is lehetséges. A kép nagyobb volt, mint én magam. A szomszédok ámuldoztak. Keresztapám is bejött egyszer a szobába, amikor festettem. Láttam, ő is meglepődve áll a vászon előtt. Torzomborz szakállas arcából kicsillogott kíváncsi szeme. Sokáig nézte a képet. A szívem dobogott. Vártam, mit fog mondani és belül reszkettem, mert ő még soha senkit és semmit nem dicsért. Becsvágyam és hiúságom érzékeny volt, mint a tavaszi gyöngye saláta. Végre megszólalt és kijelentette, hogy egészen jó, amit csinálok. – De Jézus feje köré ne fess glóriát – mondta. – Mert olyan nincs! Aztán még parancsolóan rám kiáltott: – Azokat a röpködő angyalokat pedig töröld le, mert olyanok sincsenek. Érted?”

Fontos stílusalakzat ebben a regényben is a hasonlat, de ezek nem antik forrásokból táplálkoznak, s nem céljuk a téma közelítése a nyugat-európai olvasókhhoz. Itt a szereplők jellemét, viselkedését árnyalják, vagy egy-egy helyszín leírását teszik szemléletessé, például: „Az aggastyán nagy nehezen felült az ágyban, párnájára könyökölt. Sovány öklét fölemelte és rázni kezdte, mint egy bibliai átkozódó”, „Becsvágyam és hiúságom érzékeny volt, mint a tavaszi gyöngye saláta”, vagy „Amott meg a Királyhegy! Ormán az elhagyott kőbánya olyan, mint félreacsapott pörge kalap a részeg pataki diák fején.”

Rab itt is igyekszik nyugat-európai viszonyítási pontokat adni a cselekmény megértéséhez: „Patak több mint négy évszázadon át a protestáns magyar szellem és tudomány fellegvára volt, »Magyar Cambridge«-nek is nevezték, ahol külön angol intézetben angol nyelven folyt az oktatás a két világháború közt.” Pozsony ósiségét így érzékelteti: „Magason vagyunk a Duna fölött, magos a sziklaorom, ahol ez a királyi vár épült. Ezek a kövek régebbiek, mint a párizsi Notre Dame.”

A nyelv és stílus sajátosságai közé tartozik a korszak filozófiai, teológiai és pszichológiai irányzataira, vitáira utaló kifejezések halmozása: „Emiatt a nézeteik ingadoztak az általános kételkedés és a szubjektivizmus közt, vagy Comte és Stuart Mill pozitívizmusát keverték össze a Kant-féle agnoszticizmussal. Keresztapám Spinoza rajongó híve volt, de a panteizmus mellett a hírneves német állattanbúvárért, Haeckelért is lelkesedett. Számára a monizmus volt az a közös talaj, ahol minden modernnek nevezett eszmét össze tudott házasíta-

ni. Így párosította Feuerbachot Voltaire-rel és Darwint Marx Károllyal. Szívesen eszmét cserélt ő a Haeckel-féle monizmus jegyében a »szörszálhasogató« Pintér Vazullal, aki viszont, mint Kant lelkes híve, egyaránt befogadta a fenomenalista, a hylozoista, a panlogista, az energetista és a materialista elveket.” Az áramlatok halmozásával ironizálja ezeket a vitákat.

A koherenciateremtés a funkciója az egész regényen végigvonuló Krisztus lába nevű sütemény motívumának, amelyet karácsonyra sütött a főhős anyja, és az indulatos keresztapa kedvenc édessége volt. A Jókai Mór és Beöthy Zsolt regényeiben is előforduló citromos cukrossütemény feltehetően azonos a Himmelfahrt-Kuchen néven ismert készítménnyel.⁵⁰

ÖSSZEZÉS

Rab Gusztáv itt közreadott két, vallásos tematikájú, önéletrajzi ihletésű történelmi regénye – az ugyancsak a hagyatékból két évvel ezelőtt kiadott *Sabaria, avagy Szent Márton köpenye* cíművel együtt – egyedül áll az 1950-es évek magyarországi irodalmi közegében. A *Szent Optika* az egyetlen regény a 19–20. századi magyar irodalomban, amely feldolgozza a 17. századi kassai vértanúk témáját. A *Patak rózsájának* témaválasztása ugyancsak különleges: teljes egészében a 20. század eleji protestáns megújulás problematikájával, csodahit és racionális felfogás konfliktusával foglalkozik. Az 1950-es években és 1960-as évek elején született két regény úgy ábrázolja az évszázadokkal vagy a fél évszázaddal korábbi eseményeket, hogy közben reflektál a magyarországi társadalom minden rétegét átformáló, közelmúltbeli eseményekre. A csodákat és a vallásosság legtöbb formáját üldözték az 1950-es évek Magyarországon.⁵¹ A vallási tematika tabuizált volt az irodalomban az 1950-es években. Ez alól egyetlen kivétel Kodolányi János, akinek az 1940-es évek második felében írt, a bibliai múltat idéző regényei 1957-től megjelenhettek.⁵² Ez a tabuizálás az 1960-as években kezd oldódni, megjelenhetett például Thurzó Gábor: *A szent* (1966) és Raffy Ádám: *A léleklátó* (1967) című regénye, mindkettőben kiemelkedően fontos a csodamotívum. Rab jóval összetettebben ábrázolja a „csoda” témáját, mint például Tartally Ilona: *Ékes virágszál* (1946) című regénye a máriapócsi kegyképről.

Egyik regény sem jelenhetett meg sem magyarul, sem idegen nyelven Rab életében, de még halála után sem majd hatvan évig, így érdemi recepciójuk nem

50 Köszönöm Knapp Éva és Saly Noémi segítségét a sütemény azonosításában.

51 Például Csépe Klára hasznosi pasztaszonyt 1948-as Mária-látomásai után négyszer elmeógyógyintézetben kezelték 1954-ig. Ld. pl. JÁDI Ferenc – TÜSKÉS Gábor, „A népi vallásosság pszichopatológiája: Egy hasznosi parasztaszony látomásai”, in TÜSKÉS Gábor (szerk.) „Mert ezt Isten hagyta...” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből* (Budapest: Magvető Kiadó, 1986), 516–556.

52 TÜSKÉS Tibor, *Kodolányi János* (Budapest: Magvető, 1974), 190–227.

volt néhány elszigetelt olvasón kívül. Jelen kiadás a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában őrzött gépiratok közül a k2 változatot veszi alapul. A közreadás döntően betűhű, kivéve a gépiratok esetében a rövid és hosszú ékezeteket. A szöveget a mai helyesírást követve javítottam. A szövegekben előforduló régies vagy idegen szavak, mondatok magyarázata az első előfordulásnál lábjegyzetben található.

RAB GUSZTÁV KÉT REGÉNYE: SZENT OPTIKA ÉS PATAK RÓZSÁJA

1. A KÖZÖS IHLET

Rab Gusztáv remekei megsárgult lapokról, idő-portól belepett dobozokból jutnak napvilágra. Igazi értékmentés részesei lehetünk. Ennek a munkának szerény tanújaként zavarban vagyok, mert ami már sínen van, arra az vár, hogy a lelki utazás résztvevőit röptse oda, ahova vágyakoznak. Nyíljon meg előttük a Titkok Kapuja. A további elmélkedés fölöslegessé válhat.

Mégis megszólalok, mert két remekmű és egy nagyon alapos elemzés erre készlet. Olvasásuk, a feledés óceánjából kimentett lapok különös patinát kaptak a hömpölygő időben. Egy elsüllyedt katedrális harangjai szólalnak meg újra.

1956-ban még hallgattak a fegyverek, amikor a „Szent Optika” beavatottjai első olvasási élményükről lelkesedésük nemes és tiszta hangján számoltak be mindarról, amit a különleges regény ébresztett bennük.

József Attila szerint „a nemzet közös ihlet”. Ez benne él az emberben még akkor is, ha elvek, hitek, meghasonlások tömkelege látszólag azt igazolja, hogy ennek az ellentéte az igaz: a leépülés, a civódás, a marakodás. A közös ihlet jövőt, életet biztosító erő. A gyűlölet, a testvérharc a leépülés, a nemzethalál iszonyú lehetőségét hordozza magában. A lélek titokzatos áramlása, a jövőt tápláló erő, a fény a szeretet híján megszűnik. A gyűlölet féktelen ereje marcangolja, tépi még azt is, ami látszólag megmaradt.

„Hányszor támadt tenfiad, / Szép hazám, kebledre, / S lettél magzatod miatt / magzatod hamvvedre?” Kölcsey sajtó, fájó összegezése ez a végzetes kérdés annak is, amit a múlt kútjából Rab Gusztáv elénk tár. Abban a rendkívüli korban, amelyben már szabadságunk hajnalának a reménysugara lobogott, egy regény indult el a megérdemelt beteljesedés útján. A magasabb minőség ereje érintette meg a szíveket, és egyre inkább biztosra vehettük, hogy „Az nem lehet, hogy ész, erő / S oly szent akarat / Hiába sorvadozzanak / Egy átoksúly alatt.” Egy időtlenné vált szent pillanatban elhittük, hogy ezt a sorvadást megszünteti a közös, igen magas hőfokú ihlet. Járdányi Pál „Vörösmarty-szimfónia”-ját 1956. október 23-án, délután kezdték lemezre rögzíteni. Az áldott szavak épp ekkor hangzottak el a budapesti utcán. A „Szent Optika” gépírásos sziklabarlangjából ekkor indult volna el az emberi szívek felé. Kis idő múltán Tóbiás Áron kétségbeesve értesítette Rab Gusztávot: igyekezzen azonnal biztonságos helyre vinni regényét.

Mikor ötvenhatunk krisztusi korba jutott, és szabad volt róla igazat mondani, akkor sokan azt hitték, hogy elrejtett értékek tömkelege kerül elő. Nem így történt. Ezért tartozunk hálával mindazoknak, akik tudják, hogy lélekdrágagyöngyeink nem válhatnak pusztába kiáltó szövé, mert szükségünk van rájuk.

2. A SZENT OPTIKA

A legnagyobb olasz romantikus regény, Alessandro Manzoni *Jegyések* című remeke ugyanabban a korban játszódik, mint Rab Gusztáv alkotása. Különösen érdekes párhuzamot alkalmaz mind a két író a saját kora és a hajdani között. Nem „hatásra” gondolok, hanem a körülmények bizonyos hasonlóságára. Az idő-kútba való lemerülést a nagyon eltérő nyelvi rétegek adják. Bod Máté *Tanúbizonyosságát* latinul írta a kerettörténet szerint. Oly meggyőzően, hogy volt szakember az 1950-es években, aki az egész latin szöveget szeretne volna elolvasni. Manzoni régi olasz krónikát idéz elénk, a fő történet értelmezése, bemutatása így válik hitelessé.

Éhínség, járvány, háború forgatta fel ekkor az emberek életét. Manzoni nagyon vallásos volt, de nem tekintette Isten büntetésének a járványt. Emberi okokra vezette vissza. Az életet felkavaró három vész közül akár egy is képes kifogatni az embert igazi mivoltából. Boccaccio réges-régi remekének, Manzoni és Comenius azonos időről szóló leírásának közös vonása az, ahogyan az elembertelenedés hallatlan mértékéről számolnak be. Nagyon ritka volt az az önfeláldozó szeretet, amellyel Gonzaga Szent Alajos Rómában segítette, ápolta, igyekezett megmenteni a szenvedőket, vagy legalább megkísérelte enyhíteni kínjukat, mígnem ő is a kór áldozata lett. A tényekhez hallatlanul ragaszkodó Bod Máté épp vele kapcsolatban ereszti el a gyeplőt: teljesen alaptalanul említi paráznságát.

Az igazság „kettős mércéje” folyamatosan jelen van szemléletében, erre a különben őszinte tanúságtevő elég lassan jön rá. Majd akkor, amikor az első jezsuitával találkozik. Tart tőle, mert „tudja”, hogy tőr van a ruhája alatt, és azt hiszi, hogy minden úgy van, ahogyan ő azt a jezsuitákról szóló könyvében leírta.

Fontos szerepet tölt be életében Gadóczy Valent, Bálint özvegye, „Zsófi né-ném”. Máté Kassán nála akar megszállni, de épp a megérkezése idején tör ki a harmincéves háború. Még az út élménye él benne, nehéz bekapcsolódnia a természetes életéből kifordult Kassa világába.

Sárospataki iskolamester. Korának igazi képviselője. Így elmélkedik: „Kocsimnak, amelyben ültem, két hetyke paripája volt: az értelem és a tapasztalás.” (I. fejezet) *Tanúbizonyosságának* az írása közben is nemes céljáról így vall: „Üresen

kongó szavak olcsó garasaiból nem akarok hamis kincseket gyűjteni.” Nagy csapásként éli meg, hogy a nénje Kassán újra katolikus lett. A puszkaporos levegő nem zavarja őket abban, hogy a hitvitázó irodalomra emlékeztető szópárbajjal küzdjenek saját igazukért.

Bod Máté Jézus csodáit is fizikai jelenségekkel akarja magyarázni, valójában mindent, ami a Bibliában van. Zsófi erre azt mondja: „Nincs szüksége az Egek Felséges Urának arra, hogy ti az ő szavát bizonyítsátok.” (II. fejezet) Érveléseikben odáig jutnak, hogy Zsófi veszélyt lát az ész és a szív túl határozott szétválasztásában: „A Szent Lélek Isten óvjon téged eszed kelepceitől.” Vita, hallatlan erős lelki mozgás csap át az időkereteken. Rab Gusztáv hű önmagához, és Bethlen Gábor katonai tevékenysége kapcsán megjegyzi: „A Kreml akkor Konstantinápolyban volt.”

Bod Máté kudarca többszörös, mert amit ő ellenfeleiről oly biztosra vett, az csak a saját hitének a bizonytalansági tényezője. Ezt látja meg a vértanúságra készülő Pongrácz István. Bod Mátéra lesett, és kijelentette, hogy az már nem hisz az örökkévalóságban. Mit lehet tudni a lélek halhatatlanságáról akkor, ha maga a felelősséget vállaló ember is azt hiszi, hogy a hitvallást úgy lehet cserélni, mint az ócska köpönyeget?

A kultúrantropológia elfogulatlanul, a saját tudományos, természetes szóhasználatként említi az ikonofiliát (a képek kultuszát) és az ikonofóbiát (a képek elutasítását). Hitvitákban az egyik igen gyakori szó a „bálvány”. Zsófia egyik nagyon határozott kijelentése a vitában a következő: „Nincs hamisabb bálvány, mint az elbizakodott emberi ész.” (III. fejezet) Ez a kérdés vissza-visszatér. Szinte összegezőként említi Rab Gusztáv Sallustius meghatározását: „A képek szemlélete felgyújtja az erény szenvedélyes szeretetét.” (XIII. fejezet)

Kassa zavaros világából a két főhős emberi arca tekint ránk, a világnézeti ellentét nem törli el a múlt emlékeit. Akár purgatóriumnak is tekinthetnénk Bod Máté kassai tartózkodását. Békéről, nyugalomról álmodik. A pataki kert rózsáiról, Zsófia szelíd jelenlétéről és arról, hogy milyen jó lesz majd időnként a tokaji paphoz elmenni.

A történések vad örvénye hirtelen ragadja magával. Szívesen kivonná magát minden felelősség alól, de a nénje kéri és meggyőzi, hogy a három fogságba ejtett papot meg kell mentenie. Így ismeri meg Grodeczky Menyhértet, Kőrösi Márkot és Pongrácz Istvánt.

A szónélküliség, szavak csatája irgalmatlan harc a legkegyetlenebb kínzás, a halál, a haldoklók és tetemeik végső meggyalázása ellen. Kassa Savonarólája, Alvinczi György és Rákóczi György az eleve elrendelés alapján axiómának tekinti azt, hogy két jezsuita és a pap magát ítéli el azzal, hogyha hitéhez konokul ragaszkodik. A Kocitus jégpáncélján is áttörne immáron Bod Máté, de tehetetlen, mert egyik fél sem enged. Az író lelki, zenei látásának a remeke az, ahogy itt, ebben a légkörben a szeretet vágyáról beszél. Mégpedig úgy, hogy

olyan erőnek tekinti, „mely mozgat eget és minden csillagot” (XI. fejezet). Világos dantei párhuzam, de ez akkor tárul elénk, amikor a vértanúk sorsa eldőlt. A négy évszázaddal ezelőtti emberi világ és a dantei mennyei látomás utolsó sora így találkozik.

3. A ZENE

Grodecius (Grodeczky Menyhért) az első jezsuita, akivel Bod Máté találkozik. Latinul írt könyvében mindent elmondott róluk, hamar meg kell győződnie arról, hogy Grodeczky és társai olyan ismeretlen tartományt képviselnek, amelyről neki fogalma sincs. Tart az orvul ráleselkedő gyiloktól, de csak zene szól. Grodeczky zenét szólaltat meg, annak a teljességét keresi most is: az emberiség legtávolabbi gyökereit. A Rossz megfertőz, a Jótól van a termés. Bod szörnyei valójában az örök fertőzés megtestesülései, a zene legnagyobb titka a gyógyítás maga, a megélhető emberi lét biztosítása.

A középkori felfogás szerint az igazi zenét az angyalok adták az embereknek. A sátán is élt a maga lehetőségeivel. A tritónus tőle származott. Az igazi művészet mélyén isteni van. Megjelenik testvérműzsákban, a költészetben is. Julien Jaynes szerint az ősi időben „a költészet az istenek nyelve volt”. Az egy fogalom egy szó elvét a természettudományok fejlődése hozta magával. 1612-ben óriási eredmény volt a Crusca Akadémia olasz szótára, de a létrehozók elődei már Torquato Tasso nyelvét is erősen támadták. Ez volt a metafora trónfosztásának a kora. Igazán csak a modern költészet tudta méltó helyére visszatenni a nyelvnek ezt a rendkívüli lehetőségét.

Ez a jelenség Rab Gusztáv mindkét regényében jelen van. Jelen esetben csak árnyalja Grodeczky szótlanságát (VII. fejezet). Itt csak azért említem, mert Bod Máté épp a szavak arzenáljával akarta „jobb útra téríteni” az elszánt jezsuitát. A nagy zenei „szenvédéllyel” nem tud mit kezdeni. Arra nem gondolhat, amit később Liszt Ferenc majd így határoz meg: lehet, hogy a legszebb hangokat halálunk pillanatában hallhatjuk meg, hiszen egész életünk valamilyen nagy teljességnek csak a kezdete.

Grodeczky egész életét már csak a zene tölti be, a lélek legtitokzatosabb áramlása. Ő már ekkor egy másik dimenzióban, kiterjedésben él; abban a teljességben, amelyben a hit és a körülmények által részesül: „Szentek azok, akik magasba szállnak, amikor leereszkednek az emberi élet legmélyére” – írta Mindszenty József. A megkínzott három vértanút élve dobták az emésztőgödörbe. Oda pillantott be Bod Máté, mert bizonyosságot keresett a történésekre, hiszen azokat akarta hitelesen rögzíteni. A legnagyobb iszonyatot az keltette benne, hogy Pongrácz István fejét látta, mely még ott mutatta a szenvedő ember halálos kínjait. A tanúságtévőről ez a fizikailag nagyon erős szerzetes

állapította meg, hogy nem hisz az örökkévalóságban. Valójában ez a jelenet okozza Bod Máté nagy meghasonlását. Zene szólt, és ehhez kapcsolódott a végső szó, az ítélet, mely Bod lelkének legérzékenyebb pontját érintette.

A török szultánok virágkorában is sok előnye lehetett a „hallgatásban a biztonságom” elvnek. Hallgat az ember, mert úgysem értik meg. Hallgat, mert már elmondta tanítását. Hallgat, mert az általa vallott hitnek, igazságnak még ennyivel tartozik. Hallgat Bod Máté is akkor, amikor a vértanúk újra ott vannak az oltár előtt, amikor újra szól a zene, amikor a szenvedésük-ből követőik erőt merítenek. Nénje ebben részesül, megmarad eredeti helyén. Bod Máté hazamegy, de nem képes tanítani a sárospataki katedrán. Tokajba sem kirándulgat. Lelkében csönd van, mert még azt sem tudja eldönteni, hogy miben higgyen. Borzalmas tragédia részese volt, a keresett szörnyek lelkébe költöztek. Szent Optika mutatkozott meg előtte, de arra észérvek nem felelnek. Épül a hallgatás tornya, magába zárja azt a sok kint, amelyet a különös, megmagyarázhatatlan látomás szereplői már nem éreznek, mert nincs az a laterna magica, amely igazi titkukat megmutatná. Azt az Isten tudja, és a szív megérzi.

4. SÁROSPATAK ÉS KASSA

Sárospatak levegője megérinti az idegeneket is. Ilyenkor arra gondolunk, hogy mily kicsi jelenlegi hazánkban az a terület, amely nem volt a török hódoltság része, és a mai Magyarországhoz tartozik. Szabadságharcaink emlékei megdobogtatják a szívünket. Valamit érzünk abból a csodálatos áramlásból, amely Árpádot és vitézeit áthatotta ezen a földön. Boldogság érzete dobogtatja szívünket, mert ily hosszú időn át, mint itt, a magyar szó köszönthette a napot, a holdat, a csillagokat, és háláját fejezhette ki a Teremtőnek.

Pedig 1526-ban már beköltözött a félelem a Kárpát-medencébe. Kemal Pasa-Záde a bosszúálló szultán haragjának az áradatáról ír, mikor Buda pusztulását ecseteli. Bosszú és harag – mily idegenen hangzanak a békét, nyugalmat áhító ember fülében! A félelem, mint valamilyen titkos sugárzás terjedt szét a magyar glóbuszon, de a pataki vár kiált felénk az időben: „Van megmaradás, van remény, mert a szeretet nagyobb még Szulejmán szultán erejénél is.”

Kassa vértanúi idegenné tett földben pihennek. Ez a végzetünk. A félelem ott immáron más kövületeket őriz. Félezer ottani tanítványom vonul előttem. „A félelem feloldása irodalmi művek segítségével” volt a témánk. Egyszer Avicenna kísérletét mondtam el nekik. A híres orvos két bárányt helyezett el, egymástól távol. Az egyik környezete nyugodt volt, a másikat védett ketreccben őrizték, de a közelében egy dühödt farkas vicsorgott rá. A tudós azt tapasztalta, hogy az a bárány pusztult el, amelynek a közelében volt a farkas. Kas-

sai tanítványaimnak nem árultam el ezt a végkifejletet, hanem megkérdeztem tőlük, hogy szerintük melyik bárány pusztult el. Megdöbbenő választ adtak. Szerintük az, amelyik nyugodtan üldögélt a ketrecében. „A farkas közelében lévő bárány olyan volt, mint mi: legyőzte a félelmet. Volt miért élnie.”

5. A HIT DRÁMÁJA

Rab Gusztáv regényeiben szereplő drámaiság olyan szintérre és időbe visz minket, ahol a hit a „lenni vagy nem lenni” kérdésévé vált, tragikus fejlemények mozgatójává.

Ha önmagunkba nézünk, vagy széttekintünk világunkban, könnyen azt mondhatjuk, hogy mindez már a múlté. Az egyén belső létburkában él. Lehet benne hit, mely hatóerő, lehet ismeretlen tartomány a lélek benti világa, akár üres is, életünk kopik, napjaink egymás után peregnek. Ma már a múlt fontos kérdései ritkán rázzák meg mindennapjainkat. Hit dolgában a világ egy részén Pató Pál úr adja a mintát, a példát az életre. Legfeljebb az alap-lagymatagságon túl van mozgalmasság, izgalom, szenvedély.

Antonioni *Vörös sivatag* című filmjében a meghasonlott Giuliana nem véletlenül kérdezi meg szerelmétől, hogy miben hisz. Azt a határozott választ kapja, hogy nem szoktuk ezt egymástól megkérdezni. Ma sokan így vannak ezzel, de az egyre erősödő keresztényüldözés láttán több gondolkodó arra figyelmeztet, hogy ez csak átmeneti állapot. Oly félelmes és alig visszafordítható folyamatok zajlanak a világban, amelyek azt bizonyítják, hogy a múlt meghasonlásait jó figyelembe venni, mert erőt gyűjthetünk belőlük a jövő számára. A nagy változás szele már elérte Európát. Látnunk kell, és okulnunk kell abból, amit a múlt szomorú és véres tapasztalatként az idő könyvébe írt. A felejtés forgatószele kitépheti, elsodorhatja a lapokat, de a műalkotások tekintenek az időből. Örök tanulságot hirdetnek, és feledhetetlen élményben részesülhetünk általuk.

6. OPTIKA ÉS ÉRSÉBET

A két regény szereplőinek egy része csak ezt venné az ajkára, mert számukra nem létezik a szent. Oly jellemekről van szó, akik a nagy változásoknak a hősei, de saját alaptévedésüket nem képesek beismerni, mert úgy érzik, hogy azzal önazonosságukat adnák fel. Hisznek a maguk egyetlen, öröknek tartott igazságában, és közben nem veszik észre, hogy azzal magukat teszik boldogtalanná, és közben másoknak ártanak.

Ez a jelenség kisebb mértékben van jelen Bod Máté életében, mint a *Patak rózsája* főszereplőinek a világában. Színes egyéniség. Tudományos művek szerzője. Az igazság megszállott kutatója. A róla szóló történetben nem véletlenül hangzik el Thomas Mann és Bergson neve. Mélységesen mély időkútba merülünk. Háromszázharminc (immár négyszázkét) évvel korábbi hitviták útvesztőjébe, de az egymásnak feszülő szavak nyílzápora gyakran oly sűrű, hogy eltakarja a napot.

Bod Máté hisz az igazában. A szemében mi sem egyszerűbb: a vértanúhalálra felkészült három papnak „csak” a hitét kellene megragadnia, és ezzel minden rendben lenne. Ez a „csak” viszont kisiklik, mert egy magasabb minőségbe ütközik a nagy igazságkereső szándéka. Bergson azt hirdette, hogy míg ő az igazságot kereste, addig inkább jót kellett volna cselekednie.

Bod Mátét úgy megviselik az átélt események, hogy hosszú időre súlyosan megbetegszik. Nénje jóvoltából meglátja a csodát. A megkínzottak, megcsonkítottak teteme helyett láthatja, hogy azok maradtak, akik a földre szállt démonok, szörnyetegek tobzódása előtt voltak. Fényt lát a sötétség birodalmában. Szent Optika tanúja lesz, de észérvet keres. Gyökeresen nem változhat meg. Ugyanúgy nem, mint a másik regényben szereplő keresztapa. Ő a jószágos kislányban, önkéntes ápolójában, Posta Erzsiben sejtje meg fő „ellenfelét”, Szent Erzsébetet. Haldoklás közben ezért kérdezi meg tőle, hogy Patakon vagy Pozsonyban született-e.

7. PATAK RÓZSÁJA

Rózsa fakadt a zimankós télben. Eljött a csodák nagy kora. Templomokban képe ragyog. A rózsza és a szent egy lett örökre. Gyermeked édesanyja volt. Korán megözevgyült. Önző korok értői, magyarázói a győztes és a vesztes embert ismerik. Patak rózsája az isteni irgalmasság titkát testesítette meg, oltotta az emberek szívébe. Önösségbe fulladt győztesek és áldozataik – a vesztesek mellett a reményt lobogtató ember igazi arcát tárja elénk: a segítőét.

Halála után tíz évvel tatár nyilak temetővé dermesztették hazánkat. Magyarország háromszázötven évi fennállása után megszűnt – értesült a pápa egy szent hagyományokat őrző nemzet pusztulásáról. Ötvenhárom évvel később Dante Magyarországi Máriával és annak gyermekével, Martell Károllyal találkozott Firenzében. Mindent eredeti forrásból tud meg rólunk. Nem véletlenül hazánk az egyetlen olyan ország, amely az *Isteni Színjátékban* megkapja a „beata” (boldog) jelzőt.

„Isten csodája, hogy még áll hazánk” – írta Petőfi Sándor több mint félezer évvel később. Ezt már Dante is leírhatta volna: tudta rólunk. A fönixmadárról állítja a hagyomány azt, hogy félezer év után újjászületik. Ilyen a mi

megmaradásunk is. Gyakran hihetetlen, és egyszer csak megjelenik a csoda. A Hunyadi János mellett küzdő Kapisztrán Szent János 1456. október 23-án halt meg, és pontosan félezer évvel később történt az a csoda, amely Rab Gusztáv életét is újjáteremtette. Egyre rövidülő, maradék életében ennek a csodának az igézetében élt.

Magyarországi Mária Szent Erzsébet nagy tisztelője volt. Az Anjou-ház aszszonyai között ő a legnagyobb egyéniség.

Sárospatak jelen van irodalmunkban. Debrecennek, Nagyenyednek, Pápának a szellemi rokona, de a Bodrog levegője, Szent Erzsébet rózsája adja meg különös jellegét; azt a titkot, amely rendkívüli arcát sugározza. Akár egy-egy művészi alkotás, akár személy, emberi lény esetében az egyedi vonás, a személyiség hasonlíthatatlan varázsa több tényezőből tevődik össze, de Sárospatak rózsája nélkül már nem lenne önmaga.

Ez az a jelenség, amellyel ha találkozunk, a „hic et nunc” – „itt és most” világa tudatosodik bennünk. Arra figyelmeztet, hogy a nagy jelenségeket nem szabad kaptafára húzni, mert akkor akaratlanul is elúszik a lényeg. Sárospatak híret öregbítő összes művészeti, irodalmi alkotás ezt a lényegét tárja elénk, most örömmel köszönhetjük Rab Gusztáv két könyvét, mert ennek a fenti lényegnek az elmélyítése nagyon fontos állomáshoz érkezett.

Rendkívüli kincs ez a regény, ami az irodalmi, történelmi kutatás gyönyörű eredménye. Ennek az alapos feltáró munkának az érdeme az, hogy a kereszténységet kirekeszteni akaró Európában meg tudjuk látni csúcscsúcsainkat. Így juthatunk el a magasabb minőségbe. Abba a közegbe, amely azt sugallja: van remény. Szent Erzsébet rózsája így válik a jövő biztosítékává, szent zálogául.

A két regény olvasója könnyen a hitvitázó irodalom fölöttébb nem szórazottató fogságába esik, ha a szavak csűrését-csavarását érzi Rab Gusztáv sorai között. Réges-régi zenét szólaltatnak meg ezek a szavak, de a nyelv függönyén át segít a mélybe tekinteni az árnyalt értelmezés.

Hitvita és nyelvi magyarázat! Épp elég ok lehet arra, hogy a munkától magát kopottnak érző olvasó hűsebb, megnyugtatóbb vizekre vágyakozzon. Hittem és meggyőződéseim szerint mégsem teszi le a könyvet a kezéből, mert érzi a sodrást, a történelem folyójának iszonyú erejét, mely magával ragadja a hősöket, röpíti őket végzetükbe.

Az ember boldogságra született. Ez a remény él a „Szent Optika” főszereplőjében, Bod Mátéban is. Vissza-visszatér ez a hó óhaj: pataki virágoskert nénje társaságában, időnként átruccanna Tokajba, de neki oly feladata van Kassán, amely borzalmas kudarccal, tragédiával végződik. Hadak vonulása. Árulás, pénz és irgalmatlanság találkozik a vak tehetetlenséggel. Lovaglás a koromsötét éjszakában. Konstantinápoly és Erdély, a Kreml és Budapest végzetes hatalmi függősége kapcsolja össze a két regényt úgy, hogy megértésükhöz valóban fontos a kettő ismerete. Hitviták dúlnak, de Szent Erzsébet születése

után hétszáz évvel is kulcsszó a pénz. Pénzért kapja meg Pozsony Szent Erzsébet születési jogát. Európa elrablásának a veszedelmes árnyékában is a pénz az úr. Úr uralkodik sok-sok megkezelt lélekben, de Szent Erzsébet rózsája még nem hervadt el.

8. A RÓZSA ILLATA

Szent Erzsébet kapcsán, vallási különbözőség nélkül, azért jó erről az illatról beszélni, mert emberek vagyunk. Ahol a méricskélés, a hite miatt a másik elítélése kezdődik, ott a szeretet elillan, mint Szent Erzsébet rózsájának az egyedüli titka. Törökök százainak beszéltem róla, és ők a misztika lényegét látták benne, a csodát. „Kokusu latif çiçek, (kokuszu látif csicsek) = illatos virág” – belőle a hit titokzatos ereje árad. Ők nem csodálkoztak azon, ha elmondtam nekik, hogy a konyai misztikus költő, Dzsálál Eddin Rúmi és a mi szentünk 1207-ben született, és szeretetrajongásában Yunus Emre is közel áll hozzájuk. Míg a hivatalos Európa hatalmi gyakorlatában keresztény múltját megtagadja, addig épp itteni kutatók közül némelyek vélik túlzásnak ezt a párhuzamomat.

Szörszálhasogatás! Ez volt Rab Gusztáv életének is az egyik nagy keserve, átka. Míg a végső partokon egyre nagyobb köd ül, addig a részletek túlnagyítása már ott tart, hogy az új nemzedékek tagjai múltkutatásukban abban is elmerülhetnek, hogy édesanyjuk valóban nő volt-e, avagy apukájuk férfinak született-e, vagy csak később szavazott erre a nemre.

A szavak útvesztője nem mai találmány. Ezen a téren csak egy olyan licit terpszkedik a lényeges kérdések fölé, amely abszurdításban igyekszik minden korábit túlszárnyalni. Mindez távol esik Rab Gusztáv világtól? Lát-szólag igen, de a keresztfiú önmaga keresésének és elvesztésének a drámája végképp nem.

Gyermekként kíváncsi Szent Erzsébet rózsájára. Körülményes módon juthat csak a közelébe, mert vigyázó kezek óvják előle. Mikor vallani kell róla, azt mondja el, amit látott. A keresztapja a szemléltető oktatás híve. Magával viszi keresztfiát, hogy a katolikus plébános csalásának a szemtanúja legyen. Mindnyájukra meglepetés vár, mert a matracsírból eléjük lépő, meggyógyult asszony református, csak ők ezt eddig nem tudták (4. fejezet „B” Melléklet IV.). Semmi köze sincs a plébánoshoz, mint ahogyan az nem tud a csodáról. Nem is álmodott arról, hogy épp egy református egyszerű asszony udvarán virít ki télvíz idején Szent Erzsébet rózsája. Agg emberként látja el feladatát. Magánéletének egyetlen öröme, hogy a vár urával tarokkozik.

A keresztapa a téiben nyíló rózsát a sárba tapossa, mint ahogy majd Kun Béla követőjeként ezt cselekszi magával a vallással is. A rózsatiprás után vele fúj egy követ a keresztfiú, és így veszi el végképp saját magát.

Avvocatus diabolicus – az ördög ügyvédje. A katolikus egyház őre. Nem fogadhat el minden hamis képzelgést, látomást, álmot, álprófétaságot. A csoda tisztaságára kell vigyáznia. Am meddig lehet azt megőrizni, ha már a hit kegyelme is elhagyta az embert?

Tintoretto *Szent Márk testének az elszállítása* című remeke örökítette meg ezt a tragédiát: a szentség elhagyja a várost. Mi marad meg utána? Ezt tanulja meg egész élete során a jobb sorsra hívatott, érdemesült keresztfiú.

9. SUB ROSA ÉS A KALAPÁCS

Háromszázötven évvel ezelőtt csapott le a hóhér bárdja a rózsa alatti suttogókra. Kell ott a csend, a nagy hallgatás, mert a falnak is van füle. Az egyik összeesküvő, Zrínyi Péter, a költő és hadvezér Zrínyi Miklós öccse épp négyszáz évvel ezelőtt látta meg a napvilágot. A Dráva mellől indult, és szabadságról álmodozó arcát utoljára a Bodrog vizében pillanthatta meg. A Dráva olasz földön ered, népeket kapcsol össze ugyanúgy, mint ezek a kiváló hőseink.

A nevezetes történelmi helyen az 1848–49-es szabadságunk leverő osztrák tábornokok egyikének az utódja találkozik a Szent Erzsébet emlékeit eltüntetni akaró csapat küldöttivel. Az osztrák herceg teljesen magyarrá vált, mi több szélsőséggé, a frankhamisítás „hősévé”. Bosszút akart állni a franciákon Trianonért, de nem öregbítette hírnevünket a világban.

A nagy suttogás nem a meghiusult tervről szól. Álmodozásaink szomorú kifejezője csupán. A herceg nem gyanítja látogatói igazi szándékát. Engedélyt ad nekik, hogy „történelmi kutatásokat” végezzenek a várban. Elkezdődik a nagy keresés. A csapattal tart a kalapácsos ember is, a tanácsköztársasági plakát előképe, „a múltat végkép eltöröljük” végítélet letéteményese. A marxizmus sárospataki megszállottja. Annak a kornak élő, mozgó, valós kísértete, amelyben egy megszállott kis csapat dönti el, hogy mi az igazság a tömegek, a nagy egész számára. Aki nem azonosul vele, arra lesújt. Most „csak” követ tör, zúz, kegyes emlékeket. A keresztapa átveszi tőle a kalapácsot, és a végső csapat ő méri az ereklyére.

A titokzatos, suttogásos terem rózsáját is csak a véletlen menti meg. A keresztapa társaival együtt Szent Erzsébet pataki emlékeit akarja felszámolni, de egész nemzeti hagyományunkra ugyanez a sors vár. Egyházi burkát megőrzi, amíg lehet, de érdemeit a minden vallást felszámolni akaró rendszer méltányolja azzal, hogy már életében utcát neveznek el róla Budapesten. Ötvenhat nyitja ki a szemét. Nyugatra távozik, és kéri, hogy az utca ne viselje tovább a nevét. Valamit meglát, de igazi és végtelenül súlyos vétkére nem döbben rá.

Eötvös József szerint, ha valamikor ateista hatalom lesz, akkor a „rend” fő képviselőjének a képe lesz a hivatalos intézményekben, a feszület helyén. Ibsen Peer Gyntje „csak” a saját egyéniségét akarta megvalósítani, de borzalom várt rá: a Gomböntő a maga szürke formájába, tégelyébe akarta beönteni.

A Benedek Marcell által szerkesztett, 1927-ben megjelent *Irodalmi lexikon*-ban szerepel Rab Gusztáv. *Mocsárláz* című regényével megnyerte az „Atheneum” regénypályázatát. Az egyre inkább felívelő írói tevékenység már negyedszázadosnál hosszabb időt foglalt magába, amikor megérkezett a Nagy Gomböntő: Rab Gusztávot kizárták az Írószövetségből.

Láthattuk, hogy a Nagy Háborút követő kommunista uralom családi szinten érintette meg. Onnan lépett ki alkotóként egy magasabb minőségbe. Hirdette, hogy a meghasonlás ellenére is van remény. A saját farkába harapó kígyóhoz hasonló közösségi társadalom beleöntötte a maga olvasztótégelyébe. Ám létezik egy magasabb minőség. Erről álmodott Rab Gusztáv. Családi hernyóvoltát levetette: szivárványlepke lett vagy talán fönixmadár.

10. A MEGVALÓSULÁS

Kocsis Zoltántól egyik hangverseny után megkérdezték, mi a legnagyobb öröme ebben a pillanatban. „A megvalósulás” – válaszolta. Egy-egy remekmű hiteles megszólaltatása a cél. Ezért érdemes élni, küzdeni.

Regényhősöktől is jogosan lehetne kérdezni ugyanezt. Bod Máté is pontosan tudja, mi a célja: a szörnyek megtalálása a múltban. Bizonyítása annak, hogy a Rossz az emberi gyakorlatban már Káin előtt létezett. Továbbá minden csodára, észelveken túli jelenségre kézzelfogható magyarázatot akar találni.

A nagynénje társaságában észlelt fényjelenségre, templomi jelenetre nincs magyarázat. Descartes sem közelíti meg logikai elvekkkel ezeket az elé tárt tényeket, de lehetségeseknek tartja őket. Az igazi szörnyekért sem kell a messze múltba zarándokolnia. Ott tartózkodnak azok gyermekkori szobája előtt: az emésztőgödör körül tobzódnak.

Bartók és Sztravinszkij művészetében nagy szerepe van a barokk zenének. A reneszánsz utáni kor a lélek oly nagy feszültségét hozta magával, hogy észérvekkel nem lehetett a nagy kavargást, a lélek forgószelét lefékezni. Új Orpheus hangja kellett. Ezt adta meg a zene.

A „Minden Egész eltörött” világából tekintett vissza Rab Gusztáv egy meghasonlott korba. A harmincéves háború irgalmatlanul hosszú ideje is azt mutatja, hogy világunk nagyon nehezen tudott helyrebillenni, megnyugodni. Legalább azon a szinten, hogy a vérengzés megszűnjön, a fegyverek elhallgassanak.

A harc nyitánya tragikusan érintette Comeniust. Családja elpusztult. Menekülni kényszerült. Küldetéstudattal érkezik Sárospatakra – a kassai vértá-

núk halála után harmincegy évvel. A *Világ útvesztője és a szív Paradicsoma* címmel 1631-ben írta meg vallomásos könyvét. A nagy eltévelyedésből csakis a krisztusi szeretet hozhat megoldást, adhat értelmet az életnek. Comenius ezt olyan komolyan vette, hogy élete vége felé, a béke érdekében hajlandó lett volna tárgyalni a jezsuitákkal.

Tanítása, pedagógiai elvei nagy szellemiségeket indított el életútjukon, de a világ felelősei, a történelem menetének az irányítói, épp akkor, amikor az a legfontosabb lett volna, semmit sem tanultak belőle.

Ennek a mindent szétmargoló fogaskeréknek az alig-alig ismert áldozata Rab Gusztáv. Különös családi öröksége, tehetsége, szorgalma egyedüli látásmódja tette érzékennyé az ártatlanok szenvedése iránt. Giovanni Pascoli hasonló érzékenysége kapcsán csillant fel az olaszokban a remény: „Nekünk is megvan a mi Dosztojevszkijünk?” – kérdezték. Rab Gusztáv kapcsán még a hősök párhuzama is sugallhatott volna hasonló kérdést. Raszkolnyikov a „tett”, a nagy kísérlet előtti állapotban él. „Igazi” emberi léte, képzelgése alapján, akkor volna, hogyha bebizonyosodna, hogy napóleoni képességekkel rendelkezik. Ennek épp a cáfolatát kell megélnie, mert van lelke, lelkiismerete.

Hosszú, nagyon részletes egybevetés tárhatná csak fel azt, hogy *A Karamazov testvérek* vagy az *Ördögök* szereplői lélek-mélyeikben hasonló felkavaró erővel hiszik, keresik vagy tagadják az Istent, mint a híres orosz génusz születése után nyolcvan évvel született magyar író. A szereplők élnek mindennapi életüket, de tetteik mélyéről felgomolygó indulat, világlátás, a végső válaszok drámai bemutatása mily közel áll egymáshoz. Bővebb kifejtés helyett csak azt húzhatom alá, hogy nem hatásról van szó, hanem arról, hogy ha a nagy orosz író a mi glóbuszunkon él és alkot, mégpedig más életidőben, az ő figyelmét is megragadták volna mindezek az emberi történések, folyamatok.

Patak rózsájában Ember Mihály János Zebulon, a keresztfiú festőnek készülő. Kiskora óta szenvedélye a rajzolás, a festés. Bontakozó gyermeki elméje Jézus kereszthalálához vonzza. Keresztapja a kép minden szereplőjének a feje fölül akarja a glóriát eltüntetni. Egyházi emberként vegyül el Kun Béla követőivel. A hit zászlaja alatt a vallás felszámolásán fáradozik. A református egyház vezetői ezt nem tűrik. A vészterhes százharminchárom nap elviharzása után állásvesztésre ítélik. Oly erős liberális körök támogatják, hogy rögtön állást kap Budapesten, a városi főkönyvtárban.

Azoknak a lángját lobogtatja, akik magyarság erejét akarják elégetni, elpusztítani. A semmibe hamvasztó tűz közelében tevékenykedik. Hisz abban, hogy népünket megszabadítja minden „vallási béklyótól”. Fő életműve világnézeti téren a keresztfia hitelenségének a szilárd megalapozása, irányítása. A két világháború között számtalan egyháztörténelmi művet ír. A marxista zsargonból veszi alapul azt, hogy a társadalmi mozgalmak vallási köntösben jelentkeztek. Ő a történelmi kutatását, adatai tömkelegét egyházellenes néze-

teinek a rejtett vagy olykor világos kifejtésére használja fel. Erre jó az „objektív, tudományos” alap. Aki a hit titkaira kíváncsi, gyanútlanul esik a tömegembert gyártó, magát modernnek valló világlátás hálójába.

Olyan filozófia ez a lélek számára, mint fizikai létünknek az atombomba. Rendet, tökéletességet hirdet, de ami utána marad, örök szörnyűség. Például a hirosimai kerékpározó kisfiú árnyképe a kövezeten: belőle csak ennyi maradt, a testét elégette az ezerfokos hőhullám. Ember Mihály János Zebulon hosszú nevet kapott a keresztségben, de a kereszttapja köszönő viszonyban sem volt a keresztyénséggel. Zala Bertalan első számú áldozata ő. Minden igazi művészetben isteni lakozik. A kisfiú bontakozó elméjében jelen van a mozgóerő igénye, de a nagy lendülettel, ihletettséggel készített másolatáról el kell tüntetnie az angyalokat. Krisztus is csak mindennapi emberként jelenhet meg. Dicsfény nincs.

A korábbi regény egyik gondolata köszön vissza: „Nincs hamisabb bálvány, mint az elbizakodott emberi ész.” A kereszttapa lelkén a kéreg megkövesedett. A keresztfiú viszont elvetélt, tönkretett élete mérgező forrását épp a kereszttapai irányításban látja. Richter atyának szinte gögösen feleli azt, hogy ő nem tud imádkozni. Magyarországot elhagyta. Nem tudott azonosulni a kommunista rendszerrel, de istentagadó. Richter atya válasza tömör és világos: „Egy harmadik világot akar, de jegyezze meg magának, olyan nincsen.” (10. fejezet „Ki vagy te?”)

Zala Bertalan hosszan várja a keresztfiát. Svájcból kellene megérkeznie, de az valamiért késik. Akkor toppan be a kórterembe, amikor már imádkozni kellene a haldokló lelki üdvéért. Ebben egyikük sem hisz. Kifordult emberi volta ekkor jelenik meg előttünk. A haldokló kereszttapa fejéhez vágja rettentéses vádjait: „Maga elvette tőlem az angyalokat és a szenteket... A halhatatlan lelkemet is elvette... Mondja meg, mit adott értük cserébe!” „Talán az a rend és a célszerűség, hogy én itt állok kifosztottan? Egyetlen lányomat és unokámat is elvesztettem már. Nincs hazám, nincs családom, nincs művészetem.”

Zala Bertalan végtelenül öntelt ember volt. Tévedésére ötvenhat fényvarázsa csak részben világított rá, de rögeszméjéhez hű maradt. Raszkolnyikovot Szonya természetfölötti szeretete avatja emberré. Posta Erzsi nyomorékságában, csonkaságában is a legtöbbet cselekszi, mert míg a Kínából a mártíromságtól véletlenül megmenekült jezsuita imája sem hat a konok emberre, addig a nyomorék lányka Szent Erzsébet rózsájának az illatát leheli egy megátalkodott ember pokolbugyrába.

11. A RÓZSA SORSA

1995 pünkösdhétfőjén Szent II. János Pál pápa magyarországi nunciusának, Angelo Acerbinek a tolmácsa voltam Sárospatakon. Mintegy félszáz pap társaságában vonultunk a szép gótikus templom felé, és a perugiai San Lorenzo-templomot hasonlítottam össze a mi szent helyünkkel. A közelünkben álló hívek arcán azt láttam, hogy azt hiszik, hogy olaszul imádkozunk. Pedig csak arról beszéltünk, hogy hitünk mire volt képes félezer évvel korábban.

Alkalomadtán megkérdeztem Angelo Acerbitől, hogy miképpen vélekedik arról a lehetőségről, hogy előkerülhetne olyan adat, dokumentum, amely azt bizonyítaná, hogy Szent Erzsébet nem Sárospatakon, hanem Pozsonyban született. A pápai küldött így válaszolt: „Ha itt a hívek között ez a szent hagyomány él, akkor azt senki sem veheti el tőlünk.” Az új adatok sem hitelesebbek, főképpen nem erősebbek, mint az emberekben lévő tiszta hit.

Száz évvel Rab Gusztáv születése után sárospataki gyermektáncsoport tolmácsa voltam Isztambul ázsiai részén. A pataki gyermekek török családoknál laktak. „Hivatalos” látogatóba mentem a szervezőkkel. A pataki kisfiút vendégül látó anyuka mélyen vallásos volt. Otthonuk központjában arab feliratos műalkotást pillantottam meg. Ennek központi szava a „Hakk” volt, az „Igazság”, maga az Isten.

Olvastam a szavakat, és ez vendéglátónkat mélyen meghatotta. Arról a szeretetről beszéltünk, amely világunk Teremtőjéből árad. Vendéglátónk azt panasolta, hogy náluk erősen csökken a mély és igazi vallásosság. „Jézus ajkán ima voltam” – hirdette Yunus Emre. Ez a vallomás egy nagy költő szívéből áradt. Ez az idők végezetéig ember voltunk egyik szép megnyilvánulása. Ebben semmi veszély és fenyegetés sincs. Az a „megkezelt” tanításból tör elő vulkáni erővel: a gyűlölet, irigység és harag az a sátáni erő, amely közösségeket, családokat képes felrobbantani. Könyörtelen, mint az atombomba, és még az estleges új, halálrobbanás előtt kiszivattyúzza a levegőnket. Eszközembereket gyárt a naiv, jobb sorsot érdemlő olyan lényekből, akiket elsősorban az otthonukban kellene rádöbenteni igazi mivoltukra. Ne csak egyetlen „tudományuk” legyen – a gyilkolásé.

Bod Máté egyetlen szóval tartja féken a vad, keretlegényszerű porkolábot: „Tarcsa”. (VI. fejezet) A kassai gyilkosok elszánt alakja egyszer részegen kikoctyogta Bod Máté előtt, hogy korábban a reformátusok ellen harcolt. A helynén a fő póráz a számára, mert ha ezt más is megtudja, akkor jaj neki.

Rab Gusztáv követte Mindszenty sorsát. Tudta azt is, hogy vidékről Budapestre került parasztleányeknek tanították meg az emberkínzás fogásait. Arról is volt fogalma, hogy mi várt azokra, akik későn jöttek rá arra, hogy valójában milyen hivatást választottak, és megtagadták az engedelmisséget. Nem

véletlen, hogy oly egyedüli öröm volt bíborosunk számára, mikor egy börtönőr, majd egy ifjú tanuló bizalmasan elárulta neki, hogy hisz Istenben.

12. IGAZI ÉRTÉKMENTÉS

Sárospatak török testvérvárosának, Rodostónak a kormányzója, Suleyman Oğuz 1985 novemberében kifejtette, hogy sok hatalmas méretű településen, világvárosban járt, de talált olyanokat, amelyeknek a szellemisége, lelki sugárzása a külváros határáig se jutott el, Sárospatak viszont országhatárokon túlra is tiszteletre méltó erőt sugároz. Ezért büszke Rodostó arra, hogy II. Rákóczi Ferenc életének hosszú idejét ott töltötte. Ezt hirdeti a nagyfejedelem náluk lévő szobra is.

Nagy harcainkat „békévé oldja az emlékezés”. Ez fontos, és épp ez a folyamatossá vált szellemi erő teszi még fontosabbá, hogy szembenézzünk azzal a meghasonlással, amely épp itt, épp ezen a tájon a hit óriási drámáját mutatta meg. Rab Gusztáv két regénye nem rendíti meg azt a hitünket, amely az itteni értékeinkhez kötnek minket, hanem megerősítik. Minden életellenes erővel szemben fel kell lépnie egy nagyobb erőnek. Ez az élet megmaradásának a törvénye. Az egyén és a magánélet alapos és színes rajza tárul elénk a két remekből. Az a táj, amely Árpád vitézeinek az emlékét hordozza magában. Ezek az ősök jelennek meg Davide Bertolotti 1822-ben kiadott művében, az első olasz romantikus történelmi regényben. Bármilyen mély a múltnak kútja. Jó belelenni, hogy meglássuk, és még inkább tudjuk tisztelni csúcsainkat.

Rab Gusztáv hatvan éve született regényeinek megjelenése igazi érték. Rejtett kincseink vannak. Szeretet, tehetség és kiapadhatatlan szorgalom jutalma az, ha megbecsüljük értékeinket, és beépítjük őket életünkbe.